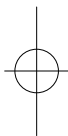
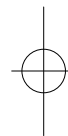

Milli Elmlər Akademiyasının
İnsan Hüquqları üzrə Elmi-Tədqiqat İnstitutu

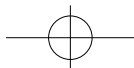
ÖZÜMÜZÜ VƏ DÜNYANI
DƏRKETMƏ YOLUNDA

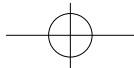

Elmi məqalələr toplusu

2012

Layihənin rəhbəri:

AMEA-nın İnsan Hüquqları ET İnstitutunun direktoru
Aytən Mustafayeva, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

Elmi redaktor:

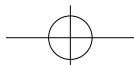
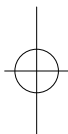
AMEA-nın İnsan Hüquqları ET İnstitutunun Elmi işlər üzrə direktor müavini
Vüqar Məmmədov, tibb elmləri doktoru

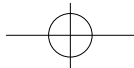
Nəşrə məsul:

Samirə Qaramollayeva
Anar Mustafayev

Nəşrə hazırlayanlar:

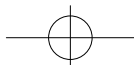
Mübariz Hacıyev
Nərgiz Yusifzadə
Züleyxa Əliyeva

MÜNDƏRİCAT СОДЕРЖАНИЕ

Aytən Mustafayeva, Vüqar Məmmədov, İsmət Əhmədov YUNESKO-nun elmi biliklər və texnologiyalar üzrə ümumdünya etika komissiyasının fəaliyyəti haqqında.....	5
Моисей Беккер История формирования еврейской этнической группы на территории Азербайджана	16
Назим Алиев Борьба с терроризмом и права человека	44
Xalid Niyazov Modernləşmə prosesi və media institutu.....	55
Вафа Мамедова Международная миграция, ее сущность и социально-экономические последствия	66
Нигяр Агакишиева Права человека и исламофобия в Европе	75
Rafiq Abdullayev Korporatiya – dünyanın gələcək düzəni	84
Lalə Səfərəli Neft hasilatçısı dövlətlərlə korporasiyalar arasında kontrakt münasibətlərinin auksion qaydası.....	88
Ceyhun Fərzaliev Gömrük işi sahəsində beynəlxalq təşkilatlar və Azərbaycan gömrüyünün beynəlxalq inteqrasiyası haqqında.....	94

Ламия Везирова

Роль СМИ в международных отношениях на опыте США. 107

Xatirə Heydərova

ABŞ-ın Cənubi Qafqaz siyasətini
şərtləndirən amillər. 120

Ризван Гусейнов

Подлоги и фальсификации армянских средневековых
рукописей с целью скрыть правду об Армении и Азербайджане 129

Səadət Novruzova

Beynəlxalq lizinqin iqtisadi və hüquqi
hadisə kimi ümumi xarakteristikası 145

Zaur Hacı

Məhkəmə sistemində çirklə pulların yuyulması 151

Leyla Əliyeva

BMT-nin insan hüquqları üzrə komissiyasının insan
hüquqlarının müdafiəsi sahəsində fəaliyyəti 155

Eyvaz Əliyev

Əlil insanların hüquqlarının müdafiəsində müyəssərlik problemi. 161

Almaz Ələkbərova

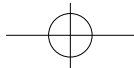
Dövlət qulluğu siyasi təsisatlar sistemində 177

Xatirə Xəlilova

Türk birliyinin yaranması perspektivləri 181

Aytən Qurbanova

Su probleminin Orta Şərqdəki
dövlətlərarası münasibətlərə təsiri 192

Tomris Vəliyeva

Azərbaycan və Avropa İttifaqı – təhlükəsizliyin təmin edilməsi 204

Anar Tağızadə

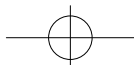
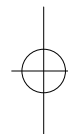
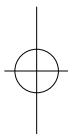
İşgəncələrin qadağan olunması

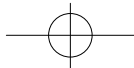
(1950-ci il Avropa insan hüquqları Konvensiyasının

3-cü maddəsinin nəzəri-praktiki təhlili) 211

Gülzar İbrahimova

Milli kimlik və müasir aspektlər 217

**Aytən Mustafayeva,
Vüqar Məmmədov,
İsmət Əhmədov**

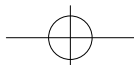
YUNESKO-nun ELMİ BİLİKLƏR və TEKNOLOGİYALAR üzrə ÜMUMDÜNYA ETİKA KOMİSSİYASININ FƏALİYYƏTİ HAQQINDA

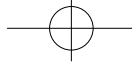
Elmi biliklər və texnologiyalar üzrə ümumdünya etika komissiyası YUNESKO-nun sərbəst və məsləhətçi bir orqanıdır. Bu komissiya 1998-ci ildə yaradılıb. Komissiyanın tərkibinə dünyanın müxtəlif regionlarından olmaqla 18 nəfər geniş profilli mütəxəssis daxildir. Onun məqsədi durmadan inkişaf edən elmin və texnologiyaların etik problemlərini həll etmək, bu sahədə yaranan ziddiyyətləri analiz edərək onların həlli yollarını tapmaqdır. Bu komissiya insan hüquqları və azadlıqlarına hörmət ruhunda hərəkət edərək, özünəməxsus məsuliyyətlə dünya cəmiyyəti üçün etik prinsipləri və normaları hazırlayır, bu və ya digər səviyyələrdə təklif və rəylər formalaşdırır. Komissiya yarandığı vaxtdan keçirdiyi çoxsaylı müşavirələrdə elmin və texnologiyaların planetimizdə sivilizasiyanın davamlı inkişafını təmin edən məsələlərin etik aspektlərini müzakirə edərək bir sıra təkliflər hazırlamışdır [1].

Dünyada elmin və texnikanın intensiv inkişafı görünməmiş müvəffəqiyyətlərlə yanaşı, bir sıra “çiçəklən” ciddi problemlər də gətirdi. İnsan hüquqları Bəyannaməsinin 27-ci bəndində qeyd edildiyi kimi – hər kəs elmi fəaliyyətdə iştirak etmək, onun nəticələrindən faydalanmaq və şərik olmaq hüququna malikdir. Bəs necə inanmaq olar ki, hər hansı bir konkret elmi texniki təşkilatda bu hüquqlar reallaşır? Məhz bu məsələyə etik yanaşma konkret institusional mexanizmlərlə abstrakt prinsiplər arasında münasibətləri əks etdirən suallara cavab tapmağa imkan verir.

Hal-hazırda komissiyanın fəaliyyət istiqamətlərinə daxildir: 1) bioetika; 2) elmin etikası; 3) ətraf mühitin etikası (iqlim dəyişiklikləri, atmosfer hadisələri, biomüxtəliflik, ekosistemlərin dağılması və s.); 4) nanotexnologiya və dəyişən texnologiyaların etikası; 5) davamlı inkişafın etikası.

Elmin etikası. İnsan fəaliyyətinin ən maraqlı, vacib və zəruri sahələrindən biri elmi fəaliyyətdir. Sivilizasiyamızın inkişafında elm özünəməxsus mövqeyə malikdir. Elm ətraf aləmin, kainatın, təbii hadisələrin və quruluşların mahiyyətini, pro-

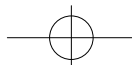

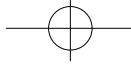

seslərin qanunauyğunluqlarını və təşkil olunma səviyyələrini dərk etmək yolu ilə varlıqların mövcud olmasını, inkişafını və yaranmasını təmin edir. Elm sosial fəaliyyət olduğundan geniş spektrdə etik xarakteristikalara malikdir. İndiyə qədər elmin əsas vəzifəsi yeni biliklərin alınması olmuşdur. Bilik istehsalı elmi fəaliyyətin fundamental xarakteristikasıdır. Ancaq elmi işçinin, alimlərin, xüsusilə müasir alimlərin fəaliyyəti təkcə tədqiqatlarla məhdudlaşmır. Onlar biliyin sonrakı nəsə ötürülməsini, bütün istiqamətlərdə informasiya axtarışını və informasiya banklarının yaradılmasını, araşdırmalar aparmaq üçün məsələlərin qoyulmasını və onların həlli yollarını, elmi nəticələrin cəmiyyət üçün kütləviləşdirilməsini, cəmiyyətin idarə olunmasında elmi biliklərdən istifadəni təmin edirlər [2]. Elm adamları bəşəriyyətə aid olan bu və ya digər problemlərin həllində məsləhətçi və ya ekspert qismində iştirak edirlər. Odur ki, elmi fəaliyyətlə məşğul olan insanların sosial funksiyası həddən artıq geniş, çoxtərəfli və məsuliyyətlidir. Elmin etikasında əsas iki istiqamət mühümdür: birincisi, cəmiyyətlə elmin qarşılıqlı əlaqələrindən yaranan problemlərin etikası, elmin xarici etikası, ikincisi, elmi mühitdə başqa sözlə, elmi cəmiyyətdə yaranan problemlərin etikası və ya elmin daxili etikası. Daxili etik problemlər alimlərin elə davranışı ilə bağlıdır ki, onlar arzuolunmaz və ya qəbuləlməzdir [3]. Bu kontekstdə əsas anlayışlar bunlardır: vicdan, doğruluq və etibar. Xarici etik problemlər sosial mühit ilə bağlıdır ki, bu mühitdə alimlərin müstəqilliyi və məsuliyyəti, elmi biliklərindən sui-istifadə və həyat haqqında elmlərdən qərəzli məqsədlərlə istifadə etmək imkanları geniş və çoxsahəlidir. İndi elmi fəaliyyətin etik qiymətləndirilməsi təkcə elmi nəticələrin qiymətləndirilməsi ilə məşğul olmur, indi bütövlükdə elmi axtarış proseslərinin özü etik qiymətləndirilir. Elmi fəaliyyətin etik qiymətləndirilməsi bu fəaliyyətdə olan insanlara qarşı qoyulan qadağaları nəzərdə tutmur, ümumiyyətlə, prosesin insanlıq üçün, davamlı inkişaf və nəsillərin mühafizəsi üçün edilir [4].

Elmi biliklərin həddləri genişləndikcə, elmi fəaliyyətin imkanları artdıqca və dərk etmənin üsulları çoxaldıqca bu fəaliyyətdə bulunan insanların hərəkətləri, araşdırmaların fəlsəfəsi və elmi nəticələrin tətbiqi daha dərin mənəvi və etik problemlər yaradır. Elmi fəaliyyətin mənəvi və etik problemləri artıq qloballaşmışdır və bu proses XXI əsrdə daha da dərinləşəcəkdir. Elmin canlılar aləmində apardığı araşdırmalar, xüsusilə genetikada, biotexnologiya və bioresurslarda, tibbdə və ekosistemlərdə yeni etik münasibətlər və sosial çağırışlar tələb edir. Etik müzakirələr təkcə nəzəri əhəmiyyət kəsb etmir, həm də hər bir insana aid olan tətbiq xarakterli məhiyyət kəsb edir [5,12].

Son zamanlar elmin etikası sahəsində ən çox müzakirələr insanlarla manipulyasiyanın sərhədlərinin müəyyən edilməsinə aid olan müzakirələrdir. Bu müzaki-

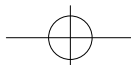

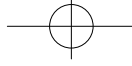

rələrdə insan psixikasına, insan beyninə və onun fəaliyyətinə edilən təcavüzlər, insanın klonlaşdırılması, onun genomunun açılması, gen mühəndisliyi ilə alınan dərmanlar və məhsullar, insanın əbədiyyəti və onun texnoloji imkanları, insanın təbiətdə rolu və dərketmənin insan üçün vacibliyi kimi məsələlərin etikası daha çox qabardılır [13]. Bu müzakirələrdə göstərilən problemlərin tibbi, etik, fəlsəfi, iqtisadi, dini və sosial aspektləri xüsusi yer tutur. Elmi fəaliyyətin daxili etikasına aid olan məsələlərdən biri elmi praktikada etik prinsiplər və məsuliyyət məsələləridir. Bu prinsip YUNESKO-nun Elmi biliklər və texnologiyalar üzrə ümumdünya etika komissiyasının həmişə əsas diqqət mərkəzindədir. Bu məsələlərin həllində komissiya Elm üzrə Beynəlxalq Şura ilə birgə təbiət elmləri sahəsində etik prinsiplərin həlli yollarını işləyib hazırlamışdır. Bu sahədə yaradılan etika kodeksinin əsas məsələlərindən biri cəmiyyətin sosial məsuliyyət və hesabatvermə yolu ilə alimlərə etibarının bərpa edilməsidir [14].

Alimin cəmiyyət qarşısında məsuliyyəti mürəkkəb və çoxformalı bir məsələdir. Bu məsələ bir çox amillərin təsirindən əmələ gəlir və elmin daha geniş etik problemləri ilə yaxından uzlaşır. Alim öz fəaliyyətində təbii olaraq məsuliyyət daşıyır. Bu məsuliyyət dünyəvi xarakterlidir. Alim aldığı elmi nəticəyə məsuliyyət daşıyır, onda elmi nəticələrin həqiqiliyinə inam olmalı və digərlərini inandırmalıdır. Bu inam xüsusilə onun elmi nəticələrinin texnikada və istehsalatda tətbiqi zamanı daha da möhkəm olmalıdır. Alimin fəaliyyətində risk etmə daha çox etik problemlər yaratdığından onun təzahür formaları dərinlən götür - qoy edilməlidir. Odur ki, alimin mənəvi keyfiyyətləri elmin etik prinsipləri ilə uzlaşmalıdır. Bir sözlə, alimin şəxsi etikası çox güclü olmalıdır.

Alimin məsuliyyəti onun sərbəst elmi fəaliyyətinin astar üzüdür. Bir tərəfdən məsuliyyət azadlıq olmadan mənasız bir şeydir, digər tərəfdən azadlıq məsuliyyət olmadan qda özbaşmalığa gətirib çıxarır. Elm tarixində elə hadisələr olmuşdur ki, dilemma qarşısında “hə” və ya “yox” cavabını vermək üçün alimdən yüksək məsuliyyət, aydın düşüncə və mərdlik tələb olunmuşdur. Məsələn, XX əsrin əvvəllərində Erlixin kəşf etdiyi siflisə qarşı “606” preparatının tətbiqi məsələsi duranda. Tibb elmi və onunla birlikdə inkişaf etməkdə olan tibbi praktika o zaman bir etik prinsiplə işləyirdi “hər şeydən əvvəl ziyanvermə”, əlbəttə, “Hippokrat andında” bu prinsip hələ də nəzərə alınır. O zaman Erlix mərdliklə başqa bir prinsip irəli sürdü – “hər şeydən əvvəl xeyir ver”. Bu prinsiplər birbaşa alimin məsuliyyətinə və vicdanına ünvanlanıb. Aydındır ki, bu prinsiplər təkcə tibdə deyil, daha geniş elmi və praktiki fəaliyyətdə əhəmiyyət kəsb edir. Belə hallarda əlbəttə, vahid bir resept yoxdur, belə problemlər həmişə yaranabilir. Odur ki, hər dəfə alimlər “hə” və ya “yox” cavabını vermək üçün özündə yüksək məsuliyyət hiss etməlidir. Erlixin təmsalında alimin məsuliyyət hissi çox böyük

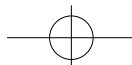

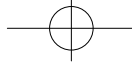
olmuşdu. Tərəzinin bir gözündə dəhşətli bir xəstəlik, digər gözündə isə ümidverici, lakin hələ hansı fəsadlar yaradacağı məlum olmayan müalicə vasitəsi dururdu. Alimin özünə inamı və məsuliyyəti onun “hər şeydən əvvəl xeyir ver” prinsipinin xeyrinə işlədi. Bu riskin nəticəsində ağır və qlobal dəhşətli xəstəliyin qarşısı alındı.

Ekoloji etikanın problemləri. Elmi biliklər və texnologiyalar üzrə ümumdünya etika komissiyasının əsas fəaliyyət sahələrindən biri də ətraf mühitin qorunmasında yaranan problemlərin etikasıdır. Ekoloji etika adlanan bu sahənin problemləri insanların təbiətə təzyiqinin getdicə artdığı son dövrlərdə mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Ekoloji məsələlər artıq qlobal xarakter aldığından onun etik aspektləri də qloballaşmışdır. İndi ekoloji məsələlərin həlli hər hansı bir dövlətin və ya lokal regionun fəaliyyəti ilə məhdudlaşa bilməz [1].

Elmi-texniki inqilablar dövründə, insanların “hər şeyə qadir” olduğu bir dövrdə onların təbiətlə istədikləri kimi rəftar etməyə öyrəşməsi çox ciddi ekoloji problemlər yaratmağa başladı. Əsas problem insanın təbiət qarşısında məsuliyyət daşması və onunla harmoniyada yaşaması problemidir. Ekoloji problemlərin ciddiliyi etikaya təkcə fəlsəfi nöqteyi-nəzərdən deyil, həm də ekoloji baxımdan yanaşmanı tələb edir. Ekoloji nöqteyi-nəzərdən etika nədir? Ekoloji etika dedikdə, həyat uğrunda mübarizədə sərbəst hərəkətin məhdudlaşdırılması başa düşülür. Ekoloji etikanın yaratıcıları ilkin variantlarda belə düşünürdülər və ekoloji etikanı Yer etikası adlandırırdılar. Təbiətə qayğının ilkin mərhələlərində yalnız qadağalara üstünlük verilirdi. Belə bir fikir formalaşmışdı ki, təbiətin qorunması üçün qadağalar düşünmək lazımdır [4]. Dünyanın bir çox regionlarında bu prinsip indi də saxlanılır. Şimal zonasının adamları ənənəvi olaraq bitkilərə və heyvanlara insan nəslinin bir qolu kimi baxmışlar və sosial məsələlərin heyvanlara da aid olduğunu qeyd edirlər. Çox ehtimal ki, insanların heyvanlara münasibətləri o zaman onlara qayğıdan, təbiət qarşısında məsuliyyətdən deyil, qorxudan yaranan münasibətlər olub. İnsanlar bəzi heyvanları, hətta müqəddəsləşdiriblər də. Başqa bir səbəb insanların genetik olaraq kökünün heyvanlar və bitkilərlə bağlılığıdır. Bu, totemizm adlanır. Totemizm insanın xeyirxah valideyn olması kimi də başa düşülə bilər [4].

Sənaye əsrindən əvvəl insanların təbiətə münasibəti, dərin dini təfəkkürə əsaslanan bir təfəkkür idi. Dini doqmalardan azad olmuş insanlarda təbiətə münasibətdə ciddi dəyişikliklər baş verdi. Bu dövrün astanasından intibah dövrü başladı. Dini doqmalardan azad olmuş insan özünü təbiətin ağası hesab etməyə başladı. Ekoloji etikaya görə, təkcə canlı aləmin deyil, həm də cansız təbiətin sevgiyə və qayğıya ehtiyacı var. Qədim Yunanıstanda insana kainatın bir hissəsi “mikrokosm” kimi baxırdılar. İndi insan özünü təkcə kainatın bir hissəsi kimi hiss etməməli, o, həm də bütün ətraf aləmə məsul kimi özünə baxmalıdır. Ekoloji etik prinsiplər insandan yüksək dərəcədə humanistlik tələb edir.

Sivil ölkələrdə elm və texnikanın nailiyyətləri sayəsində insanlar üzərində zorakılıq halları azalmağa başladıqca insanın təbiətə zorakılığı artdı. İnsanın istismarı təbiətin istismarı ilə əvəz olundu. Odur ki, bütün təbiəti əhatə edən humanizmə ehtiyac yarandı. Ekoloji humanizmin prinsipi – insan və təbiət üzərində zorakılıqdan əl çək prinsipi formalaşdı. Bu prinsipin reallaşmasında YUNESKO-nun Elmi biliklər və texnologiyalar üzrə ümumdünya etika komissiyasının müstəsna rolu var. Məhz bu komissiyanın fəaliyyəti sayəsində ekoloji humanizm, ekoloji etika bütün ölkələrin siyasi platformalarına daxil edilmiş, mühüm bəyannamə və kodekslər formalaşdırılmışdır [5].

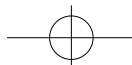
Müasir humanizmin bir forması kimi ekoloji humanizm sosial ədalət uğrunda və müharibələrə qarşı mübarizələri, “yaşillər hərəkatı” və heyvanların hüquqları uğrunda mübarizələri birləşdirməyi tələb edir. Onun prinsipləri bunlardır:

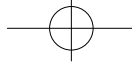
1. İnsanın təbiətlə harmoniyası
2. Bütün canlılar eyni əhəmiyyətlidir
3. Qeyri-zorakılıq
4. Tələbatlıqda özünü məhdudlaşdırma
5. Sevgili və yaradıcı şəxsiyyət
6. Əxlaqi cəhətdən özünü formalaşdırma
7. Sülh uğrunda şəxsi məsuliyyət
8. “Ekologiyanın qızıl qaydası”
9. İstismarçılarla əməkdaşlıq etməmək
10. Bioloji müxtəlifliyi, insanların və mədəniyyətlərin qorunması

Ekoloji humanizm fəlsəfi humanizm kimi fikirləşmək deyil, hərəkət etmək və fəaliyyət göstərmək mahiyyəti kəsb edir.

Müasir ekoloji etikanın əhatə etdiyi sahələr bunlardır: heyvanların hüquqları, Yer in etikas, ekofeminizm, dərinliklərin ekologiyası, səthin ekologiyası, geobiyektlərin hüququ, bioetika. YUNESKO-nun Elmi biliklər və texnologiyalar üzrə ümumdünya etika komissiyası ümumdünya ekoloji ideologiyasının prinsiplərini formalaşdırmağa səy göstərir. Bu ideologiyanın mahiyyətində hər şeydən əvvəl, insan fəaliyyətinin bütün sahələrində təbii mühitin ona edilən dəyişikliklərə reaksiyalarını müəyyən etmək, təbiətdə maddələrin dövranının pozulması, tropik səviyyələr və olan reaksiyalar.

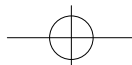
Ekoloji etikanın yeniliyi və spesifikliyi ondan ibarətdir ki, o, sinfi, milli və dini fikir ayrılıqlarına üstün gəlir, onların fəvqündə durur. Ona, həmçinin bütün mövcud antroposentrizm ideologiyası xasdır, o, tək cə bəşəriyyətə istiqamətlənən ideologiya deyil, o, insanla təbiəti birləşdirən, onun harmoniyasını qurmağa çalışan bir ideologiyadır. Ekoloji etika həyatın ideologiyasıdır, insanla təbiətin həmrəyliyini bərqərar edən ideologiyadır [15].

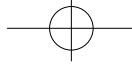

Nanotexnologiyanın etikası. YUNESKO-nun Elmi biliklər və texnologiyalar üzrə ümumdünya etika komissiyası son zamanlar intensiv inkişaf edən və XXI əsrin texnologiyası statusunu qazanmaqda olan nanotexnologiyanın etik problemləri ilə xüsusi olaraq məşğul olmağa başlamışdır. Bunun əsas səbəbi nanotexnologiyanın bir çox elm sahələrini (texnika, fizika, kimya, biologiya, tibb və s.) əhatə etməsi və çox böyük sürətlə inkişaf etməsidir. Nanotexnologiyanın etik problemləri ilk dəfə 2003-cü ildə Rio-de-Janeyroda Elmi biliklər və texnologiyalar üzrə ümumdünya etika komissiyasının xüsusi sessiyasında müzakirə edilmişdir. Nanotexnologiyanın etik problemləri bu komissiyanın sonrakı sessiyalarında daha geniş aspektdə müzakirə edilmişdir [10]. Elmi biliklər və texnologiyalar üzrə ümumdünya etika komissiyasının dördüncü sessiyasında (2005-ci il Banqoqda) nanotexnologiyanın etik məsələlərini öyrənmək üçün xüsusi qrup təsis edilmişdir və bu qrupun təşəbbüsü ilə bu sahədə mövcud siyasətin məsələləri üzrə sənədlər paketi hazırlanmışdır. Bu sənədlər paketi Elmi biliklər və texnologiyalar üzrə ümumdünya etika komissiyasının 2006-cı ilin iyun ayında növbədənəknar keçirdiyi sessiyasında müzakirə edilmişdir. Elmi biliklər və texnologiyalar üzrə ümumdünya etika komissiyasının 2006-cı il 16-17 noyabrda Parisdə keçirdiyi sessiyasında ekspertlərin məsləhəti ilə daha bir təkliflər sənədi hazırlanmış və həmin ilin dekabr ayında Dakarda keçirilən 5-ci sessiyada Elmi biliklər və texnologiyalar üzrə ümumdünya etika komissiyasının tövsiyələri sənədi qəbul edilmişdir. Bu tövsiyələrdə nanotexnologiya sahəsində siyasət və etik məsələlər işıqlandırılmışdır. Elmi biliklər və texnologiyalar üzrə ümumdünya etika komissiyasının tövsiyə sənədində nanotexnologiyanın insanların həyatının yaxşılaşdırılması üçün istifadə olunması, inkişaf etməkdə olan dünyamızın mühüm problemlərinin (ekologiya, enerji, səhiyyə, ərzaq və s.) həllində tətbiq edilməsinin vacibliyi vurğulanır [6]. Hal-hazırda YUNESKO-nun imkanları var ki, nanotexnologiya sahəsində aparılan tədqiqat işlərinin məqsədinin, tətbiqinin etik aspektlərini hərtərəfli analiz edərək onun perspektivini göstərsin. Qlobal səviyyədə bu etik analizin mahiyyətində nanotexnologiyanın sərfəli və ziyanlı aspektləri durur. Nanotexnologiyanın əvvəlcədən müəyyən edilmiş faydalı və zərərli nəticələri gələcəkdə bu texnologiyanın bütün cəmiyyət tərəfindən qəbul edilməsində mühüm rol oynaya bilər [6].

YUNESKO-nun Elmi biliklər və texnologiyalar üzrə ümumdünya etika komissiyası nanotexnologiyanın etik aspektlərini mərhələlərlə öyrənməyi tövsiyə etmişdir. İlk mərhələdə nanotexnologiyanın mənəvi aspektləri, ikinci mərhələdə mümkün beynəlxalq təsirlərin müasirliyi, üçüncü mərhələdə isə mümkün təsirlərin siyasi effektivliyini artırmaq yolları öyrəniləcəkdir. Nanotexnologiyanın etik aspektlərinin öyrənilməsi üzrə aparılan tədqiqatlara əsasən üç kateqoriya şəxslər cəlb edilmişdir. Bunlara filosoflar və etika üzrə mütəxəssislər, alimlər və siyasətçilər daxildir. Onların əsas

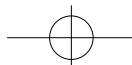
məqsədi nanotexnologiyanın etik aspektlərinə müasir yanaşmanın icmalını vermək, beynəlxalq təsirin imkanlarını müəyyən etməkdir [7].

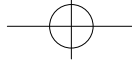
Nanotexnologiyanın əsas xüsusiyyətlərindən biri onun fəndaxili və fənlərin kəşimə oblastında olmasıdır. Burada hətta elmlə texnologiya arasında olan sərhədi müəyyən etmək çətindir. Nanoaləmə baş vurduqca təbiət elmləri ilə humanitar elmlər arasında sərhədin yox olduğunu görmək olar. Odur ki, bu elmlər arasında yaradıcı əlaqənin olmasına çalışmaq lazımdır ki, onlar arasında disharmoniya yaranmasın və qarşılıqlı anlaşma olsun. Etik nöqtəyi-nəzərdən nanotexnologiyanın gözəgörünməz olduğunu, sürətlə inkişaf etdiyini, hərbi məqsədlər və təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün istifadə olunmasını, qlobal təsirini, inkişaf etmiş ölkələrlə inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında qeyri-bərabərliyin dərinləşməsi təhlükəsini qeyd etmək olar [8,9].

YUNESKO nanotexnologiyanın inkişafını müəyyən edən analitik araşdırmaları davam etdirməyi Elmi biliklər və texnologiyalar üzrə ümumdünya etika komissiyasına tapşırılmışdır. Burada məqsəd nanotexnologiyanın inkişafını təmin edən etik prinsiplərin yaradılmasıdır. Bu prinsiplərə nanotexnologiyanın şəffaf olması və ictimaiyyət qarşısında hesabatlı olması, etik kompetentliyin təmin edilməsi, ictimaiyyətin bu texnologiyada iştirakı, kütləvi informasiya vasitələrində onun etik aspektlərinin işıqlandırılması, beynəlxalq əməkdaşlıq, etika üzrə beynəlxalq nanotexnologiya komissiyalarının yaradılması kimi məsələlər daxildir.

Nanotexnologiya geniş bir sahəni əhatə etdiyindən onun haqqında informasiyalar daha çox olmalı, daha çox müzakirələr aparılmalıdır. Bu müzakirələrdə nanotexnologiyanın ekoloji problemlərin həllində rolu, onun ekoloji təsirləri, sağlamlığın qorunması, risklərin qiymətləndirilməsinə tələbat, nanotibb, şəxsi həyat və gizlilik, intellektual mülkiyyət kimi mövzular əsas müzakirə mövzuları olmalıdır [10,11].

Nanotexnologiyanın etik aspektdə tədrisi artıq ümumi tələbata çevrilmişdir. Bunun üçün ictimaiyyətin daha çox təbəqələrini cəlb etmək, təhsil strategiyası yaratmaq lazımdır. Nanoetika sahəsində təhsilə olan münasibət mədəni xüsusiyyətlərdən asılıdır. Burada elə təhsilə üstünlük vermək lazımdır ki, o, kritik fikirləşmə qabiliyyəti formalaşdırsın. YUNESKO-nun etika üzrə təhsil proqramında alimlərin və mühəndislərin etika üzrə təhsilləndirilməsi xüsusi yer tutur. Nanotexnologiya ilə əlaqədar olan problemlər etika üzrə proqramlarda öz əksini tapmışdır. YUNESKO-nun Elmi biliklər və texnologiyalar üzrə ümumdünya etika komissiyası mövcud proqramları kataloqlaşdıraraq təbiət elmləri üzrə fakültələrdə nanotexnologiyanın etik aspektlərini tədris planlarına daxil etməklə mühüm iş görmüşdür. Nanotexnologiyanın geniş tədrisi üçün YUNESKO-nun baza tədris proqramları, məsələn, bioetika üzrə tədris proqramı daxilində və ya nanotexnologiya üzrə ayrıca baza tədris proqramları hazırlanmalı və bu proqramlar üzrə tədris təşkil olunmalıdır [10].

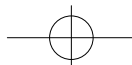

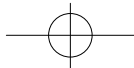

Nanotexnologiya üzrə informasiyalar nanoaraşdırmaların nəticələrindən asılıdır. Odur ki, nanotexnologiya üzrə informasiyaların zəngin olması üçün çoxlu təcrübələr aparmaq lazımdır. Xüsusilə nanotexnologiyanın ətraf aləmə və insan sağlamlığına təsiri geniş öyrənilir. Nanotexnologiyanın inkişafının sosial -iqtisadi şəraitini düzgün müəyyənəlmək üçün sosial elmlər üzrə araşdırmaları aktivləşdirmək lazımdır. Hələlik nanotexnologiyaya külli miqdarda vəsait qoyulmasına baxmayaraq onun etik məsələlərinin həllinə geniş fikir verilmir. Nanotexnologiyanın etik məsələlərinin öyrənilməsinə etika üzrə mütəxəssisləri cəlb etməklə onların təcrübələrindən istifadə etmək olar. Bu mütəxəssislər nanotexnologiya ilə məşğul olan alimlər və filosoflarla əməkdaşlıq edərək nanotexnologiyanın etik prinsiplərini işləyə bilərlər. YUNESKO-nun etika üzrə baza proqramında nanotexnologiyanın etik problemlərini aydınlaşdırmaq məqsədilə beynəlxalq platforma yaratmaq nəzərdə tutulmuşdur. Bu platforma nanotexnologiya üzrə şəbəkələrin yaradılmasına, informasiya banklarının formalaşdırılmasına, elmi əməkdaşlığın beynəlxalq səviyyədə icrasına, əlaqələrin möhkəmlənməsinə imkan verəcəkdir. Nanotexnologiyanın etik prinsiplərinin formalaşdırılmasında onun hüquqi aspektləri mühüm mövzulardır. Burada istehsalçı və istehlakçıların hüquqları, ekoloji və ətraf mühitin hüququ aspektləri, insanların sağlamlıq hüquqları, ərzaq təhlükəsizliyi hüquqları tədqiq olunmalıdır. YUNESKO bu sahədə aparılan tədqiqatları həmişə stumullaşdırmaq və qiymətləndirmək istiqamətində geniş işlər görür və çoxlu vəsait sərf edir.

Nanotexnologiyanın inkişafı təkcə fundamental tədqiqatların aparılmasından asılı deyil. Burada humanitar və sosial elmlər sahəsində tədqiqatlara da böyük ehtiyac var. Humanitar elmlərdən ən mühümü nanotexnologiyanın hüquqi aspektlərinin tədqiqidir. Hüquqi cəhətdən mükəmməl işlənmiş nanotexnologiya tədqiqatları cəmiyyətin davamlı inkişafında mühüm rol oynaya bilər. Nanotexnologiyanın beynəlxalq və milli hüquqi aspektləri tədqiq edilməlidir. Nanotexnologiyanın məhsullarından istifadədə ölkələrin resursları və imkanları hüquqi cəhətdən əsaslandırılmalıdır. Məsələn, milli resursları nanotexnoloji materiallarla əvəz edilən ölkələrdə resurslardan optimal istifadə olunmalı və konkret nanotexnoloji tədqiqatlar aparılmalıdır. Humanitar və sosial yönümlü tədqiqatlarda aşağıdakı mövzular müzakirə olunmalıdır:

- Nanotexnologiyanın inkişafını təmin edən faydalı sahələri
- Verilmiş ölkə üçün nanotexnologiyanın faydalı və zərərli cəhətlərinin müqayisəli təhlili
- Tədqiqatların nəticələrinin davamlı inkişaf naminə praktik tətbiqi
- Mümkün olan ekoloji risklər, onların qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi
- İnkişaf etmiş ölkələrin inkişaf etməkdə olan ölkələrlə beynəlxalq əməkdaşlığı
- Nanotexnologiyaya alternativ texnologiyaların analizi və onların müqayisəli qiymətləndirilməsi

– Nanotexnologiyanın sayəsində sosial strukturlarda baş verən dəyişikliklər və yeni strukturların yaradılması

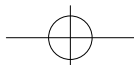
– Qlobal iqtisadi sistemlərdə nanotexnologiyanın rolu

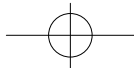
Nanotexnologiyanın etik, sosial və hüquqi aspektlərinin vaxtında qiymətləndirilməsi bu sahədə normativ sənədlərin hazırlanmasında xüsusi rol oynayır. Nanotexnologiyanın etik aspektlərinin tədqiqi üçün milli komitələrin yaradılması bu texnologiyanın verilmiş ölkənin iqtisadi inkişafına təsirini daha da artırır. Bu komitələr ictimai diskussiyaların keçirilməsini, nanotexnologiyanın populyarlaşdırılmasını həyata keçirir və cəmiyyətin münasibətini öyrənməkdə mühüm rol oynayır [6].

YUNESKO-nun elm və texnologiyaların etika şöbəsi onun bu sahədə siyasətini bioetika çərçivəsində əsaslı şəkildə əks etdirir. Öz fəaliyyətində etik norma və prinsiplərinin yayılmasına xüsusi fikir verir və üzv ölkələrin bu sahədə fəaliyyətini koordinasiya edir, lazımi köməkliklər göstərir. YUNESKO-nun elm və texnologiyaların etika şöbəsi, həmçinin üç beynəlxalq orqanın – Elmi biliklər və texnologiyalar üzrə beynəlxalq komissiyanın, Bioetika üzrə Beynəlxalq Komitənin və Bioetika üzrə Dövlətlərarası Komitənin İcraçı Katibliyi kimi fəaliyyət göstərir.

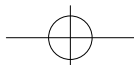
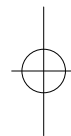
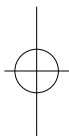
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

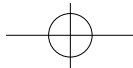
1. Доклад Генерального директора о работе, проделанной Всемирной комиссией по этике научных знаний и технологии (КОМЕСТ) после ее шестой сессии. 25 июля 2011 г. \ <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002108/210801r.pdf>
2. Bioetika, Tibbi hüquq və yeni texnologiyalar . Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin 20 illiyinə həsr olunmuş toplu. AMEA-nın İnsan Hüquqları İnstitutu. Bakı, 2011, 251 s.
3. Карпенков С. Концепция современного естествознания: Учебник для вузов. М.: Культура и спорт, ЮНИТИ, 1997
4. Лазар М. Этика науки. Л.: ЛГУ, 1985
5. Медянцева М. Ответственность ученого как социально-этическая проблема. Казань: КГУ, 1973.
6. Нанотехнологии и этика. Париж, Франция, 2008
7. Aytən Mustafayeva, Vüqar Məmmədov , İsmət Əhmədov. Bioetika məsələləri hüquqi qanunlar kontekstində. Özümüzü və dünyanı dərk etmə yolunda AMEA İnsan Hüquqları İnstitutunun elmi məqalələr toplusu. Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2011, s. 6-14
8. Aytən Mustafayeva, İsmət Əhmədov, Rövşən Xəlilov. Nanobiotexnologiyanın İnsan cəmiyyətində rolu. “Dirçəliş – XXI əsr” jurnalı, Azərbaycan Dövlət Quruculuğu və Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutu, 143-144, 2010, səh .116

9. Aytən Mustafayeva, İsmət Əhmədov, Vüqar Məmmədov, Rövşən Xəlilov. Nanotexnologiyanın etik məsələləri . Bioetika, tibbi hüquq və yeni texnologiyalar. Bakı, 2011, səh.173-185
10. Andrew Chen. 2002. The Ethics of Nanotechnology. www.WhatIs.com
11. National Nanotechnology Initiative. 03 March 2002. www.nano.gov
12. Силуянова И.В. Биоэтика и мировоззренческие традиции // Человек, №5, 1995
13. Фролов И., Юдин Б. Этические аспекты биологии. М.: Знание, 1986
14. Чавкин С. Похитители разума: Психирургия и контроль над деятельностью мозга. М.: Прогресс
15. Хесле В. Философия и экология. М., 1993, с.37

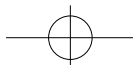

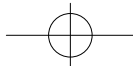
Моисей Беккер

ИСТОРИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЕВРЕЙСКОЙ ЭТНИЧЕСКОЙ ГРУППЫ НА ТЕРРИТОРИИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Древность и средние века

На территории современного Азербайджана, евреи оказались после создания Киром II Великим Ахеменидской державы, в состав которой в результате победоносных войн вошли как азербайджанские земли, так и территория бывшего Вавилонского царства. После знаменитого эдикта от 538 года до н.э. часть вавилонских изгнанников вернулась на Родину, чтобы восстановить и возродить в стране национальную жизнь. Оставшиеся же евреи оказались втянутыми в орбиту экономической, политической и социальной жизни нового государства. Многие из них стали чиновниками, финансистами, дипломатами, виночерпиями царя, т.е. высшими сановниками и даже царицами. Во II веке до н.э. был проложен Великий Шелковый путь – главная торговая магистраль, соединявшая Китай со странами Европы, Центральной Азии, Ближнего и Среднего Востока. Значительный его отрезок проходил по территории Азербайджана, а поскольку евреи всегда были пионерами в освоении новых рынков, то наверняка они не упустили возможность торговать и в этой стране. В образовавшейся в 224 году Сасанидской империи, евреи получили возможность иметь собственное самоуправление во главе с “рош ха-галут” или экзилархом, который являлся одним из высших сановников страны. Однако с появлением христианства возникла конфронтация между господствующей в Иране зороастрийской религией и новым вероучением, адепты которого вели активную миссионерскую деятельность, что затронуло и евреев, которые, как известно, прозелитизмом не занимались. Тем не менее, «при царе Йездигерде II (438 – 451), по наущению магов, все иноверцы стали подвергаться гонениям и преследованию. Своего апогея религиозное противостояние достигло при царе Фирузе I (459–484). Кроме того, евреи оказались замешаны в движении маздакидов (481–529), что также не прибавляло им любви со стороны властей” [1, 196]. В результате значительная часть еврейского населения была вынуждена покинуть пределы сасанидской державы и пере-

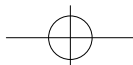
селиться в Аравию и даже Индию. Многие оказались в высокогорных аулах Дагестана, куда можно было попасть только через территорию Азербайджана, а также в Хазарском каганате.

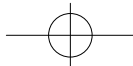
Раскопки, проведенные в 1990 г. под руководством Р. Геюшова, обнаружили в районе города Баку остатки еврейского квартала и Шабранской синагоги VII в. “О существовании в Шабране значительного еврейского населения свидетельствуют и записки фламандского путешественника, монаха и дипломата Виллема де Рубрука, который был направлен на Восток французским королем Людовиком IX. Шмуэль бен Яхья ал-Магриби (умер в 1174 г.), перешедший в ислам еврей-медик, автор антиеврейского сочинения “Ифхам ал-яхуд” (“Опровержение евреев”), называет среди местностей, где Давид Алрой вербовал сторонников своего мессианского движения, города Хой, Сальмас, Тебриз, Марагу и Урмию (ныне Резайе)” [2].

Есть версия и более раннего пребывания евреев в Азербайджане. Так, согласно мнению М.Велиева: “К племенам, издревле обитающим в Азербайджане, относятся и евреи называемые горскими. Евреи, иудеи, израильтяне, яхуды или джууры принадлежат к семитской расе. Их первоначальное название в Палестине у соседних с ними народов было евреи (от иврим, т.е. “пришельцы с той стороны”, так как родоначальник их Авраам пришел в Палестину с той стороны Евфрата). Другое название – израильтяне, по имени Израиля возникло в начале их исторической жизни. Именем иудеев или ехудов (от иегудим) их обозначают после вавилонского пленения, так как большая часть вернувшихся из плена были жителями бывшего Иудейского царства. Наименование же их джухутами – это тюркское. В Азербайджане они во время персидского владычества усвоили себе татский язык, на котором и ныне говорят” [7, 109]. Оттуда и пошли так называемые “горские евреи”, о которых известный антрополог Л.В.Ошанин, который изучал население Кавказа, писал, что все они “характеризуются ярко выраженными особенностями переднеазиатского типа” [3, 19]

Историк VII века, Моисей Каланкатуйский приводит сведения о проживании в VII веке в столице государства Кавказская Албания – городе Барде “христиан, иудеев, язычников” [8, 50]. По свидетельству известного путешественника средневековья Биньямина из Туделы: “...в XII веке в Азербайджане насчитывалось 1000 синагог” [4, 121].

В одном из фрагментов знаменитой Каирской генизы указывается, что “рабби Барух Израэль из азербайджанского города Марага в своих трудах опирался на рукопись Саадия Гаона, жившего в другом городе на территории современного Азербайджана – Урмия. В конце XII века из Багдада в Марагу переселился Са-

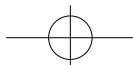

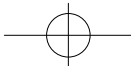

муэль Бен Яхья, который стал придворным ученым Ильдегезидов, правивших могущественным государством атабеков Азербайджана. О многочисленности еврейского населения в стране свидетельствует и широкий размах мессианского движения, которое возглавил Давид Алрои, пользовавшийся поддержкой в общинах Тебриза, Мараги, Салмаса, Урмии и Хоя” [4, 121]. В XIII – XIV веках Азербайджан становится центром государства Хулагидов. “После разгрома в 1258 году Хулагу-ханом Багдадского халифата началась массовая миграция местных евреев на земли за Тигром, главным образом в современный Азербайджан, где уже имелись развитые и многолюдные еврейские общины. Сюда же устремились лучшие умы Востока и Запада – от Китая до Испании. В Тебризе, Мараге, Султание и Урмие, Салмасае и Хое евреи могли найти применение своим знаниям и способностям” [4, 122].

Во второй половине XIII в. Ильханиды — монгольские ханы, под властью которых находились обширные территории от Кавказа до Персидского залива и от Афганистана до пустынь Сирии, превратили Азербайджан в центральную область своей империи. Религиозная терпимость ранних Ильханидов-буддистов привлекла в Азербайджан многих евреев. “Первый министр Аргун-хана (1284–1291) еврей Са‘д ад-Давла фактически направлял всю внутреннюю и внешнюю политику государства Ильханидов. Еврей Мухазим ад-Давла был главой администрации Тебриза, а еврей Лабид бен Аби-р-Раби‘ возглавлял систему администрации всего Азербайджана. Казнь Са‘д ад-Давла и ряда его сторонников, среди которых многие были евреями, явившаяся победой дворцовой группы, недовольной концентрацией власти в их руках, стала первым симптомом ухудшения положения евреев в стране. Многие евреи начали переходить в ислам. Одним из таких неофитов был Рашид ад-Давла (Рашид ад-Дин), ставший в 1298 г. первым министром (казнен по ложному обвинению в 1318 г.). Исторический свод Рашида ад-Давлы “Джами‘ат-таварих” (“Собрание хроник”) на персидском языке является одним из крупнейших памятников восточной историографии” [2].

Данные XIV в. говорят об Азербайджане как об одном из центров литературной активности. Количество евреев в стране в последующие века, очевидно, постоянно уменьшалось в результате непрерывающегося перехода в ислам и миграции, однако в XVI в. отмечается наличие еврейской общины в Тебризе, а источники XVII в. отмечают новую волну гонений на евреев и массовое насильственное обращение их в ислам. В XVIII в. еще существуют общины в Тебризе и Мараге, но в первой половине XIX в. они уже исчезают и остаются лишь малочисленные общины в Урмии, Салмасае, Соуджбулаке и Миандоабе.

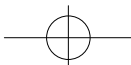

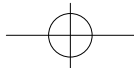

Новая история

В середине XVIII века, в результате ослабления Персидской державы последовавшей за смертью Надир-шаха (1736–1747), на территории Азербайджана возникли небольшие феодальные государства. Наиболее крупным из них стало Кубинское ханство. Его основатель Гусейн Али хан, в целях укрепления экономической независимости своего ханства и развития здесь ремесел и торговли, стал приглашать сюда купцов, ремесленников и знатоков горного дела. Среди переселенцев оказалось немало евреев из Гусаров, Кала-Чераки и т.д., которые после разрушительных набегов Надир-шаха поселились в городе Куба. Там они в 1731 году вместе с жителями разоренного Кулгата заложили новый поселок – ... “Во вновь созданное поселение потянулись евреи из окрестных сел, и даже Баку. Селились отдельными кварталами, каждый из которых отражал происхождение его обитателей. Например: Кулгати, Кусары, Карчеи, состоящие из нескольких приходов по синагогам, Гиляки, Чапкени и Мизрахи. Самым старым считается квартал Кулгат. Его жители оказались здесь после разбойного нападения, произведенного одним из местных ханов. Кусарцы переселились сюда из сел, расположенных вокруг города Кусары. Гилекцы пришли из Персии, что в провинции Гилян и т.д.” [2]. Особенно быстро указанная слобода стала развиваться при Фатали-хане, который вел завоевательные войны, в результате чего северо-запад Азербайджана и юг Дагестана были присоединены к Кубинскому ханству.

Для внутренней политики этого незаурядного правителя характерна политическая стабильность, межконфессиональный мир и экономическое процветание. Он сумел примирить шиитов и суннитов, а также показал пример высокой этнической толерантности в отношении ко всем населявшим его ханство народам. Этот факт подчеркивают и многие исследователи. Так, по свидетельству С.Броневского, “евреи, населяющие деревню Кулгат, расположенную против Кубы, исповедуют свой закон, имеют четырех раввинов и четыре синагоги. Жители указанной деревни занимаются скотоводством, выращивают сарачинское пшено, пшеницу, просо, ячмень, выделывают хлопчатую бумагу, разводят садовые деревья и шелковичных червей” [6, 150]. Отметим, что евреи занимались ремеслом не только в Кубе, но и Шемахе, которая также была втянута в орбиту международной торговли. Этот процесс был ускорен после 1770 года, когда из южного Азербайджана, где в Залеме проживало около 1000 еврейских семей, началась их миграция в Варташен (Огуз), Нуху, Мюджи и т.д. По свидетельству английского исследователя Ханвея, “к началу второй половины XVIII века на территории современного Азербайджана и в частности в Шемахе, наряду с армянами, персидскими огнепо-

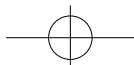
клонниками и русскими купцами, проживало значительное еврейское население” [2.] Во многом благодаря еврейским ремесленникам расширился ассортимент шемахинских шелковых и бумажных изделий.

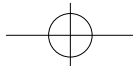
Завоевание Азербайджана Россией

Начиная с 1722 года Российская империя предпринимает неоднократные попытки завоевания территории Азербайджана. Этого требовали интересы торгового класса, который стремился открыть для себя новые рынки сбыта. Первый поход был осуществлен Петром I, который вторгся в прикаспийские области в 1722 году. В 1795 году Екатерина II сделала очередную попытку присоединить к империи новые земли. Однако смерть императрицы не дала возможность осуществить задуманную экспансию. Систематическое завоевание Азербайджана началось в 1804 году с присоединения Гянджинского ханства. Агрессивная политика Российской империи привела к двум русско-персидским войнам, которые завершились Гюлистанским 1813 года и Туркманчайским 1828 года мирными договорами, закрепившими раздел азербайджанского государства на две неравные части.

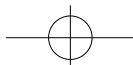
Вхождение Южного Кавказа и Азербайджана в состав Российской империи позволило горским евреям усилить контакты с остальным еврейским миром. К этому моменту, по словам С.Эсадзе, в “Кавказском крае” обитали “евреи азиатские, принадлежащие к коренным его жителям, евреи европейские, получившие право постоянной оседлости в местах их приписки, наконец, евреи русские и азиатские, проживающие по паспортам. Духовными их делами, как вообще во всех еврейских обществах заведуют раввины, при большем или меньшем участии самих обществ, без точного применения правил о духовных делах еврейских обществ, указанных в 1060 и послед ст. XI, ч.1 св. Зак. Гражд. по совершенной неприемлемости большей части этих правил в крае. Между тем особых указаний по духовным делам евреев для наместничества издаваемо не было по ограниченному числу населения этого вероисповедания. Поэтому и Наместник не имел никаких особенных прав по такого рода делам, и лишь по принадлежавшим ему правам Министра внутренних дел разрешал открытие молелен вне места их оседлости (1060 ст. примеч. 2 по изд.1876 г.)” [9, 576].

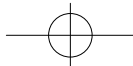
Кроме преимуществ, о которых говорилось выше, в крае прекратились междоусобные войны местных правителей и набеги иранских войск. При всем антисемитизме царизма власть все же пыталась соблюдать определенный порядок на вновь завоеванных землях. Так, генерал Ртищев примерно наказал Измаил-хана за причиненный ущерб и насилие, которому подверглись еврейские жители Вар-

ташена (Огуз). Характерно в этом отношении письмо генерала, которое он направил хану. В нем в частности говорится: “О причинах, заставивших вас разорить в конце 70 дворов евреев, имеющих пребывание свое в Варташене, с коих взято насильственно до 40 000 руб. ширванскими деньгами, имен тех чиновников, кои от вас употреблены для сей экзекуции, насильствовали еврейских жен и дочерей ими захваченных и сколько числом есть таковых семейств ими обесчещенных. Между тем, трех человек из сих самих евреев, у которых по приказанию вашему бесчеловечно отрезаны носы и уши, велено ему от меня непременно отыскать и взять под особое покровительство. Вам же советую и приказываю доставить сим несчастным такое денежное удовлетворение, какое они потребуют за свое увечье и признают себя довольными. Сверх того, в обращении всякого впоследствии над ними мщениа, я поручил военно-окружному начальству объявить сим свободу переселиться с своими семействами, буде сеи того пожелают, в Елисаветпольскую провинцию или в другие места и подать им при сем переселении всякую помощь и защиту, дабы имущества их остались ни от кого неприкосновенными. Впрочем сию меру, употребляемую мною в столь важном случае должны признать, как знаком милосердного от правительства снисхождения к вашим молодым летам и особенного уважения к заслугам России покойного вашего родителя, ибо нарушение святости трактата, строго запрещающего смертную казнь и увечья, нетерпимые в кротком российском правлении, должно бы подвергнуться всей строгости российских законов и даже лишению ханской власти, что и советую вам крепко взять себе на память” [6, 279]. С аналогичными проблемами столкнулся и генерал Ермолов. Следует отметить, что от произвола со стороны ханов страдало не только еврейское население, но и все, кто, так или иначе, являлись их “подданными”. Таким образом, мы должны констатировать, что положение простых граждан после завоевания края русскими значительно улучшилось. По сведениям евреев Варташена они теперь могли “более спокойно ездить по дорогам и селениям” [6, 338]. В результате установления в крае относительного порядка и законности численность населения Красной (Еврейской) слободы стала показывать тенденцию к постоянному росту. В 1856 году в ней проживало 3000 человек. Согласно рапорту Кубинского уездного начальника, направленному в Бакинское губернское правление, ситуация здесь, спустя 12 лет, выглядела следующим образом. “При сем честь имею представить в губернское правление ведомость о числе евреев, кагалов, синагог, молитвенных домов и должностных лиц в Еврейской Подгорной слободе за 1868 год. № 286, 27 января 1869 года, г. Куба.

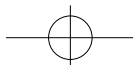
Ведомость

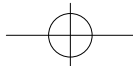
О числе евреев, кагалов, синагог, молитвенных домов и должностных лиц в Кубинской Подгорной слободе за 1868 год

Число евреев		родившихся		умерших		браков	разводов	кагалов	синагог	МОЛИТ. ДОМОВ	ДОЛЖНОСТНЫХ ЛИЦ
муж.	жен.	муж.	жен.	муж.	жен.						
2564	2383	104	89	41	22	44	--	9	11	--	10

Общее число жителей слободы составило 4947 человек. Причем рождаемость существенно – в три раза – превышала смертность. В 1873 году здесь уже проживало 5120 человек, в 1886 году – 6280, а в 1916 году – 8400. Кстати, хочу отметить, что в рапорте от 6 февраля 1869 года, присланном в Бакинское Губернское Правление Ленкоранским уездным начальником говорится, что “евреев, кагалов, синагогов (так в тексте – авт.) и молитвенных домов в 1868 году в Ленкоранском уезде не было и потому и ведомости о них не представляется. Подполковник: подпись” [10]. И это несмотря на то, что в селе Привольное, основанном в 1839 году, проживала достаточно большая секта “иудействующих” или, как их по-еврейски называют, “геров”. Иными словами царское правительство резонно считало этих людей русскими, которые просто сменили свое вероисповедание. С нашей точки зрения это абсолютно верный подход, поскольку религия не определяет национальность, а является лишь внешним атрибутом никак не влияющим на генетическую составляющую индивида. Выходит в те времена прекрасно понимали разницу между этнической и религиозной принадлежностью, чего, к сожалению, нельзя сказать про современный подход к данному вопросу. Однако, как говорится, это уже другая тема.

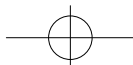
Значительное еврейское население обосновалось в уже упомянутом выше Варташене (Огузе), где к концу 1860 года насчитывалось более 190 еврейских домов. Кроме того, во второй половине XIX века местом компактного проживания евреев стало “селение Мюджи, что у реки Ниоль, среди гор Фитдаг, Амур Аслан и Хомурт” [6, 339]. Основным занятием здесь, как и в Басхале, было про-

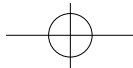

изводство шелковых тканей. “Тут же создавались и различные по величине и виду ткацкие станки. Ассортимент шемахинских изделий из шелка был довольно богат. Здесь выделялись несколько сортов дарая, различавшихся по качеству, цвету, ширине и длине, мов, платки, намази и т.д. Ткани имели хорошее качество, благодаря чему они пользовались большим спросом не только в Закавказье, но и в Иране, Османской империи, а через Астрахань часть их попадала на рынки Российской империи. Кроме того, жившие в аулах евреи занимались также табаководством и кожевенным делом. В селении Гавтаран выращивали злаковые культуры. Источником дохода для многих было также ремесло и садоводство. К 1870-м г., в результате погодных условий и последовавшей за этим гибели от бескормицы шелколических червей, торговля евреев Варташена (Огуза), Мюджи, Нухи, Шемахи и т.д. резко сократилась. В 1824 году в Шеки еврейское население состояло из 35 мужчин и 30 женщин” [6, 155].

В Баку в XIX веке основной контингент горских евреев составляли выходцы из иранской провинции Гилян. “Местом их компактного проживания стал четвертый район расположенный в начале городской черты. В тот период здесь были два раввина –Эфраим и Авраам. В доме одного из них собирался миньян для общественной молитвы” [2]. Основным занятием евреев Баку являлась разъездная торговля по деревням. Кроме того, значительная часть оптовой и розничной торговли, а также некоторых предприятий центра бакинской губернии была сосредоточена в руках евреев, что усиливало их конкуренцию с представителями других национальностей. “В этом отношении весьма показательна реакция азербайджанской интеллигенции и промышленников на антисемитские инсинуации ряда представителей торговой буржуазии. Так, несмотря на давление, которое армянские купцы оказывали на городскую думу, с требованием запретить евреям работать по воскресным дням, муниципальные власти Баку после долгих дебатов решили этот вопрос в пользу последних. В мае 1887 года в Баку была торжественно открыта торгово-промышленная ярмарка. На этом важном мероприятии присутствовали и представители еврейской общины” [6. 342]. В конце XIX века в пригороде Баку в поселке Сабунчи была открыта первая синагога, а в начале XX века в центре города в Торговом переулке строится здание нового молитвенного дома. С 1905 года главным раввином здесь был Эфраим Рабинович. Кроме того, в указанный период была открыта еврейская сефардская гимназия, где обучались юноши и девушки горские и грузинские евреи. Для изучения религии и традиций была открыта иешива. Важным очагом культуры стал клуб имени Ильева. Но так было только в Баку. В Кубе основным занятием горских евреев оставалась торговля коврами. “Земледелие в окрестностях Кубы было развито слабо из-за плохой некультивиру-

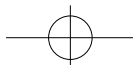

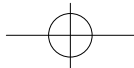
емой почвы. Определенная часть горских евреев занималась мелкобиржевым ремеслом и так называемым “шабойством”, т.е. натуральным обменом товаров на выделанную кожу. В прежние времена евреи Кубы пользовались правом выбора и из их состава избирались 3-4 человека в члены местного совета. Жили горские евреи совершенно обособленно и ретиво сохраняли свои семейно-патриархальные обычаи. За исключением нескольких домов богатых и состоятельных кубинских евреев, расположенных на довольно широкой главной улице, все остальное еврейское население проживало в тесных саклях, неправильно раскинувшихся по всему пространству “слободки”. По своей величине и архитектуре отличались некоторые синагоги, увенчанные посредине крыши башенками” [2].

Другим крупным центром проживания горских евреев являлся Огуз (Варташен). В нем, в основном, осели выходцы из провинции Гилян. Его население пополнилось за счет беженцев из соседних аулов Залем и Куткашен, что было связано с феодальными распрями и иранскими набегами. Вначале еврейское поселение стояло особняком и воспринималось как отдельная слобода. Однако со временем она слилась с основной частью поселка, превратившись в отдельный квартал. В XIX веке евреи составляли до трети всего населения Огуза (Варташена). В 1885 году их насчитывалось 2282 человека. Следует особо отметить, что горские евреи очень успешно ассимилировались среди коренного населения. Они быстро освоили азербайджанский язык и некоторые элементы быта и культуры. Даже отчество многие обозначали тюркским понятием “оглы” вместо “бен”. Так, в прошении о назначении раввина Еврейской (Красной) слободы мы читаем:

Его Превосходительству, господину Бакинскому губернатору
Жителя Кубинской Еврейской слободы Раби Асафа Раби Бенъямин оглы
Прошение

Из представленного при сем удостоверении, выданного мне раввином Кубинской еврейской слободы Раввином Ифраимом Раби Илизиновым 31 августа 1898 г., Ваше Превосходительство соблаговолите усмотреть, что я учился у выше-названного раввина законам еврейским и выдержал экзамен и могу выполнять наши религиозные по законам еврейским и что я доброго поведения из представляемого при сем приговора, составленного 21-го декабря 1909 г. Жителями магала (квартала – авт.) Карачаи Кубинской еврейской слободы в числе восемьдесят два хозяйства, общество желает, чтобы я выполнял бы для них все религиозные обряды, тем более, что и предки мои все были духовного звания и выполняли обряды бракосочетания и обрезания по законам еврейским, почему я приемлю смелость ходатайствовать перед особой Вашего Превосходительства о разрешении мне выполнять религиозные обряды по законам еврейским.

Гор.Куба 23-го декабря 1909 г. (подпись на иврите Рав Асаф Раби Беньямин)

Приговор

Гор. Куба 1909 г. 21-го декабря. Мы, нижеподписавшиеся, общество магала Карачаи Кубинской подгородной слободы, состоящие из 82 домохозяйств сего числа, собравшись на сходку постановили составить сей приговор в том, что бывший у нас утвержденный раввина нашей синагоги Раби Биньямин Раби Яхгу оглы, который ежегодно получая метрические книги вел их, этот раввин уехал в Иерусалим (Турция), а на место его мы брали раввином для нашей синагоги сына его Раби Асафа Раби Биньямин оглы, как ученого еврейского раввина для общественных обрядов и ведения метрических книг, о чем просим начальство для утверждения означенного раввина за нашу синагогу в чем и подписуемся.

Захария Юсуф оглы

Нисон Юсуф оглы

Ехиель Гавриил оглы

Сасун Рафаил оглы

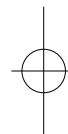
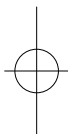
Ильягу Изгил оглы

ШальмуХананья оглы

Ильягу Миши оглы

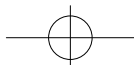
Ифраим Шельми оглы

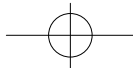
Манашир Шельми оглы и т.д. Всего 82 подписи. Текст составлен на русском языке и иврите [11].

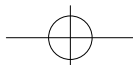
Грузинские евреи

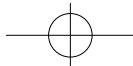
Грузинские евреи посещали Азербайджан и до своего переселения в эту республику. Однако наиболее вероятным временем их появления здесь можно считать рубеж XVIII–XIX веков, а местами исхода – Ахалцих, Они, Кулаши и Кутаиси. После отмены в 1864 году крепостного права в Грузии миграция грузинских евреев в Азербайджан усилилась. Среди приезжих в основном были: портные, шапочники, сапожники, винокуры, резчики, мыловары, кожевники. Кроме того, имелись казенные подрядчики, учителя и мелкие торговцы. Грузинские евреи стремились осесть именно в Баку. “В основном, они селились в центре города от “Молоканки до Кемюрчюмейданы и от Сабунчики до Бешмертебе” [5, 116]. С 1860 – 1870 годов известны семьи, переселившиеся сюда из Гори, Батуми, Ахалкалаки и Тбилиси. Кстати, многие из них до сих пор помнят, из каких мест происходят их предки. Точное число грузинских евреев оказавшихся в те годы в Азербайджане, указать очень сложно, поскольку в графу “евреи” включали всех: европейских (ашкенази), горских и гру-

зинских евреев. Основным занятием грузинских евреев была торговля. В начале XX века некоторые из них были пайщиками крупных российско-кавказских торговых домов, бирж, коммерческих банков, акционерных обществ. “Свыше десятка из них удостоились звания купцов 2-й и 3-ей гильдии, двое вошли в 1-ю гильдию, а один из них Пинхас Тетруашвили в 1916 году “за бескорыстную помощь в пользу раненых” был награжден орденом “Станислава” 3-ей степени. В старой части города “Ичери-шехер” у грузинских евреев были керосинные лавки, где помимо прочего продавались свечи, мыло, мазут, ветошь и известь. Были лавки по приему утильсырья, обувные и кожгалантерейные мастерские, многие занимались торговлей вразнос. Брали в аренду красильные мастерские, винокуренные предприятия, шелкоткацкие и хлопкоочистительные фабрики. Многие имели мельницы и пекарни. Занимались благотворительностью, свято исполняя одну из основных заповедей иудаизма. Так, в Баку существовал приют для бедных, построенный меценатом Элашикошвили. Поскольку евреи Грузии вплоть до 1864 года были в крепостной зависимости, большинство из них не имело возможность получить высшее или даже среднее образование” [5, 118]. Поэтому до 1920 года в Баку существовало “Общество для распространения просвещения между грузинскими евреями”, которым руководил известный в те времена журналист И.Глахенгауз. И если для горских евреев создавалась отдельная школа до третьего года обучения, то для грузинских она была общей с европейскими евреями – ашкенази. После советизации Азербайджана, несмотря на всевозможные запреты и ограничения, грузинские евреи продолжали соблюдать обряд брит-мила, тайком на частных квартирах выпекали мацу и обучали мальчиков основам иудаизма. Сообща праздновали субботу. В годы советской власти многие грузинские евреи стали врачами, учителями, учеными, спортсменами и музыкантами. Широкой известностью пользовались “народный артист Азербайджанской ССР Михаил Лезгишвили, народный художник Азербайджана Бенни Цамалашвили, в научном мире – вице-президент Академии наук республики, кандидат технических наук Д.Элигулашвили, доктор геолого-минералогических наук А.Мошашвили, доктор физико-математических наук А.Чарухчев. Спортивную честь Азербайджана долгие годы защищали боксер Б.Цхвирашвили, борец М.Палагашвили, мастер спорта, возглавлявший Кировабаское (Гянджа) общество “Динамо”, старший тренер И.Абрамашвили, футболисты братья Семен, Эдуард и Иосиф Давидашвили, мастер спорта по легкой атлетике Л.Кокиелов. Ш.Горелашвили играл за юниорскую сборную “Нефтчи” на многих чемпионатах СССР по футболу. Длительный период главным инженером стекольного завода в Баку был Ш.Ханукашвили. Среди врачей особой известностью пользовались Н.Багдадлишвили, И.Давидашвили и О.Карелашвили” [5, 119]. Значительный вклад в сохранение еврейского культурного и национального

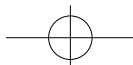
наследия вносит известный предприниматель, член Попечительского совета Российской Еврейской Энциклопедии А. Дадияни. В настоящее время в Баку осталось около 35 семей грузинских евреев. Тем не менее, община грузинских евреев продолжает существовать и сохранять верность своим традициям.

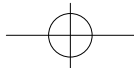
Ашкенази

В 1806 году Бакинское ханство было завоевано русскими войсками. С этого момента сюда потянулись выходцы из разных губерний Российской империи. Первые еврей-ашкенази появились в Азербайджане в 1810 году. В 1832 году в Баку в одной из квартир евреи стали собираться на общественную молитву. В тот период община насчитывала всего 26 человек. С обретением новых земель встал вопрос о праве жительства еврейского населения за пределами “черты оседлости”. “При царе Николае I министр финансов Канкрин разработал законопроект о выселении евреев из Грузии. Однако, поскольку многие из них жили целыми семьями, занимались хлебопашеством и зачастую во многих поколениях являлись здесь коренными жителями, данный закон был отменен. По настоянию Главноуправляющего горские евреи также были оставлены на Кавказе на постоянное жительство. В 1840 году евреям воспретили проживать в ряде портов Закавказья, что вызвало недоумение даже у представителей царской администрации” [2].

До 1859 года Баку являл собой обычный уездный административный центр. После землетрясения, случившегося в Шемахе в 1859 году, он получает статус губернского города. Лишь в 70-х годах XIX века благодаря обнаруженным в окрестностях Баку нефтяным источникам началось бурное развитие нового промышленного центра империи. “Пробное бурение на более или менее значительных глубинах, по словам доктора Якова Вейншала, выявило богатейшие запасы нефти. Химические анализы доказали ее высокое качество. Шведские братья Нобель и французская ветвь известного банкирского дома Ротшильд стали вкладывать сюда свои капиталы. Начались аукционы, посылались заявки на эксплуатацию нефтеносных полей. Город стал развиваться на американский манер, превращаясь в пеструю интернациональную смесь. Как грибы после дождя появлялись новые скважины, над которыми гордо возвышались нефтяные вышки с буровыми установками” [6, 478].

Одним из первых еврейских промышленников стал купец первой гильдии Хаим Штейнер. Это он ввозил из Ирана до 90% всего риса, поставляемого для российской армии. “В 1860-х годах Штейнер строит в Баку первую механическую мельницу, на которой красовался большой маген Давид. Он был широко образованным человеком, учился в Сорбонне, окончил Венский коммерческий институт

и Лейпцигскую консерваторию. Будучи преданы вере отцов Штайнеры никогда не забывали о своем происхождении. Так, в 1869 году отец Хаима Штейнера специально ездил в Бессарабию, чтобы привезти оттуда раввина для еврейской общины Баку” [6, 479]. На тот период, согласно официальным данным, численность еврейского населения была крайне незначительной. Согласно отчету бакинского уездного начальника от 10 февраля 1869 года, на 1868 год в уезде насчитывалось “евреев мужчин 36 человек, женщин 16 человек. Кагалов, синагог и молитвенных домов – нет” [ф.44, оп.2, ед.хр. 410, л.8].

Следует отметить, что для евреев западных областей царской России переселение на Южный Кавказ и особенно в Азербайджан, стало одним из факторов их моральной эмансипации. По свидетельству корреспондента газеты “Ха-Цафира” Мордехая Глика, положение русских евреев здесь довольно благополучное. “Они успешно продвинулись в жизни, укоренились и укрепились в обществе, накопили богатство и удостоились спокойной беспечной жизни. Многие из них являлись ремесленниками, каменотесами, рабочими заводов, часовщиками, портными, ткачами, ювелирами. Они превратились в полноправных граждан страны”. [6, 474]. Наверное, поэтому многие евреи, несмотря на запрет селиться за пределами “черты оседлости”, так стремились попасть в Баку, Гянджу и даже Ленкорань! Полиция пыталась отлавливать их и выдворять в пределы прежнего места жительства. Вот образец полицейского доноса на одного из бакинских евреев.

Срочно.Секретно. № 737

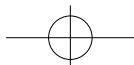
Доношу господину Бакинскому Полицмейстеру, что Шмуль-Лейба Компанец в данное время имеет оборудованную матрацную мастерскую в доме № 28 Арунова по Большой Морской ул., а также имеет билет на право жительства, выданное полицейским управлением 24 марта 1908 года за № 188 и подмастерское свидетельство Ростовской-на-Дону Ремесленной Управы от 9 июня 1900 года за № 12 и занимается исключительно этим ремеслом. Октября 5 дня 1910 г. Гор. Баку

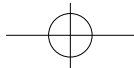
Врио пристава 7 уч.гор Баку.

Бакинский полицмейстер секретно. Приставу 6 уч.гор Баку

27 сентября 1910 г. № 2327

Ввиду того, что в доме терпимости Зайцевой служит в качестве пианиста некий Компанец, числящийся между прочим, ремесленником, предлагаю вашему Высокоблагородию немедленно установить род избранной им профессии и обязать его заниматься своим ремеслом, в противном случае Компанец, как не имеющий права жительства в пределах градоначальства, должен быть немедленно выслан из гор. Баку.

О последующем донести сим в суточный срок.
За полицмейстера, капитан...(подпись)

Отзыв

1909 года сентября 25 дня я, нижеподписавшийся, Шмульт-Лейб Ицков Компанец проживающий по Чадровой улице в доме № 253 в районе 7 уч. Баку, даю сей отзыв г-ну Приставу 6 уч. Баку в том, что приехав в Баку в 1901 году я первое время занимался своим матрацным ремеслом, имея собственную мастерскую в Белом городе (пригород Баку – авт.), а потом перевел таковую на Татарскую улицу в доме Алиева, но продержал ее только 2,5 месяца и вследствие получения одних лишь убытков мастерскую я вынужден был закрыть, что и сделал в 1908 году. В настоящее время ремеслом своим я занимаюсь только днем и то частным образом, а по вечерам играю в заведении, что и доставляет семье моей, состоящей из 4-х человек детей и больной жены средства к жизни. Для большей справедливости моего заявления о моей работе по изготовлению матрацев, имею заявить, что не дальше как месяц тому назад я сделал два матраца для пристава 8 уч. гор Баку.

Ш.Л.Компанец

Отзыв отобрал помощник пристава 6 уч гор. Баку

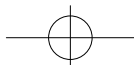
Подписка

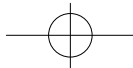
1910 года сентября 28 дня я, нижеподписавшийся Шмульт-Лейб Ицков Компанец, проживающий по Чадровой улице в доме № 253 даю сию подписку г. Приставу 6 уч гор Баку в том, что по даче подписки обязуюсь заниматься исключительно своим матрацным ремеслом, для каковой надобности имею обосновать мастерскую, а противном случае отвечаю по закону в чем и подписуюсь.

Ш.Л.Компанец

Подписку отобрал помощник пристава 6 уч.гор. Баку [12].

Тот же Глик замечает, что даже, “если какой-то чиновник озлобится и начнет придирается к еврею, то поторопится примириться с ним немедленно” [6]. Чтобы не быть голословным, приведу в качестве примера обнаруженный в архиве приговор по делу “мещанина города Речица, Минской губернии Михаила Иванова Сумака 27 лет от роду, который состоя в должности околоточного надзирателя 1 участка Балахано-Сабунчинского полицмейстерства и находясь при исполнении своих служебных обязанностей 7 сентября 1913 года нанес оскорбление на словах мещанину Аврааму Янкелю Лейбову Нагинскому, назвав последнего “жидовской мордой” и тогда же нанес тому же Нагинскому оскорбле-

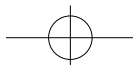

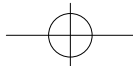
ние действием, толкнув его несколько раз рукой”. В ходе судебного заседания свидетели подтвердили все факты, а Сумак был вынужден признать, что он действительно назвал Нагинского “жидовской мордой. По приговору суда околоточный надзиратель был лишен должности и звания и приговорен к четырем дням ареста в полицейском участке “на основании 1 ч.337 ст. Ул о Нак. и 134, 12, и 13 ст. Уст. о Нак” [13]. Далее Глик с удовлетворением констатирует, что “по сравнению с другими странами и самой Россией”, на Кавказе отмечается социально-общественное затишье и спокойствие. “Тут не увидишь рассвирепевшую толпу, вооруженную камнями. Тут не разыгрываются позорные драмы к стыду и сраму цивилизации”. По его словам здесь “не грабят и не громят среди бела дня, не взламывают окна и двери, нет погонщиков за еврейскими семьями, и наши братья не подвергались погромам и грабежам, проживают они мирно и беспечно на своих местах” [6, 475].

В связи с увеличением численности еврейского населения в 1870 году в Баку открывается синагога ремесленников. Она была расположена на Молоканской улице (на месте старого ТюЗа). В архиве сохранилась коллективная фотография членов правления. В официальных документах она проходила как “молитвенный дом”, т.к. по законам того времени, если не предполагалась должность казенного раввина, то ее нельзя было считать синагогой. В январе 1911 года Правление Бакинского еврейского ремесленного молитвенного дома направило в канцелярию градоначальника прошение об открытии в Баку хедера в память Его Императорского Высочества Великого Князя Алексея Александровича, на что был получен положительный ответ. В этой связи канцелярия Бакинского градоначальника просила директора народных училищ Бакинской губернии и Дагестанской области сообщить “насколько помещение предназначенное под хедер соответствует правилам строительного устава и вообще не встречается ли с Вашей стороны каких-либо других препятствий к удовлетворению означенного ходатайства” [21].

Членами правления еврейского молитвенного дома и училища были:

- И.Фиш – казначей, учредитель
- М.Абрамович – староста, учредитель
- А.Мустаков – председатель
- А.Иссерс – член правления
- Д.Грамик – секретарь
- М.Янкелевич – член правления
- П.Фамштейн – пред. ревизионной комиссии
- Ц.Дозорцев

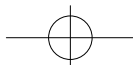

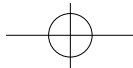
– И.Гендлер – член Ревизионной комиссии.

Следует отметить, что на тот период количество евреев достигло 50 человек. В 1891 году их число увеличилось до 390 человек. В 1897 году в Баку уже насчитывается 2341 еврей. В 1899 году в строительное отделение Бакинского Губернского правления поступает прошение от поверенного Бакинского еврейского общества Нахмана Цейтлина, в котором говорится следующее: “Ввиду последовавшего со стороны Министерства Внутренних Дел разрешения Бакинскому еврейскому обществу построить молитвенный дом в городе Баку, представляем при этом проект молитвенного дома в двух экземплярах и удостоверение Бакинской городской управы от 24 марта № 3242 на участок под строительство” [22]. В ответе, полученном от Бакинской городской управы 24 июня 1899 года, подтверждается, “что к утверждению проекта постройки здания для еврейского молитвенного дома на арендованном у города участке земли по Торговой улице со стороны Управы препятствий не встречается” [22]. На строительство синагоги значительные суммы пожертвовали Ротшильды, многие купцы, торговцы и владельцы нефтяных компаний и фирм, а также такие видные азербайджанские нефтепромышленники, как З.Тагиев и М.Нагиев.

Строительство молитвенных домов и синагог отражало степень толерантности государственных органов и автохтонного местного населения к евреям, переселявшимся в Азербайджан из различных губерний Российской империи. Конечно, благосклонное отношение властей учитывало и экономическую необходимость в квалифицированных специалистах, и безусловное отсутствие антисемитских настроений со стороны коренных жителей края.

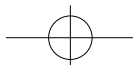
Многие из вновь прибывших евреев нашли свое призвание в нефтяном бизнесе. Первая еврейская нефтяная компания “Дембо и Каган” была основана в конце 70-х гг. XIX века А.Дембо (уроженец Ковно) и Х.Каганом (выходец из Бреста). Они построили нефтеочистительный завод по производству керосина и проложили первый нефтепровод Балаханы – Черный город. “Заводом руководил опытный химик А.Бейлин. Фирма сотрудничала с транспортным обществом “Лебедь”, которое осуществляло морские перевозки нефти на специально оборудованных судах по Каспийскому морю и Волге. В 1885 году А.Бейлин был приглашен на должность технического директора в фирму Ротшильда. Он же организовал издание журнала “Нефтяное дело” [6, 479]. Судовладелец Г.Поляк наладил перевозку нефти водным путем. Кроме того, в Баку были следующие крупные фирмы: Г.Поляк “Г.Поляк и семья”, Л. Ицкович (“Л.Ицкович”), Г.Гинцбург, А.Фейгель, “Широ” и другие. Вышеупомянутый Л.Ицкович был одним из тех, кто в свое время внес пожертвование на строительство Еврейского университета в Иерусалиме.

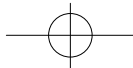

В конце 80-х годов XIX века владельцы нефтяных компаний озаботились возможностями использования нефтяных отходов, которые сотнями тонн выбрасывались в море, нарушая экологическую среду. «Пионерами в этом деле стали братья Дембо, которые и явились инициаторами вывоза в Россию тяжелого мазута, смолы и т.д., которые успешно заменили собой уголь и дрова. Вскоре эти нефтепродукты превратились в основное горючее для судов волжского и каспийского флотов, а позднее поездов и локомотивов. Единственная трудность, с которой сталкивались промышленники, заключалась в их перевозке. С целью решения данной проблемы Дембо стали приобретать у персов грузовые баржи, которые затем переоборудовались в цистерны. Благодаря их энергичной деятельности, на Каспийском море вскоре появился прообраз современного танкерного флота. С 1890-х годов наметилась общая тенденция по специализации в сфере промышленного производства продуктов из нефтяных отходов» [2].

Видную роль в развитии нефтяного хозяйства сыграло «Каспийско-Черноморское нефтепромышленное и торговое общество» Ротшильдов. Оно было основано в 1883 году. Основной капитал компании достигал 10 млн. рублей – гигантская по тем временам сумма. Годовое производство составляло 34 млн. пудов готового продукта. На его промыслах и предприятиях работало 2000 рабочих. До прихода банкирского Дома Ротшильдов в Баку ситуация в нефтяной отрасли была достаточно сложной. Поэтому их появление «ожидалось с большим нетерпением. Капитал Ротшильда для многих представлялся весьма заманчивым, так как в Баку чувствовалось страшное безденежье. Действительно, появление названного торгового дома значительно оживило нефтяную промышленность. Открыв многим предпринимателям широкий кредит в десятки и сотни тысяч рублей, он помог им выйти из крайне затруднительного положения, а некоторых даже спас от полного разора» [23, 9]. Укрепив свои позиции на новом для них поле деятельности, Ротшильды начали экспериментировать с различными методами транспортировки сырой нефти и нефтепродуктов. Первым из них был «пробный рейс наливного судна «Фергессен» из Баку в Антверпен». [23, 10]. Затем морским путем в Лондон была отправлена крупная партия керосина, а в Австро-Венгрию – дистиллата. В Батуме ими был расширен жестяночный завод по производству металлической тары для горючего. Из этого порта керосин и другие изделия вывозились в различные страны мира. В «Каспийско – Черноморском нефтепромышленном и торговом обществе» Ротшильдов трудился небольшой, но очень эффективный коллектив профессионалов высокого класса. Среди них «управляющие инженер-механик К.Бардский и инженер-механик А.Гухман, управляющий промыслами инженер-технолог Д.Ландау, уп-

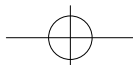

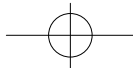

правляющий мастерскими, инженер-механик М.Фин, заведующий электрическим отделением инженер-технолог И.Пилькевич. На главном керосино-масляном заводе работали: управляющий С.Гинис, помощник управляющего М.Галлай, технический директор И.Парижер. Отделениями завода руководили Л.Ицкович, Х.Каган, Л.Лейтес, А.Фиш, Н.Готлиб. В состав правления ротшильдовского общества “Мазут” входили М.Ефруси, директор распорядитель М.Поляк, а также Э.Дейтч, Ю.Арон, С.Поляк” [23, 26]. “Компания Ротшильда быстро распространила свое влияние на 135 мелких и средних предприятий. На взаимовыгодных условиях Ротшильды скупали у них керосин для отправки на внутренние рынки России и в зарубежные страны. Заключались договора на комиссионную продажу керосина; Ротшильды, через свое промышленно – торговое общество, открывали заводчикам на льготной основе кредиты. В 1901 году в администрации нефтяных компаний и акционерных обществ работали 64 еврея. В значительной мере благодаря деятельности “Каспийско-Черноморского нефтепромышленного и торгового общества” и дочерних компаний “ вывоз бакинских нефтепродуктов за границу вырос с 2,4 миллиона пудов в 1884 году до 30 миллионов пудов в 1889 году” [23, 11].

О плодотворной деятельности еврейских нефтепромышленников свидетельствуют и документы, сохранившиеся в Государственном историческом архиве Азербайджанской республики. Вот текст “прошения”, с которым 6 июля 1909 года уже упоминавшиеся выше заводчики Л.Ицкович и Х.Каган обращаются к Бакинскому Градоначальнику: “Представляя при сем в двух экземплярах проект установки мешалок для масла рядом с очистительным отделением на заводе нашем в Черном городе, имеем честь просить об утверждении проекта и выдачи нам одного экземпляра для руководства при производстве работ.

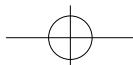
При этом имеем честь сообщить, что последний проект завода утвержден градоначальником 8-го января сего года и что в виду ничтожного объема мешалок, а именно не более 500 пуд. Емкостью, особого расчета не представляется, но толщина листов взята вдвое более по расчету Лямс” [14]. 23 июля 1909 г. инженер Бакинского Градоначальства в рапорте Бакинскому Градоначальнику сообщает, что “Рассмотрев чертежи мешалок, я нахожу, что проект их установки может быть утвержден и разрешен к исполнению с тем, однако, чтобы от просителей была отобрана подписка в том, что постройка и установка мешалок будет произведена согласно проекта и что по окончании работ ими о том будет своевременно сообщено Техническому надзору Градоначальства. При сем представляю на утверждение Вашего Превосходительства подлинный проект” [14]. Понятно, что любое производство требует постоянной модернизации и расши-

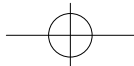

рения, внедрения новых технологий и научной организации труда. Поэтому те же Л.Ицкович и Х.Каган вновь обращаются к властям города с очередной просьбой, направленной на улучшение производственного процесса. “Представляя при сем проект к установке нефтяного двигателя мощностью в 80 л.сил для нужд водокачки (в 2-х экземплярах покорнейше просим Ваше Превосходительство выдать нам разрешение на установку вышеназванного двигателя. Гербовый сбор в размере 7 руб. 50 коп.оплачен. Л. Ицкович. Баку, ноября 8 дня 1909 г. [15]. В тот же день Инженер Бакинского Градоначальства препровождает проект установки приставу 10-го участка с тем, чтобы выяснить “не встречается каких-либо препятствий к утверждению данного проекта” [15]. По результатам проведенной проверки 25 ноября 1911 г. Л.Ицковичу и Х.Кагану предлагалось “к упомянутому прошению... представить соответствующее удостоверение от общества “Мазут” о неимении с его стороны препятствий к использованию Вами участка земли, на котором предложена установка двигателя, так как участок этот находится в арендном пользовании у общества “Мазут” [там же]. Довольно оперативно, а именно, 23 ноября 1911 г. Бакинская городская управа письмом за № 4149, сообщает, что она “имеет честь уведомить, что показанный на проекте участок земли находится на арендном содержании общества “Мазут” и так как аренда за пользование им по 1-е января 1912 года обществом внесена сполна, то управа не встречает препятствий к утверждению проекта, с тем однако, чтобы гг. Ицкович и Каган представили соответствующее удостоверение от общества “Мазут” о неимении с его стороны препятствий к пользованию ими Ицковичем и Каганом, этим участком” [15].

Торговый дом С.Шрыро и С.Зусман в январе 1913 года представил Бакинскому Градоначальнику проект “масляного завода, предполагаемого к постройке в Черном городе, на участке земли в квартале № 557 по 4-ой Заводской улице” [16]. Получив соответствующее разрешение, владельцы Торгового дома обязались “1).постройку завода произвести во всем согласно утвержденного проекта и существующих законоположений по строительной части и 2).по окончании постройки перед пуском завода в действие, согласно циркуляра МВД и МТ и П от 28-го июля 1910 года за № 14582, получить установленным порядком разрешение на открытие самого завода” [там же]. 13 февраля 1913 года инженер Бакинского Градоначальства поставил в известность Бакинскую Городскую Управу, Старшего форинспектора и Бакинского Полицмейстера об утверждении проекта масляного завода, “постройка которого будет произведена во всем согласно утвержденному проекту, а также существующих правил по строительной части, причем при окончании постройки перед открытием завода, Т/Д обязан по-

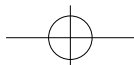

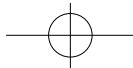

лучить установленным порядком разрешение на открытие. Об этом уведомляю для сведения. Инженер Градоначальства” [16]. В сентябре 1913 года Градоначальником была образована “комиссия по осмотру означенного завода на предмет открытия его из членов: Инженера Градоначальства, Фабричного Инспектора 2-го участка Бакинской губернии А.Игнатова и пристава 10-го участка гор. Баку. О времени осмотра завода прошу меня уведомить. Инженер Градоначальства А.Никитин” [16].

В 1913 году 14 еврейских компаний производили 44% всего керосина Российской империи. В том же году численность еврейского населения Баку, согласно статистическим данным, достигла 9690 человек, что составляло 4,5% всех жителей города. В основном это были евреи ашкенази. Об успешной адаптации еврейского населения на земле Азербайджана свидетельствуют следующие факты. Так, из 283 зарегистрированных юристов и адвокатов евреями были 75 человек, а из 185 практикующих врачей – 69 человек. Врачи-евреи составляли особую группу представителей еврейской интеллигенции, пользовавшейся огромным уважением среди местного населения. Поскольку в городе Баку и его окрестностях строились новые заводы и фабрики, создавались различные производства, развивалась торговля и система общественного питания, профессия врача, как и фармацевта, оказалась самой востребованной. По архивным материалам у нас есть возможность восстановить их личности, специализацию и методы работы. Так, 17 ноября 1911 г. во врачебную инспекцию Бакинского Градоначальства поступило заявление от “лекаря Генриха (Гершона) Григорьевича (Гершковича) Межебовского, ул. Горчаковская 18 об открытии физико-химической лаборатории” [17]. Аналогичное заявление в тот же адрес поступило 18 января 1913 года от врача В.Б.Бернштейна, “проживающего по адресу ул. Гоголя в д № 15” [17].

Поскольку врачи общались с большим количеством пациентов, то они находились под особым контролем соответствующих органов. Так, 26 ноября 1911 года в адрес городского Врача при Градоначальстве обратилась зубной врач Эстер-Кунца Лейбовна Шапиро, с просьбой дать разрешение на открытие зубо-врачебного кабинета. Ею был представлен диплом об окончании Императорского университета св. Владимира. Тут же Бакинский Градоначальник обращается к Бакинскому Полицмейстеру, Начальнику Бакинского Губернского Жандармского управления и Начальнику Бакинского охранного отделения на предмет “о предоставлении сведений на Эстер-Кунца Лейбовну Шапиро о ее политической благонадежности” [17]. Только после получения положительных отзывов от вышеуказанных инстанций дело об открытии зубо-врачебного кабинета было решено в по-

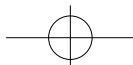

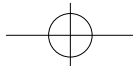
ложительном направлении. В характеристике данной Врачом Бакинского Градоначальства подчеркивается, что “Эстер-Кунца Лейбовна Шапиро поведения хорошего, под судом и следствием не состоит и политически благонадежна” [17]. После прохождения процесса регистрации зубоврачебного кабинета Эстер-Кунца Шапиро сообщает во Врачебное отделение Бакинского Градоначальства, “что мною приглашена для работы в мой кабинет (Михайловская, 3) в качестве ассистента зубной врач Е.Лукомник” [17]. Судя по всему, упомянутая Лукомник – родственница Шапиро, которая проживала в “черте еврейской оседлости” и не имела права жительства за ее пределами. Однако, как специалист, если того требовали обстоятельства, она могла переселиться на временной основе в любой пункт Российской империи. Именно таким путем, как мы полагаем, происходил процесс формирования и становления еврейской общины Азербайджана.

В этом отношении весьма характерна судьба одного из известных, в свое время, в Баку врачей-венеролога Я.Л.Бреслава. По результатам проверки в соответствующих инстанциях Бакинскому Градоначальнику 10 января 1911 г. был направлен Доклад следующего содержания, “Проживающий в гор. Баку врач Я.Л.Бреслав представив аттестат Императорского Варшавского Университета на степень лекаря от 4 января 1888 года за № 65 и два экземпляра проекта Устава предполагаемой им к открытию в гор. Баку частной лечебницы для приходящих больных по кожным и венерическим болезням, а равно и для пользования массажем, просит разрешение на открытие таковой”.

По справкам “начальника Бакинского Губернского Жандармского управления за № 8039, начальника Бакинского охранного отделения за № 5075 и Бакинского Полицмейстера за № 2852 врач Бреслав под судом и следствием не состоял и не состоит, поведения хорошего и политически благонадежен. Рассмотрев по получении означенных сведений, представленный на утверждение Вашего Превосходительства проект Устава предполагаемой к открытию названным врачом частной лечебницы, усматриваем, что он будет составлен согласно Закона 10 июня 1903 года, соответствует вместе с тем основным требованиям устава и инструкции по применению временных правил для учреждения частных лечебных заведений, препровожденных при циркуляре Министра Внутренних Дел 4-го сентября 1903 года за № 1391”.

Сопоставляя далее “представленное врачом Бреславом краткое жизнеописание с требованиями инструкции по применению правил 4 сентября 1903 года”, заключает, “что Бреслав является в этом отношении правоспособным к учреждению и управлению лечебницы, т.к. Бреслав, по окончании Варшавского университета со степенью лекаря в течение двух лет занимался в двух небольших городах общей практикой, после чего 10 лет практиковал в Москве, где состоял экстерном в воспитатель-

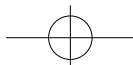

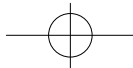
ном доме и окружной больнице, а также был ассистентом в хирургической лечебнице “КНИ”. Кожные и венерические болезни врач Бреслав изучал в течение учебного года в кожно-венерическом отделении Харьковской Александровской больнице, после чего в течение почти трех лет заведовал стационарным и амбулаторным отделениями кожно-венерических болезней при Балаханской больнице С.С.Н. Методом массажа Бреслав практикует около 20 лет в какое-то время в течение нескольких лечебных сезонов состоял заведующим казенным массажным отделением Кавказских минеральных вод в Пятигорске и один учебный год состоял преподавателем массажа и врачебной гимнастики в утвержденной харьковской массажной школе.

На основании всего изложенного, признавая ходатайство врача Бреслава подлежащим удовлетворению, согласно п.1, ст.1 вышеупомянутого Закона 3 июня 1904 года, честь имею представить Вашему Превосходительству на утверждение проект Устава предполагаемой названным врачом к открытию в Баку частной лечебницы для приходящих больных по кожным и венерическим болезням, а равно и по лечению массажем” [18]. Как видно из приведенного документа доктор Бреслав мог вполне осесть в одном из вышеназванных городов, где, как нам представляется, он имел достаточно широкую клиентуру. Тем не менее, он все-таки остановил свой выбор на городе Баку. И это неспроста. Все города, в которых доктор Бреслав практиковал на протяжении многих лет, находились либо в Великороссии, либо в пределах Малороссии и области Войска Донского, что не гарантировало его от возможных погромов, которыми так богата эпоха правления императоров Александра III и Николая II.

В Уставе частной венерической лечебницы доктора Я.Л.Бреслава подчеркивалось, что она “предназначается для приема лиц обоего пола и детей амбулаторно. Плата с посещающих лечебницу больных взимается: за совет 50 коп., за перевязочный материал или промывание по ЖАНЭ – сверх того еще 20 коп., за операции или массаж по соглашению. Личный состав лечебницы. Управляет и заведует ее хозяйственной частью учредитель, доктор Бреслав. Учредителю предоставляется право приглашать в лечебницу для временных или постоянных занятий, с ведома местного врача отд. (Врача Градоначальства) врачей по требуемой специальности, а также фельдшеров, фельдшерниц, повивальных бабок, массажистов и массажисток или сестер милосердия” [18].

Евреи сыграли выдающуюся роль в становлении и развитии в Азербайджане современной фармацевтики. 5 декабря 1913 года в канцелярию Бакинского Градоначальства обратилась группа провизоров с “прошением” разрешить им создать фармацевтическое общество. Среди учредителей “провизоры Г.Я.Василевский, Х.К.Гольберг, Э.Н.Зейдлер, С.Г.Кетиладзе, М.А.Фердинанд и

магистр фармации И.К.Гольберг” [19]. В документе, составленном и заверенным по этому поводу Государственным нотариусом говорится: “Тысяча девятьсот тринадцатого года декабря третьего дня, прошение это явлено у меня, Левана Кайхосровича Мамулайшвили Бакинского нотариуса, в конторе моей, в пятой части по Барятинской улице в доме № 11 лично мне известными и к совершению актов законную правоспособность имеющими провизорами Эдуардом Николаевичем Зейдлером, Хаимом Копелевичем Гольбергом, Меером Абрамовичем Фердинандом, Григорием Яковлевичем Василевским, Северианом Георгиевичем Кетиладзе и магистром фармации Исааком Константиновичем Гольбергом, живущими в городе Баку: первый по Шемахинской улице в доме № 19, второй – по улице в доме Гаджиевых, четвертый по Чадровой улице в доме № 140, пятый на углу Балаханской и Станиславской улице в доме № 105 и последний по Воронцовской улице в доме № 15; причем я, нотариус, удостоверяю, что настоящее прошение всеми названными лицами подписано собственноручно. 89 ст. нотар. Полож. Объявлена. По реестру № 20188.

Нотариус Мамулайшвили [19].

В Уставе Бакинского фармацевтического общества утвержденного 11 сентября 1914 года декларировались следующие цели:

& 1

“а) способствовать разрешению научных вопросов по фармации в целом ее объеме и распространению фармацевтических сведений;

б) сообщать своим членам устно и письменно сведения об успехах в фармацевтическом деле и содействовать разрешению нарождающихся вопросов;

в) дать возможность лицам, посвятившим себя фармации, получить первоначальные познания в фармации и ее вспомогательных науках.

& 2

Средствами для достижения означенной цели служат:

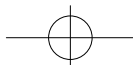
а) сообщения членов в заседаниях общества по различным фармацевтическим вопросам;

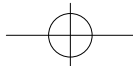
б) составление специальной библиотеки из сочинений и периодических изданий, как отечественных, так и иностранных по фармацевтическим и естественным наукам;

в) составление фармацевтических и химических коллекций;

г) издание с надлежащего разрешения, трудов общества и периодического фармацевтического журнала;

д) устройство лабораторий для химических, бактериологических, микроскопических и санитарных исследований.

& 44

Общество может печатать по постановлению общего собрания труды свои в протоколах, сборниках и газетах” [19].

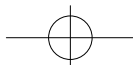
Судя по проекту Устава вновь создаваемое общество должно было стать прообразом научно-исследовательского учреждения, которое могло способствовать подготовке высококвалифицированных кадров для аптечного дела.

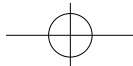
По результатам обращения “25 августа 1914 года Совещательное Присутствие Врачебного отделения Бакинского Губернского Правления рассматривало проект Устава “Бакинского Фармацевтического Общества”.

Закон ст. 286 уст. врач. Т XIII изд. 1905 г., Указ Правит. Сената от 13 ноября 1912 г за № 14116. Совещательное Присутствие Врачебного отделения Бакинского Губернского правления, принимая во внимание, что рассматриваемый проект Устава “Бакинского Фармацевтического Общества” не содержит пунктов, противоречащих требованиям закона, признает его подлежащим утверждению.

Губернский врач” [19].

В 1915 году во врачебное отделение Бакинского Губернского Правления был представлен годовой отчет о деятельности “Бакинского Фармацевтического Общества”. В нем очень подробно указан руководящий состав общества, который явно не соответствовал официальной политике царских властей. Об этом в статье “Наши братья” очень подробно писал Бакинский городской голова (1902–1904) А.И.Новиков. Он, в частности, отмечал, что “Прежде служили евреи по земству или в городе врачами, архитекторами и вообще на разных должностях. Но так как губернатор имеет право кого угодно из служащих утверждать и не утверждать без объяснения причин, как ему заблагорассудится, то когда начались самые сильные гонения на евреев, то некоторые губернаторы стали совсем их не утверждать. Иногда население по целым месяцам, а то и годам остается без врача, лишь бы не утверждать еврея” [24]. Думаю, что с учетом сказанного у многих из губернаторов западных областей Российской империи был бы шок от знакомства со списком правления вышеназванного “Фармацевтического Общества”. При вполне приемлемом председателе С.Г.Кетиладзе, вдруг возникают “товарищ председателя М.А.Фердинанд, члены правления: магистр И.К.Гольберг (секретарь), Д.М.Итин (секретарь), Э.Н.Зейдлер, казначей Я.Б.Гутман, ревизионная комиссия” в составе: “Р.Каплан-Любашевский, М.Вейнблат, Б.Беркман. В действительных членах состояли: А.Д.Баграш, Б.О.Беркман, Ф.Беленькая, Г.Я.Василевский, М.А.Вейнблат, Р.М.Гавшон, Г.Я.Георгенбургер, И.Глузман, К.Е.Гольберг, И.К.Гольберг, Я.Б.Гутман, Журковский, Э.Н.Зейдлер, Д.М.Итин, Р.И.Каплан-Любашевская, С.О.Райгородецкий, Г.А. Розинский, М.А.Фердинанд, М.Д.Черномордииков и члены-соревнователи: М.Р.Гринберг, Д.С.Зуммеров, К.Е.Цыпкина” [19].

В связи с участием Российской империи в I мировой войне во все аптеки было направлено письмо следующего содержания.

“Вх. № 675 от 24 февраля 1917 г. Экстренно. В виду требования Канцелярии Наместника Е.И.В. на Кавказе, предлагаю в трехдневный срок представить мне в 2-х экз. точный список лиц, состоящих на службе в управляемой Вами аптеке, с указанием: имени, отчества и фамилии управляющего аптекой и ее содержателя, провизоров, аптекарских помощников и учеников, их национальность и подданство, с какого времени находится в пределах Кавказского края и на службе в аптеке. Врач Градоначальства” [20].

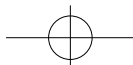
Поскольку на тот момент царский режим еще не успел рухнуть, и колеса бюрократической машины продолжали исправно вращаться, нам удалось обнаружить в архиве данные практически на всех аптекарских работников. Рассмотрим национальный состав некоторых из них.

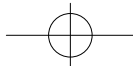
Список фармацевтов и аптекарских учеников, состоящих на службе в Бакинской нормальной аптеке И.Л.Скуратовича

№ п	Имя, отчество и фамилия	Национальность	Подданство	С какого времени в пределах Кавказского края	С какого времени состоит на службе в аптеке
1.	Владелец аптеки врач Иосиф Миронович Промышлянский	еврей	русское	с 1896 г.	на службе в аптеке не состоит
2.	Управляющий аптекой провизор Хая Нуховна Беренблаг-Беркман	еврейка	русское	с сентября 1915 г.	с 15. 10.1916 г.
3.	Аптекарский помощник Овсей Менделев Промышлянский	еврей	русское	с мая 1909 г.	с 6. 02. 1916 г.
4.	Аптекарский помощник Шмуль Мовшович Фриц	еврей	русское	уроженец Кавказа	с 25. 02. 1916 г.
5.	Аптекарский помощник Гдалией Соломонович Левин	еврей	русское	с сентября 1905 г.	с 5. 12. 1916 г.
6.	Аптекарская ученица Гольда Меер Хаимовна Рубин	еврейка	русское	с сентября 1915 г.	с 7. 02. 1916 г.

Управляющий аптекой М.Маркаров” [20].

Как видно из приведенного списка поляк И.Л.Скуратович, который почти наверняка исповедовал католичество, тем не менее, был вынужден держать в своей аптеке профессиональных фармацевтов – евреев. Даже М.Маркаров не смог

найти более “приемлемые” кандидатуры. Видимо фармакология не являлась достаточно прибыльным делом, а может быть просто ни у кого не было призвания возиться с порошками, микстурами и т.д.

Для более полной картины рассмотрим списки еще нескольких аптек, чтобы окончательно убедиться в том, насколько прочно евреи вписались в азербайджанское общество.

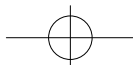
Список фармацевтов и аптекарских учеников, состоящих на службе в Бакинской нормальной аптеке доктора Промышлянского по Гоголевской улице

№ пп	Имя, отчество и фамилия	Национальность	Подданство	С какого времени в пределах Кавказского края	С какого времени состоит на службе в аптеке
1.	Владелец аптеки Игнатий Луцианович Скуратович	поляк	русское	живет в Киеве	на службе в аптеке не состоит с 25.08. 1911 г.
2.	Управляющий аптекой Провизор Минас Мартиросович Маркаров Аптекарский помощник	армянин	русское	родился и живет все время на Кавказе	
3.	Берка Мордухов Инденбом Аптекарский помощник	еврей	русское	С 1911 г 29 апреля	с 28.06. 1912 г.
4.	Абрам Согомонович Бабаянц	армянин	русское	родился и живет все время на Кавказе	с 5. 08. 1915 г.
5.	Аптекарский ученик Соломон Яковлевич Мойшевич	еврей	русское	родился и живет все время на Кавказе	с 14. 10. 1916 г.
6.	Аптекарская ученица Рухла Аврумовна Брагинская-Хуторянская	еврейка	русское	С 1910 г 7 августа	с 3. 09. 1916 г.

Баку, 27/ П 1917 г. Провизор Беренблюм-Беркман

Список фармацевтов и аптекарских учеников, состоящих на службе в Бакинской нормальной аптеке провизора Райгородецкого

№ /п	Имя, фамилия, отчество	Национальность	Подданство	С какого времени находится в пределах Кавказского края	С какого времени состоит на службе в аптеке
1	Владелец аптеки он же управляющий провизор Монашко Иос Зинделев Райгородецкий	еврей	русское	с мая 1910 г.	с 2. 02. 1917 г.
2	Аптекарский помощник Пынь Иос Зинделев Райгородецкий	еврей	русское	С сентября 1915 г.	с 20. 02. 1917 г.
3	То же. Цирульников Иосиф Хаимович	еврей	русское	с декабря 1915 г.	С декабря 1915 г.

4	Аптекарьская ученица Рубинер Рейза Абрамовна	еврейка	русское	уроженка Кавказа	с 20. 02. 1917 г. с ноября 1915 г.
5	Мирон Файвелевич Малкин	еврей	русское	с августа 1915 г.	с 20. 02. 1917 г.
6	Рахиль Янкелевна Дыхне	еврейка	русское	с февраля 1917 г.	

Управляющий аптекой провизор Райгородецкий [20].

Мы, конечно, не собираемся давать поименные списки сотрудников и владельцев всех 26 аптек города Баку и его окрестностей. Тем более, что это не является целью нашего исследования. Однако одну маленькую аптеку я все же упомяну как пример тесного взаимодействия представителей двух культур – мусульманской и иудейской [20].

Список фармацевтов и аптекарских учеников, состоящих на службе в Мардакянской аптеке

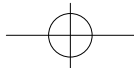
№ п/п	Имя, отчество и фамилия	Национальность	Подданство	С какого времени на Кавказе	С какого времени состоит на службе в аптеке
1.	владелец аптеки купец Мустафаев	мусульманин	русское	уроженец Баку	
2.	управляющий аптекой, аптекарьский помощник Искоз	иудей	русское	с 1914 г.	с 1915 г.

Вот так коротко и ясно купец Мустафаев очертил круг интересов представителей обоих древних народов, а именно – деловое сотрудничество, из которого затем сложилось тесное взаимодействие языков, культур и традиций, что мы и наблюдаем в настоящее время на земле Азербайджана.

В результате проведенного исследования удалось установить, что из 190 провизоров и владельцев аптек, которые были зарегистрированы в городе Баку и его районах, евреев оказалось 137 человек, или более 70%.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Беккер М. Евреи в Хазарии, жур. Кавказ и глобализация, том 5, вып. 3-4, 2011 г. Швеция
2. Беккер М. Азербайджан – еврейская община. [www/ ejwiki.org](http://www/ejwiki.org)
3. Беккер М. Евреи Азербайджана: История и современность. Баку, 2000 г.
4. Беккер М. Община европейских евреев Азербайджана \ Азербайджан и азербайджанцы в мире, № 2, июль 2009 г.
5. Горелашвили Ш. Община грузинских евреев Азербайджана \ Азербайджан и азербайджанцы в мире, № 2, июль 2009 г.
6. Давид Ицхак История евреев на Кавказе, т.1 Кавкасион, Тель-Авив
7. Захарьяев Г. Община горских евреев Азербайджана \ Азербайджан и азербайджанцы в мире, № 2, июль 2009 г.
8. Мамедова Ф. Христианство в Кавказской Албании \ Азербайджан и азербайджанцы в мире, № 1, июнь 2007 г.
9. Эсадзе С. Исторические записки об управлении Кавказом, том 1-2, Тифлис, 1907 г.
10. ГИА АР, фонд 44, опись 2, ед. хр.410
11. ГИА АР, фонд 44, опись 2, ед. хр. 505
12. ГИА АР, фонд 46, опись 3, делопроизвод. 11
13. ГИА АР, фонд 46, опись 6, ед.хр. 329
14. ГИА АР, фонд 46, опись 6, ед. хр. 643
15. ГИА АР, фонд 46, опись 6, ед. хр. 507
16. ГИА АР, фонд 46, опись 6, ед. хр. 657
17. ГИА АР, фонд 46, опись 7, ед. хр. 205
18. ГИА АР, фонд 46, опись 7, ед. хр. 197
19. ГИА АР, фонд 46, опись 7, ед. хр. 251
20. ГИА АР, фонд 46, опись 7, ед.хр. 372.
21. ГИА АР, фонд 46, опись 6, ед.хр.492
22. ГИА АР, фонд 46, опись 6, ед.хр. 565
23. Полонский Л. Банкирский дом Бр. Ротшильд в Баку. Баку 1998 г.
24. <http://nar-novik.narod.ru>

Назим Алиев

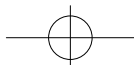
БОРЬБА С ТЕРРОРИЗМОМ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА

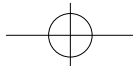
Рассматривая вопрос о правах человека в контексте терроризма, необходимо уяснить само определение “терроризм”. Существует бесчисленное множество трактовок этого понятия, приведем наиболее употребимое в последнее время. По согласованному международному определению, терроризм есть политически мотивированное применение или угроза применения крайних форм насилия против невоюющей стороны. Здесь необходимо проводить различие между вооруженным конфликтом, войной или борьбой за свободу, самоопределением и терроризмом, а также между законными “борцами за свободу” и террористами.

Терроризм затрагивает ряд вопросов в соответствии с международным гуманитарным правом, известным также под названием “право вооруженных конфликтов”. Хорошо известно, что международное гуманитарное право является сводом международных законов, регулирующих фактическое осуществление вооруженных конфликтов или военной оккупации, независимо от того, являлись ли они законными при своем возникновении. Кроме того, его обычно рассматривают как отрасль, включающую в себя также разделы права, касающиеся геноцида и преступлений против человечества. Международное гуманитарное право запрещает использование терроризма и определенных видов террористической практики или террора, однако не дает общего или какого-либо правового определения “терроризма” или “террористических актов” и схожих с ними видов практики.

С самого начала должно быть понятно, что гуманитарное право распространяет свое действие на вооруженный конфликт и что наличие вооруженного конфликта автоматически влечет за собой применение гуманитарного права. В целом гуманитарное право охватывает три фундаментальных аспекта вооруженного конфликта: отделение законных военных операций от незаконных, защита жертв вооруженного конфликта и регулирование вопроса о видах оружия, используемых в ходе вооруженного конфликта.

Терроризм в вооруженном конфликте запрещен рядом положений Женевских конвенций 1949 года и Дополнительных протоколов к ним 1977 года. Так, например, четвертая Женевская конвенция в статье 33 предусматривает, что “коллективные наказания, так же как и всякие меры запугивания или террора, запре-

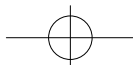

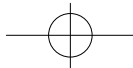

щены”. К слову, коллективные наказания запрещены в контексте прав человека в принципе. Дополнительный протокол I в отношении международных вооруженных конфликтов использует слово “терроризировать” в пункте 2 статьи 51, которая гласит: “Гражданское население как таковое, а также отдельные гражданские лица не должны являться объектом нападений. Запрещаются акты насилия или угрозы насилия, имеющие основной целью терроризировать гражданское население”. Дополнительный протокол II, касающийся немеждународных вооруженных конфликтов, содержит идентичное положение в пункте 2 статьи 13, а в пункте 2 статьи 4 конкретно запрещает “в любое время и в любом месте... акты терроризма” в отношении “всех лиц, не принимающих непосредственного участия или прекративших принимать участие в военных действиях” (пункт 1). В Женевских конвенциях 1949 года особо выделены запрещенные деяния, которые отвечают признанным критериям в качестве террористических: взятие заложников, биологические эксперименты над гражданским населением или комбатантами, изнасилования гражданских лиц. Так как международное гуманитарное право применяется в отношении ситуаций вооруженного конфликта, то международным гуманитарным правом запрещаются только “терроризм” или “акты терроризма”, совершаемые в ходе вооруженного конфликта. Напротив, “терроризм” и “акты терроризма”, совершаемые в “мирное время” (т.е. в ситуациях, которые не могут быть квалифицированы в качестве вооруженных конфликтов), рассматриваются (т.е. охватываются или запрещаются) в рамках других правовых режимов. Такие другие правовые режимы, включая, например, национальное законодательство, международное уголовное право и права человека, могут, безусловно, также применяться или дублировать друг друга во время вооруженного конфликта.

Нарушение терроризмом прав человека не может рассматриваться односторонне. Существуют разные виды терроризма, которые, соответственно, имеют разное отношение к нормам права. Рассмотрим вначале террор, насаждаемый правящим режимом или правительством.

Виды государственного терроризма, осуществляемого органами государства против собственного народа или населения какой-либо оккупированной территории, как правило, не укладываются в понятие “международный терроризм”, однако входят в сферу применения международного права, поскольку в целом затрагивают проблемы нарушений прав человека или гуманитарного права. Когда он осуществляется в мирное время, в том числе во время подлинных чрезвычайных ситуаций, такой террор порождает проблемы, связанные с правом прав человека; когда он проводится в ходе гражданских войн или оккупации, он вызывает проблемы, относящиеся к сфере международного гуманитарного права, даже если

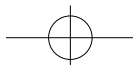

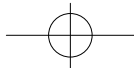
определенные основополагающие принципы международного уголовного права, включая вопросы совпадения ответственности государства и отдельных лиц, могут являться настолько существенными, что такая практика террора будет представлять собой международное преступление.

Проявления практики террора, насаждаемого правящими режимами или правительствами, часто находят свое воплощение в ситуациях военной оккупации, а также внутренних вооруженных конфликтах, регулируемых вышеизложенными нормами, запрещающими терроризм в ходе вооруженного конфликта. Существуют давно установившиеся правила, предусматривающие ответственность за такие акты. Например, статья 3 Гаагской конвенции № IV от 1907 года, которая признается в качестве деклараторной нормы обычного международного права, предусматривает, что: “Воюющая Сторона, которая нарушит постановления указанного Положения, должна будет возместить убытки, если к тому есть основание. Она будет ответственна за все действия, совершенные лицами, входящими в состав ее вооруженных сил”. Любая из общих статей Женевских конвенций 1949 года содержит строгие положения, касающиеся как обязательства обеспечить “эффективные уголовные наказания”, так и поиска лиц, обвиняемых в совершении серьезных нарушений (“grave breaches”), и доставки их в свои собственные суды, даже если соответствующая сторона не является одной из сторон данного конфликта.

Вопросы ответственности за акты государственного терроризма, совершенные не во время вооруженного конфликта, регулируются в рамках национального законодательства и юриспруденции, комиссий по установлению истины и примирению и в сфере деятельности региональных и международных механизмов. Что касается национального законодательства, то государства, вовлеченные в акты государственного терроризма, вряд ли позволят жертвам таких актов обращаться за средствами правовой защиты. Жертвами могут быть использованы региональные правозащитные форумы, из которых по крайней мере Организация американских государств и Совет Европы имеют органы, присуждающие выплату денежной компенсации.

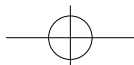
Необходимо также отличать терроризм от борьбы за самоопределение народов. Репрессивные режимы, которые проводят политику колонизации, принуждения и господства, пытаются представить борьбу против угнетения и нарушения основных прав человека как акты терроризма. Борьба народов за национальное освобождение, самоопределение и независимость и против иностранной оккупации изображается как терроризм. Репрессивная политика режима против своего собственного народа или народов, которые он поработывает и стремится уничтожить, является даже более злостной формой агрессии, чем акты насилия, совершаемые от-

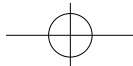

дельными лицами против таких режимов. Отсюда знаменитая фраза: “Для одного – террорист, а для другого – борец за свободу”. Камнем преткновения в выработке действенных мер профилактики и борьбы с ним на сегодняшний день остается вопрос о правомерности национально-освободительной борьбы народов.

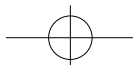
Что же касается международного государственного терроризма, то его явление нередко предстает как “дипломатия принуждения”, которая вызывает чувство страха у населения тех государств, на которые она нацелена. Тем не менее международный государственный терроризм нуждается в определении нарушаемых международно-правовых норм, последовательном формулировании конкретных обвинений, а также, безусловно, в уделении внимания вопросу об ответственности. Вместе с тем должно отметить недостаточность международных действий в отношении ответственности за осуществление дипломатии принуждения. Ответственность за террористические акты может также быть присвоена государствам, которые не смогли в соответствии с доктриной обеспечить должной осмотрительности всем лицам, находящимся под их юрисдикцией, защиту от поведения негосударственных субъектов. Практически все договоры о правах человека предусматривают широкий круг обязательств, которые требуют, чтобы государства действовали с должной осмотрительностью для предупреждения нарушений: на государства возлагается позитивное обязательство регулировать и контролировать определенные действия негосударственных субъектов, для того чтобы не допускать нарушений прав человека, включая террористические акты, предотвращать такие нарушения и обеспечивать защиту от них. Неспособность государства выполнить эту задачу становится актом упущения. Кроме того, государства должны обеспечивать уважение прав человека, например, посредством принятия и эффективного соблюдения соответствующего законодательства, преимущественно в области уголовного права. Эта обязанность четко выражена в ряде договоров из области права прав человека и гуманитарного права, таких, как Конвенция о предупреждении преступления геноцида и наказании за него (статья V), Международная конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации (статья 4), Международная конвенция о пресечении преступления апартеида и наказании за него (статья IV) и Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания (статья 4), а также вышеупомянутые положения о серьезных нарушениях Женевских конвенций. Проблема прав человека в контексте терроризма затрагивает все страны мира – от самых малых до ведущих держав, где неоднократно принимались попытки улучшить сложившуюся ситуацию. Вопрос только в том, что многие страны действуют исключительно в интересах своей страны. Например, явно дискриминационный ха-

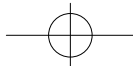

рактер носит недавно принятый Закон США “О национальной безопасности и системе регистрации въезда-выезда”, включивший в группу повышенного риска для национальной безопасности граждан Ирана, Ирака, Ливии, Сирии и Судана, которые при пересечении американской границы подлежат в обязательном порядке фотографированию, дактилоскопии и регистрации. При Пентагоне создано новое бюро “Оперативного информационного реагирования”. Задача – сформировать на основе последних технологий своего рода поисковую систему, которая сможет прочесывать практически все существующие базы данных на предмет выявления подозрительных групп или лиц. Под компьютерное просвечивание попадет и глубоко личная информация: электронная почта, данные анкет, кредитные и телефонные счета и т.д. Администрация Буша-младшего пошла на создание специальных военных трибуналов (судов) с ускоренным рассмотрением дел всех подозреваемых в международном терроризме – даже американские СМИ окрестили эти трибуналы “чекистскими тройками”. Одновременно США пытались заблокировать его создание и по инициативе 76 государств – членов ООН Международного уголовного суда и согласились подписать его устав только при условии, что на граждан США не будет распространяться его юрисдикция. Показательна также ситуация на Кубе. Шесть экспертов ООН по правам человека выступили с совместным заявлением, в котором выразили обеспокоенность по поводу положения заключенных на американской военной базе Гуантанамо на Кубе. Они считают, что необходимо провести объективное расследование сообщений о пытках и других случаях бесчеловечного и унижающего достоинство обращения с задержанными.

Эксперты вновь подтвердили право и обязанность каждого государства использовать все законные способы для защиты своих граждан от угрозы, исходящей от террористов. Однако они напомнили, что борьба с терроризмом не должна приводить к нарушению основополагающих принципов в области прав человека. В заявлении отмечается, что многие обитатели Гуантанамо уже третий год находятся в заключении и лишены права переписки и общения. Им не оказывается правовая помощь и не предоставляется информация о дальнейшей судьбе. В документе сообщается, что правозащитники неоднократно выражали обеспокоенность по данному вопросу. Однако власти США не предприняли никаких мер. Эксперты ООН полагают, что действия США, в частности, освобождение нескольких заключенных и принятие Верховным судом решения, подтверждающего право арестованного предстать перед судом, не решают проблему в целом. Специалисты в области прав человека напоминают властям США о том, что в соответствии с III Женевской конвенцией военнопленные должны быть освобождены “немедленно по окончании военных действий”. Следует отметить, что многие за-

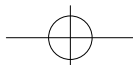

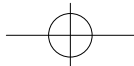

ключенные были арестованы в Афганистане. Кроме того, эксперты указывают, что некоторые пленные были арестованы в странах, которые не являются стороной в вооруженном конфликте с США.

В Великобритании в рамках борьбы с терроризмом главным законодательным актом, внесшим после терактов в США целый ряд ограничений в осуществление прав и свобод граждан в Великобритании, стал Закон “О борьбе с терроризмом, преступностью и безопасности” от 14 декабря 2001 г. Правительство Великобритании признает, что нормы этого Закона нарушают положения ст. 5 п. 1 норм Европейской Конвенции о защите прав человека и основных свобод Конвенции – запрет взятия и содержания под стражей без решения суда, но мотивирует это экстраординарностью террористической угрозы. Взятие под стражу без судебной санкции лиц, подозреваемых в террористической деятельности и не имеющих британского гражданства, предполагает и одобренное парламентом британо-американское соглашение о сотрудничестве в соответствующей области. Документ усилил по нескольким направлениям основополагающий британский антитеррористический закон 2000 г. и превратил, по мнению экспертов, британское антитеррористическое законодательство в самое жесткое в Европе. Закон 2001 г., в частности, предусматривает возможность бессрочного и без предъявления обвинения тюремного заключения иностранцев, подозреваемых в причастности к терроризму. В этом режиме с момента вступления Закона в силу в Великобритании уже задержаны 12 человек. Любой из них, правда, имеет законное право выйти из тюрьмы при условии немедленного выезда с британской территории. Указанным Законом усилена ответственность финансовых учреждений за несообщение в правоохранительные органы о подозрительных банковских счетах, могущих иметь отношение к терроризму. Уголовно преследуется недонесение о таких счетах, если для подозрений были “разумные основания”. Закон также обязал британскую таможенную и финансовых инспекторов делиться служебной информацией с правоохранительными органами в случаях, когда речь заходит о национальной безопасности. Закон предоставляет более широкий доступ к информации транспортных организаций о перевозимых пассажирах и грузах. Кроме того, Закон уполномочил правоохранительные органы замораживать финансовые счета подозреваемых лиц уже в самом начале следствия. По мнению британских правозащитников, перечисленные положения Закона явно ограничивают права и свободы граждан. Сами граждане, как показывают опросы общественного мнения, особо против ужесточения мер антитеррора не протестовали и не протестуют.

Пример эффективной реализации комплекса антитеррористических мер без сужения гарантий прав человека демонстрирует ФРГ. На наднациональном уровне

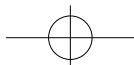
коллизия прав личности и новых приоритетов безопасности проявляется в контексте трех направлений сотрудничества в рамках ЕС, активизировавшихся после событий 11 сентября 2011 года. Это оформление механизма единого европейского ордера на арест, усиление контроля за информацией и ужесточение иммиграционной политики.

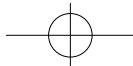
Террористические акты не только терроризируют население в момент их совершения, они врезаются в память и избавиться от последствий их воздействия довольно нелегко. Это отчасти объясняется тем фактом, что террористы стремятся ошеломить и шокировать людей своими действительно ужасными и отвратительными действиями и держать их в состоянии постоянного страха.

Террористические режимы и акты являются варварскими и в определенной степени представляют собой то, о чем говорится в преамбуле к Всеобщей декларации прав человека. В преамбуле также указано, что свобода от страха перед такими актами является наивысшим стремлением людей. Здесь необходимо упомянуть о том, что состояние постоянного страха абсолютно не соответствует “достоинству, присущему всем членам человеческой семьи”, которое также признается в преамбуле. Кроме того, принимая во внимание доктрину должной осмотрительности, международному сообществу необходимо полностью признать всеобщее право на свободу от террористов и террористических актов любого рода.

Экстрадиция в качестве одной из важных контртеррористических мер и одного из ключевых аспектов большинства международных и региональных договоров, касающихся терроризма, является проблематичной в силу ряда причин: несоответствий в области внутреннего права государств-участников; потенциальных политических злоупотреблений экстрадицией в контексте законов о предоставлении убежища; различий в степени соблюдения норм в области прав человека или норм и стандартов гуманитарного права в заинтересованных государствах (вопросы смертной казни и т.п.). В этой связи следует рекомендовать государствам – участникам международных и региональных договоров, касающихся терроризма, провести тщательный обзор препятствий на пути эффективного выполнения положений об экстрадиции.

Проблема безнаказанности имеет отношение как к государственным, так и негосударственным субъектам. Проблема безнаказанности государственных субъектов включает в себя такие аспекты, как – наличие доктрин суверенного иммунитета и суверенных действий государства, которые в случае злоупотреблений приводят к безнаказанности, а также – юрисдикция международных трибуналов, которая непосредственно не охватывает государственный терроризм, не вписывающийся в контекст военных преступлений, преступлений против человечности

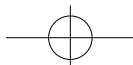

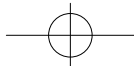

или геноцида. Вопрос о безнаказанности негосударственных субъектов включает в себя проблемы, связанные с экстрадицией и внутренними правовыми вопросами, такими, как ущемленное правовое положение жертв в отношении как обеспечения преследования виновных, так и получения средств правовой защиты, политически мотивированное селективное преследование или судебные барьеры на пути эффективного преследования лиц, обвиняемых в причастности к террористическим актам. В этой связи следует рекомендовать, чтобы международное сообщество предприняло усилия по распространению непосредственно на государственный терроризм юрисдикции международных или региональных трибуналов, а также, чтобы все государства пересмотрели национальную практику, которая фактически приводит к безнаказанности за террористические акты и устанавливает барьеры для жертв, стремящихся к получению средств правовой защиты.

К сожалению, в настоящее время имеет место быть тот факт, что страх перед терроризмом, не соответствующий его реальной опасности и нагнетаемый либо самими государствами, либо другими субъектами, может привести к таким нежелательным результатам, как его использование для того, чтобы заставить людей с готовностью принять контртеррористические меры, неоправданно ограничивающие права человека и гуманитарное право. Неоправданный страх может усилить религиозную или этническую нетерпимость. Использование страха перед терроризмом может также нанести ущерб международной солидарности вплоть до такой степени, что он станет препятствовать сотрудничеству в области сокращения масштабов или предупреждения терроризма. Страх перед терроризмом гипертрофируется за счет неоднократно повторяемых и зачастую преувеличенных, а то и абсурдных ссылок на наличие оружия массового уничтожения, которое может оказаться в руках террористических групп или определенных государств, даже несмотря на то, что почти все террористические акты совершаются традиционными методами. Именно поэтому следует следить за тем, чтобы действия государств в ответ на терроризм точно отражали реальную опасность для того, чтобы избежать неблагоприятных последствий и чтобы государства воздерживались от нагнетания необоснованного страха перед терроризмом.

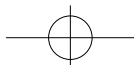
Проанализировав различие между вооруженным конфликтом и терроризмом, мы можем сделать вывод о том, что проблема терроризма является источником значительных международных противоречий, нуждающихся в тщательном изучении, учитывая парадокс “для одних – борец за свободу, а для других – террорист”, а также риторику, злоупотребляющую выражением “война против терроризма”, навешивание ярлыка терроризма на любые войны и отождествление участвующих в них комбатантов с террористами, что в совокупности имеет крайне

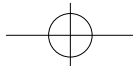

нежелательные последствия, выражающиеся в отрицании применения и соблюдения гуманитарного права в этих ситуациях, при отсутствии каких-либо позитивных результатов в борьбе против подлинного терроризма. В то же время использование террора в любом виде вооруженного конфликта является нарушением гуманитарного права. Стремясь содействовать восстановлению надлежащего применения гуманитарного права и сосредоточению усилий по борьбе с терроризмом на преодолении подлинного терроризма, международному сообществу при рассмотрении любой ситуации, в которой присутствует вооруженное насилие, следует строго соблюдать нормы гуманитарного права, включая беспристрастную оценку их применимости к любой подобной ситуации. Она также рекомендует международному сообществу рассмотреть вопрос о проведении обзора таких ситуаций на периодической основе.

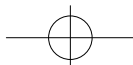
Предание правосудию как государственных, так и негосударственных субъектов, совершающих террористические акты, имеет важнейшее значение для сохранения целостности прав человека и гуманитарного права, для сдерживания или предупреждения терроризма или для предоставления средств правовой защиты жертвам. Нами было уделено внимание вопросу об ответственности двух категорий субъектов. Безусловно, на государственных субъектах лежит прямая ответственность в соответствии с международным правом прав человека и международным гуманитарным правом. Негосударственные субъекты несут прямую ответственность по гуманитарному праву, регулирующему вопросы, относящиеся как к войнам за национальное освобождение, так и к гражданским войнам. Кроме того, мы показали, что использование террора в международных конфликтах является нарушением гуманитарного права. Поддержав точку зрения о том, что негосударственные субъекты, осуществляющие деяния, квалифицируемые как преступления по внутреннему или международному уголовному праву, несут уголовно-правовую ответственность, мы, тем не менее, не можем полностью поддержать тезис о том, что негосударственные субъекты несут прямую ответственность в соответствии с правом прав человека, даже если совершенное преступление – такое, как рабство, также квалифицируется как одно из нарушений прав человека. В любом случае, мы не можем решить этот вопрос в рамках настоящего доклада. Вместе с тем мы не можем не отметить, что международное сообщество все чаще требует того, чтобы участвующие в вооруженном конфликте негосударственные субъекты поощряли и защищали права человека в районах, над которыми они осуществляют фактический контроль. Все меры по преданию правосудию нарушителей должны осуществляться с беспристрастностью, необходимой добросовестностью и при полном признании права жертв террористичес-

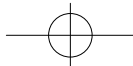

ких актов на предоставление средств правовой защиты. Поэтому будет полезным рекомендовать провести дополнительный критический анализ вопроса о прямом применении права прав человека к негосударственным субъектам. Кроме того, следует рекомендовать пересмотреть и укрепить методы и механизмы рассмотрения вопросов государственного терроризма во всех его проявлениях, а также, чтобы международное сообщество в целом уделяло гораздо более серьезное внимание рассмотрению нарушений гуманитарного права, включая террористические акты, в ходе вооруженных конфликтов. Ряд преступлений, не связанных прямо или косвенно с терроризмом, был включен в национальное контртеррористическое законодательство или рассматривается следственными органами в качестве подпадающих под действие такого законодательства. Помимо этого, ряд международных проблем, связанных с международными преступными сообществами и их представителями, рассматривается как проявления терроризма. Кроме того, следует отметить, что некоторые деяния, порой чисто символические или в крайнем случае являющиеся актами вандализма, направленные против экономических образований, рассматриваются в качестве террористических актов. Решение таких чисто уголовных проблем, хотя и является необходимым, вместе с тем не представляет собой противодействия терроризму, а национальное или международное сообщество не становится в какой-либо степени более защищенным от террористических актов. Власти могут использовать меры по борьбе с терроризмом в качестве предлога для проведения как следственных действий, так и уголовного преследования нарушающих права лиц, обвиняемых в совершении уголовных правонарушений. Поэтому можно порекомендовать международному сообществу отказаться от любого автоматического причисления преступных группировок к террористам и квалификации совершаемых ими деяний в качестве террористических актов. Государствам следует удостовериться в том, что их внутреннее контртеррористическое законодательство определяет террористические группы и террористические акты с достаточной ясностью, с тем чтобы проводить четкое разграничение между одними и другими. Наконец, национальные и международные органы должны обеспечить отсутствие неоправданных следственных или обвинительных преимуществ в уголовных делах из-за их неправомерного отождествления с делами о терроризме.

Осознавая все трудности, связанные с оценкой прав государств отступать от универсально признанных норм в области прав человека, следует приветствовать призыв к разработке руководящих принципов в данной области и в других областях, связанных с контртеррористическими мерами. Поэтому международному сообществу необходимо определить методы и механизм разработки руководящих

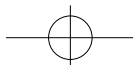
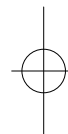
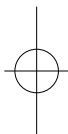

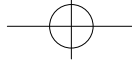

принципов по контртеррористическим мерам и учесть в этих руководящих принципах анализ реальной или гипотетической опасности, степень, в которой такая опасность угрожает существованию государства, степень, в которой действия в ответ на акты или угрозу актов терроризма отвечают требованиям строгой необходимости, период действия отступления, а также отчетность и периодический обзор любых случаев отступлений.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Всеобщая декларация прав человека
2. Жданов Н. Правовые аспекты борьбы с террористическими актами международного характера. М., 1974
3. Женевские Конвенции от 12 августа 1949 г. и два Дополнительных протокола к ним
4. Ляхов Е., Попов А. Терроризм: национальный, региональный и международный контроль. М., 1999
5. Международный пакт о гражданских и политических правах
6. Международная конвенция о борьбе с бомбовым терроризмом
7. Устав Организации Объединенных Наций

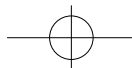

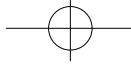
Xalid Niyazov

MODERNLƏŞMƏ PROSESİ VƏ MEDIA İNSTİTUTU

Ənənəvilikdən müasir cəmiyyətə makrokeçiş prosesi olaraq dəyərləndirilən modernləşmə sosiomədəni transformasiyanın bütün əsas elementlərini özündə ehtiva etməklə bu gün həm də dinamik, zamanın çağırışlarına adekvat inkişafın əsas təzahürlərindən biri olaraq səciyyələndirilir. Permanent proses olaraq qəbul edilən modernləşmə islahatlar həyata keçirilməsi və innovasiyanın tətbiqi ilə reallaşdırılaraq bu gün həm də postsənaye cəmiyyətinə keçid anlamında da qəbul olunur. Modern sözünün özünün genealogiyasından danışarkən alman filosof Y.Habermas qeyd edir ki, bu, ilk dəfə olaraq V əsrin sonlarında Avropada Roma dilində danışan əsl xristianların rəsmi statusunu müəyyənləşdirmək üçün işlədilmişdir. İnkişafın sonrakı mərhələlərində bu sözün daşdığı məzmun dəyişmiş, ən nəhayət, zamanın aktualıq ruhunu özündə əks etdirən anlam qazanmışdır.

Avropada Yeni dövr adlandırılan mərhələnin immanent tərəqqisinin sürətlənməsi nəticəsində isə ənənəvi cəmiyyətlərdən radikal şəkildə fərqlənən modern sivilizasiyaya keçid prosesi daha böyük sürət əmsalı üzərində köklənmişdir. Bu mənada birmənalı şəkildə qəbul olunmuş həqiqətdir ki, modernləşmə protestant əmək etikasının, bazar iqtisadiyyatının, bürokratiya və hüquqi sistemin formalaşması nəticəsində Qərbi Avropada meydana gəlmişdir. Özü də bu proses kifayət qədər böyük zaman kəsiyini əhatə etmişdir. Qərbi Avropada modernləşmə makroprosesi, yəni sənayeyəqədərki mövcud olan ənənəvi cəmiyyətdən modern cəmiyyətə keçid bir neçə yüz il ərzində baş vermişdir. Bu mənada tədqiqatçılar modernləşmənin üç mərhələsini ayırırlar: birinci mərhələ XVIII əsrin sonu, XIX əsrin əvvəllərini əhatə edir, ikinci mərhələnin əhatə etdiyi dövr kimi ötən əsrin 20-60-cı illərini göstərmək olar, ən nəhayət, üçüncü mərhələ özündə XX əsrin 70-90-cı illərini ehtiva edir. Bir sıra müəlliflər, o cümlədən Y.Habermas və E.Giddens hesab edirlər ki, modernləşmə prosesi davam etdiyindən, əslində, modernləşmə mərhələsinin hələlik bitmədiyini söyləmək olar. Tədqiqatçıların bir çoxunun arasında belə fikir də hakimdir ki, modernləşmə və ya müasirlik prinsip etibarını ilə sona yetə bilməz. Seneqalli sosioloq S. Amin vurğulayır: «Modernləşmə sona çatmayıb, o, bilinməyənlərə, tədqiq edilməyənlərə bir qapı açır. Müasirlik mahiyyəti etibarını ilə sonu olmayan prosesdir, lakin o, cəmiyyətin tarixində yaranan ziddiyyətləri ən müxtəlif formalarda aradan qaldırmağa qabildir».

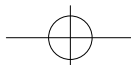

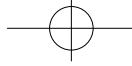

Beləliklə, bir proses olaraq modernləşmə və onun nəticəsi kimi müasirləşmə Qərb dünyasında meydana gəlsə də, sonradan qlobal miqyasda genişlənməyə başlamışdır. E.Giddens hesab edir ki, hər hansı ənənəvi, ictimai formalar tam şəkildə qlobal tendensiyalardan izolyasiya olunmuş şəkildə özünü saxlaya, modernləşməyə qarşı dura bilməz. Tanınmış İsrail sosioloqu Ş.Ayzenştadta görə, modernləşmə tarixi olaraq XVII-XIX əsrlər arasında Qərbi Avropada və Şimali Amerikada yaranan sosial, iqtisadi və siyasi sistemlərin dəyişməsi və bunun digər ölkə və qitələrə doğru genişlənməsi prosesidir.

Müasir cəmiyyət özündə dörd əsas institutu cəmləşdirir: demokratiya, bazar iqtisadiyyatı, ümumi rifahın yüksəldilməsinə xidmət edən dövlət və kütləvi media. Modernləşmə də həmin institutlar üzərində bərqərar olaraq özünü büruzə verir və onları müasir cəmiyyətdən danışmaq mümkünsüzdür. Məsələn, danılmaz həqiqətdir ki, muxtar vətəndaş cəmiyyətinin əsasını təşkil edən bazar iqtisadiyyatı bütün sərhədləri aradan qaldıraraq açıq cəmiyyətin formalaşmasında müstəsna rol oynayır. Bundan başqa, modern cəmiyyət seçki hüququ, qanunçuluq, vətəndaş hüquqlarının universallaşması, sosial dəyişikliklərin universallaşdırılması, dünyəvi mədəniyyət və cəmiyyətin dünyəviləşdirilməsi, urbanizasiya, altsistemin avtonomizmi, rasionallaşdırma, bazar iqtisadiyyatının dominantlığı, bürokratiya, professionallaşdırma, savadlılıq dərəcəsi, kütləvi informasiya vasitələrinin yüksək inkişafı, sosial və professional mobilliyin artımı kimi prinsiplərə əsaslanır. Həmçinin, belə bir cəmiyyət ayrılmaz vətəndaşlıq, siyasi və sosial hüquqlara malik vətəndaşlardan təşkil olunur. Siyasi sferada modernləşmənin fərqləndirici cizgiləri demokratik konstitusiyalı dövlət, dövlət quruculuğunda milli dövlətçiliyə keçid, iqtisadi sahədə isə kapitalizmə keçiddir. XX əsr üçün xarakterik olan modern transformasiyanın universal paketinə nəzər salan rus mədəniyyət antropoloqu E. Orlova yazırdı ki, cəmiyyətin sosiomədəni səviyyəsində modernləşmə iqtisadi sferada sənayeləşmədən postsənayeləşməyə, siyasi müstəvidə isə avtoratizmdən demokratik rejimlərə, hüquqi səpkidə isə adidən hüquqi prosesdurların hökmranlığına keçid prosesidir: «Bunlara müvafiq olaraq sosial əhəmiyyət kəsb edən anlayışlar sahəsində və dünyagörüşündə dəyişikliklər müşahidə olunur: dini sferada dünya nizamının elə dünyəvilik baxımından daha əsaslandırılmış formasına doğru mühüm irəliləyişlər yaşanır, fəlsəfədə monizmdən plüralist dünya anlayışına, incəsənətdə stilistik vahidlik söylərindən polistilistikaya, elmdə obyektivizmdən antrop prinsiplərə doğru vacib irəliləyişlər qeydə alınır» .

Ümumiyyətlə, məsələyə ümumiləşdirilmiş şəkildə yanaşılsa, demək olar ki, modernləşmə ənənəvi cəmiyyətdən iri maşınlı istehsala, qanunlara əsaslanan və ictimai həyatdan rəşional idarə olunan cəmiyyətə keçilməsi prosesi kimi də qəbul oluna bilər. Həmçinin, yuxarıda deyilənləri nəzərə alsaq, aydın görünür ki, modernləşmə prosesi çərçivəsində, adətən, aşağıdakı dəyişikliklər baş verir:

– bütün ictimai münasibətlərin təkmilləşdirilməsi və həyat ukladının dəyişdirilməsi, konfliktlərin tənzimlənməsi və ictimai problemləri həll edən yeni prosedur və mexanizmlərin meydana gəlməsi;

– ayrı-ayrı fərdlərin şüurluluğunun və müstəqilliyinin artması;

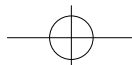
– iqtisadiyyat sahəsində əmtəə-pul münasibətlərinin maksimum dərəcədə yayılması, yeni qabaqcıl texnologiyanın yaranması, menecer və muzzdlu işçilərin peşələr üzrə ixtisaslaşmasının yüksək səviyyəsinə nail olunması;

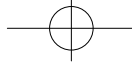
– sosial münasibətlərin dəyişdirilməsi – mobil olmayan cəmiyyətdən yüksək sosial mobilliyə və sosial rəqabətə əsaslanan dinamik cəmiyyətə keçilməsi.

Təbii ki, sosiomədəni makroproses olan modernləşmənin öz nəzəri əsasları da var. Modernləşmə nəzəriyyəsinin formalaşmasına təkamül, funksionallıq və diffuzionizm çox ciddi təsir göstərmişdir. Modernləşmə makroprosesini izah edən elmi konsepsiyanın formalaşmasına O.Kont, H.Spenser, K.Marks, M.Veber, E.Dyurkqeym, F.Tennis, Ç.Kuli, H.Meyni kimi xadimlər böyük töhfələrini vermişlər. Modernləşmə nəzəriyyəsinin klassik formada elmi və ictimai cəhətdən qəbul edilməsi ötən əsrin 50-ci illərinin ortalarına təsadüf edir. Məhz bu dövrdə modernləşmə M.Levinin, E.Hagenin, T.Parsonsun, N.Smelzerin, D.Lernerin, D.Apterin, Ş.Eyzenştadtın, P.Bergerin, U.Rostounun əsərlərində, belə demək mümkünsə, geniş vüsət qazanmışdır. Modernizmin araşdırılmasında funksionalçılar sırasında yer alan T.Parsons hesab edir ki, modernləşmə yad mədəniyyət təcrübəsinin idxalı və daim müxtəlif hissələrə bölünməsi cəhdlərini özündə ehtiva edir. Bununla belə, mədəni dəyərlərin qorunub saxlanması da bu zaman əsas diqqət mərkəzində olur. Təkamülçülərdən olan ingilis filosofu H.Spenserin isə əsas diqqəti cəmiyyətin necə inkişaf etməsinə yönəldir. Özünün «Sosiologiyanın əsasları» adlı fundamental işində Spenser sosial dəyişikliklərin, təkamül prosesinin tərəqqipərvər müsbət nəticələrinin, modernləşmənin təkamül xarakterinin necə reallaşmasına xüsusi diqqət yetirir. Hesab olunur ki, modernləşmə transformasiyası birxətlidir: daha az inkişaf etmiş ölkələr yüksək tərəqqi səviyyəsinə çatmış modern ölkələrin keçdiyi inkişaf yolunu getməlidirlər, bu zaman dəyişikliklər tədrici, sülh xarakteri daşıyır.

Təkamülçülər modern inkişafda ekzogen, immanent səbəblərin vacibliyini də önə çəkərək dəyişikliklərə yol açan hərəkətverici qüvvələri «struktur» və «funksional diferensasiya» kimi iki terminlə təsvir etmişlər. Onların fikrincə, modernləşmə sosial həyatın və insanın varlıq şərtlərinin yaxşılaşmasına gətirib çıxarmalıdır. Modernləşmə və konvergensiya zəruri, dönməz, endogen və səmərəli proses kimi yanaşılması təkamülçülərin hər zaman əsas diqqət mərkəzində yer almışdır.

Modernləşmənin klassik nəzəriyyəsində «birinci» və «üçüncü» dünyalar arasında yaranan kontrast üzərində xüsusi olaraq dayanılır. Amerikalı politoloq R.Nisbet yazır ki, klassik modernləşmə nəzəriyyəsinə insanlığın qorxu və cahillikdən tədricən

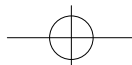

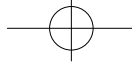
azad olunması, sivilizasiyanın daha yüksək səviyyəsinə doğru irəliləmək kimi də baxmaq olar. Lakin bu halda modernləşmə nəzəriyyəsi tərəqqi paradigmasının tez-tez meydana gələn təzahür forması kimi özünü göstərir.

Diffuziyaçılar (F.Ratsel, L.Frobenius, F.Hrebner) modernləşmə prosesinə təbii etibarilə endogen-təkamül yox, əsas etibarilə diffuziya halı kimi yanaşırlar. Modernləşmənin spontan tendensiya, təkamül, «aşağıdan» özünüinkışaf kimi şərh edilməsindən fərqli olaraq diffuziyaçılar hesab edirdilər ki, modernləşmə planlaşdırılmış, məqsədyönlü fəaliyyətin köməkliyi ilə öz ölkələrinin geriliyinin aradan qaldırılmasına çalışan, «yuxarıdan» hesab olunan intellektual və siyasi elitadan başlayır, nəzarətdə saxlanır. Diffuziya modern dəyişikliklərin mexanizmi qismində çıxış edir. Daha çox inkişaf edən, modernləşən ölkələrlə daha az inkişaf edən dövlətlərin qarşılıqlı təsiri isə modernləşmənin həlledici faktoru qismində çıxış edir. Transformasiyanı keçən ölkələr üçün modernləşmənin arzu edilən hədəfi qismində qərb sivilizasiyasının inkişaf etmiş ölkələri göstərilir. Təbii ki, bu zaman modernləşməyə sadəcə olaraq tərəqqi istiqamətində spontan inkişaf deyil. Bu zaman modernləşmə anlayışı özgə mədəni normaları, dəyərləri, institutları, əmək modellərini referat ölkələr qrupundan qəbul edərək özününkünə daxil etmək anlayışı kimi başa düşülməlidir. Yəni modernləşmə nümunələrin, modellərin, nailiyyətlərin təcrübəsindən nümunə qismində götürülərək özününküləşdirilmədir.

Ümumi kontekstdən yanaşdıqda, klassik nəzəriyyəyə görə, modernləşmə ənənəvi aqrar cəmiyyətdən keyfiyyətə yeni istiqamətdə inkişaf etməkdə olan sənaye cəmiyyətinə tarixi keçid prosesidir. Sonradan bu proses həm qabaqcıl ölkələrdə, həm də nisbətən geri qalan, daha yüksək inkişaf etməyə çalışan ölkələrdə davam edir. Klassik modernləşmə nəzəriyyəsinə uyğun olaraq ənənəvi cəmiyyətin müasir cəmiyyətə, yəni aqrar cəmiyyətin sənaye cəmiyyətinə transformasiyası modernləşmə, müasir cəmiyyətin postmodern cəmiyyətə, yəni sənaye cəmiyyətinin postsənaye cəmiyyətinə transformasiyası isə postmodernləşmədir.

Qeyri-qərb cəmiyyətlərində proseslərini təkamül və diffuziya nəzəriyyələrindən istifadə etməklə izah etmək olar. Modernləşmənin endogen (təkamül) və ekzogen (diffuziya) tərəflərinin qarşılıqlı təsirini nəzərə alaraq onun təsnifatlaşdırılmasını aşağıdakı kimi aparmaq olar: modernləşmənin endogen tərəfi sosioomədəni dinamika ilə müəyyən olunan prosesdir. Daxili, özünüinkışaf, cəmiyyətin özünütransformasiyasına əsaslanan kompleks səbəblər bu zaman modernləşmənin əsası kimi çıxış edir. Modernləşmənin bu növünə misal olaraq Yeni dövrdən bu günə kimi Qərbi Avropa və Şimali Amerikanın keçdiyi inkişaf yolunu göstərmək olar. Modernləşmənin adaptiv təsnifatına gəlicə, bu hal modernləşmə prosesini keçən qərb dövlətlərinə aid olmayan ölkələr üçün xarakterikdir. Həmin ölkələrdə qərbdəki sürətli sosiomədəni inkişaf prosesinə adaptiv reaksiya yaranır və bununla onlar modernləşmə yoluna qədəm qoyurlar. Modernləşmə

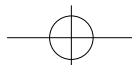

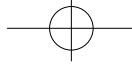
prosesinin səciyyəvi cəhətləri həyatın bütün sahələrini əhatə etdiyi üçün onun kompleks xarakter almasıdır. Modernləşmənin sistemli olması, cəmiyyətin hər hansı bir üzründə və yaxud həyatın bütün sahələrində (məsələn, mədəniyyət və siyasətdə) baş verən dəyişikliklər digər sahələrdə (məsələn, iqtisadiyyatda) öz əksini tapır.

Beləliklə, modernləşmə hər bir ölkədə müxtəlif şəkildə özünü göstərir, çünki bu və ya digər şəkildə ənənəvi milli mədəniyyətə və etik normalara əsaslanır və onlardan tam imtina olunmasını tələb etmir. Qeyd olunan kontekstdə ötən əsrin son onilliyində yenidən dövlət müstəqilliyinə qovuşan müasir Azərbaycan da modern inkişaf yolunda inamla irəliləməkdə, yeni nailiyyətlərin müəllifi qismində çıxış etməkdədir. Ölkəmiz sosial-iqtisadi, siyasi, mədəni və təsisat-struktur sahəsində köklü dəyişikliklər aparılması, şəffaflığın genişləndirilməsi, cəmiyyətin yeni konturlarını müəyyən edən ən perspektivli dövlət siyasəti aparılması yolunu tutmuşdur. İnkişafın əsas məqsədi kimi cəmiyyətin yüksək rifah halının ön plana çıxarılması, maddi nemətlərin ədalətlik prinsipləri əsasında bölüşdürülməsi, əhalinin etibarlı və davamlı sosial müdafiəsinin təmin olunması möhtəşəm nailiyyətlərlə müşayiət olunan tərəqqi strategiyasının, eyni zamanda iqtisadi modernləşmənin ən mühüm baza elementini təşkil edir.

Həmçinin son 20 il ərzində ardıcıl olaraq həyata keçirilən liberallaşdırma və vətəndaş cəmiyyətinin yaradılması xətti siyasi modernləşmənin təməl daşığıdır. Modernləşmənin mühüm istiqaməti və tərkib hissəsi institusional islahatların aparılmasıdır. Totalitar sistemdən miras qalmış siyasi, iqtisadi və sosial təsisatların köklü surətdə yenidən qurulması və yenilərinin yaradılması müstəqil Azərbaycanda ictimai-iqtisadi tərəqqinin əsasını təşkil edir. Təsisat islahatları ilə yanaşı, ölkə və iqtisadiyyat üçün prioritet istiqamətləri müəyyən edən iqtisadi inkişaf strategiyasının hazırlanıb həyata keçirilməsi olduqca vacibdir. Belə prioritetlər həm ümumi, həm də xüsusi xarakterə malikdir.

Ölkəmizdə milli inkişaf strategiyasının mühüm istiqamətlərindən birini təşkil edən modernləşdirmə xətti bu yolda müvafiq nəticələrin əldə edilməsi üçün bir zəmindir. Əsası ümummilli lider tərəfindən qoyulan inkişaf strategiyasının əsas məzmunu həm də modernizm üzərində köklənmişdir. Akademik Ramiz Mehdiyevin qeyd etdiyi kimi, bu gün Azərbaycanda inkişafın məqsədi dəqiq müəyyənləşib, hansı istiqamətdə hərəkət etməyimizi və sonrakı nəsillər üçün necə gələcək qurmaq niyyətində olduğumuzu bilərək, irəliləyirik: «Keçən əsrin 90-cı illərində Heydər Əliyevin etdiyi seçim ilə müasir Azərbaycanın siyasi, iqtisadi və sosial-mədəni sahələrdə inkişaf istiqamətləri müəyyənləşmişdir. Bir daha təsdiq olunmuşdur ki, güclü, qüdrətli dövlət qurmaq, zamanın axarından geri qalmamaq üçün siyasi və iqtisadi transformasiya, yeni intellektual nəslin formalaşması, innovasiyalar, cəmiyyətin səfərbər edilməsi zəruridir. Bu halda Azərbaycan modernləşir, iqtisadi cəhətdən sürətlə inkişaf edir. Ermənistanın ərazimizin 20 faizini işğal etməsi və faktiki müharibə şəraitində yaşamağımıza baxma-

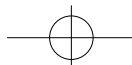

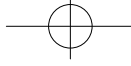

yaraq, demokratik siyasi təsisatlar təşəkkül tapır. Buna görə də hansı sosial-iqtisadi modeli yaratmaq istəməyimiz, insan potensialımızdan istifadə etməklə bağlı planlarımız və bunun nəticəsi kimi yaxın 30-40 il ərzində çata biləcəyimiz zirvələr bizim üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bunlar xəyal deyil, milli tariximizə, mənəvi dəyərlərimizə, intellektual insan resurslarımıza və millətin potensialına layiq inkişaf səviyyəsinə çatmağın yollarını bilən xalqın hədəfləridir».

2003-cü ildə ölkə başçısı cənab İlham Əliyev tərəfindən elan edilən sosiomədəni modernləşmə xətti müasir Azərbaycanın modernləşməsinin çox vacib, dövrümüzdə aktualıq kəsb edən və gələcəkdə əhəmiyyəti getdikcə artan bir məsələni əks etdirir. O da xüsusi olaraq vurğulanmalıdır ki, modernləşmənin əsas vəzifələri kimi Prezident İlham Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilən müasir cəmiyyətin, müasir infrastrukturun və müasir insanın yaradılması qeyd edilir. Bu mənada qətiyyətlə qeyd etmək olar ki, Azərbaycan modernləşmə xəttinə transformasiyanı uğurla həyata keçirir, proses özünü ən müxtəlif, o cümlədən siyasi və iqtisadi həyatda qabarıq formada büruzə verir. Akademik Ramiz Mehdiyev “Gələcəyin strategiyasını müəyyənləşdirərkən: modernləşmə xətti” adlı məqaləsində göstərdiyi kimi: “Hazırda sosiomədəni transformasiyanı milli tranzitin iki aspekti – iqtisadi və siyasi modernləşmə müəyyən edir. Bu transformasiyanın əsas mahiyyəti inkişaf dərəcəsi, siyasi və iqtisadi hazırlıq səviyyəsi müxtəlif olan cəmiyyətlərə üçüncü demokratik dalğanın genişlənməsi ilə əlaqədar” idxal edilən şəffaflıq, yeni idarəetmə stereotipləri, digər davranış və sosiomədəni normalar və arxetiplər şəklində təzahür edir.

Mövcud modernləşmə şəraitinin əsas xarakterik xüsusiyyətlərindən biri müxtəlif institutların, o cümlədən media vasitələrinin dinamik tərəqqisidir. Azərbaycan kütləvi informasiya vasitələrinin yeni müstəqillik tarixində keçdiyi yol bu sahədə ölkənin mühüm nailiyyətlərin müəllifi qismində çıxış etməsini təsdiqləyir və modernləşmədə prosesinin özündə həm medianın yaxından iştirak etdiyini, həm də modernləşmənin özünün medianın tərəqqisinə böyük töhfələr verdiyini üzə çıxarır. Ümumiyyətlə, hər bir dövlətin və cəmiyyətin modernləşmə prosesində qazandığı mühüm nailiyyətlərdən biri məhz demokratiyanın əsas göstəricilərindən biri sayılan azad medianın formalaşmasına nail olmaq, bu kontekstdə demokratik dəyərləri tam əxz etməkdən ibarətdir. Yeni dünya nizamı bu mənada azad medianın varlığını cəmiyyətin inkişafının prioritet istiqaməti kimi meydana çıxarmış, bunu demokratik dəyərlərin mövcudluğunun əsas şərtlərindən biri kimi müəyyənləşdirmişdir. Məlumdur ki, kütləvi informasiya vasitələri mühüm bir institut olaraq siyasi, iqtisadi kommunikasiyanın əsas aktorlarından biri qismində modernləşmə prosesinin mühüm iştirakçılardanıdır. Ölkəmizdə mövcud kütləvi informasiya vasitələri informasiyaların mətbu orqanlar, radio, televiziya, kinematograf, səs və videoyazı ilə toplanması, emal edilməsi və yayılması ilə məşğul olan

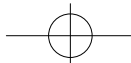
müəssisə, təsisat və təşkilatların məcmusudur. Cəmiyyətin həyatının vacib sferalarında kütləvi informasiya vasitələri və onunla bağlı olan yeni informasiya, kompüter texnologiyası, o cümlədən getdikcə daha çox istifadə olunan internet əhalinin ən geniş təbəqələrinin onlarca bağlı prosesdə real iştirakına yol açmaq iqtidarındadır.

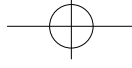
Tarixi təcrübə və xüsusən də Azərbaycanın yeni tarixi göstərir ki, bu gün kütləvi informasiya vasitələri müxtəlif məqsədlərə xidmət göstərmək üçün bütün texniki və ideoloji imkanlara malikdirlər. Buraya insanların maarifləndirilməsindən tutmuş onlarda ləyaqət hissinin inkişaf etdirilməsi, azadlıq və sosial ədalətin bərqərar olunması, cəmiyyət həyatında rəqabətli iştirak, şəxsiyyəti zənginləşdirmək, eyni zamanda yalnız informasiya yaymaq, kütləvi nifrət oymaq, inamsızlıq və qorxu toxumu əkmək kimi ən müxtəlif imkanlar aid oluna bilər.

Öz zəngin resurs potensialını birləşdirən və vahid informasiya məkanı yaradan kütləvi informasiya vasitələri cəmiyyətin həmrəyliyinə və ümummilli ideyaların formalaşmasına yönəlmiş bir informasiya kursunun işlənilməsinə səbəb olmaq gücündədir. Cəmiyyətin problemlərinin həlli sahəsində ictimai qurumların tədricən daha çox funksiya mənimsəməsi mövcud modernləşmə şəraitində bu gün kütləvi informasiya vasitələrinin timsalında aydın görmək mümkündür. Demokratiyanın, siyasi plüralizmin və vətəndaş cəmiyyətinin əsas atributlarından hesab olunan söz və məlumat azadlığının başlıca daşıyıcıları kütləvi informasiya vasitələridir. Mövcud dünya təcrübəsi göstərir ki, demokratik quruluşun, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması prosesinin ayrılmaz tərkib hissələrindən biri söz və vicdan azadlığının təmin olunmasından ibarətdir.

Dövlət siyasətindən tutmuş, hər hansı siyasi təşkilatın və qrupun, hətta ayrıca götürülmüş fərdin mövqeyinin mediada işıqlandırılmasının ümdə şərtlərindən biri isə müvafiq qanunvericilik bazasının formalaşmasından keçir. Mövcud Azərbaycan qanunvericiliyi isə KİV-in, eləcə də hər kəsin informasiya almaq hüququnu təsbit edir. Bu mənada xüsusi qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında fikir, söz və vicdan azadlığına geniş təminat verilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 50-ci maddəsində hər kəsin informasiya əldə etmək hüququ təmin edilmişdir. Konstitusiyaya bu müddəanın daxil edilməsi respublikamızın da qoşulduğu beynəlxalq müqavilələrdən irəli gəlir. 1948-ci ildə BMT tərəfindən qəbul edilən İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 19-cu maddəsi, eyni zamanda, 1966-cı ildə yenə BMT tərəfindən qəbul edilən Mədəni və Siyasi hüquqların qorunmasına dair Konvensiyanın 19-cu maddəsi, 1950-ci ildə Romada qəbul edilən Avropa İnsan Hüquqlarının qorunmasına dair Konvensiyanın 10-cu maddəsi bütünlükdə hər kəsin məlumat azadlığını – informasiyanın axtarılması, əldə edilməsi, hazırlanması, ötürülməsi və yayılması hüququnu qoruyur.

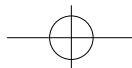

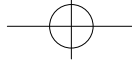

Ümummilli lider Heydər Əliyevin “Azərbaycan Respublikasında söz, fikir və məlumat azadlığının təmin edilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” 6 avqust 1998-ci il tarixli Fərmanı kütləvi informasiya vasitələrinin sərbəst inkişafı, onların cəmiyyətin dinamik şəkildə demokratikləşməsinə təsir edən qüdrətli vasitəyə çevrilməsi yolunda dövlət siyasətinin həyata keçirilməsində mühüm addım olmuşdur. Prezidentin bu fərmanı ilə Nazirlər Kabineti yanında Mətbuatda və digər Kütləvi İnformasiya Vasitələrində Dövlət Sirlərini Mühafizə edən Baş İdarə ləğv edilmiş, hərbi senzura yaradılması haqqında 16 aprel 1992-ci il tarixli fərman və bütün informasiya yayımı üzərində nəzarət tətbiq edilməsi ilə bağlı 15 aprel 1993-cü il tarixli sərəncam qüvvədə düşmüş hesab edilmişdir. Daha sonra senzura ləğv olunmuşdur. Mətbuat üzərində dövlət senzurasının ləğvi barədə fərman kütləvi informasiya vasitələrinin sürətli inkişafına ciddi təkan verməklə yanaşı, cəmiyyət həyatında onların səmərəli rolunun artırılması sahəsində geniş Dövlət Proqramının əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirmişdir.

Bunlara paralel olaraq kütləvi informasiya vasitələrinin təsis edilməsi və fəaliyyəti üçün qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi, optimal hüquqi mühitin formalaşdırılması istiqamətində mühüm addımlar atılmışdır. Ümumiyyətlə, 19 iyun 1998-ci il tarixli “Məlumat azadlığı haqqında”, 10 iyun 1997-ci il tarixli “Vətəndaşların müraciətlərinə baxılması qaydası haqqında”, 3 aprel 1998-ci il tarixli “İnformasiya, informasiyalaşdırma və informasiyanın mühafizəsi haqqında”, 12 mart 2002-ci il tarixli “Ətraf mühitə dair informasiya almaq haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunlarının qəbulu da ölkəmizdə həm modernləşmə şəraitində kütləvi informasiya vasitələrinin tərəqqisinə, həm də medianın özünün modernləşməsi istiqamətində mühüm addımlardan olmuşdur. 1999-cu ilin sonunda “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” yeni Qanun qəbul edilmişdir. Bu, müasir Azərbaycan reallıqlarını daha dolğun əks etdirən, kütləvi informasiya vasitələri istehsalı və yayımının bütün məsələlərini demokratik şəkildə tənzimləyən, beynəlxalq standartlara cavab verən hüquqi sənəddir. Eləcə də “Kütləvi informasiya vasitələri haqqında”, “Televiziya və radio yayımı haqqında”, “İnformasiya azadlığı haqqında”, “İctimai televiziya və radio yayımı haqqında” qanunlar qəbul edilmiş, bu zaman Avropa Şurasının mütərəqqi rəy və təklifləri nəzərə alınmışdır. Sonrakı illərdə kütləvi informasiya vasitələrinin sərbəst fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədilə digər qanunvericilik aktları qəbul edilmişdir. Beynəlxalq və yerli ekspertlərin iştirakı ilə hazırlanmış və 2005-ci ildə qəbul olunmuş “İnformasiya əldə etmə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu hər kəsin sərbəst, maneəsiz, hamı üçün bərabər şərtlərlə informasiya əldə etməsinə hüquqi təminat yaratmışdır.

Ölkə rəhbərliyi demokratik inkişafın qarantı qismində çıxış etdiyi üçün mətbuatda özünütənzimləmə funksiyasını həyata keçirən Mətbuat Şurasının yaradılmasını mətbuat nümayəndələrinin öz öhdəsinə buraxmışdır. Bu orqan müstəqil surətdə, döv-

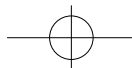

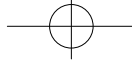
lütün heç bir müdaxiləsi olmadan jurnalistlərin özləri tərəfindən yaradılmışdır. Müstəqil orqan olan Mətbuat Şurasının əsas funksiyası KİV ilə fərdlər, həmçinin KİV ilə özəl şirkətlər arasında mübahisələrin məhkəmə çəkişmələrindən aradan qaldırılmasından ibarətdir. Şura, həmçinin qəzetlərin monitorinqi və özünün hazırlayıb qəbul etdiyi jurnalist etikası kodeksinin müddələrinin həyata keçirilməsi funksiyalarını yerinə yetirir. Şura cari fəaliyyəti müzakirə etmək üçün müntəzəm olaraq iclaslar keçirir. Hazırda Şura kütləvi informasiya vasitələri arasında geniş yayılmış reket hallarına qarşı mübarizə aparır. Qeyd etmək lazımdır ki, yarandığı gündən Mətbuat Şurası öz mandatına uyğun müvəffəqiyyətlə fəaliyyət göstərmişdir.

Medianın iqtisadi mövqelərinin gücləndirilməsi istiqamətində də məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilmiş, kütləvi informasiya vasitələrinin müstəqilliyinin dəstəklənməsi və maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi məqsədilə mətbuat orqanlarının vergi yükünün azaldılması, qəzet redaksiyalarına kreditlərin ayrılması, qəzetlərin borclarının dövlət vəsaiti hesabına silinməsi, aparıcı kütləvi informasiya vasitələrinə maliyyə yardımı göstərilməsi, jurnalistlərin mükafatlandırılması və digər istiqamətlər üzrə konkret addımlar atılmışdır. Məsələn, 2000-ci il martın 6-da Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə “2000 – 2001-ci illərdə kütləvi informasiya vasitələrinin maddi-texniki şəraitinin yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlər Proqramı” təsdiq olunmuşdur. Ümumiyyətlə, kütləvi informasiya vasitələri sahəsində dövlət siyasətinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, bunlar xalqın maariflənməsində ümumbəşəri ideyaların təbliğində, vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunda qüdrətli vasitəyə çevrilsin, demokratiya, aşkarlıq və ədalətin təntənəsinə xidmət etsin. Kütləvi informasiya vasitələri həm də təmsil etdiyi dövlətin və xalqın mənafeyini hər şeydən üstün tutmalı, dövlətçilik mövqeyini ön plana çəkməlidir.

O da təqdirəlayiq haldır ki, keçid dövründə KİV-in üzleşdiyi bir sıra problemlər nəzərə alınmaqla mətbuata davamlı olaraq qayğı və diqqət göstərilir. Mətbuatın maddi-texniki və maliyyə bazasının möhkəmləndirilməsi məqsədilə 2006-cı il fevralın 8-də imzalanmış “Qəzetlərin “Azərbaycan” nəşriyyatına olan borclarının ödənilməsi barədə” sərəncama əsasən qəzetlərin “Azərbaycan” nəşriyyatına olan 450 min ABŞ dolları civarında borcu dövlət büdcəsindən ödənilmişdir. Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, borcları ödənilən qəzetlər sırasında müstəqil və müxalifyönlü qəzetlər çoxluq təşkil etmişdir.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin 2008-ci il 31 iyul tarixli “Azərbaycan Respublikasında kütləvi informasiya vasitələrinə birdəfəlik maliyyə yardımı göstərilməsi haqqında”, eləcə də “Azərbaycan Respublikasında kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafına dövlət dəstəyi konsepsiyasının təsdiq edilməsi haqqında” sərəncamları isə təsdiqləmişdir ki, Azərbaycanda mətbuata göstərilən dövlət qayğısı davamlı və sistemli səciyyə daşıyır. Belə bir konsepsiyanın imzalanması milli mətbuatın problemlərinin

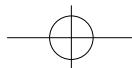

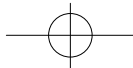

həllində keyfiyyətə yeni mərhələnin əsasını qoymuşdur. Mətbuata dövlət dəstəyi konsepsiyasının imzalanması dövlət orqanları ilə kütləvi informasiya vasitələri arasında səmərəli əməkdaşlıq münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi, kütləvi informasiya vasitələrinin iqtisadi müstəqilliyinin və jurnalistlərin peşəkarlığının artırılması, vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunda kütləvi informasiya vasitələrinin rolunun gücləndirilməsi məqsədindən irəli gəlmişdir. Kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafına dövlət dəstəyinin əsas məqsədi vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu prosesində onların mühüm rolunu nəzərə almaqla fikir, söz və məlumat azadlığını inkişaf etdirmək, kütləvi informasiya vasitələrinin müstəqilliyini dəstəkləmək, redaksiyalara yardım mexanizmini təkmilləşdirmək, informasiya sektorunda yeni informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqini stimullaşdırmaq, cəmiyyət və kütləvi informasiya vasitələri arasında səmərəli əməkdaşlığı gücləndirmək, jurnalistlərin peşəkarlığının və məsuliyyətinin artmasına şərait yaratmaq, sosial müdafiəsini gücləndirmək, dövlət və cəmiyyət üçün prioritet təşkil edən məsələlərin həllində kütləvi informasiya vasitələrinin potensialından səmərəli istifadə etməkdən ibarətdir. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin 3 aprel 2009-cu il tarixli “Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun yaradılması haqqında” Sərəncamı da məhz Azərbaycan Respublikasında kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafına dövlət dəstəyi konsepsiyasında əksini tapan məsələlərin praktik surətdə gerçəkləşdirilməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Sərəncamla, həmçinin “Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondu haqqında Nizamnamə” təsdiq edilmişdir. Dövlət tərəfindən edilən maliyyə dəstəyi isə kütləvi informasiya vasitələrinin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, infrastrukturunun modernləşdirilməsi, iqtisadi müstəqilliyinin gücləndirilməsi, dövlət və cəmiyyət üçün əhəmiyyətli problemlərin həllinə yönəlmiş proqramların, layihə və tədbirlərin maliyyələşdirilməsi məqsədilə dövlət tərəfindən yardımlar ayrılmasını nəzərdə tutur.

Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı, hüquqi islahatların keyfiyyətə yeni mərhələyə daxil olması, vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunun dərinləşməsi və siyasi plüralizmin genişlənməsi cəmiyyətdə informasiyaya olan ictimai tələbatı daha da artırır. Məhz bu tələbatın təmin olunması zərurəti kütləvi informasiya vasitələrinin ictimai həyatda xüsusi rolunu şərtləndirir ki, bu da modernləşmənin daha bir təzahür forması sayıla bilər. Ölkəmizdə yaradılan şərait fonunda kütləvi informasiya vasitələri sosial təsisatların və cəmiyyətin obyektiv məlumatlandırılması funksiyasını səmərəli yerinə yetirə bilməkdədir. Lakin əlbəttə ki, bu sahədə vəziyyətin daha da yaxşılaşdırılmasına ehtiyac var.

Hazırda ölkəmiz KİV-in keyfiyyət və kəmiyyət göstəricilərinə görə MDB və Şərqi Avropa ölkələri arasında aparıcı yerlərdən birini tutur. Azərbaycanın dinamik so-

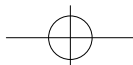
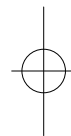
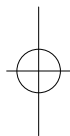

sial-iqtisadi inkişafına paralel olaraq modernləşmə şəraitində kütləvi informasiya vasitələrinin tərəqqi səviyyəsi yeni zirvələrin fəth edilməsi üçün artıq möhkəm bazisin yaranmasını şərtləndirmişdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Mehdiyev R. Ə. Gələcəyin strategiyasını müəyyənləşdirərkən: modernləşmə xətti. “Azərbaycan” qəzeti, 16 yanvar 2008
2. Bendix R. Social Theory and Social Action in the Sociology of Louis Wirth // American Journal of Sociology. 1954. Vol. LIX. № 6 (May)
3. Бек У. Общество риска: На пути к другому модерну. М., 2000
4. Василенко И. Политические процессы на рубеже культур. М., 1998
5. Виганд В. Ориентализация мировой системы - угроза Западу? // Глобальное сообщество: картография постсовременного мира. М., 2002
6. Ерасов Б. Цивилизации: Универсалии и самобытность. М., 2002
7. Кравченко И. Модернизация современной России // Статистические модели модернизации. М., 2002
8. Орлова Э. Социокультурные предпосылки модернизации в России: Библиотека в эпоху перемен: Информ. сб. (Дайджест). Вып. 2(10). М., 2001
9. Парсонс Т. Очерк социальной системы, о социальных системах. М., 2002
10. Штомпка П. Социология социальных изменений. М., 1996

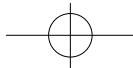
Вафа Мамедова

МЕЖДУНАРОДНАЯ МИГРАЦИЯ, ЕЕ СУЩНОСТЬ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ

Традиционно к миграции относились перемещения людей, связанные с переселением на новое место жительства. В условиях глобализации перемещения людей стали не только более интенсивными, но и более разнообразными. Это привело к необходимости расширения термина “миграция”. В настоящее время к миграции все чаще относят временные перемещения населения, связанные с работой, учебой, туризмом, коммерческой деятельностью. Миграции могут быть внутригосударственными и межгосударственными. Роль миграции в формировании населения и развития экономики все более усиливается. Учитывая это, XXI век можно назвать “веком глобальной миграции” [5, 129].

Генеральная Ассамблея ООН по рекомендации Экономического и Социального совета в 2000 г. провозгласила 18 декабря Международным днем мигрантов. В послании Генерального секретаря ООН К.Аннана по этому случаю говорилось, что “международный день мигрантов дает возможность признать огромный вклад, который эти люди внесли на протяжении столетий в экономическое, социальное и культурное развитие всех стран мира и продолжают вносить сегодня. Деятельность, направленная на усиление и защиту прав мигрантов, касается каждого из нас” [1].

В условиях глобализации мир стоит на пороге формирования принципиально нового подхода к регулированию миграции на глобальном уровне. В условиях глобализации растет интерес к взаимным и согласованным действиям в сфере миграции, о чем свидетельствует появление новых консультативных процессов, таких, как Генеральная комиссия по международной миграции. Генеральный секретарь ООН призвал все государства сотрудничать с недавно созданным Комитетом по защите прав трудящихся-мигрантов и членов их семей, а также признать право Комитета принимать и рассматривать обращения лиц, права которых были нарушены. Со стороны ООН и Глобальной комиссии по международной миграции была высказана идея о необходимости создания Глобального агентства по решению миграционных проблем. Несколько стран – Швеция, Швейцария, Бразилия, Ма-

рокко и Филиппины – поддержали международные усилия в этом направлении, впоследствии к ним присоединились еще несколько государств. В итоге было создано ядро из 22 стран с целью рассмотрения миграционных проблем на равной основе между развивающимися и развитыми государствами. Однако пока со стороны некоторых крупных государств эти подходы не находят понимания. Например, США скептически настроены относительно способности ООН эффективно решать на глобальном уровне миграционные проблемы. В то же самое время эти же государства, в том числе и США, заинтересованы в усилиях по развитию миграционного режима, основанного на соблюдении прав человека. Для реализации этого подхода была создана Международная организация по миграции (МОМ).

Миграция рабочей силы – это перемещение трудоспособного населения, вызванное причинами экономического характера. В зависимости от того, пересекаются ли при этом границы страны, различают миграцию внутреннюю и внешнюю. Внутренняя миграция приводит к перемещению трудовых ресурсов между регионами страны или между городом и селом, но численность населения страны при этом не меняется. Внешняя миграция влияет на численность населения страны, увеличивая ее на количество людей, которые переселились в данную страну, и, уменьшая на количество людей, которые выехали за пределы данной страны.

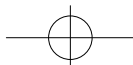
Иммиграция – въезд в страну на постоянное или временное, как правило, долговременное проживание из другой страны.

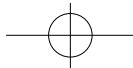
Эмиграция – выезд из страны на постоянное или временное, но продолжительное проживание в другой стране.

Реэмиграция – возвращение эмигрантов на родину к постоянному месту жительства.

В соответствии с классификацией Международной организации труда (МОТ) различают пять основных типов современной международной миграции:

1. переселенцы, переезжающие на постоянное место жительства;
2. работающие по контракту, в котором четко оговорен срок пребывания в принимающей стране;
3. профессионалы, имеющие высокий уровень подготовки, соответствующее образование, практический опыт работы, а также преподаватели и студенты, перемещающиеся в мировой системе высшего образования;
4. нелегальные иммигранты, в число которых включаются также иностранцы с просроченной или туристической визой, занимающиеся тем не менее трудовой деятельностью;
5. беженцы – лица, вынужденные эмигрировать из своих стран из-за какой-либо угрозы [6, 762-763];

Причины международной трудовой миграции делятся на экономические и неэкономические.

К экономическим причинам миграции рабочей силы в мировой экономике относятся:

- различия в уровнях экономического развития стран и, как следствие этого, страновые различия в уровнях заработной платы, жизни, социального обеспечения;
- различия в уровне обеспеченности различных стран трудовыми ресурсами;
- несоответствие количественных и качественных характеристик трудовых ресурсов материально-технической базе национального производства;
- состояние национального рынка труда.

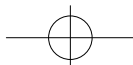
К причинам неэкономического порядка относятся политические, национальные, религиозные, расовые, семейные и другие условия, ведущие к миграции, носящей зачастую стихийный, внезапный и даже массовый характер.

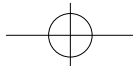
Одним из мотивов участия в международной трудовой миграции могут быть поиски любой работы, чтобы только “не умереть с голода”. Такая причина наиболее характерна для миграции малоквалифицированной рабочей силы из стран с низким уровнем экономического развития и высоким уровнем безработицы. Она имеет место в основном из азиатских и африканских стран в страны Западной Европы, из латиноамериканских стран в США и Канаду, из Южной и Восточной Европы в более развитые страны Западной Европы.

В промышленно развитых странах важным мотивом миграции становятся поиск конкретной работы в целях самовыражения, “социальный комфорт” в стране иммиграции, социально-культурные и психологические условия жизни и т.п. Экономические причины миграции здесь также присутствуют, но имеют иной смысл: например, высокий уровень подоходного налога в Швеции вызывает волну эмиграции квалифицированной рабочей силы и работников умственного труда в другие развитые страны [2, 296].

Наибольшую роль в развитии мировой экономики международная трудовая миграция начала играть после Второй мировой войны. Распад СССР значительно усилил подвижность населения бывших советских республик, что привело к увеличению численности международных трудовых мигрантов.

Первоначально международная трудовая миграция имела стихийный характер. Но затем принимающие страны попытались ввести ее в организационные рамки. Так, уже в конце XIX – начале XX вв. в Германии, Франции, Швейцарии широко был распространен временный найм иностранных рабочих на определенный срок, предусматривающий их обязательную депортацию, т.е. их выезд обратно на родину. В Соединенных Штатах Америки с конца XIX в. был введен контроль за иммиграцией.

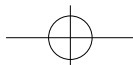
В настоящее время практически все страны мира активно воздействуют на процессы экспорта и импорта рабочей силы. Государственное регулирование направлено на то, чтобы получить максимальный эффект от положительных последствий международной миграции, и свести к минимуму отрицательные последствия этого явления как для стран-доноров, так и для стран-реципиентов [3, 191].

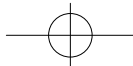
Глобальная миграция усиливается, что выражается в абсолютных размерах и ее последствиях. Последствия миграции могут быть неоднозначными. Как показывает практика, миграция может представлять собой живительную основу и разрушительную силу. Конечно, разумно регулируемая миграция может приносить позитивные эффекты для экономики, демографической ситуации, социального развития и культурной жизни отдающих и принимающих стран. Регулируемые миграционные потоки могут компенсировать недостатки трудовых ресурсов и стимулировать освоение незаселенных территорий, позитивным образом изменять половозрастную структуру населения и вносить разнообразие в культурную жизнь, тем самым способствуя социально-экономическому развитию государств. Нерегулируемая миграция, напротив, может стимулировать рост теневой экономики, повышать преступность, сокращать заработную плату местных работников, усиливать межнациональную напряженность [5, 131].

По данным ООН, в 2000 г. в мире насчитывалось 175 млн. мигрантов, или 3% населения находилось за пределами стран своего рождения [7, 1]. По данным МОМ, в 2002 г. около 130 млн. человек проживали за пределами стран своего происхождения, таким образом, каждый 35-й человек в мире являлся на тот момент мигрантом (9, 5). Также по данным ООН, в 2005 г. в мире насчитывалось уже около 191 млн. мигрантов” [1].

В докладе Глобальной комиссии по международной миграции со ссылкой на отдел народонаселения ООН приводится еще большая цифра – 200 млн. международных мигрантов, что в 2 раза больше, чем в 1980 г. [8, 1]. По прогнозам МОМ, в 2050 г. в мире будет насчитываться 230 млн. мигрантов. Масштабы глобальной миграции велики и имеют стабильную тенденцию к росту.

В условиях мирового экономического кризиса отмечается некоторое изменение миграционных процессов, которое выражается в сокращении числа рабочих мест и потребности в трудовых ресурсах. Это привело к сокращению в данных отраслях рабочих мест, которые занимали трудовые мигранты из других стран. Например, в США сильно пострадала строительная отрасль, в результате многие рабочие-мигранты из Латинской Америки потеряли работу. По данным мексиканских властей, в строительстве заняты около 20% всех мигрантов из Мексики, находящихся в США. Правительство Мексики сообщило, что в 2008 году количест-

во уехавших на работу в США мигрантов сократилось на 40% по сравнению с 2006 годом. Последствия создавшейся ситуации стали ощущаться и в странах, посылавших мигрантов на работу в США. Прежде всего в тех общинах, которые больше других зависят от денежных поступлений из-за границы. В период экономического кризиса в России многие трудовые мигранты потеряли работу, в том числе и из Азербайджана.

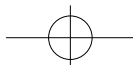
Экономические последствия миграции являются наиболее значимыми, “лежащими на поверхности”, поскольку они ощутимы для общества в краткосрочной перспективе. Хотя многие из них можно измерить в денежном выражении, что упрощает их оценки, правда, не облегчает сбора информации по ним. Банковская статистика не отражает всех денежных переводов рабочих, не все работодатели производят социальные отчисления за рабочих мигрантов, не все мигранты заявляют о своих реальных доходах и платят полностью налоги. Экономические эффекты приносит прежде всего трудовая миграция, которая представляет собой одну из важнейших составляющих глобальных миграционных потоков.

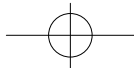
По данным МОТ, в 2004 году примерно 185 млн. человек, т.е. более 90% всех международных мигрантов, перемещались по миру в поисках работы [8, 11].

В процессе международной трудовой миграции задействовано около 200 стран. Трудовая миграция при разумных масштабах и успешном регулировании имеет двусторонние эффекты. С одной стороны, она способствует экономическому процветанию принимающих стран, в которых мигранты создают валовой внутренний продукт. С другой стороны, значительных размеров достигают денежные переводы трудовых мигрантов на родину, которые помогают выживать семьям, сокращают бедность, стимулируют развитие потребительского рынка, развитие малого бизнеса, способствуют росту экономики. По данным Всемирного банка, в 2005 году объемы денежных переводов мигрантов из-за рубежа на родину оценивались в 230 млрд. долл. На них приходится примерно 1/3 мировых финансовых потоков, размеры денежных переводов превышают масштабы иностранной помощи, а в некоторых странах они составляют до 1/3 ВВП [10].

Хотя не следует идеализировать эффекты международной трудовой миграции. В отдающих странах из-за чрезмерного выезда за границу трудоспособного населения возникают необратимые потери демографического потенциала. И наоборот, в принимающих странах чрезмерный приток нелегальных трудовых мигрантов приводит к демпингу заработной платы, росту межнациональной напряженности, тормозит модернизацию производства [5, 140].

Особо следует отметить международную миграцию в рамках стран Европейского Союза, где принята “Хартия основных социальных прав рабочих ЕЭС”

(подписанная 9 декабря 1989 г.). В разделе I “Хартии” записано: “Каждый работник ЕЭС должен иметь право свободного перемещения по территории Сообщества, подчиняясь правилам и ограничениям, обусловленным общественным порядком, общественной безопасностью и здоровьем”; “свобода перемещения должна давать право каждому работнику выбрать любое занятие или профессию в ЕЭС на основе принципов равноправия, касающихся трудоустройства, условий труда и социальной защиты в принимающей стране”. По мнению некоторых специалистов, воплощение принципов свободного перемещения внутри ЕС может привести к тому, что высококвалифицированные кадры могут концентрироваться в наиболее развитых регионах Евросоюза. Низкоквалифицированные работники окажутся менее мобильными [4, 301-302].

Ближний Восток. Рынок рабочей силы этого региона стремительно сформировался в 70-е годы XX века. Нефтедобывающие страны Ближнего Востока привлекают дешевую иностранную рабочую силу на тяжелые низкооплачиваемые работы. Рабочие приезжают в основном из соседних арабских стран, а также из Индии, Пакистана, Бангладеша, Кореи, Филиппин. Более половины рабочей силы Саудовской Аравии, ОАЭ, Катара, Бахрейна, Кувейта и Омана составляют иностранные рабочие.

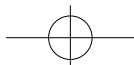
Страны Азиатско-Тихоокеанского региона. Здесь основными импортерами рабочей силы являются Бруней, Япония, Гонконг, Малайзия, Пакистан, Сингапур, Республика Корея, Тайвань. Для этих стран характерны различные формы трудовой миграции.

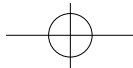
Во-первых, регулируемая трудовая миграция. Она характерна для Малайзии, Сингапура, Брунея, Гонконга.

Во-вторых, скрытая или нелегальная миграция, которая развита в Восточной и Западной Малайзии, Гонконге, Пакистане, Тайване.

В-третьих, миграция рабочей силы высокой квалификации, которая сопровождает прямые иностранные инвестиции, осуществляемые Японией, Тайванем, Гонконгом, Сингапуром.

Другие развивающиеся страны. Обычно потоки работников направляются в те страны, которые быстрее продвигаются по пути экономических реформ. Так, в Латинской Америке сезонные рабочие и рабочие на сборные предприятия направляются в Аргентину и Мексику. В Африке к югу от Сахары на Берег Слоновой Кости, Нигерию и ЮАР приходится более половины притока всех иммигрантов. В результате войны в Персидском заливе в 1991 году около 1 млн. египтян покинули Ирак, 800 тыс. йеменцев уехали из Саудовской Аравии и около 500 тыс. палестинских рабочих покинули Кувейт, куда на их место приехали рабочие из Индии и Египта [2, 199].

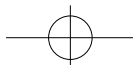

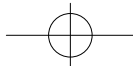
Среди экономических издержек трудовой миграции для посылающих стран можно назвать зависимость страны от экспорта рабочей силы. Наглядным образом это проявляется через взаимосвязь рынка недвижимости и миграции в странах с высоким уровнем трудовой эмиграции (страны Африки, Азии, Молдова и пр.). В ситуации притока значительных средств из-за рубежа спрос на квартиры и жилье в целом возрос, так как у населения появились деньги, что должно стимулировать развитие строительства. Но пока в большей степени это приводит к росту цен на недвижимость, причем значительными темпами. А это в свою очередь приводит к тому, что люди, у которых нет денежного притока из-за рубежа, оказываются в крайне неблагоприятной ситуации – покупка жилья становится недоступной. И им тоже приходится идти по следам трудовых мигрантов для обеспечения себя и своей семьи. Таким образом, получается, что миграция стимулирует миграцию. При этом страна оказывается в “ловушке”: не развиваются другие отрасли производства, а экспортировать остается только рабочую силу.

К сожалению, не все страны мира еще осознали те возможности, которые предоставляет приток трудовых мигрантов из-за рубежа. Прежде всего за счет миграции можно решать проблему снятия региональных диспропорций в социально-экономическом развитии и так называемых региональных сдвигов. Методы миграционной политики позволяют привлекать не только временных мигрантов, но и мигрантов-инвесторов, готовых вкладывать в экономику страны деньги. Разумное размещение инвестиций и капиталов в пределах страны позволяет решать не только проблему привлечения инвестиций в принципе, но и массу социально-экономических проблем, связанных с занятостью населения и повышением уровня жизни в некоторых регионах, а также модернизацией отдельных отраслей и предприятий за счет иностранных инвесторов.

Главный политический эффект, который несет миграция, как для посылающих, так и для принимающих стран – это возможность реально углубить интеграцию между государствами за счет интеграции их рынков труда (наиболее наглядно этот эффект проявился на примере стран Евросоюза).

Принимающие мигрантов страны при разумной политике с помощью мигрантов могут заселить и освоить пустующие и требующие хозяйственного освоения территории. Подобный опыт в истории использовали США, Канада, Австралия, Новая Зеландия, Бразилия, Аргентина и другие страны. Миграция, особенно трудовая, представляет собой не только источник для компенсации дефицита трудовых ресурсов, но и может помочь частично решить вопросы пополнения численности населения и равномерности заселения территории государства. Среди издержек миграции для принимающих стран въезд можно назвать также рост ри-

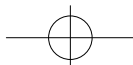

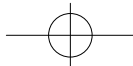
сков решения приграничных споров через ресурс миграции. Такие примеры в истории известны, когда присоединение пограничных территорий осуществлялось после постепенного изменения этнического состава населения путем миграции.

Также в принимающих странах существует проблема вовлечения части мигрантов в деятельность, связанную с подрывом безопасности страны. Ряд стран мира столкнулись с проблемой формирования на своей территории замкнутых зон, населенных отдельными этническими иммигрантами, в которых затруднена интеграция мигрантов, существуют потенциальные риски для сепаратизма, распространения преступности. В условиях, когда неэффективно работают модели интеграции, мигранты предпочитают селиться компактно. Порой подобная этническая локализация мигрантов выливается в рост антимигрантских настроений и ксенофобии, а иногда выражается в открытых конфликтах и противостояний между мигрантами и местным населением. Не в интересах государства иметь на своей территории такие “этнические анклав”. С ними нужно бороться не только методами депортации нелегальных мигрантов, а методами культурной интеграции этнических меньшинств в общество. Арсенал этих методов включает обязательное изучение языка и культуры, рассеянное расселение мигрантов по территории всей страны, обучение детей мигрантов в школах совместно с местными детьми, проведение праздников национальной культуры и т.д.

В условиях глобализации требуется пересмотреть стратегию миграционной политики. Реализуемая в настоящее время в экономически развитых странах мира миграционная политика дает существенные сбои. Она, с одной стороны, направлена на ограничение миграционных потоков из бедных стран на основе различных критериев (образовательных, социальных, географических, этнических), а, с другой стороны, пытается привести этнокультурное многообразие иммигрантов к общему знаменателю (идея “плавильного тигля” или ассимиляции). Однако самые надежные и считавшиеся идеальными “плавильные котлы” дают трещины – они не способны переплавить все этническое многообразие до полностью однородной массы, в них все чаще происходят межрасовые и межэтнические конфликты. При этом даже воплощение идеи расширения традиционных (европейских) ценностей для развитых стран (на котором настаивает американец Т.Бендер) за счет включения в них небелых и нехристианских культур скорее всего не поможет окончательно решить существующие противоречия.

Запретительных мер на границах уже не достаточно для сдерживания миграции, для этого нужно создавать условия для развития бедных стран и регионов – основных поставщиков мигрантов. В том числе вкладывать деньги в образование, планирование семьи, новые медицинские и информационные технологии, разви-

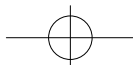

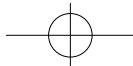
тие медицинской и социальной инфраструктуры. Это поможет повысить в данных государствах стандарты жизни и уровень общественного оптимизма, снизит внешнюю миграцию в развитые государства. Современная ситуация в глобальном масштабе накладывает ответственность за безопасность на экономически развитые страны – это есть своеобразная плата за ту огромную дистанцию, которая возникла в результате неравномерного развития и их резкого отрыва от беднейших стран на протяжении последних десятилетий. Стратегическим направлением должны стать экономические рычаги ограничения миграции – инвестиции в экономику развивающихся стран, продуцирующих потоки мигрантов [5, 138-148].

Таким образом, в условиях глобализации произошло существенное увеличение масштабов глобальных миграций и появились новые формы миграционных процессов. И хотя экономические факторы определяют миграционные потоки, в условиях глобализации возрастает значение социальных факторов миграции. Глобальные миграции стали важным фактором социально-экономического и демографического развития государств современного мира.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Аннан К. Международная миграция и развитие: Доклад Генерального Секретаря ООН на 16-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН. Нью-Йорк, 2006
2. Борисов В. Демография: Учебное пособие. М., 2001. 217 с.
3. Бутов В. Демография: Учебное пособие. М.: МарТ, 2003.176-207с.
4. Ломакин В. Мировая экономика: Учебник для вузов. М.: ЮНИТА-ДАНА, 2003. 317 с.
5. Рязанцев С., Ткаченко М. Мировой рынок труда и международная миграция. М., 2010. 240 с.
6. Экономика. Учебник. Под ред. А.Булатова. М.: ЭКОНОМИСТЪ, 2005. 762-775 с.
7. International Migration Report 2002. New York: United nations Population Division Department of Economic and Social Affairs, 2002. P.1
8. Migration in Interconnections for Action: Report of the Global Commission on International Migration. Geneva. GCIM, 2005. P. 1
9. World Migration 2003, Managing Migration Challenges and Responses for People on the Move. Vol.2. Geneva: IOM, 2003. P. 5
10. www.worldbank.org

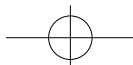
Нигяр Агакишиева

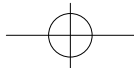
ПРАВА ЧЕЛОВЕКА И ИСЛАМОФОБИЯ В ЕВРОПЕ

Почти во всех государствах в пределах их национальных границ проживают одна или несколько групп меньшинств, характеризующихся этнической, языковой или религиозной самобытностью, которая отличает их от большинства населения. Поддержание гармоничных отношений между меньшинствами и большинством населения, и уважение самобытности каждой группы имеют очень важное значение для развития этнического и культурного многообразия нашего глобального сообщества. Удовлетворение ожиданий национальных, этнических, религиозных и языковых групп и обеспечение прав лиц, принадлежащих к меньшинствам, свидетельствуют о признании принципа уважения достоинства и равноправия всех людей и содействует более широкому участию населения в жизни общества, что в свою очередь способствует снижению напряженности в отношениях между группами населения и отдельными лицами. Эти факторы имеют крайне важное значение для поддержания стабильности и мира.

В последние годы отмечается рост интереса к проблемам меньшинств, что объясняется резким усилением этнической, расовой или религиозной напряженности, угрожающей экономической, социальной и политической стабильности государств, а также их территориальной целостности.

В 1947 г. на смену созданной Лигой Наций системы защиты меньшинств как групп, утратившей, по мнению ООН, свою политическую целесообразность, пришли такие механизмы, как Устав Организации Объединенных Наций и Всеобщая декларация прав человека. В основе этих механизмов лежат принципы защиты индивидуальных прав и свобод человека и принципы недискриминации и равноправия. В то время считалось, что в условиях эффективного осуществления норм о недискриминации не требуется вводить специальные положения для защиты прав меньшинств. Вместе с тем очень скоро стала очевидной необходимость принятия дополнительных мер, обеспечивающих более эффективную защиту от дискриминации лиц, принадлежащих меньшинствам, и способствующих укреплению их самобытности. В этой связи были сформулированы особые права меньшинств и приняты дополнительные меры в подкрепление норм о недискриминации, закрепленных в международных договорах по правам человека [5].

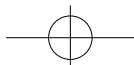
Дискриминация запрещается целым рядом международных договоров, охватывающих если не все, то по крайней мере большинство ситуаций, в которых группам меньшинств и их отдельным членам может быть отказано в праве на равное обращение. Запрещение дискриминации охватывает, в частности, дискриминацию по признаку расы, языка, религии, национального или социального происхождения, рождения или иного обстоятельства. В дополнение к таким важным правам, как право на свободу религии, выражение мнений и ассоциации существует ряд других важных гарантий, распространяющихся на представителей меньшинств, к числу которых относится право на признание правосубъектности, равенство в судах, равенство перед законом и равную защиту закона.

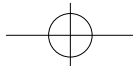
Наиболее общепризнанным и обязательным с юридической точки зрения положением по меньшинствам является следующий текст статьи 27 Международного пакта о гражданских и политических правах: “В тех странах, где существуют этнические, религиозные и языковые меньшинства, лицам, принадлежащим к таким меньшинствам, не может быть отказано в праве совместно с другими членами той же группы пользоваться своей культурой, исповедовать свою религию и исполнять ее обряды, а также пользоваться родным языком”.

Статья 27 Пакта гарантирует лицам, принадлежащим к меньшинствам, право на национальную, этническую, религиозную или языковую самобытность или самобытность по совокупности этих признаков и право на сохранение особенностей, которые они хотели бы развивать. Хотя в статье 27 идет речь о правах меньшинств в тех странах, где они существуют, сфера применения этой статьи не зависит от официального признания меньшинства тем или иным государством.

Статья 27 не призывает государства принимать какие-либо специальные меры, однако государства, ратифицировавшие Пакт, обязаны обеспечивать, чтобы все находящиеся в пределах их юрисдикции лица могли пользоваться этими правами, что может потребовать осуществления специальных мероприятий для устранения тех или иных форм неравенства, от которых страдают представители меньшинств [4].

Договором Организации Объединенных Наций, полностью посвященным особым правам меньшинств, является Декларация о правах лиц, принадлежащих к национальным или этническим, религиозным и языковым меньшинствам. Текст Декларации, обеспечивающий поддержание надлежащего баланса между правами принадлежащих к меньшинствам лиц сохранять и развивать собственную самобытность и особенности и соответствующими обязанностями государств, в конечном счете является гарантом территориальной целостности и политической независимости нации в целом. Закрепленные в Декларации принципы применяются к принадлежащим к меньшинствам лицам в дополнение к общепризнанным

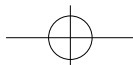
правам человека, гарантируемым в других международных договорах. Согласно Декларации, лицам, принадлежащим к меньшинствам, гарантируются:

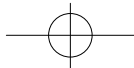
- охрана государствами их существования и их национальной или этнической, культурной, религиозной и языковой самобытности (статья 1);
- право пользоваться достижениями своей культуры, исповедовать свою религию и отправлять религиозные обряды, а также использовать свой язык в частной жизни и публично (статья 2.1);
- право участвовать в культурной, религиозной, общественной, экономической и государственной жизни (статья 2.2);
- право участвовать в принятии решений на национальном и региональном уровнях, касающихся того меньшинства, к которому они принадлежат (статья 2.3);
- право создавать свои собственные ассоциации и обеспечивать их функционирование (статья 2.4);
- право устанавливать и поддерживать мирные контакты с другими членами своей группы и с лицами, принадлежащими к другим меньшинствам, как внутри страны, так и за пределами государственных границ (статья 2.5);
- свобода осуществлять свои права как индивидуально, так и совместно с другими членами своей группы без какой бы то ни было дискриминации (статья 3) [1].

Несмотря на наличие подобных международных документов, в Европе до сих пор не побеждены расизм, ксенофобия, исламофобия, антисемитизм и прочие фобии по отношению к тем, кто так или иначе отличается от остальных.

На сегодняшний день в Европе самой острой из этих фобий является исламофобия. Первое упоминание термина “исламофобия” появилось в эссе востоковеда Этьена Дине “Восток глазами Запада” (1922 г.) для обозначения негативного отношения к исламу, которое прослеживалось через многие столкновения между мусульманским миром и Европой от крестовых походов до периода колониализма, и в основе которого лежала религия (ислам против христианства). С начала 1990-х гг. понятие “исламофобия” стало широко использоваться, но уже как светский антиисламский дискурс, возникший в связи с интеграцией мусульманских иммигрантских сообществ в западных обществах и усилившийся после терактов 11 сентября. Этот термин, часто применяющийся в политических кругах и СМИ, оспаривается некоторыми учеными, которые считают, что он мало отличается от таких понятий, как расизм, антиисланизм, антисемитизм, ксенофобия и прочее.

В Европе изучением вопросов дискриминации мусульманского населения занимается Европейский центр мониторинга (ЕЦМ) проявления ксенофобии и расизма. В числе первых его работ были доклады “Исламофобия в ЕС после 11 сентября 2001 г.” и “Влияние лондонских терактов 7 июля 2005 г. на мусульманские общины

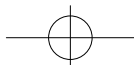
ЕС” (ноябрь 2005), отмечающие рост антиисламских настроений в европейских странах после событий в Лондоне и Нью-Йорке. ЕЦМ подробно изучает случаи дискриминации, с которыми приходится сталкиваться европейским мусульманам [2].

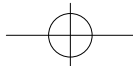
Независимо от своего этнического происхождения и отношения к религии многие европейские мусульмане становятся жертвами дискриминации в области работы, образования или жилья. В европейских государствах уровень безработицы среди мусульман превышает средние показатели по стране. В Великобритании, например, уровень безработицы пакистанцев и бангладешцев равен 20%, в то время как средний уровень безработицы среди британских иммигрантов составляет 11%, а по стране – 6%. В Германии среди наиболее многочисленной мусульманской группы – турков – уровень безработицы равен 21%, что резко отличается от общенационального показателя (8%). Во Франции статистика не позволяет сделать выводы относительно религиозных групп, но уровень безработицы среди иммигрантов в целом равен 22% против 13% по всей стране. Таким образом, уровень безработицы мусульман приблизительно вдвое превышает общенациональный показатель.

Ограниченные возможности в сфере получения образования – другой фактор дискриминации, с которым сталкиваются европейские мусульмане. Во многих государствах, где значительную часть мигрантов составляют мусульмане (например, Дания, Германия и Франция), иммигранты и выходцы из третьих стран имеют уровень школьной успеваемости и уровни квалификации в целом ниже уровня населения большинства. Например, в Германии около 70% людей, имеющих мусульманские корни, не идут дальше среднего или начального образования.

Главным выводом экспертов Европейского центра является то, что враждебность по отношению к мусульманам вписывается в более широкие рамки ксенофобии и расизма по отношению к мигрантам и меньшинствам. В Европе исламофобия перемешивается с другими формами дискриминации и становится неотличима от таких явлений, как ксенофобия, антимигрантские настроения, неприязнь к культурным отличиям и антитеррористические меры. Очевидно, что мусульмане становятся объектом исламофобских актов, начиная с устной угрозы и заканчивая физической агрессией по отношению к людям и имуществу. Вопрос состоит в том, какую роль здесь играет общий рост антимигрантских настроений в Европе; до какой степени это является результатом того факта, что большинство иммигрантов – мусульмане, и вызвала бы другая группа иммигрантов такую сильную реакцию [2].

Предубеждения против последователей ислама, как правило, в Европе сочетаются с расизмом, не в последнюю очередь по отношению к выходцам из Турции,

арабских стран и Южной Азии. В своей повседневной жизни проживающие в Европе мусульмане постоянно сталкиваются с враждебностью. Об этом свидетельствуют самые разнообразные преступления, совершенные на почве ненависти к мусульманам, – от словесных угроз до причинения вреда людям и их имуществу.

Исламофобия существует в Европе уже давно. Об этом, в частности, свидетельствует тот факт, что многие мусульманские общины постоянно сталкиваются с трудностями при получении разрешения на строительство мечетей. В то же время очевидно, что “война против терроризма”, развязанная по наущению США, значительно усугубила эту проблему.

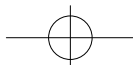
Всемирная борьба с терроризмом способствовала появлению политических лозунгов, окрашенных расизмом и ксенофобией, в том числе содержащих нападки на мусульман. Кроме того, действия полиции – частые проверки документов проводятся, в основном, по отношению к мусульманам или людям, похожим на выходцев из стран с большой долей исламского населения.

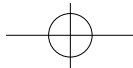
Вне всякого сомнения, ислам уже является частью европейской культуры. Живущие в Европе мусульмане (примерно 1,6 миллиона человек в Соединенном Королевстве, 3,8 миллиона – в Германии, 5 миллионов – во Франции и 15-20 миллионов – в России) вносят свой вклад в общественную и экономическую жизнь. Они являются полноправными членами общества. Многие из них родились в этих странах, большинство не исповедует никакой религии и лишь немногих можно назвать исламистами.

Государство, как минимум, должно изыскивать способы пресекать явную дискриминацию. По результатам исследований выяснилось, что многие мусульмане в странах ЕС подвергаются несправедливому отношению при приеме на работу, получении образования и жилья. В частности, молодые мусульмане, стремящиеся к продвижению по социальной лестнице, сталкиваются с рядом препятствий.

Проверки уровня дискриминации в Соединенном Королевстве и Франции показали, что людей, носящих мусульманские имена или происходящих из стран, большинство населения в которых составляют мусульмане, гораздо реже приглашают пройти собеседование на замещение вакантных должностей. В нескольких странах ЕС уровень безработицы среди мусульман выше, чем среди представителей других религий.

Европейская комиссия по борьбе с расизмом и нетерпимостью в своих докладах выразила сожаление по поводу того, что об исламе судят превратно из-за враждебных стереотипов, навязывающих мнение, будто эта религия представляет угрозу. Законы, направленные против дискриминации, и процедуры подачи жалоб уже существуют в большинстве стран. Однако представителям меньшинств не

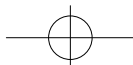
всегда бывает легко отстоять свои права в случае дискриминации. Необходимы инициативы в их поддержку.

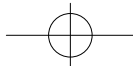
Одной из подобных инициатив является сотрудничество столичной полицейской службы Лондона с неправительственными группами, такими как Форум по борьбе с исламофобией и расизмом (FAIR). Цель этого проекта – борьба с преступлениями, направленными против мусульман, оказание помощи пострадавшим и наращивание возможностей полиции для отслеживания проявлений исламофобии.

По словам председателя Исламского комитета по правам человека Великобритании Масуда Шаджары, исламофобия в Европе перешла границы дискриминации, превратившись в чувство ненависти и резкого оскорбления мусульман. Попытки спровоцировать исламофобию и отвращение к мусульманам нашли олицетворение во время предвыборной кампании между кандидатами на президентский пост во Франции. В течение последних лет Франция играет передовую роль в узаконении ряда ограничений против мусульманских общин в Европе. Другие европейские страны, следуя примеру Франции, также вводят более жесткие ограничения в отношении мусульман.

Изображая мусульман как террористов, исламофобия в западных государствах и СМИ отвлекает внимание общественного мнения от насущных экономических и социальных проблем в своих странах. На основе ежегодных отчетов полицейской службы ЕС (Европол) всего лишь 2% лиц, занимающихся террористической деятельностью в Европе, идентифицируют себя как мусульман. Остальные 98% представляют другие религии и расы, в том числе расистские и антиисламские группировки. Закрывая глаза на тот неопровержимый факт, что мусульманская преступность в Европе крайне ограничена, западные СМИ пытаются свалить все на мусульман. Их же утверждения служат стержневой темой политических дискуссий, которые отвлекают внимание от экономических и социальных проблем и эмоционального вакуума в западных странах. Этой ситуацией злоупотребляет и Израиль, поскольку очернение мусульман помогает нынешнему режиму свободно продолжать геноцид палестинцев.

Масуд Шаджара отмечает: “Мы сегодня живем в мире, который не потерпит дискриминации в отношении темнокожих, евреев или христиан, но, к сожалению, такое же обращение с мусульманами не вызывает реакции. Сегодня в разных странах мира мусульман спокойно убивают, в то время как международные правозащитные организации и СМИ не обращают на это должного внимания. Например, лица и правительства, убивающие мирных граждан в Афганистане и Ираке, оскорбляющие исламские святыни и даже трупы мусульман, не осуждаются и не подвергаются серьезному наказанию”.

Еще одним актуальным вопросом является запрет на ношение паранджи и никаба, который представляет собой вторжение в частную жизнь и, в зависимости от конкретных формулировок, может вызвать вопросы относительно его совместимости с Европейской Конвенцией о защите прав человека и основных свобод. По поводу одежды особую актуальность приобретают два права, закрепленных в Конвенции:

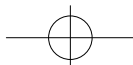
статья 8 – право на неприкосновенность частной жизни и самоидентификацию;

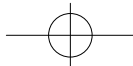
статья 9 – свобода исповедовать свою религию или убеждения “в богослужении, обучении, отправлении религиозных и культовых обрядов” [3]. Обе статьи Конвенции указывают на то, что эти права могут быть ограничены только в том случае, когда это предусмотрено законом и необходимо в демократическом обществе в интересах национальной безопасности и общественного порядка, для охраны здоровья или нравственности или защиты прав и свобод других лиц.

Сторонники запрета на ношение паранджи и никаба не смогли продемонстрировать, что подобная одежда каким-либо образом противоречит интересам демократии, национальной безопасности, общественного порядка или нравственности. Тот факт, что паранджу и никаб носят лишь немногие женщины, делает подобные предположения еще менее убедительными. Не удалось им доказать и то, что женщины, носящие такую одежду, подвергаются большей гендерной дискриминации, чем остальные. В своих интервью средствам массовой информации женщины представили целый ряд разнообразных доводов религиозного, политического и личного характера в пользу своего решения одеваться таким образом.

Вне всякого сомнения, положение женщин является актуальной проблемой, и иногда эта проблема особенно остро стоит в некоторых религиозных общинах. Она требует обсуждения, но запрет на то, что предположительно представляет собой проявление этой проблемы, – например, на ношение определенной одежды, – отнюдь не способствует ее решению. В итоге, выбор одежды может быть продиктован не конкретными религиозными убеждениями, а соображениями более широкого культурного контекста.

Различные межправительственные организации, включая ООН, Организацию по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ) и Совет Европы, приняли ряд документов по борьбе с нетерпимостью и дискриминацией в отношении мусульман. Специальный докладчик ООН по вопросу о современных формах расизма, расовой дискриминации, ксенофобии и связанной с ними нетерпимости выпустил два отчета о положении мусульман и арабов в различных регионах мира до и после событий 11 сентября 2001 года. Государства – участники ОБСЕ выразили коллективное осуждение актов насилия и дискриминации в отношении мусульман

и решительно отвергли мысль о возможности связи какой-либо религии или культуры с терроризмом. Учитывая международные обязательства государств – членов Совета Европы, независимый наблюдательный орган Совета в области прав человека – Европейская комиссия по борьбе с расизмом и нетерпимостью (ЕКРН) – тоже издала ряд общеполитических рекомендаций о противодействии этой форме нетерпимости. Кроме того, следует отметить, что дискриминация по религиозному признаку запрещена многими международными правовыми инструментами и что многие документы ОБСЕ, Совета Европы и ЮНЕСКО подчеркивают важность борьбы с нетерпимостью и дискриминацией при помощи образования [7, 16].

Необходимость проявления уважения к остальным ставит нижеследующие задачи перед внутренней политикой государств Европы в сфере прав человека:

– государства должны активно пропагандировать основополагающие принципы плюрализма, терпимости и открытости, на которых и основана демократия;

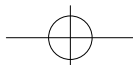
– руководствуясь этими основными ценностями, государства должны с большей готовностью признавать многообразие общества и принимать соответствующие меры, с тем чтобы позволить представителям существующих меньшинств определять и выражать свое собственное “я”, а также поддерживать их стремление к самоидентификации;

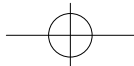
– следует создать механизмы консультаций на государственном, региональном и местном уровнях. Эти механизмы позволят начать и поддерживать открытый, честный и постоянный диалог, основанный на институциональном подходе, с представителями всех недоминирующих групп, к которым относятся и меньшинства. Правовой статус таких консультативных органов должен быть четко определен, в них должен быть представлен весь спектр мнений;

– для того чтобы избежать расширения пропасти между различными группами, усугубления неравенства и несправедливости, совершенно необходимо обеспечить защиту социальных прав. Меньшинства страдают из-за неравенства в обществе больше, чем остальные; более того, их часто объявляют главными виновниками в ситуациях, когда другие слои населения ощущают отчуждение или разочарование;

– необходимы практические меры, позволяющие бороться с прямой и косвенной дискриминацией при приеме на работу в государственные и частные организации. Следует активнее стремиться к привлечению представителей меньшинств на работу в такие ключевые сферы, как образование и охрана правопорядка, а также на руководящие должности в политике;

– следует уделять больше внимания роли школьного образования в привитии толерантности и взаимоуважения между различными слоями общества. Необ-

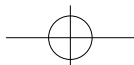
ходимо избегать сегрегации на этапах начального и среднего образования и обеспечить совместное обучение представителей различных социальных групп. В соответствии с Конвенцией ООН о правах ребенка, воспитание уважения к другим должно быть включено в школьную программу [6,42].

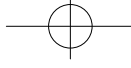
Принципы терпимости, взаимопонимания и плюрализма необходимо подпитывать и развивать через систему образования по правам человека, а также меры по укреплению доверия и диалог. Представителям религиозных меньшинств, которых ни в коем случае не следует рассматривать в качестве соперников, необходимо предоставить возможность вносить вклад в дело обогащения культурного многообразия общества и участвовать в процессах развития в качестве равноправных партнеров. Такой подход имеет крайне важное значение как одно из условий содействия стабильности и миру как внутри государств, так и за их пределами.

Принцип недискриминации применим к каждому человеку и распространяется на все права человека и свободы, не допуская дискриминацию ни по одному из признаков, будь то пол, раса, цвет кожи, религия или любой другой признак. Принцип недискриминации дополняется принципом равенства, который зафиксирован в статье 1 Всеобщей декларации прав человека: “Все люди рождаются свободными и равными в своем достоинстве и правах”.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Декларация о правах лиц, принадлежащих к национальным или этническим, религиозным и языковым меньшинствам <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/076/57/IMG/N9307657.pdf?OpenElement>
2. Исламофобия в Европе: причины, параметры, механизмы преодоления <http://www.islamrf.ru/news/analytics/point-of-view/1551/>
3. Конвенция о защите прав человека и основных свобод <http://www.echr.ru/documents/doc/2440800/2440800-001.htm>
4. Международный пакт о гражданских и политических правах http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml
5. Права меньшинств http://www.un.org/russian/hr/minority_rights/intro.html
6. Права человека в Европе: работа продолжается http://www.coe.int/t/commissioner/Viewpoints/ISBN2011_ru.pdf
7. Противодействие нетерпимости и дискриминации в отношении мусульман: руководящие принципы для преподавателей. Борьба с исламофобией через образование <http://www.osce.org/ru/odihr/87759?download=true>

Rafiq Abdullayev

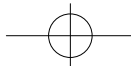
KORPORAKRATIYA – DÜNYANIN GƏLƏCƏK DÜZƏNİ

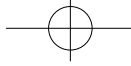
Dünya böyük bir inqilabi dəyişikliyin ərəfəsindədir. İnqilabi dəyişiklik deyərəkən çoxlarının ağına ilk növbədə Yaxın Şərqdə və digər ərəb ölkələrində baş verən qanlı inqilablar, keçmiş sovet respublikalarında baş verən rəngli inqilablar və s. gəlir, lakin biz bunu nəzərdə tutmuruq. Bu inqilablar sadəcə yeni yaranmaqda olan dünya düzənin – korporakratiyanın ilkin və yan effektləridir. Qlobal inqilabi dəyişiklik isə dünyada yeni idarəçilik formasının – korporakratiyaya keçid etməsi və dövlətlərin tədricən yox olmağa doğru getməsidir. Prosesin necə getməsinin aydın olması üçün ilk növbədə korporakratiya anlayışının nə olduğunu bilmək lazımdır.

Korporakratiya – termin ilk dəfə olaraq Global Justice Movement təşkilatı tərəfindən ABŞ-ın idarəetmə sistemini təsvir edərkən işlənilmişdir. Hərfi mənada korporakratiya sözü iki sözün birləşməsindən yaranmışdır və müəyyən toplumun hakimiyyəti (“corporatio” – latın sözü olub toplum, “kratos” – isə yunan dilindən tərcümədən hakimiyyət deməkdir) mənasını verir. Hüquqi və siyasi anlayış olaraq korporakratiya – dövlətin və ya siyasi sistemin iri korporasiyalar tərəfindən idarə olunduğu dövlət idarəçilik formasıdır.

Korporakratiya hazırda bəzi dövlətlərdə, xüsusən də inkişaf etmiş dövlətlərdə artıq mövcuddur və digər dünya dövlətləri də artıq bu idarəçilik formasına keçməkdədirlər. Demokratiya adı altında gizlənərək korporakratiyanın mövcud olduğu dövlətlərə ən bariz nümunə kimi Amerika Birləşmiş Ştatlarını göstərmək olar, halbuki əksəriyyətimiz ABŞ-ın idarəçilik sistemini demokratiya olaraq bilirik. ABŞ-ın nəyə görə demokratik deyil, korporativ dövlət olduğunun üzərində dayanmayacağıq və bunun belə olmadığını düşünənlərə internetdə ABŞ-da iri korporasiyaların rolu və yeri barədə axtarış verərək bu barədə yazılmış və arqumentlərlə sübut edilmiş yüzlərlə məqalə və kitabı oxumağı tövsiyə edərdik. Məqaləmizin hədəfi isə nəyə görə gələcək dünyanın dövlətlər tərəfindən deyil, iri korporasiyalar tərəfindən idarə olunacağı yeni dünya düzəninə formalaşmasını zəruri edən səbəblərdir ki, onlar da aşağıdakılardır:

1. *Qloballaşma*. Məlumdur ki, qloballaşmanı doğuran 3 əsas səbəb var:
 - informasiya texnologiyalarının inkişafı;
 - nəqliyyatın inkişafı;
 - xammalın və işçi qüvvəsinin dünya üzrə qeyri-bərabər paylanması səbəbindən istehsal və xidmət sahələrinin dünya üzrə paylanması.

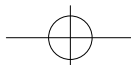

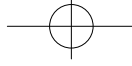
Bu isə ona gətirib çıxarır ki, cəmiyyətdə insanlar arasındakı ünsiyyət artıq sosial qruplar daxilində daha da intensivləşir, eyni sosial qrupdan olan insanlar daha çox ünsiyyətdə olmağa başlayırlar, nəinki eyni məkanda yaşayan və bir-birini görənlər. Qısacası, qloballaşma insanlar arasındakı ünsiyyətə beynəlxalq xarakter verir. Son zamanlar insanlar arasındakı ünsiyyətə diqqətlə fikir versəniz görərsiniz ki, artıq insanlar öz qonşuları, qohumları, valideynləri və s. insanlarla daha az ünsiyyətdə olurlar nəinki internet üzərindən onlarla eyni dəyərləri paylaşan digər insanlarla. Nəticədə isə, məsələn, Bakıda hansısa şirkətdə işləyən hüquqşünas Berlində yaşayan digər hüquqşünasla daha çox ünsiyyətdə olur, onu daha yaxşı tanıyır nəinki onunla eyni binada yaşayan qonşusunu. Bu isə artıq insanlar arasında sərhədləri qaldıraraq ümumi maraqları olan beynəlxalq sosial qrupların əmələ gəlməsinə səbəb olur ki, bu tendensiya da tədricən qloballaşmanın dərinləşməsi ilə paralel genişlənməkdədir. Artıq həmin sosial qruplara daxil olan insanlar arasındakı əlaqələr dövlətlərin daxilində insanlar arasında olan əlaqələri ötüb keçməkdədir. İri transmilli korporasiyaların daxilində isə bu tip sosial qruplar daha tez yaranır.

Bütün bunların nəticəsində isə gələcəkdə ona gətirib çıxaracaq ki, artıq eyni beynəlxalq sosial qrupa daxil olan insanlar üçün bu qrupdaxili ünsiyyət, əlaqələr, mövqelər və digər dəyərlər onlarla eyni məkanda yaşayan insanlarla və dövlətlə onlar arasında olan münasibətlərə nisbətə daha əhəmiyyətli olacaqdır. Yəni artıq hər hansı bir ölkənin vətəndaşı üçün onun yaşadığı dövlətin qanunları, ətrafındakı insanların hüquqları və s. məkan anlayışına bağlı münasibətlər daha az əhəmiyyətli olacaq, nəinki həmin şəxsin daxil olduğu beynəlxalq sosial qrupa aid məsələlər. Bu isə dövlətçiliyin əsası olan vətəndaşlıq institutunun zəifləməsinə və beləliklə də dövlətçiliyin zəifləyərək tədricən yox olmasına gətirib çıxaracaq.

2. *Sosial təminat məsələləri.* Son zamanlar fikir versək görərik ki, artıq iri transmilli korporasiyalar öz əməkdaşlarının qayğısına daha yaxşı qalırlar, onların sosial təminatını daha yaxşı həyata keçirirlər, nəinki əksər hallarda dövlətlər öz vətəndaşlarının sosial təminatlarını həyata keçirir. Məsələn, Coca-Cola, Procter&Gamble, Mercedes-Benz, Sony və s. iri korporasiyaların öz əməkdaşlarına təqdim etdikləri bəzi sosial təminatları sadalayaq:

- dövlətin verdiyi əmək haqqından daha yüksək əməkhaqqı;
- dövlətin yaratdığı iş şəraitindən daha yüksək təminatlı iş şəraiti;
- dövlətin təqdim etdiyi tibb xidmətlərindən daha yaxşı tibbi xidmət;
- dövlətin təqdim etdiyi pensiyadan daha yüksək məbləğdə pensiya;
- dövlətin təqdim etdiyindən daha təhlükəsiz iş şəraiti;
- faizsiz kreditlər, pulsuz məişət avadanlıqları, xüsusi və pulsuz korporativ təhsil xidmətləri və s.

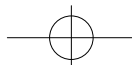

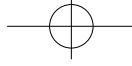

Üstelik hamımıza məlumdur ki, hətta dünyanın ən inkişaf etmiş dövlətlərində belə dövlətlərin vətəndaşlara təqdim etdikləri əməkhaqqı, pensiya, iş şəraiti və s. özəl sektora nisbətən daha az olur. Bəs dövlətlər nə edir ? Dövlətlər isə öz vətəndaşlarından vergiləri və digər ödənişləri ödəməyi, hərbi xidmət çəkməyi, qanunlara riayət etməyi tələb edir və əvəzində heç nə vermir. Yaxşı sosial təminat – yaxşı həyat deməkdir ki, insanlar da əksər halda onu seçməyə üstünlük verirlər. Bu mənada isə insanların tədricən işlədikləri və onların sosial təminatlarını həyata keçirən şirkətlərə bağlılığı və loyallığı daha da artır, onlara yalnız tələblər ünvanlayan dövlətə isə bağlılıqları azalır. Nəticədə, yaxın gələcəkdə bir gün insanların “Dövlət bizim nəyimizə lazımdır, sualını verəcəkləri gün reallığa çevrilmişdir artıq.

3. Effektivlik. Dünya səviyyəsində ümumi qəbul olunmuş və bazar iqtisadiyyatı sisteminin artıq sübut etdiyi bir anlayış var: Dövlət ən pis idarəçi və mülkiyyətçidir. Özəl sektora məxsus istənilən şirkət hər hansı bir sahədə daha effektiv nəticə göstərir nəinki dövlət. Transmilli korporasiyaların gəlirləri dövlətlərdə Ümumi Milli Məhsulun artım tempi ilə müqayisədə dəfələrlə sürətli və iri məbləğlərlə artır. Artıq dünyada elə transmilli korporasiyalar var ki, onların büdcələri bir çox dövlətlərin büdcələrindəki vəsaitdən çoxdur. Adambaşına düşən gəlirə gəlincə isə, korporasiyaları dövlətlərlə müqayisə etməyə belə dəyməz. Nəticədə isə, tədricən korporasiyalar dövlətlərdən daha güclü olurlar, onlar fəailiyyət göstərdikləri dövlətlərdə ictimai, siyasi, iqtisadi, və s. sahələrdə öz maraqlarına xidmət edən subyektlər yaratmaqla dövlətlərə güclü təsiretmə mexanizmi formalaşdırırlar. Nəticədə, dövlət hakimiyyətləri xalqa deyil, bu korporasiyalara xidmət etməyə başlayırlar.

4. Dövlətin mövcudluğunu təmin edən son dayaqların tədricən yox olması. Hazırda korporatiyanın bütün dünyada dövlətləri əvəz etməməsinə səbəb dövlətlərin mövcudluğunu təmin edən 2 əsas dayaq: silahlı qüvvələrin və pul çapətmə səlahiyyətlərinin dövlətlərdə qalmasıdır. Əgər bu 2 əsas dayaq olmazsa, dövlət də avtomatik korporatiyaya çevrilmiş olar. Necə ki, ABŞ artıq çevrilmişdir. ABŞ-da artıq daimi əsaslarla müqavilə əsasında insanların hərbi xidmət keçdiyi özəl təhlükəsizlik korporasiyaları var ki, onlar antiterror əməliyyatlarında, müharibələrdə, xüsusi əməliyyatlarda və digər bu tip məsələlərdən ABŞ ordusundan daha aktiv iştirak edirlər. Bu tip təhlükəsizlik korporasiyaları həm silahlanma səviyyəsinə görə, həm də gücünə görə artıq bir çox inkişaf etməkdə olan dövlətlərin ordularını ötüb keçmişlər və onların sayı və gücü artan istiqamətdə davam edir. ABŞ-ın demokratiyadan korporativ dövlətə çevrilməsinin digər səbəbi isə, pul çapətmə səlahiyyətlərinin xüsusi korporasiyaya – Federal Ehtiyatlar Sistemi adlı özəl korporasiyaya verilməsi olmuşdur. Hazırda digər ölkələrdə də iri korporasiyalar pul buraxılışı səlahiyyətlərini dövlətlərdən almağa və ya özlərinə məxsus yeni valyutanı dövriyyəyə buraxmağa çalışırlar, çünki bu sahə həm

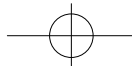
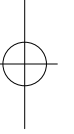
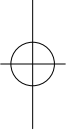
çox gəlirli sahədir, həmçinin bu sahəni nəzarətdə saxlayan subyektlər artıq bütün ölkəni və hakimiyyəti nəzarətdə saxlamış olurlar.

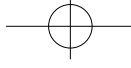
Hazırda dünyadakı baş verən tendensiyalar – daim artan qiymətlər, daim artan işsizlik, ərzaq çatışmazlığı, ekoloji problemlər və s. fonunda dövlətlərin heç nə edə bilməməsi, əvəzində isə korporasiyaların günü-gündən güclənməsi onu göstərir ki, dövlət anlayışının sonu gəlmişdir və korporativizmə keçid qaçılmazdır.

Azərbaycan Respublikası da qloballaşan dünyanın bir hissəsi olduğundan və dünyaya inteqrasiya yolunu seçdiyindən korporativ quruluşa keçiddən kənar qalmaq ehtimalı yoxdur. Lakin respublikamızda hələlik yaxın 10 ildə bu tendensiya gözlənilmir, çünki ölkədə dövlətçilik institutunun əsasları – silahlı qüvvələr və pul çap etmə səlahiyyətlərini dövlət ciddi şəkildə özündə saxlayır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. <http://en.wikipedia.org/wiki/Corporatocracy>
2. <http://s23.org/wiki/Corporatocracy>
3. www.globaljusticemovement.org
4. http://www.youtube.com/watch?v=yvn_C7IFIsU
5. http://www.youtube.com/watch?v=3-l_ItSXIFI
6. <http://vimeo.com/25699668>

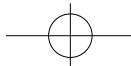

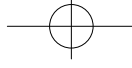
Lalə Səfərəli

NEFT HASILATÇISI DÖVLƏTLƏRLƏ KÖRPÖRASIYALAR ARASINDA KONTRAKT MÜNASİBƏTLƏRİNİN AUKSIÖN QAYDASI

Transmilli korporasiyalarla (TMK) münasibətlərdə şəffaflığın təmin edilməsi zərurəti beynəlxalq investisiya layihələrində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu sahədə dövlət sifarişlərinin daha məqbul, səmərəli və enerji tutumlu qaydada həyata keçirilməsi üçün həm beynəlxalq hüquq, həm də daxili qanunvericilik mexanizmləri formalaşdırılmışdır. Dövlət sifarişlərinin rəqabət və şəffaflıq prinsipinə uyğun həyata keçirilməsi üçün tender auktsion qaydası beynəlxalq hüquqi aktlardan Dünya Ticarət Təşkilatının sazişlərindən Dövlət satınalmaları haqqında Sazişlə tənzimlənir (1, s.17). Daxili qanunvericilik aktları kimi ayrı-ayrı ölkələrdə tender, auktsion, dövlət satınalmaları, hasilatın bölgüsü haqqında sazişlərin bağlanması və icrası qaydaları haqqında və s. adlarla normativ hüquqi aktlar qəbul edilmişdir. Bu qanunların qəbul edilməsində məqsəd xarici sərmayə qoyuluşunun sübyekti kimi TMK-nın konkurs auktsion qaydasında seçilməsini təmin etmək təşkil edir. Konkurs-auktsion qaydası daha ədalətli, demokratik seçimi təmin etməklə, hər hansı sui-istifadənin, o cümlədən korrupsiyanın müxtəlif təzahürlərinin qarşısını alır. Demokratik rejimli ölkələrdə qanunvericiliyin tender-auktsion forması ümumi qayda kimi çıxış edir. Bu qaydadan müstəsna xarakterli istisnalar da müəyyən edilə bilər. Dövlət sifarişi üçün hansı formanın seçilməsini səlahiyyətli dövlət orqanı müəyyən edir.

Azərbaycan Respublikasında bu sahədə fəaliyyət 1997-ci ildə qəbul edilmiş Tender haqqında AR Qanunu ilə başlamışdır. Lakin, 2001-ci ildə yeni – Dövlət satınalmaları haqqında AR-ın Qanunu qəbul edilmişdir. Qanunvericiliyə görə irihəcmli dövlət layihələri konkurs-müsabiqə baxışının predmetini təşkil edir (5). Qanunda məbləği 10 000 ABŞ dolları olan layihələrin auktsion qaydasında həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Qanunvericiliyə görə, müvafiq sifarişlərin həyata keçirilməsi zamanı dövlətin qarşısında xüsusi tələblər qoyulur. Sifarişin həyata keçirilməsi üçün keçirilən konkurs-tender hər hansı bir işin, xidmətin ən səmərəli üsul və aşağı xərclərlə yerinə yetirilməsi üçün iddiaçılar arasından birinin və bir neçəsinin seçilərək həmin işin (xidmətin) müqavilə əsasında ona həvalə edilməsi məqsədilə keçirilən müsabiqədir. Tender-müsabiqə qaydasında qalib gəlmiş TMK tender sahibi arasında yekun

müqavilə ilkin müqavilə statusuna malik olur. Hasilatın bölgüsü sazişində ən yüksək standartlar və bonus məbləği təqdim edən TMK qalib kimi müəyyən edilir. Kontraktın (sazişin) bir qisim şərtləri müsabiqə komissiyası üçün saziş bağlamaq hüququ verən meyar kimi çıxış edir (3, s.14).

Auksionun daha sistemli qaydada keçirilməsi tələb edilən sahələrdən biri kimi beynəlxalq neft kontraktlarında, o cümlədən hasilatın bölgüsü sazişlərində auksionun qalibi kimi o TMK-lar qalib sayılır ki, onlar yer təkindən istifadəyə görə daha yüksək məbləğ təklif edir. Eyni zamanda, bağlanacaq HBS (Hasilatın Bölgüsü Sazişi – Production Sharing Agreement -PSA) üzrə daha optimal meyarlar təklif edən şirkət konkursun qalibi kimi seçilir. HBS üzrə şirkətlər üçün meyarlar kimi aşağıdakılar əsas götürülə bilər:

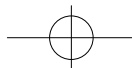
- 1) sazişin bağlanması zamanı TMK tərəfindən dövlətə veriləcək ilkin birdəfəlik ödəmənin (bonusun) məbləği; və yaxud
- 2) yerin təkindən istifadəyə görə şirkət tərəfindən dövlətə mütəmadi qaydada verilən renta ödəməsi;
- 3) yerin təkindən istifadə zamanı ətraf mühitin mühafizəsi standartlarını daha yüksək formada gözləyən investör (şirkət);
- 4) əmək haqlarının qorunmasını və d. sosial mədəni layihələr təklif edən şirkət (investör) konkursun qalibi kimi seçilə bilər.

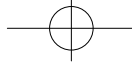
Konkursun yekunu olaraq münasibətlərin müqavilə qaydasında təmin edilməsi müəyyən bir müddətlə məhdudlaşır. Bu müddət müxtəlif ölkələrdə qanunvericilik tələblərindən və konsessiya kontraktlarının formasından asılı edilir. Əksər halda bir ildən az olmayan müddəti əhatə edir.

Dövlət adından auksion-konkursun keçirilməsini AR Mərkəzi hakimiyyəti tərəfindən yaradılan xüsusi komissiya həyata keçirir. Konkurs komissiyasının tərkibi hakimiyyət orqanlarının nümayəndələrindən formalaşır. Qanunvericiliyə görə Konkurs komissiyasının səlahiyyətinə:

- 1) konkursun və ya auksionun ilkin layihə şərtlərinin hazırlanması;
- 2) yerin təkindən istifadə ilə bağlı yaranacaq kontrakt münasibətlərinin maraqlı şəxslərlə, qurumlarla uzlaşdırılması;
- 3) konkursun, müsabiqənin qanunvericiliyə və təsdiq edilmiş qaydalara uyğun həyata keçirilməsini təmin etmək;
- 4) konkursun, müsabiqənin nəticələrinə uyğun olaraq qalib şirkətin (investorun) seçilməsini təsdiqləyən və onunla razılaşmanın əsası kimi yekun protokolun imzalanması təşkil edir. (3, s.14)

Əsas məsələlərdən biri dövləti təmsil edəcək danışıqlar aparacaq qrupun təşkil edilməsidir. Bu qrup HBS-nin şərtlərinin razılaşdırılmasını təmin edir. Danışıqlar apa-

ran qrupun (komissiyanın) tərkibi də qanunvericiliyə uyğun formalaşdırılır. Danışqları aparan komissiya kifayət qədər geniş səlahiyyətlərə malik olmaqla, həm də çoxistiqamətli fəaliyyətə malik olmalıdır. Belə ki, HBS ilə bağlı olan nazirliklərin, komitələrin və d. qurumların mövqelərini təmin etmək və uzlaşdırmaq funksiyasını təmin etməlidir. Müxtəlif dövlət qurumları ilə fikir ayrılığının yaranması üçün və yaxud fikir ayrılığı yarandığı halda isə HBS layihəsinin pozulmaması üçün komissiya Mərkəzi hakimiyyət adından çıxış etmək səlahiyyətində olmalıdır.

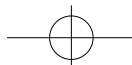
Danışqlar üçün əsas kimi TMK-nın (investorun) investisiya Sazişinin (texniki-iqtisadi, maliyyə, ətraf mühit və s. üzrə əsaslandırılmış) layihəsi çıxış edir. Danışqlar prosesində HBS-nin bütün texniki, hüquqi, kommersion, texnoloji və s. şərtləri son detallarına qədər razılaşdırılmalıdır. Bu şərtlərin razılaşdırılması zamanı qanunvericiliyə uyğun olaraq layihənin, təbii resursların qiymətləndirilməsi aparılır.

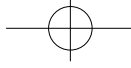
Konkursun nəticəsi kimi kontraktın bağlanması qaydası və müvafiq hüquqların yaranmasının qanunvericilik əsası şəffaflığın təminatı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinə görə müqavilənin etibarlılığı üçün Qanun müəyyən forma təyin etdikdə və ya müqavilə üçün bu formanı tərəflər nəzərdə tutduqda, müqavilə yalnız həmin formaya dair tələbin icrasından sonra qüvvəyə minir (mad. 406.1).

Yerin təkisi haqqında Qanunda isə göstərilir ki, yer təkisi istifadəçilərinin hüquqları və vəzifələri yerin təkisdən istifadəyə müvafiq icra hakimiyyəti orqanı (Nazirlər Kabineti) tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada xüsusi razılıq alındığı andan yaranır (mad. 8.II h.). Burada ziddiyyət kimi diqqəti cəlb edən məsələ xüsusi qanunvericilik aktı kimi Xarici investisiyaların qorunması haqqında Qanunun 40-cı maddəsi çıxış edir. Həmin maddədə qeyd olunur ki, xarici investitorlara faydalı qazıntı yataqlarının axtarışı, kəşfiyyatı və işlənməsi, digər təbii ehtiyatların istifadəyə verilməsi hüquqları Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin onlarla bağladığı və Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin təsdiq etdiyi konsessiya müqavilələri əsasında verilir (6).

Göründüyü kimi, yerin təkisi haqqında Qanundan fərqli olaraq hüququn yaranmasının son ünvanı kimi parlamentin kontraktları təsdiqləyici funksiyası göstərilir. Bağlanmış kontraktlar da həmin qaydadan çıxış edir. «Əsrin müqaviləsi»ndə göstərilir ki, bu Saziş Azərbaycan Respublikasının Parlamenti tərəfindən təsdiq edildikdən sonra Azərbaycan Respublikasının Qanunu olur və bu Sazişlə bağlı bütün digər mövcud və gələcək qanundan, fərmandan, yaxud inzibati sərəncamdan üstün tutulur, bir şərtlə ki, sazişin özündə digər hal nəzərdə tutulmamış olsun (mad. 23).

Dövlətin iqtisadi maraqlarına, milli təhlükəsizliyinə toxunduğu üçün beynəlxalq neft kontraktlarının parlament qaydasında təsdiqlənməsi ali qanunverici orqan tərəfindən bu sahədə nəzarətin gücləndirilməsi məqsədi daşıyır (4, s.57). Bu fikir bir neçə is-

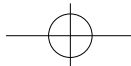

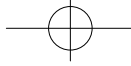
tiqamətdə yanlış hesab edilməlidir. Birinci növbədə, bu qayda TMK ilə bağlı seçimi həyata keçirən və dövlətin təsis etdiyi hakimiyyət orqanına etimadsızlıqdır. İkinci növbədə isə, dövlətin özünün rejiminə, hakimiyyətin bölgüsü prinsipinə inamsızlıqla əlaqələndirilməlidir. TMK ilə bağlanan neft kontraktlarının parlament qaydasında kontraktların təsdiqlənməsi ən yaxşı halda onları kvazibeynəlxalq müqavilə statusuna yaxınlaşdırmaqla daxili qanunvericiliyə münasibətdə onların prioritet xüsusiyyət əldə etməsinə şərait yarada bilər. Lakin bu hal da arqumentsizdir. Belə ki, kontraktların qanunvericiliyin dəyişilməzliyindən təminat mexanizmi qanunvericiliyin özündə ifadə edilməkdədir. Xarici investisiyaların qorunması haqqında 1992-ci il AR Qanununun 10-cu maddəsində deyilir ki, Azərbaycan Respublikasının sonrakı qanunvericiliyi investisiya qoyuluşu şəraitini pisləşdirdikdə on il ərzində xarici investisiyaya investisiyanın qoyulduğu zaman qüvvədə olmuş qanunvericilik tətbiq edilir (6). Bu müddə müdafiənin, milli təhlükəsizliyin və ictimai qaydanın təmin olunması, kredit və maliyyə, ətraf mühitin, əhalinin, əxlaq və sağlamlığının mühafizəsi barəsində Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin dəyişdirilməsinə şamil edilmir.

Qanunvericiliyin bu qaydası kontraktlar üçün də xarakterikdir. Məsələn, Abşeron dəniz blokunun kəşfiyyatı, işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü haqqında Şevron şirkətilə ARDNŞ arasında 1997-ci ildə bağlanmış Sazişdə qeyd edilir ki, Podratçı tərəflərin heç bir hüquqları, mənafeyi və əmlakı AR-in hər hansı hakimiyyət orqanlarının hər hansı hərəkətləri nəticəsində ekspropriasiyaya, milliləşdirməyə və ya başqa şəkildə özgəninkiləşdirilməyəcəyinə təminat verilir. Lakin «Təminat» müddəalarına baxmayaraq, Podratçı tərəfin hər hansı hüquqları, mənafeləri və əmlakı ekspropriasiya edilərsə, milliləşdirilərsə və ya başqa şəkildə özgəninkiləşdirilərsə, hökumətin, əlverişli konyunktura şəraitində əqdlə maraqlı olan alıcının və satıcının mövcudluğu şəraitində nağd pulun diskontlaşdırılmış axınları metodunu tətbiq edərək Podratçıya müəyyən edilmiş tam bazar dəyərilə, dollarla, tam həcmdə, dərhal kompensasiya verilməsini təmin edəcəyinə, Podratçı tərəfin göstərilən hüquqlarının, mənafələrinin və əmlakının tam bazar dəyərini qiymətləndirmək üçün mötəbər beynəlxalq nüfuza malik investisiya bankını, Arbitraj Məhkəməsinə təyin edəcəyinə və s. təminat verir (Əlavə 5, mad. 1(e)).

Xarici investisiyaların müdafiəsi yalnız ekspropriasiya, milliləşdirmə ilə bağlı məhdudlaşmır (6). Kontraktın 23.2-ci maddəsi qanunvericiliyin dəyişilməzliyindən təminata həsr edilib.

İnvestor kimi bu və ya digər TMK ilə bağlanan neft kontraktının parlament qaydasında təsdiqlənməsini təbii resurslardan istifadə sferasında nəzarəti təmin etmək deyil, kontrakta kvazibeynəlxalq müqavilə statusunun verilməsi kimi izah edilməlidir. Qəbul edən dövlətlər də bu istəkdə maraqlı olmasalar da xarici investisiyanın cəlb edilməsi üçün TMK-nın tələbini yerinə yetirmək məcburiyyətində qalırlar. Neft kon-

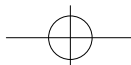
traktları beynəlxalq müqavilə olmasa da onu parlament qaydasında təsdiqləyirlər. Baxmayaraq ki, parlament konstitusiyaya uyğun olaraq (AR Konstitusiyası, mad. 95) yalnız beynəlxalq müqavilələri təsdiqləyir və denonsasiya edir. Normativ-hüquqi aktlar haqqında AR yeni 2011-ci il Qanununda da neft kontraktlarının parlament qaydasında təsdiqlənməsi nəzərdə tutulmayıb.

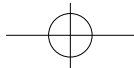
TMK ilə kontraktın bağlanması (əgər müsabiqə qaydası tətbiq edilirsə) müsabiqəni keçirməyə səlahiyyətli edilmiş dövlət orqanı ilə həll edilməlidir. Bu qayda TMK ilə münasibətlərdə şəffaflığın təmin edilməsi üçün də yararlı sayıla bilər. Mülki qanunvericiliyə görə də tərəflər müqavilə üzrə hüquq və vəzifələrinin müəyyən edilməsində sərbəstdirlər (AR MM, mad. 6.2). Buna görə də hüquq və vəzifələrin mənbəsi kimi neft kontraktları da tərəflərin iradəsi ifadəsi olmaqla tənzimləmə üçün kifayətdir və hər hansı bir təsdiq etməyə zərurət duymur. Əksinə, bu kontraktların təsdiqlənməsi və ya təsdiqlənməməsi müqavilə tərəflərinin suveren iradəsinə müdaxilədir və əlavə problemlərin yaranmasına şərait yaradır. Hesab edirik ki, Xarici investisiyaların qorunması haqqında AR Qanununda (mad. 40) özünün ifadəsinə malik olan bu qayda artıq öz dövrünü bitirmişdir. Bu qayda AR-in dövlət müstəqilliyinin zəif olduğu dövrdə xarici investorların cəlb edilməsi, dövlət hakimiyyətinin əsas qolları tərəfindən onlara təminatın verilməsi ilə bağlı olmuşdur.

Beləliklə, TMK ilə münasibətdə dövlət mülkiyyətinin idarə edilməsi funksiyası qanunvericiliyə uyğun olaraq hökumətin səlahiyyətində qalmalıdır. Bu qayda digər neft hasil edən ölkələr üçün də xarakterikdir. Məsələn, Əlcəzairdə Nazirlər Kabineti, Nigeriyada, İranda səlahiyyətli nazir, İndoneziyada prezidentin sanksiyası ilə TMK ilə kontrakt münasibəti tənzimlənir (2, s.12).

Xarici investor kimi, bu və ya digər TMK-nın seçilməsində auksion qaydası və ya bu qaydaya əsaslanaraq neft kontraktlarının bağlanması universal forma deyil. Ölkələrin qanunvericiliyində (məsələn, RF-in Məhsulun bölgüsü haqqında 1995-ci il Qanununda, mad. 6.2; AR-in 1998-ci il Yerin təkisi haqqında Qanununda, mad.13) bu formadan istisna da nəzərdə tutulur. AR-in Yerin təkisi haqqında Qanununun 13-cü maddəsində nəzərdə tutulur ki, AR hökumətinin qərarına əsasən konkurs-auksion qaydasından dövlətin təhlükəsizliyi və maraqları naminə istifadə edilməyə bilər. Konkurs istisna edildiyi halda investorla birbaşa danışıqlar əsasında kontrakt bağlanır. Bu zaman qəbul edən dövlətin etimadında olan və yaxud da dövlət korporasiyası olan şirkət müvafiq konsessiyanı almış olur. Adətən, müvafiq konsessiya dövlətin strateji ehtiyat resurs bazası ilə əlaqədar olur. TMK-nın seçilməsi dövlətin müdafiə və ya təhlükəsizlik orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Qanunvericilik qaydasında müvafiq şirkət haqqında məlumatlar və konsessiya ərazisi göstərilir.

Birbaşa danışıqlar yolu ilə TMK-nın seçilməsi, həm də o vaxt baş verir ki, konkurs-auksion qaydası nəticəsiz qalır. Daha doğrusu, layihənin reallaşdırılmasında yal-

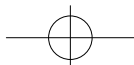

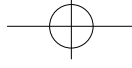
nız bir investor iddiaçı kimi çıxış edir. Bu halda konkurs komissiyası konkurs qaydalarından çıxış edərək yeganə investorla münasibətlərini tənzim edir.

Beləliklə, TMK ilə qəbul edən dövlət arasında münasibətlərin konkurs-auksion qaydasında qurulması dövlətin əsassız güzəştlərə getməməsi, müxtəlif sui-istifadə hallarının yaranmaması, eyni zamanda, TMK-lar tərəfindən bu hallardan istifadə edilərək qəbul edən dövlətə qarşı hər hansı bir qeyri-hüquqi fəaliyyətin meydana gəlməməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Desta M. The GATT /WTO System and International Trade in Petroleum: an Overview /M. Desta / Journal of Energy & Natural Resources Law -2003-Vol.21, p. 385-398
2. Джонстон Д. Международный нефтяной бизнес: налоговые системы и соглашения о разделе продукции./Перев. с англ., М., ЗАО «Олимп-Бизнес», 2000, 352 с.
3. Садыгов А.И. Международные нефтяные контракты Азербайджанской Республики в системе международного энергетического права. Автореферат на соискание научной степени кандидата юридических наук. Баку 2003.
4. Сосна С.А. Комментарий к Федеральному закону «О соглашениях, о разделе продукции», М.: Юрист, 1997, 192 с.
5. <http://www.tender.gov.az/ProcurLawAz001.html>
6. http://e-qanun.az/files/framework/data/7/f_7000.htm

Ceyhun Fərzahiyev

**GÖMRÜK İŞİ SAHƏSİNDƏ BEYNƏLXALQ
TƏŞKİLATLAR VƏ AZƏRBAYCAN GÖMRÜYÜNÜN
BEYNƏLXALQ İNTEQRASIYASI HAQQINDA**

Sərbəst ticarət və gömrük ittifaqı sahəsində olan razılaşma dünya ölkələri arasında daha sürətli inkişaf etməyə başlamışdır. Beynəlxalq iqtisadi sahədə rəqabətin artdığı şəraitdə öz iqtisadi durumunu yaxşılaşdırmağa başlayan dövlətlər malların, kapitalın və onlarla bağlı xidmətlərin sərbəst hərəkətini nizamlayan sazişlər bağlayırlar. Əksər belə sazişlər, müqavilələr dövlətlərarası və yaxud regional xarakter daşıyır. Bu cür təşkilatlardan Avropa İttifaqını (Aİ), Ümumdünya Ticarət Təşkilatını (ÜTT), Ümumdünya Gömrük Təşkilatını (ÜGT), Avropanın Sərbəst Ticarət Assosiasiyasını (ASTA), Cənubi-Şərqi Asiya Dövlətlərinin Assosiasiyasını (CŞADA), Mərkəzi Avropanın Sərbəst Ticarət Assosiasiyasını (MASTA) və Müstəqil Dövlətlər Birliyini (MDB) aid etmək olar. [C.Nuriyev, 1, səh. 225]

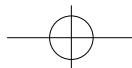
Həmçinin Avropa – Qafqaz – Asiya inkişafı üzrə beynəlxalq nəqliyyat barədə əsas coxtərəfli sazişin (TRASEKA) müddəalarına uyğun olaraq gömrük orqanları malların keçdiyi bu marşrutun bərpa olunması, tranzit vasitələrin lüzumsuz ləngimələrinin qarşısının alınması məqsədilə gömrük nəzarətinin sadələşdirilməsi və hormanizə edilməsinə diqqətə gücləndirməyə nail olur. [K.F.Heydəröv, 3, səh. 547].

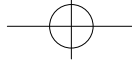
Dünya ticarət əməliyyatlarının demək olar ki, yarı hissəsi Avropanın, 16.7%-i isə Şimali Amerikanın payına düşür. Beləliklə, dünya ticarətinin üçdə iki hissəsi məhz iqtisadi cəhətdən əsaslı şəkildə inkişaf etmiş bu iki region ölkələrinin bağladığı müqavilələr çərçivəsində reallaşdırılır.

İnteqrasiyanın inkişafı, keyfiyyət və kəmiyyət göstəricilərindən doğan aşağıdakı inkişaf mərhələlərini keçir:

- sərbəst ticarət zonası;
- gömrük ittifaqı;
- vahid və ya ümumi bazar;
- iqtisadi və valyuta ittifaqı.

1. Sərbəst ticarət zonası – birləşmənin ən sadə forması olub, bu istiqamətdə bağlanmış ikitərəfli müqavilə əsasında, sərbəst siyasət yürütmək şərti altında, ticarətə maneəçilik törədən amillərin aradan qaldırılmasıdır. [C.Nuriyev, 1, səh. 225]

Bu birliyin üzvü olan ölkələr gömrük tariflərini, ticarət məhdudiyyətlərini ləğv edirlər. Bura daxil olmayan üçüncü dövlət üçün özləri müstəqil siyasət həyata keçirirlər. İnteqrasiyanın belə forması Avropa Azad Ticarət Birliyi (AATB), Şimali Amerika Azad Ticarət Zonası (NAFTA), Cənub-Şərqi Asiya (ASEAN) qruplaşması çərçivəsində həyata keçirilir. [www.google.az <<http://www.google.az>>, səh-4]

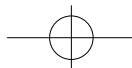
Sərbəst ticarət zonasının xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

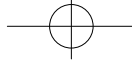
- a) ticarətin gömrük və digər məhdudiyyətlərdən azad olması;
- b) gömrük rüsumları qeyri-tarif məhdudiyyətlərinin qarşılıqlı şəkildə, tədricən aradan qaldırılması;
- c) birtərəfli qaydada gömrük rüsumlarının qaldırılmasının mümkün olmaması;
- ç) yeni ticarət məhdudiyyətlərinin tətbiq olunması.

Yuxarıda göstərilən şərtlər dövlətə, xarici iqtisadi fəaliyyət sistemini təkmilləşdirməyə və beynəlxalq ticarət təcrübəsini çox yaxşı mənimsəməyə imkan yaradır. Sərbəst ticarət zonasında prosesin tənzimlənməsi, hər vaxt heç bir dövləttə idarəetmə sistemi yaradılmadan həyata keçirilir. Bütün qərarlar iştirak edən dövlətlərin iqtisadi sistemində (maliyyə, ticarətlə bağlı olan və s.) rəhbərlik edən şəxslər tərəfindən razılıq əldə edilir. Bu qaydada qəbul olunmuş qərarları tərəflər şərtsiz yerinə yetirir və xarici iqtisadi fəaliyyət sahəsindəki öhdəliklər və koordinasiya təminatının icrasını məcbur edir. Lakin sərbəst ticarət zonalarının mənfi cəhətləri də var. Bu özünü yerli istehsal mallarının daha keyfiyyətli idxal malları ilə rəqabətdə tab gətirməməsi faktorunda göstərə bilər. Nəticədə isə xarici mallar yerli istehsal malların daxili bazardan sıxışdırıb çıxardır. Bu cür problemlər isə dövlət tənzimlənməsi ilə aradan qaldırıla birlən iqtisadi problemdir. Dövlət isə ikitərəfli müqavilənin şərtlərinə əməl etmək üçün məcbur olduğundan, bu cür problemləri həll edə bilmir. Son nəticədə isə dövlət üçün neqativ problemlərin çoxalmasına səbəb olur.

Sərbəst ticarət zonasına ən gözəl nümunə kimi sərbəst ticarət haqqında Şimali Amerika Sazişini göstərmək mümkündür. Bu saziş ABŞ, Kanada və Meksika arasında bağlanmışdır. Bu zona daxilində vahid xarici tarif dərəcəsi yoxdur. Sazişin xüsusiyyətləri ondan ibarətdir ki, STHAR ölkələri arasında ticarət zamanı gətirilən mallara vergi, rüsum və digər tarif dərəcələri tətbiq edilmir. [C.Nuriyev, 3, səh. 226].

2. *Gömrük İttifaqı* – iqtisadi inteqrasiyanın ikinci əsas forması hesab olunur. Azad ticarət zonasından fərqi ondan ibarətdir ki, burada ancaq tarif dərəcələri və məhdudiyyətlər ləğv edilmir. Həm də üçüncü ölkəyə münasibət də vahid siyasət aparılır. ÜTT-nin 24-cü bəndinə əsasən gömrük ittifaqı gömrük ərazilərini birləşdirir – azaldır. Daxildən gömrük xidməti ləğv edilir, onların vəzifəsi vahid gömrük ərazisinə verilir. Məsələn: Aİ-də 1968-ci ildən belə qayda tətbiq edilir. Eləcə də Cənub konusu ümumi bazarında (Latın Amerikasında – Merkosur), MDB-nin beş ölkə

kəsində (Rusiya, Belarus, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Tacikistan) yaranan gömrük ittifaqını buna misal gətirmək olar.

İnteqrasiyanın bu formada əmtəə axını dəyişir, idxal məhsullarına olan istiqamət artır, istehsalın və istehlakın həcmi dəyişir. Gömrük ittifaqı iqtisadi baxımdan sanki tamamlanmış, başa çatmış formadır. Bu prosesə ancaq beynəlxalq ticarət kimi baxsaq o, daxili ziddiyyətləri özündə həzm etmiş olar. [www.google.az <<http://www.google.az>>, səh-4,5]

Bu ittifaqa üzv olan ölkələr, vahid gömrük ərazisi yaradır, sərbəst ticarətin aparılması üçün ittifaq daxilində demək olar ki, gömrük rüsumlarını ləğv edir. Həmçinin ittifaqa üzv olmayan ölkələrə qarşı vahid xarici ticarət siyasəti yürüdülmür. Beləliklə, Gömrük İttifaqının üzvü olan ölkələr xarici ticarət sahəsində olan dövlət suverenliyi ilə bağlı bütün səlahiyyət imkanlarını ittifaqın rəhbərliyinə verirlər!

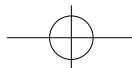
Məsələn, 1967-ci ildə yaradılmış Cənubi-Şərqi Asiya Ölkələr Assosiasiyasının Gömrük İttifaqına ən yaxşı nümunə göstərmək olar. Bu ittifaq çərçivəsində son zamanlara qədər sərbəst iqtisadi siyasət aparılırdı. Hətta Cənub-Şərqi Asiya Dövlətlərinin Assosiasiyası (CŞADA) üzvləri, rəsmi iqtisadi əməkdaşlığı daha da dərinləşdirməyi və inteqrasiya imkanlarını müzakirə etməyi qərarına gəldilər və 1992-ci ildə uzunmüddətli fəaliyyət göstərəcək sərbəst ticarət zonası yaradıldı. CŞADA ölkələri üçün tarif dərəcələri 0-5% arasında dəyişir və 15 növ mallara tətbiq olunaraq vergi tariflərinin aşağı düşəcəyi də qərara alınmışdır. [C.Nuriyev, 4, səh. 226].

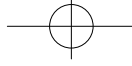
3. Vahid və ya ümumi bazar – beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın ən yüksək pilləsi sayılır. Sonra iqtisadi inteqrasiyanın demək olar ki, mürəkkəb forması hesab etmək olar. Burada azad ticarət və vahid tarif dərəcələri ilə yanaşı, kapitalın və işçi qüvvəsinin azad hərəkətinə yol açılır. Bir çox hüquqi, iqtisadi və texniki şərtlər vahid halda salınır. Burada üzv olan ölkələrin qanunvericilik sistemində standartlarda müəyyən yaxınlaşma – eynilik olması vahid idarəçilik orqanları yaradılması zərurət təşkil edir. İstehsal amillərinin sərbəst hərəkəti ümumi ehtiyatların səmərəli istifadə edilməsinə zəmin yaradır və istehsalın ixtisaslaşmasını sürətləndirir. [www.google.az <<http://www.google.az>>, səh-5]

Bu sistem daxilində kapitalın və əməyin ölkələr arasında hərəkət imkanları çox yüksəkdir. Gömrük İttifaqının üzvü olan dövlətlər, vahid və ya ümumi bazara keçid üçün gömrük rüsumlarını ləğv etməli, vahid xarici gömrük tarifi yaratmalı və üçüncü ölkələrə qarşı vahid ticarət siyasəti hazırlanmalıdır. Bundan başqa, aşağıdakı mexanizm və vasitələr lazım sayılır:

– istehlak edən ölkələrin iqtisadiyyatının sərbəst sahələrinin və sektorlarının ümumi inkişaf siyasəti işlənib hazırlanmalı;

– kapitalın, işçi qüvvəsinin, xidməti və informasiyanın, habelə malların maneəsiz yerdəyişməsi üçün şərait yaradılmalı;

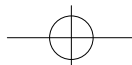
– sosial və ya regional inkişafa kömək üçün fondları formalaşdırmalı, əsas yeri rəqabəti tənzimləyən normaların pozulmasının qarşısının alınmasına yönəldilmiş tədbirlərin tətbiqini ayırırlar.

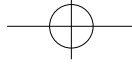
Gömrük İttifaqının vahid bazara inkişaf edərək keçməsinə həm iqtisadi amillər, həm də siyasi amillər səbəb olur.

Gömrük İttifaqında aradan qalxan və mübadilənin inkişafına mane olan gömrük tariflərindən başqa texniki normalardakı fərqlər, milli əmtəə markalarının qanunvericilik müdafiəsi və s. kimi qeyri-tarif maneələri də mövcuddur. Prinsipcə Avropada gömrük ittifaqları yaradılarkən belə çətinliklərin yaranacağı qabaqcadan görünürdü. Zəif iqtisadi artım dövrlərində milli maraqların müdafiəsi kimi səsler eşidilirdi. Ekspertlər qeyd edirlər ki, həqiqi vahid daxili bazarın yaradılması müxtəlif fəaliyyət sferasına aid olan çox böyük miqdarda qanunların və normaların uyğunlaşdırılması tələb olunur. Təcrübə göstərir ki, çox geniş dairəni əhatə edən məsələlərin razılaşdırılması çox mürəkkəb iş olub konsensusu heç də həmişə əldə etmək olmur.

Ümumi bazarın yaradılması altı-yeddi nəhəng layihələrin reallaşdırılması nəzərdə tutur ki, bunları da gömrük ittifaqı çərçivəsində həyata keçirmək mümkün deyil. Lakin məhz Gömrük İttifaqı üzv dövlətlər arasında gömrük rüsumlarını aradan qaldıraraq digər dövlətlərlə münasibətdə vahid ticarət siyasətini tətbiq etməklə vahid bazara keçməsinin şərtlərini yaratmış olur. Sonrakı vəzifə iqtisadiyyatın ayrı - ayrı bölmələrinin və sahələrinin inkişafının ümumi siyasətini işləyib hazırlamaqdır. Bu sahələri seçərkən onların iqtisadi inteqrasiyanı nə dərəcədə möhkəmləndirəcəyi əsas götürülməli, həyata keçirilmiş tədbirlərin konkret insanların ehtiyaclarına necə təsir göstərəcəyi nəzərə alınmalıdır. Heç də təsadüfi deyildir ki, vahid bazara keçərkən seçilmiş sferalar kimi kənd təsərrüfatı və nəqliyyat müəyyən olmuşdur. Növbəti mühüm məsələ kapitalın iş qüvvəsinin xidmət və informasiyanın əmtəələr kimi maneəsiz sərbəst hərəkəti üçün şəraitin yaradılmasıdır. Vahid bazarın yaradılmasında həll olunması növbəti məsələ sosial və regional inkişafa təsir göstərən ümumi fondların yaradılmasıdır. Bu tədbir inteqrasiya proseslərinin üstünlüklərini real hiss etməyə imkan verən hər bir istehlakçının maraq və ehtiyaclarının alınmasına şərait yaradır.

Prinsipi etibarlı ilə vahid bazarın qurulması vahid iqtisadi hüquqi informasiya məkanının yaradılması ilə tamamlanmalıdır ki, bu da həmin inteqrasiya qruplaşmasının daha yüksək pilləsinə – iqtisadi birliyə keçməsinə təkan verməlidir. Hələlik Aİ məhiyyəti və mexanizmlərinə aid nəzəri baxışlar azdır, onun təcrübəsini ümumiləşdirmək və nəticələr çıxarmaq mümkün olmamışdır. Məlumdur olduğu kimi, Avropada vahid bazar 1993-cü ilin əvvəllərində yaradılmışdır və onun ardınca da iqtisadi və valyuta birliyinin yaradılması haqqında qərar qəbul edilmişdir. [www.library.adau.edu.az <<http://www.library.adau.edu.az>> səh. 7]

4. *İqtisadi və valyuta ittifaqı* – dövlətlərarası sosial-siyasi proseslərin tənzimlənməsi məqsədilə, vahid iqtisadi və valyuta-maliyyə ittifaqı və ümumi bazar mərhələlərini keçmək lazımdır. Üçüncü dövlətlərlə münasibətdə vahid iqtisadi siyasət həyata keçirilir. Beynəlxalq təşkilatlarda və ya forumlarda iqtisadi və sosial məsələlərə dair vahid mövqe və strategiya göstərilir. İqtisadi ittifaq xarakterik olan bütün iqtisadi faktorların sərbəst hərəkət rejimi ilə yanaşı, dövlətüstü təşkilati mexanizmlərin yaradılması başa çatır və vahid valyuta dövriyyəyə buraxılır. Belə bir bütöv iqtisadi, siyasi, hüquqi inkişaf səviyyəsi yalnız Avropa İttifaqına məxsusdur. [Ə.Sadiqov, 2, səh. 331]

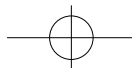
Hal-hazırda yeganə dövlətlərarası sistem olan Avropa İttifaqı Birliyi hər üç iqtisadi inteqrasiya mərhələlərini keçmişdir.

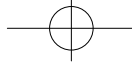
Avropa İttifaqı – Avropa Birliyinin yaranması 1951-ci ildə Parisdə imzalanmış “Polad və Kömür Birliyi” sayılır ki, buraya AFR, Fransa, İtaliya, Belçika, Niderland və Lüksemburq daxil olmuşdur. 1957-ci ildə həmin 6 ölkə gömrük ittifaqına və ümumi siyasətə əsaslanan Avropa İqtisadi Birliyinin (AİB) yaradılması haqqında Roma müqavilələrini imzaladılar. Sonrakı illərdə (1973 – 1995-ci illərdə) daha 9 Avropa ölkəsi (Danimarka, İslandiya, İngiltərə – 1973-cü ildə, Yunanıstan – 1981-ci ildə, İspaniya və Potuqaliya – 1986-cı ildə, Avstriya, Finlandiya və İsveç – 1995-ci ildə) də bu birliyə qoşuldu. Hal-hazırda bu birliyə yeni üzvlərin üzv olması davam edir. AİB-nin yaradıcılarının əsas məqsədi “dörd azad sahə” – mal, kapital, xidmət və işçi qüvvəsinin azad hərəkətini yaratmaqdır. Odur ki, milli xarici ticarət maneələri (tariflər, kvotalar aradan qaldırıldı, vahid tarif və kvota sistemi yaradıldı, unifikasiya üzrə əsas işlər həyata keçirildi. Toqo (Afrika) ölkəsinin paytaxtı Lome şəhərində, Avropa Birliyi ilə Afrikanın daha inkişaf etmiş ölkələri Karib dənizi və Atlantik okeanı hövzələri dövlətləri arasında ticarət iqtisadi əlaqələr sisteminin yaradılması ilə bağlı Konvensiya imzalandı. Bu Konvensiya nəticəsində AB ölkələri ilə 68 inkişaf etməkdə olan ölkələrlə xarici ticarət əlaqələri yarandı. 1985-ci ildə qəbul edilmiş və 1997-ci ildən qüvvəyə minmiş AB Vahid Avropa aktının üzvləri, vahid daxili bazarın yaradılmasını başa çatdırmalı, mal, kapital, xidmət və işçi qüvvəsinin sərbəst yerləşməsinin mane olan bütün məsələləri ləğv etməlidirlər. 1992-ci ilin sonunda yaradılmış Avropa daxili bazarı yuxarıdakı bütün şərtlərə əməl etmişdir. Avropa İnteqrasiyasının vacib məsələsi 1991-ci ilin dekabrında bağlanmış Maastrix (Hollandiya) müqaviləsi sayılır. Bu müqavilənin şərtlərinə görə göstərilənlər olmalıdır:

1) vahid Avropa vətəndaşlığı (AB üzvü olan bütün ölkələrin vətəndaşları AB-nin vətəndaşlığını qəbul edirlər);

2) siyasi birlik (ümumi xarici siyasət, Avroparlamentin rolu artırılır, daxili işlər və məhkəmə sahəsində vahid siyasət);

3) iqtisadi və valyuta ittifaqı (vahid valyuta olan “Avro” 2000-ci ildən dövriyyəyə buraxılır – artıq bu bəndə əməl olunub);

01 noyabr 1993-cü ildən “Avropa Birliyi”; “Avropa İttifaqı” adını aldı. 1999-cu ildə Avropa İttifaqına daha beş ölkə – Macarıstan, Polşa, Çexiya, Sloveniya və Kipr (Yunan hissəsi) daxil edildi. [C.Nuriyev, 4, səh. 227]

2007-ci ildə isə Rumıniya və Bolqarıstan da daxil oldular. Cəmi 378 milyon olan AB-nin əhalisi son genişlənmə ilə birlikdə 454 milyona çatarkən; 10 yeni ölkənin qatılmasıyla AB-nin rəsmi ölkələrinin sayı da 11-dən 20-yə yüksəldi.

Avropa İttifaqının inteqrasiya prosesi ən təkmil inteqrasiya prosesi olaraq Avropa İttifaqının konfederativ və hətta bəzi sahələrdə federativ dövlət formasına yaxınlaşdırmışdır. Burada təsərrüfat fəaliyyətinin nizamlanması üçün vahid hüquqi mexanizim mövcuddur. Həmçinin bu məkanda üzv dövlətlər üçün vahid konstitusiya, qanunvericilik sistemi qəbul edilməkdədir. Avropa İttifaqı müəyyən tarixi mərhələlərlə formalaşmışdır. İkinci dünya müharibəsindən sonra Avropa inteqrasiyasına federalist və konfederativ yanaşma formalaşmışdır. Birinci yanaşmanın tərəfdarları Birləşmiş Avropa İttifaqının yaradılmasını irəli sürürdülər. Onların ideyalarına əsasən bütün ictimai həyat inteqrasiya olunmalı, hətta vahid vətəndaşlığın təsisi təklif edilirdi. İkinci yanaşma isə bir qədər məhdud inteqrasiyanı nəzərdə tuturdu.

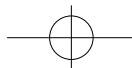
Bu halda inteqrasiya üzv dövlətlərin suverenliyini saxlamaqla dövlətlərarası əməkdaşlığa əsaslanmalı idi. Bu yanaşmanın tərəfdarlarının fikrinə əsasən, hər bir üzv dövlət öz hökumətini, hakimiyyət orqanlarını və silahlı qüvvələrini saxlamaqla, iqtisadi və siyasi atributları ilə birləşməni həyata keçirməli idi.

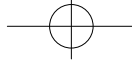
Avropa İqtisadi Birliyinin başlıca məqsədini ümumi bazarın formalaşdırılmasına nail olmaq təşkil edirdi. Bunun üçün öncədən keçməli olan məcburi mərhələlər müəyyən edilmişdi.

Müqavilənin 8-ci maddəsində qeyd edilir ki, ümumi bazar tədricən, 12 il ərzində formalaşdırılmalıdır. Bu dövr öz növbəsində hər biri 4 ildən ibarət 3 mərhələyə bölünürdü. Hər bir mərhələ üçün həyata keçirilməli olan müəyyən tədbirlər toplusu nəzərdə tutulurdu. Müqavilədə qeyd edilirdi ki, əgər birinci mərhələ üçün qarşıya qoyulan məqsədə çatmağa dair yekdil fikir yoxdursa, bu zaman birinci mərhələnin müddəti avtomatik olaraq daha bir il uzaldılmalıdır. Eyni proses digər mərhələlərə də şamil edilirdi. [Ə.Sadiqov, 4, səh. 332-33]

Avropa qitəsinin tarixi bilinməsini sona çatdıran bu genişlənmə dalğası demək olar ki, AB-nin sosial, mədəni, iqtisadi tarazlıqları ilə birlikdə təşkilati dayağını da böyük ölçüdə dəyişirdi. Azərbaycan Respublikasının son illər ərzində apardığı xarici iqtisadi siyasətin əsas məqsədi Avropa İttifaqının üzvü olmaqdı.

Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) – mənbəyi sayılan – Ticarət və Tariflər üzrə Baş Saziş (TTBS), iştirakçı ölkələrin qarşılıqlı ticarət əlaqələrinin dövlət tənzimlənməsinin qaydaları və normaları, əsas prinsipləri haqqında hərtərəfli beynəlxalq sa-

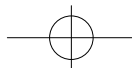

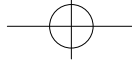

ziş olub, onun ətrafında danışıqlar, məsləhətlər aparılır, razılaşdırılmış xarici ticarət siyasətinin qeyri-formal əlaqələri yaranır. Eyni zamanda, müxtəlif dövlətlərin gömrük işi və xarici ticarət sahəsində beynəlxalq-hüquqi saziş adlanır. Təşkilatın əsas məqsədi, xarici ticarətin liberallaşdırılması, gömrük tariflərinin aşağı salınması, ticarət sahəsində ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi əsasında bütün üzv dövlətlər üçün nəzərdə tutulmalı olan ən əlverişli rejim prinsipi durur. ÜTT-nin üzv dövlətləri dünya ticarətinin 90%-dən çoxuna nəzarət edirlər. Təşkilata daxil olmaq istəyən dövlət bazar iqtisadiyyatına malik olmalı, öz qanunvericiliyini təşkilatın çoxsaylı sazişlərinə uyğunlaşdırmalıdır. [L.Hüseynov, 2, səh. 253]

Bu saziş çərçivəsində çoxsaylı müxtəlif müqavilələr bağlanmış, gömrük işi, gömrük siyasət və gömrük qanunvericiliyi sahəsində ölkələr demək olar ki, böyük əməkdaşlıq təcrübəsi toplamışlar. İkinci dünya müharibəsindən sonra dünya ölkələri, iqtisadi əməkdaşlıq sahəsində “sivil oyun” qaydalarına böyük ehtiyacın olduğunu dərk etmişlər. Valyuta-maliyyə münasibətlərinin tənzimlənməsi məsələsi Beynəlxalq Valyuta Fondunun (1947) və Beynəlxalq İnkişaf və Rekonstruksiya Bankının (1946) yaradılması yolu ilə həll olundu. Beynəlxalq Ticarət əlaqələrinin genişlənməsi üçün Ümumdünya Ticarət Təşkilatının yaradılması cəhdi müvəffəqiyyətsizliyə uğradı. Bu təşkilatın nizamnaməsi olan “Havana Kartiyası” qəbul olunmadı. Lakin 23 ölkə bu kartiya əsasında 1947-ci ildə Ticarət və Tariflər üzrə Baş Saziş imzaladı. Bu saziş başqa ölkələr üçün açıq saxlanılırdı. Tədricən bir sıra ölkələrin bu sazişə qoşulması, faktiki olaraq dünya ticarət problemlərini müzakirə edən və ticarət-siyasi xarakterli mübahisələri həll edən beynəlxalq təşkilata çevrilməsi baş tutdu. Bu təşkilatın üzvləri 1994-cü ilə qədər raund adlanan 8 ticarət danışıqları aparmışlar. İlkin olaraq bu danışıqlar zonanı gömrük rüsumlarının azaldılması haqqında öhdəlik qəbul olunmuş, sonra isə beynəlxalq ticarətdə qeyri-tarif tədbirlərinin (kvotalaşdırma, lisenziyalaşdırma və digər inzibati tədbirlər) aradan götürülməsi məsələləri həll edilmişdir.

Çoxtərəfli ticarət danışıqlarının Uruqvay raundunda Ümumdünya Ticarət Təşkilatı (ÜTT) yaradıldı (1986–1994-cü illər). 1994-cü il aprel ayının 15-də Mərakeşdə imzalanan yekun aktı ÜTT-nin təsis edilməsi haqqında sazişin imzalanmasına şərait yaratdı. ÜTT Ticarət və Tariflər üzrə Baş Sazişin varisidir və öz fəaliyyətinə 1995-ci il yanvar ayının 1-dən başlamışdır. ÜTT-nin mənzil qərarı İsveçrədə yerləşir. ÜTT təsis edilmiş haqqında saziş, beynəlxalq ticarətdə, həmçinin Uruqvay raundunun müqavilə və sazişlərinin yaradılmasında nəzarətin həyata keçirilməsində problemləri nizamlamaq üçün üzv dövlətlərin daimi fəaliyyət göstərən bir qurumdur. TTBS-nin davamçısı olan ÜTT ticarət müqavilələri sahəsində daha geniş nəzarəti həyata keçirir və mübahisəli məsələləri bir sıra qərarların qəbulu qaydalarının təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar daha geniş imkanlara malikdir. TTBS çərçivəsində keçirilən raundların gedi-

şində ardıcıl olaraq üzv olan ölkələrin gömrük tarif dərəcələrinin aşağı endirilməsi, həmçinin xarici ticarətin nizama salınmasında qeyri-tarif tənziqlənmələri, mülki aviasiya texnikasının və toxuculuq mallarının ticarətinə aid mühüm məsələlərə aid müqavilələrin işlənilib hazırlanması, 8-ci Uruqvay raundu isə 1986-cı ildən 1994-cü ilə qədər davam etmiş və həmin dövr ərzində əsas mülkiyyətin mühafizəsi və xidmət ticarəti kimi (bank, sığorta, nəqliyyat və s. əməliyyatlar) yeni sahələrin genişlənməsi məsələlərinə baxılmışdır. Uruqvay raundunun sazişlər paketi təqribən 50 çoxtərəfli sazişləri və sənədləri özündə birləşdirir. ÜTT-nin əsas məqsədi ticarətdə idxal rüsumlarının səviyyəsinin ardıcıl olaraq aşağı salınması, kəmiyyət və digər qeyri-tarif maneələrinin aradan qaldırılması və başlıca olaraq tarif üsullarından istifadə etməklə beynəlxalq ticarətin liberallaşdırılmasına nail olmaqdır. ÜTT-nin əsas prinsip və qaydaları aşağıdakıları hesab etmək olar:

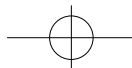
- 1) ticarətdə qarşılıqlı surətdə daha əlverişli şəraitin yaradılması;
- 2) xarici mənşəli mal və xidmətlərə mülki rejimlərin tətbiqi;
- 3) ticarətin mübahisələrin danışıqlar və məsləhətləşmələr yolu ilə həll edilməsi.

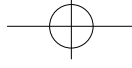
ÜTT-nin bütün üzv dövlətləri “Çoxtərəfli ticarət sazişləri” adı altında birləşən sazişlərin və digər sənədlərin yerinə yetirilməsi üzrə öhdəlikləri qəbul edirlər.

Baş sazişin üzv dövlətlərin nümayəndələrinin imzaladığı hazırkı Baş Saziş 2000-dən çox ikitərəfli ticarət sazişlərinin əvəz edilməsinə kömək edir. ÜTT-nin ali orqanı bütün iştirakçı ölkələrin nümayəndələrini birləşdirən nazirlər konfransıdır. Konfransın sessiyaları Uruqvay raundunun sazişi ilə bağlı prinsipial məsələlər üzrə qərarların müzakirəsi və qəbulu üçün iki ildə bir dəfədən az olmayaraq çağırılır. Konfrans aşağıdakı komitələri təsdiq edir:

- ticarət və inkişaf üzrə;
- ödəmə balansının tarazlığını təmin etmək məqsədilə məhdudlaşdırma üzrə;
- büdcə, maliyyə və inzibati;
- ətraf mühit və ticarət üzrə.

Konfrans ÜTT-nin Baş direktorunu təyin edir. O da öz növbəsində ÜTT katibliyi əməkdaşlarını təyin edir və Nazirlər Konfransının qəbul etdiyi müddəalara uyğun olaraq onların xidməti şərtlərini və vəzifələrini müəyyən edir. ÜTT-nin qərarları yolu ilə təsdiqini tapır. Əgər Konsensiya olmazsa, qərarlar əksər səs çoxluğu ilə qəbul edilir. Ticarət, xidmət, əqli mülkiyyət hüquqları, qəbul edilmiş öhdəliklərdən azad olmaq üzrə sazişlərin müddəaları şərti səs çoxluğu ilə qəbul edilir. İştirakçıların hüquq və vəzifələrinə toxunmayan dəyişikliklər isə 2/3 səs çoxluğu ilə qəbul olunur. Mübahisəli məsələlər üzrə isə qərarlar səsvermə yolu ilə öz əksini tapır. Nazirlər səviyyəsində olan konfrans iclaslarında və Baş Şura iclaslarında ÜTT-nin hər bir üzvünün bir səsi vardır. Nazirlər konfransının sessiyaları dövründə onun funksiyasını lazımı tədbirlərə

görə çağırılan və bütün üzv olan dövlətlərin iştirakı üçün açıq olan Baş Şura həyata keçirir. Bundan başqa, Baş Şura mübahisələrin qaydaya salınması üzrə Orqanın və Ticarət Siyasətinə Nəzarət üzrə Orqanın fəaliyyətini həyata keçirir. Baş Şuranın rəhbərliyi altında əmtəələrin ticarəti üzrə Şura, xidmət ticarəti üzrə Şura, əqli mülkiyyət hüquqlarının ticarət aspektləri üzrə Şura və başqa orqanlar fəaliyyət göstərir. Əmtəə və xidmətlər üzrə Şura çərçivəsində saziş və danışıqlar üzrə qruplar komitəsi təsis edilir. Şuralara və komitələrə üzvlük ÜTT-nin bütün üzvləri üçün açıqdır. İşçi qrupları ÜTT-yə qoşulmağa ərizə verən dövlətin müvafiq ticarət rejiminin yoxlanılması ilə bağlı məşğul olur və onun barəsində birgə qərar qəbul edilməsini nəzərdə tutan məsələlərə aydınlıq gətirir. İşçi qruplarına üzvlük, marağı olan bütün dövlətlər üçün açıqdır. Baş Şura, həmçinin ticarət siyasətinin mövcud vəziyyətini əks etdirən sənədin hazırlanmasını demək olar ki, öz üzərinə götürür. [C.Nuriyev, 7, səh. 230-234]

ÜTT – aşağıdakı konfransları həyata keçirmişdir;

Birinci konfrans: 9-13 dekabr 1996-cı il, Sinqapur.

ÜTT təşkilatı fəaliyyətə başladıqdan sonra ilk olaraq (1 yanvar 1995-ci il) keçirilmiş konfransdır. 120-dən çox ÜTT-yə üzv ölkənin dövlət nümayəndələrinin, ticarət, xarici işlər, maliyyə və kənd təsərrüfatı nazirlərinin iştirak etdiyi konfransda ÜTT-nin 2 illik fəaliyyəti və Uruqvay raundu sazişlərinin həyata keçirilməsi müzakirə olunmuş. Birinci Konfransa ev sahibliyi edən Sinqapur dövləti olmuşdur. Konfransda Nazirlər Bəyannaməsi və İnformasiya texnologiyasının ticarəti üzrə Bəyannamə qəbul edilmişdir.

İkinci konfrans: 18-20 may 1998-ci il Cenevrə.

İclasda iştirak edən ÜTT-yə üzv ölkələrin nazirləri ÜTT sazişlərinin yerinə yetirilməsi ilə bağlı müzakirələr aparmışlar. Konfransın sonunda Nazirlər Bəyannaməsi və Qlobal Elektron Kommersiyası üzrə Bəyannamə təsdiqlənmişdir.

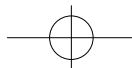
Üçüncü konfrans: 30 noyabr - 3 dekabr 1999-cu il, Sietl, ABŞ.

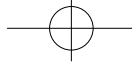
Konfransın gündəminə Uruqvay raundu sazişlərinin həyata keçirilməsinin mövcud vəziyyəti.

Uruqvay raundu çərçivəsində həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan məsələlərin (kənd təsərrüfatı, xidmətlər və s.) müzakirəsinə başlanması və ÜTT-nin fəaliyyəti ilə bağlı təkliflərin hazırlanması daxil edilmişdir. Lakin, bu konfransda, inkişaf etmiş ölkələrlə inkişaf etməkdə olan dövlətlər arasında ciddi qarşıdurmanın mövcud olması konkret təkliflər hazırlanmasında və ümumiyyətlə, konfransın yüksək keçirilməsinə mane yaratmışdır. Nəticədə, qərara alınmışdır ki, mövcud problemlərin müzakirəsi və təkliflərin hazırlanması ÜTT-nin Baş Şurası tərəfindən həyata keçirilsin.

Dördüncü konfrans: 9-13 noyabr 2001-ci il, Doha şəhəri, Qatar.

Doxada çoxtərəfli ticarət danışıqlarının yeni raundunun (İnkişaf raundu) həyata keçirilməsi qərara alınmışdır. Qərara əsasən, ÜTT-nin hazırkı sazişlərinə əlavə və də-

yişikliklərin edilməsi, ticarətdə texniki maneələrin aşağı salınması və ən mühüm məsələ inkişaf etmiş ölkələrdə kənd təsərrüfatının dəstəklənməsinin azaldılması nəzərdə tutulmuşdur.

Beşinci konfrans: 10-14 sentyabr 2003-cü il, Kankun şəhəri, Meksika.

Konfransın məqsədi Doha raundu çərçivəsində danışıqların davam etdirilməsi olmuşdur. Lakin bir qrup dövlətlər arasında fikir ayrılıqlarının olması konfransın formatını dəyişdirmiş və sonda tədbir uğursuzluqla başa çatmışdır.

Altıncı konfrans: 13-18 dekabr 2005-ci il, Honkonq, Çin.

Bu konfrans irimiqyaslı razılaşmaların müəyyən olunması istiqamətində əhəmiyyətli rol oynamışdır. Belə ki, Doha raundunun başa çatması üçün danışıqlar davam etdirilmiş və bir sıra məsələlər üzrə ümumi razılıq əldə olunaraq Nazirlər Bəyannaməsində öz əksini tapmışdır. Bununla yanaşı, Konfransda kənd təsərrüfatında ixracın subsidiyalaşdırılmasının 2013-cü il üçün, pambıq subsidiyalaşdırılmasının 2006-cı il üçün ləğv edilməsi qərarına gəlinmişdir. Həmçinin, 2008-ci il üçün ən az inkişaf etmiş 32 ölkənin 97 faiz mal və məhsullarının inkişaf etmiş ölkələrin bazarına çıxışına dair öhdəlik inkişaf etmiş ölkələr tərəfindən qəbul edilmişdir. [<<http://www.wto.org/>>]

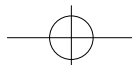
Hazırda ÜTT-nin 135 üzvü vardır. ÜTT-də 180-dən çox dövlət iştirak edir. Azərbaycan Respublikası hazırda müşahidəçi statusunda iştirak edərək üzvləmə ərəfəsindədir.

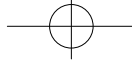
Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq təşkilatlara inteqrasiyası məsələsinin hüquqi əsasını Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsində tənzimləyir.

Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) – SSRİ dağıldıqdan sonra, 1991-ci ilin 8 dekabrından Belovejsk müqaviləsinə görə Rusiya, Belarus və Ukrayna üçlüyü yarandı. Həmin dövrün 21 dekabrında Alma-Ata bəyannaməsinə görə daha 9 respublika, o cümlədən Azərbaycan da bu qurumun üzvü sayıldı. MDB-nin 1992-ci ildə imzalanmış Nizamnaməsinin aşağıdakı bölmələri vardır:

- məqsəd və prinsipləri;
- üzvlüyü;
- kollektiv təhlükəsizlik və hərbi-siyasi əməkdaşlıq;
- birliyin orqanları (təşkilatları);
- parlamentlərsi əməkdaşlıq;
- maliyyə məsələləri.

1994-cü ildə MDB üzvləri sərbəst ticarət zonasının yaradılması barədə saziş imzaladılar. Bu sazişə görə, MDB çərçivəsində mərhələli şəkildə gömrük və digər yığımları azaltmaqla dövlətlərsi İqtisadi İttifaqı yaranmalıdır. Lakin bu cəhd hələ ki, alınmışdır. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının təşəbbüsü ilə regional bir qurum GUAM (1997) yaradıldı. Bu qurumun üzvləri Gürcüstan, Ukrayna, Moldova və Azərbaycan

respublikaları sayılırlar. Özbəkistan isə 1999-cu ildə bu quruma üzv oldu. Azərbaycan Respublikası qonşu MDB ölkələri ilə şəffaf sərhədlər siyasəti yürütsə də, ölkənin bütün sərhəd məntəqələrində gömrük orqanları layiqincə fəaliyyət göstərir. [C.Nuriyev, 12, səh. 236]

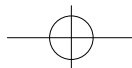
Ümumdünya Gömrük Təşkilatı – ilk dəfə Gömrük Əməkdaşlığı Şurasının (GƏŞ) 17 ölkə üzvü olmuşdur. Gömrük Əməkdaşlığı Şurasının (GƏŞ) yaradılması haqqında Konvensiya (4 noyabr 1952-ci ildə qüvvəyə minmişdir), Gömrük rüsumlarının müəyyən olunması və qiymətləndirilməsi haqqında Konvensiya (28 iyul 1953-cü ildə qüvvəyə minmişdir) və Gömrük nomenklaturası haqqında Konvensiyanın (11 sentyabr 1959-cu ildə qüvvəyə minmişdir) imzalanması ilə qoyulmuşdur. 26 yanvar 1953-cü ildə GƏŞ-in təsis konfransı keçirilmişdir. Məhz buna görə də hər il yanvarın 26-sı Beynəlxalq Gömrük Günü kimi qeyd edilir.

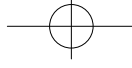
GƏŞ-in yaradılmasının məqsədi tək-cə xüsusi olaraq gömrük məsələləri üzrə dövlətlərin əməkdaşlığı üçün yaradılan bu təşkilatın himayəsi altında işləyib hazırlanan konvensiyaların həyata keçirilməsi üçün zəruri olan icra aparatının yaradılması olmamışdır. Bu təşkilat təsis sənədinə əsasən, daha geniş səlahiyyətlərə malikdir. Belə ki, GƏŞ-in yaradılması haqqında Konvensiyanın 1-ci maddəsində göstərilir ki, təşkilat dövlətlərin gömrük sistemlərinin uzlaşdırılmasının və vahidliyinin mümkün dərəcədə daha yüksək səviyyəsini təmin etmək, gömrük texnikası və qanunvericiliyinin inkişafı və yaxşılaşdırılması yolunda meydana çıxan problemlərin öyrənilməsinə gücləndirmək kimi səlahiyyətlərə malikdir.

Ümumiyyətlə, yarandığı andan GƏŞ sürətlə inkişaf etməyə başlamışdır. Təşkilat yarandığı andan onun əsas vəzifəsi kimi gömrük sistemlərinin unifikasiyası və harmonizasiyası, gömrük qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi və gömrük işi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi müəyyən olunmuşdur.

GƏŞ-in fəaliyyət dairəsinin genişlənməsi şəraitində onun dünya miqyasında nüfuzu çox sürətlə yüksəldi və nəticədə, XX əsrin 90-cı illərində GƏŞ artıq əksər dünya dövlətləri tərəfindən qəbul edilən bir quruma çevrildi. Fəaliyyət dairəsinin bu miqyasda genişlənməsi və üzvlərinin sayının kəskin sürətdə artması ilə əlaqədar olaraq 1994-cü ildə Şuranın adı ÜGT-yə dəyişdirildi və bununla da onun beynəlxalq hökumətlərə bir təsisat kimi fəaliyyətə keçidinin tamamlanması başa çatdı. Hazırda ÜGT-nin 171 üzvü vardır. Təşkilatın Baş Katibi (5 il müddətinə seçilir) Ceyms Şeyverin sözlərinə görə, adın dəyişdirilməsi bu təşkilatın qlobal xarakterini və daim artan beynəlxalq əhəmiyyətini əks etdirməyə yönəlmişdir.

ÜGT-nin qlobal məqsədi – dünyanın bütün ölkələrində, xüsusilə ciddi iqtisadi islahatların aparıldığı ölkələrdə müasir effektiv çoxfunksiyalı gömrük xidmətlərinin yaradılmasına və inkişaf etdirilməsinə yardım etməkdir. Bu məqsədin müasir

mərhələdə reallaşdırılması üçün ÜGT üzvləri tərəfindən təşkilatın fəaliyyətinin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirən strateji plan qəbul edildi, gömrük islahatları və onun təkmilləşməsi Proqramı təsdiq olundu. Bu Proqram öz məqsədlərini və onların potensial imkanlarının aktivləşdirilməsi, idarəetmə metodlarının təkmilləşdirilməsi, təşkilatın strukturunun möhkəmləndirilməsi və müasir gömrük texnologiyasının tətbiq edilməsi yolu ilə həyata keçirmə üsullarının daha dəqiq müəyyənləşdirməsində milli gömrük xidmətlərinə yardım göstərməyə yönəlmişdir.

Bütövlükdə, ÜGT-nin fəaliyyətində əsas məqsədlər aşağıdakılardır:

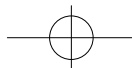
- gömrük işi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığı inkişaf etdirmək;
- gömrük sistemlərinin harmonizasiyasının və unifikasiyasının daha yüksək səviyyəsinin təmin edilməsi;
- gömrük qanunvericiliyi və gömrük texnologiyalarının təkmilləşdirilməsi;
- gömrük vasitələri ilə beynəlxalq cinayətlərlə mübarizənin gücləndirilməsi.

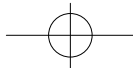
Qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq üçün ÜGT müasir mərhələdə: gömrük prosedurlarını sadələşdirən və unifikasiya edən müxtəlif tövsiyələr qəbul edir; konvensiyaları və digər sənədləri işləyib hazırlayır; mübahisə və ittihafların yarandığı hallarda vasitəçilik və barışdırıcı tədbirlər həyata keçirir; gömrük sahəsində əməkdaşlıq məsələlərini öyrənir; gömrük sisteminin texniki aspektlərini tədqiq edir; gömrük prosedurları haqqında informasiya yayır; digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq edir.

ÜGT üzvlərin kiçik çoxluqlarının təmsil olunduqları nümayəndə heyətləri gömrük məsələlərini bərabər əsaslar üzərində həll etdikləri bir forumdur. Hər bir üzvü bir nümayəndə təmsil edir və hər bir üzv bir səs hüququna malikdir. Bu işə üzvlərə konvensiyalar və digər beynəlxalq sənədlər spektrinin müzakirəsinə obyektiv yanaşmağa imkan verir. ÜGT-də hazırda rəsmi işçi dil kimi 4 dildən istifadə olunur – ingilis, fransız, ispan, rus. [www.intranslaw.org/jurnal-271.html]

Təşkilatın ali orqanı ildə bir dəfə çağırılan sessiyadır. Adətən, nümayəndə heyətinə Dövlət Gömrük Orqanının rəhbəri başçılıq edir. Daimi fəaliyyət göstərən orqan isə katiblik sayılır. ÜGT-nin daimi qərargahı Brüsseldə (Belçikada) yerləşir. Büdcəsi isə hər il üzvlərin ödədiyi üzvlük haqqının hesabına formalaşır.

Üzvlük haqqının miqdarı xərclərdəki payından asılı olaraq müəyyən olur. Azərbaycan Respublikası ÜGT-nin Maliyyə Komitəsinin (1998) və Siyasi Şurasının (2000-ci il) üzvüdür. Suveren Azərbaycan Respublikasının Gömrük Təşkilatı Siyasi Komissiyasının (SK) üzvlərindən biri olmasına baxmayaraq, qısa müddətdə ÜGT-də yüksək nüfuzə malik olmuşdur. Məhz bu etimadın bariz nümunəsi saymaq olar ki, Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin təkliflə Siyasi Komissiyanın dekabr sessiyasının Azərbaycanda keçirilməsi irəli sürülmüşdür. ÜGT-nin Baş katibi tərəfindən mü-

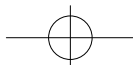

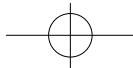
zakirəyə qoyularaq Bakı şəhərində keçirilməsi qərara alınmışdır. Göstərilənləri nəzərə alaraq Azərbaycan Gömrük Komitəsinin Beynəlxalq əməkdaşlıq sahəsində uğurlu çıxışı gömrük işinin təkmilləşdirilməsi və inkişafına böyük təsir etmişdir.

Gömrük işi sahəsində beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıqda Azərbaycan gömrüyünün dünya təsərrüfatı sisteminə inteqrasiya olunmasını sürətləndirmək, qədim “İpək yolu”nun bərpası və inkişafı Xəzər dənizi hövzəsinin enerji daşıyıcılarının və neft kəmərləri layihələrinin gerçəkləşdirilməsi sahəsindəki regional iqtisadi əməkdaşlıq imkanlarını genişləndirmək və Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi əlaqələrinin tənzimlənməsində səmərəli fəaliyyət göstərən mexanizmlərin qurulmasına köməklik etməklə yanaşı, ölkəmizin gömrük fəaliyyətini və gömrük nəzarətinin təşkili-ni inkişaf etdirmək və beynəlxalq əməkdaşlıq sahəsində gömrük işinin təkmilləşdirilməsi və inkişafına təkan verilməsi məqsədüeyğun hesab edilir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. C.Nuriyev. Gömrük Hüququ (Bakı-2002)
2. Ə. Sadiqov. Beynəlxalq İqtisadi Hüquq (Bakı-2008)
3. L.Hüseynov. Beynəlxalq Hüquq (Bakı-2002)
4. K.F.Heydərov. Gömrük işinin əsasları (Bakı -2000)
5. <http://dgk.gov.az/az dgks.html>
6. <http://www.wto.az/>
7. www.library.adau.edu.az
8. www.intranslaw.org/jurnal-271.html

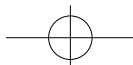
Ламия Везирова

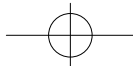
РОЛЬ СМИ В МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЯХ НА ОПЫТЕ США

В последние два десятилетия в мире дипломатии произошли серьезные изменения, что связано с возрастающей ролью информационных технологий. Став неотъемлемой частью международных отношений, СМИ (средства массовой информации) формируют сегодня новый уровень связей между странами мира. Они создают новую глобальную инфраструктуру и проникают практически во все сферы межгосударственной жизни.

Современные политики осознают место и роль СМИ в системе международных отношений как политического фактора глобального развития. Влияние СМИ на международные отношения рассматривается в различных аспектах: в теоретическом – в связи с пересмотром традиционных и формулированием новых теоретических концепций международных отношений; в институционно-управленческом – в системе взаимодействия институтов государственной власти и СМИ в процессе разработки и реализации внешней политики; в предметно-проблемном – в контексте изменения содержания национальной и международной безопасности в связи с ростом значения новых аспектов международных отношений, которые освещаются СМИ с учетом внешнеполитических интересов государства; в международно-правовом – с учетом состояния и перспектив развития национального и международного законодательства, регулирующего деятельность средств массовой коммуникации.

Именно Интернет произвел подлинную революцию в информатике, ставшей реваншем за унижение Америки после запуска советского спутника в 1957 г. С легкой руки президента Эйзенхауэра в Пентагоне был создан отдел технической информационной обработки, который и породил Интернет. В 1969 г. впервые произошел молниеносный обмен информацией между Гарвардским и Южнокалифорнийским университетами, а в 1972 г. – уже была изобретена электронная почта, которая после изобретения английским инженером Т. Бернерсом-Ли в 1990 г. способа передачи информации от сети к сети (World Wide Web) получила массовый характер. К тому времени мир насчитывал лишь 160 тыс. компьютеров и около 800 раз-

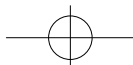
личных компьютерных сетей. В середине 1990-х гг. обнаружился огромный общественно-политический потенциал Интернета. Между 1994 и 2000 гг. численность его пользователей с 13 млн достигла 300 млн: 50% пользователей Интернета живут в США, 40% – в Европе, 5% – в Японии и Корее и лишь 5% – в остальном мире. В 1994 г. Конгресс одобрил торговлю посредством Интернета, что совпало с понижением цен на компьютеры и телефонную связь. В Интернет вошли миллионы пользователей, сделавшие его самым демократичным клубом планеты.

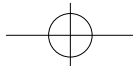
Глобализация информационного пространства и технические достижения в области СМИ превратили телевидение и Интернет в мощнейший фактор воздействия на картину мира как отдельного человека, так и политических и экономических коллективных субъектов. СМИ в настоящее время представляют собой громадный этнокультурный перекресток, на котором осуществляется попытка построения “информационной Вавилонской башни”, проводятся информационные войны и реализуются сценарии информационного терроризма. Основной целью такого мощного информационного вторжения является структура индивидуального и коллективного сознания человеческого сообщества.

Сегодня весь мир живет по негласному принципу: международное событие только тогда является важным, когда о нем рассказали СМИ. Как свидетельствует пример наиболее развитых и активных игроков мировой арены, в их отношениях с внешним миром одна из приоритетных ролей отдается СМИ.

Неслучайно, послевоенная идеологическая экспансия США привела к созданию глобальных периодических изданий, какими в настоящее время являются газеты “Financial Times” или “The International Herald Tribune”. Любопытно в этом отношении судьба газеты “The International Herald Tribune”, созданной на базе парижского издания “The New York Herald” в тот момент, когда нью-йоркское издание потерпело поражение в конкурентной борьбе с “The New York Times”.

Монополизация газетно-издательского бизнеса – объективное следствие общих тенденций в мировой политике и экономике, хотя наличие корпораций-монополистов не уничтожает возможность существования независимых изданий. Другое дело – степень их влияния на идеологические и культурные процессы. В настоящее время крупнейшими монополиями издательского мира США являются компания Ганнет, финансовая группа Руперта Мэрдока, газетный трест Ньюхауза, издательский трест Херста и несколько других корпораций, большинство которых не ограничиваются только газетно-журнальной продукцией, а активно используют радиостанции и телеканалы, системы кабельного телевидения для пропаганды собственной идеологии, которая полностью отражает внешнюю идеологию США.

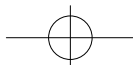

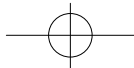

С тех пор, как мировое общественное мнение стало важным фактором международных отношений, роль медиа постоянно растет. Различного рода концепции и многочисленные публикации по новой “информационной эре”, “третьей волне” и т.п. стали предметом обсуждения не только в профессиональной среде, но и среди политиков. Сегодня все активно работают над созданием специального механизма, обеспечивающего поддержку собственных интересов на глобальном уровне. Опыт истории недвусмысленно свидетельствует о том, что политические структуры и группы влияния, имеющие возможность воздействовать на общественное сознание, фактически формируют мировоззрение широких кругов населения, определяют направление и конечные цели общественного развития. В качестве примера здесь можно привести фашистское движение в Германии и Италии, когда миллионы людей попали под воздействие идеологии, а потом по прошествии многих лет, сами удивлялись тому, как могли стать частью этого движения. Отцы этой идеологии умело экспортировали ее и в другие европейские страны и нашли здесь поддержку. Со временем опыт распространения собственной идеологии в других странах приобрели и многие крупные державы, желающие играть главную роль на мировой политической арене. И если на заре развития информационных технологий этот процесс занимал десятилетия, то сегодня, когда мир превратился в огромное информационное общество, крупные державы в течение нескольких месяцев могут сделать врагом всего мира того или иного неугодного политика.

Первые попытки манипуляции общественным сознанием через СМИ были сделаны еще в конце XIX века. Ожесточенная конкурентная борьба между двумя крупнейшими американскими изданиями “The New York World” Джозефа Пулитцера и “The New York Journal” Уильяма Херста стала причиной начала войны между США и Испанией. В период кубинских событий 1895–1898 гг. оба издателя, сражаясь за тиражи, соревновались в сенсационной подаче новостей о кубинских событиях, пренебрегая точностью и достоверностью в подаче материалов. В начале 1898 года на страницах “The New York Journal” было опубликовано выкраденное частное письмо испанского посла, в котором содержалась нелестная характеристика американского президента Уильяма Маккинли.

Открыто к войне с Испанией газеты начали призывать после взрыва на американском броненосце “Мэн” 15 февраля 1898 года, находившемся в порту Гаваны. Хотя подлинная причина взрыва так и осталась загадкой, лозунгом пропаганды войны в Соединенных Штатах сделался девиз “Помни “Мэн”!” Так патриотическая кампания, развязанная двумя газетами, привела к войне между двумя странами.

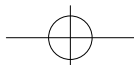

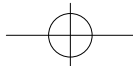
Показательно, что успеха в политической карьере добивались как раз те политики, которые первыми понимали значение новых форм СМИ и первыми же начинали использовать их в своей карьере.

Так, например, блестяще использовал возможности новых технологий в пропагандистских целях и Франклин Делано Рузвельт. Он стал первым президентом США, который активно общался с согражданами посредством радио. Ф.Д.Рузвельт, начиная с 1933 г., регулярно общался с нацией в своих знаменитых доверительных радиобеседах, известных как “беседы у камина”. Своими “беседами” он входил в каждый дом, объясняя американцам, попавшим в ситуацию Великой депрессии, цели и задачи своего “нового курса”. В период президентских выборов 1936 г. почти 80% американской прессы было настроено против избрания Ф.Д.Рузвельта, однако Рузвельт сделал ставку на радиопропаганду и победил. Впоследствии именно Рузвельт открыл эру телевидения. 30 апреля 1939 г. он выступил на первой телевизионной передаче со Всемирной ярмарки в Нью-Йорке.

Появление новых форм СМИ знаменовало собой ситуацию, при которой “типографский и индустриальный человек” вступил, по мнению Маршалла Маклюэна, в эпоху “глобального объятия”. Произошло смещение привычных пространственно-временных координат. Индивид подключился к огромному объему информации, и возник эффект “имплозии” – взрывного сжатия хроноса, топоса и информации. “Если грамотность породила чрезмерный индивидуализм, а радио произвело обратный эффект, воскресив в сознании индивида древний архетипический опыт совместного участия в делах племени, то в результате просвещенный Запад обрел некую форму компромисса в возросшем чувстве коллективной ответственности” [16].

Эту “коллективную ответственность” сегодня принято называть “информационным обществом” [6]. Многие элементы “информационного общества” стали неотъемлемой частью современных государств, и прежде всего в Соединенных Штатах. Более того, эти реалии оказывают огромное воздействие на внешнюю и оборонную политику США, являются существенным компонентом стратегии национальной безопасности, влияют на образ мыслей и устремления правящей элиты США. Только официальные ежегодные расходы Белого дома на внешнеполитическую пропаганду превышают 1 миллиард долларов. Вашингтон постоянно работает над созданием информационного имиджа своей страны через сеть специально созданных для этого медиаструктур. Кроме того, по мере возможности, США ведут работу, направленную на корректирование информационной политики во многих суверенных государствах. При этом американская дипломатия и медиадетельность не просто идут нога в ногу, но и объединены под крышей одной структуры. Так, уже несколько лет в Госдепартаменте США официально действует так

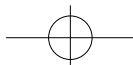

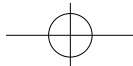

называемый “Центр быстрого реагирования”. Этот центр был создан 8 сентября 2005 года, после того как замминистра обороны США Дуглас Файт, заявил, что для победы над терроризмом необходим “идеологический элемент” [11]. По оценке директора Московского центра Карнеги Эндрю Качинса, подобные перемены были прямо связаны с признанием серьезных проблем с престижем США за рубежом [1]. Назначение на пост руководителя Центра Карен Хьюз произошло в момент, когда негативное мнение о США, сложившееся в мире, в особенности в арабском после военной операции американцев в Ираке, достигло пикового значения. Согласно данным, приведенным в докладе Консультативного комитета при Госдепартаменте по вопросам дипломатии в сфере культуры, имидж и репутация США за рубежом в тот момент были “хуже, чем когда-либо”, и многие страны мира смотрели на США “не столько как на маяк надежды, сколько как на опасную силу, которой надо противостоять”. В докладе подчеркивалось, что в таких странах, как Египет, Марокко и Саудовская Аравия, большинство опрошенных “рассматривают Джорджа Буша как более значительную угрозу миропорядку, чем Усаму бин Ладена” [1]. В своем выступлении Карен Хьюз подчеркнула, что подразделение будет осуществлять мониторинг мировых СМИ и оказывать американской администрации содействие “в более агрессивном ответе на слухи, неточности и выдержанные в духе ненависти выступления, откуда бы они ни исходили”. По словам Хьюз, при работе в зарубежном информационном пространстве “предстоит реализовать технологическую инициативу, которая позволит с большей гибкостью и эффективностью использовать возможности Интернета, веб-чатов с цифровым видео и даже текстовые сообщения. Необходимо взять на вооружение всю мощь современных технологий, чтобы доводить нашу информацию” [13].

Впоследствии Соединенные Штаты пошли в этом направлении еще дальше: в 2006 году при Государственном департаменте был создан Координационный комитет стратегических коммуникаций и публичной дипломатии [2]. И уже в июне 2007 года Координационный комитет представил общественности документ “Национальная стратегия США в сфере публичной дипломатии и стратегических коммуникаций”. Этот документ в том числе предполагал активизацию государственных СМИ в направлении пропаганды внешней политики США (например, в проекте активная роль отводилась радиостанции “Голос Америки”). В обязанности Комитета также входило “объяснение нашей политики и принципов внешнему миру”, осуществление “культурных и образовательных обменов”, а также “ведение войны идей” [14].

Аналогичные подразделения существуют и в других американских ведомствах. Например, благодаря информационной утечке, организованной изданием

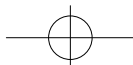
“The Washington Post”, стало известно о том, что в 2008 году Министерство обороны США заплатило частным подрядчикам в Ираке в общей сложности 300 млн. долларов за производство политических материалов, новостей, развлекательных программ и социальной рекламы для иракских СМИ. Основная задача кампании – привлечь местное население к поддержке американской политики.

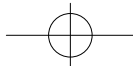
Очевидно, что США создают мощные информационные рычаги для эффективного информационного воздействия на общественность всех стран мира. Отработаны технологии проведения стратегических информационных операций по воздействию на мировое общественное мнение. Пример тому – операция “Проблема 2000 года”, которая проводилась в течение нескольких лет. И лишь с началом 2000 года мировое сообщество поняло, что стало жертвой дезинформации с целью получения крупных финансовых средств определенными фирмами и организациями, способными решить эту проблему и предохранить мир от катастрофических последствий.

В связи с увеличением роли СМИ усилилась и роль общественного мнения. Поэтому система формирования общественного мнения также является одним из основных объектов информационной политики. Политика целенаправленного воздействия на общественное мнение предполагает знание настроений широких народных масс, знание реального положения вещей. Опросы являются важным источником для изучения долговременных тенденций в общественном мнении. Аккумулированные за многие годы результаты опросов дают обширный эмпирический материал.

К манипуляции относятся специальные действия по формированию стереотипов и созданию определенного впечатления или отношения к тому или иному факту, событию. Почти все способы манипулирования общественным мнением опираются, прежде всего, на СМИ, которые имеют колоссальное влияние на массовое сознание, способны корректировать, регламентировать и проектировать его. При этом упор делается на некритическое восприятие и политическую неопытность. Манипуляция или целенаправленное управление общественным мнением дает возможность сформировать в обществе необходимую политическим силам реакцию.

Аналитики констатируют, что переход к информационному обществу меняет в наше время даже стратегию военных кампаний [3]. Сегодня средства массовой информации под влиянием внешней политики не отражают реальности, а формируют ее – в заранее заданном тоне. Зачастую именно СМИ становятся тем инструментом, который позволяет не только заручиться общественной поддержкой, но и создать повод для военного вторжения в суверенное государство. Классический пример – Югославия. Международное вмешательство в косовские события нача-

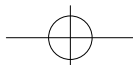

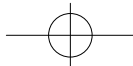

лось с массового тиражирования кадров, снятых в 1992 году английской компанией ITN. Именно на них ссылался Билл Клинтон в своих речах. Эти кадры демонстрировали человека за колючей проволокой. Утверждалось, что это концентрационный лагерь, в котором сербы держат албанцев. Позднее стало известно, что журналисты просто сняли албанца в доме, в котором было окошко с проволокой.

Не менее яркие факты скоординированной работы СМИ во внешней политике можно найти в истории с первым вторжением американцев в Ирак. Известно, что войну в Персидском заливе обслуживали специальные фирмы, занимающиеся public relations. Перед ними была поставлена задача: оправдать участие США в военных действиях. В течение года СМИ постоянно сравнивали Саддама Хусейна с Гитлером и объявили о многочисленных преступлениях против курдов. И только тогда, когда общественное мнение склонилось в сторону войны, начались бомбардировки Ирака. Информационная война велась во всех направлениях. Так, на слушаниях в американском Конгрессе некая кувейтская девочка с подробностями рассказывала, как иракские солдаты выносили грудных детей и клали их на холодный бетонный пол в одной из больниц. Рассказ оказал нужное впечатление и сыграл важную роль в подготовке военного вторжения в Ирак. Однако, как оказалось позднее, девочка, которую специально подготовили к выступлению, научив ее на нескольких уроках актерского мастерства, не была на месте событий. Она оказалась дочерью посла Кувейта в США. В течение года – в 1990–1991 годах число американцев, поддерживающих войну, возросло с 10% до 88%.

В третьем тысячелетии роль СМИ во внешней политике превратилась из вспомогательной в центральную. В первую очередь, это связано с развитием информационных технологий. Сегодня войны напоминают постановочные спектакли, рассчитанные на то, чтобы управлять эмоциями мировой аудитории в интересах реализации собственной государственной политики. Пример второй иракской кампании США и союзников – наглядное этому подтверждение. Как отмечают некоторые эксперты, во время вторжения в Ирак в 2003 году ударные группировки союзников словно позировали перед телекамерами и в боевые действия вступали только тогда, когда уже заранее был известен их пиар-эффект [3]. Создается такое впечатление, что военные действия развиваются не в соответствии с планом, разработанным военными аналитиками, а по сценарию, написанному журналистами. Более того, многие сюжеты “победных” действий американских войск были сняты совсем не на поле сражений, а в штате Невада профессиональными кинематографистами. Хрестоматийный пример – случай с освобождением рядовой Джессики Линч в 2003 году [3]. А события, происходящие в реальном времени, сопровождаются неполными, подверженными двоякому толкованию комментариями.

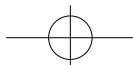

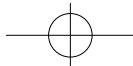

Была даже разработана специальная стратегия “вброса” в СМИ заранее подготовленных комментариев для урегулирования ситуации. И хотя авторство идеи оспаривает И.Панарин [4], реализована эта стратегия была в США под руководством Карен Хьюз, занимавшей на тот момент должность руководителя Координационного комитета стратегических коммуникаций и публичной дипломатии.

О том, как умело можно использовать СМИ в своей внешней политике, говорит и более современный пример – боевые действия сил НАТО против правительственных войск Каддафи в Ливии. Перед тем, как была принята Резолюция Совбеза ООН №1973, СМИ больше месяца готовили соответствующую информационную картину. В своих сообщениях они рассказывали о многочисленных жертвах среди мирного населения, появившихся в результате попытки ливийских властей взять под контроль мятежные восточные города. Правда, не было представлено ни одного фотодоказательства, и никто не провел соответствующего расследования правдивости публикаций СМИ. Более того, канал Аль-Джазира в феврале 2011 года продемонстрировал кадры, свидетельствующие о том, как Каддафи стреляет в оппозиционных демонстрантов. Позже стало известно, что на самом деле на видео была демонстрация в поддержку Каддафи, расстрелянная неизвестными лицами. А в июне того же года на сайте www.youtube.com появилась полная версия этого видео [17]. Тем не менее, на основании этого и других сообщений прессы, Совбез ООН принял вначале решение о санкциях против ливийского руководства, затем – о создании бесполетной зоны над Ливией. В конечном счете, эта и подобные новости способствовали интервенции НАТО в Ливию. Мировые СМИ активно поддерживали борьбу оппозиционных сил против Каддафи, и даже устрашающие по своей жестокости кадры расправы над Каддафи медиа комментировали как победу демократии.

Таким образом, именно медиаресурс позволяет сегодня манипулировать международной политикой. Сбылись прогнозы, которые немецкий философ и культуролог Освальд Шпенглер еще в начале прошлого века дал в своей знаменитой работе “Закат Европы”. “В ближайшем будущем три или четыре мировые газеты будут направлять мысли провинциальных газет, а с их помощью – “волю народа”. Все будет решаться небольшим количеством людей, контролирующим эти газеты, имена которых, возможно, даже и не будут известны, однако огромная масса политиков второго ранга, риториков и трибунов, депутатов и журналистов, представителей провинциальных горизонтов, будет поддерживать в низших прослойках общества иллюзию народного самоопределения” [7]. И хотя немецкий ученый не предусматривал развития электронных СМИ, он довольно точно предугадал, насколько сильно вырастет роль информации в жизни общества.

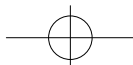

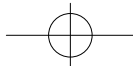
Сегодня все страны мира активно работают над созданием собственного образа в мировых СМИ. Сильные игроки поддерживают образ государств-миро-творцев, а слабые – стран, идущих по пути развития независимости. Но, несмотря на различие целей, и те, и другие государства работают над упрочением собственных позиций на мировой политической арене. И если США, таким образом, решает вопросы глобального характера, о чем уже говорилось выше, то старания развивающихся стран направлены на привлечение инвестиций или туристов. Приведем пример Катара. До 1990-х годов прошлого века это государство, несмотря на богатейшие запасы природного газа и нефти, на международной арене зависело от позиции более крупных соседей. Изменения стали возможны лишь после того, как в 1996 году начал вещание арабский канал “Аль-Джазира”. Уже через три года, в 1999 году, “Аль-Джазира” стала первым в арабском мире круглосуточным новостным каналом. По мере того, как ширилась вещательная сеть канала, увеличивалось и влияние Катара на мировой политической арене. Сегодня этот канал, вещающий на Европу, Австралию, США, Латинскую Америку и Дальний Восток, выступает посредником между Тель-Авивом и странами арабского мира.

Государства, играющие активную роль на международной арене, строят свою информационную деятельность на международном уровне на принципах системности. Официальные государственные органы своевременно, в режиме реального времени предоставляют свои комментарии к происходящим событиям в мировое информационное пространство. Эффективно применяется такой метод, как преднамеренная утечка государственными структурами в массмедиа “сенсационной информации”. Суть подобной обоюдовыгодной “сделки” заключается в создании посредством подобных публикаций (репортажей) благоприятного имиджа страны в мировом информационном пространстве. Особенно эффективно этим методом пользуются Великобритания, Германия и США.

Сегодня активизация информационной деятельности государств на международной арене объясняется объективными процессами: всеобщая глобализация рынка, небывалый прогресс в информационных технологиях и, как следствие – борьба за влияние на мировое общественное мнение как действенный фактор внешней политики страны. В то же время внешняя политика государства во многом определяет характер международных отношений эпохи; оно оказывает непосредственное влияние на степень свободы и уровень благосостояния индивида, на саму человеческую жизнь.

Согласно традиционным представлениям, государства выражают себя на международной арене через свою внешнюю политику, которая может принимать

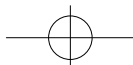
две основные формы: дипломатии и стратегии. Их назначение – удовлетворение национальных интересов, сохранение территориальной целостности страны, защита ее безопасности и суверенитета. В наши дни такое понимание внешней политики и международных отношений обнаруживает свою явную узость, ибо внешняя политика уже не может не принимать в расчет проблемы экологии и научно-технического прогресса, экономики и средств массовой информации, коммуникаций и культурных ценностей. А главное, оно не способно отразить как тот факт, что традиционные проблемы международных отношений претерпевают существенные видоизменения под влиянием новейших факторов, в том числе СМИ, роль которых с развитием технологий растет.

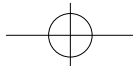
Интернет, спутниковое телевидение, телефаксы, электронная почта делают возможным практически мгновенную передачу информации из одной точки мира в другую. Но распространение информации о том или ином событии дает возможность не только знакомить с ним огромную аудиторию, но и пропагандировать “за” или “против” него, иначе говоря, использовать его в собственных интересах. Информация творит событие, по меньшей мере, настолько же, насколько она просто дает о нем сведения. Сегодня репортер не только свидетель, но и действующее лицо. Именно поэтому во многих странах мира журналисты составляют значительную часть “пропавших без вести”, заключенных, казненных, заложников или выслаемых лиц [10, 109].

Немаловажным является и тот факт, что сегодня в роли журналиста себя может попробовать любой пользователь социальной сети. Необходимо лишь заснять происходящие события на камеру или даже телефон и выложить это в Интернет. Казалось бы, обыкновенное дилетантство, а может стать причиной серьезных обсуждений в обществе или даже структурных преобразований, а в некоторых случаях в той или иной степени сказаться на восприятии образа страны в мире.

По мнению некоторых политологов, продолжающаяся революция в средствах массовой коммуникации по ряду показателей усложняет взаимодействия участников международных отношений. Феномен информации уже квалифицируется многими исследователями как действенный фактор мирового развития, шаг за шагом приближающий появление новой цивилизации – “информационного общества” [6, 64].

На одну из тенденций становления такого общества обращают внимание американские исследователи: “Продвижение к свободной глобальной торговле обеспечивается союзом между телекоммуникациями и экономикой... Средства дальней связи – и компьютеры – будут и в дальнейшем стимулом перемен, так же как в промышленный период это делали средства (промышленного) производства. Мы приближаемся к возможности передавать любую информацию кому угод-

но, где угодно и в любой форме – звуковую, в виде символов, текстом или в виде изображения – со скоростью света” [10, 5-6].

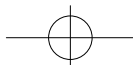
Известный американский футуролог Э.Тоффлер в своей книге “Третья волна” последствия научно-технической революции прямо связывает с нарождающимся новым обществом, которое будет качественно отличаться от “индустриального общества”: Информация стала “...вероятно, самым быстро развивающимся и самым важным бизнесом в мире... Информационная бомба разорвалась среди нас, обрушив на каждого шрапнель образов и резко изменив наше восприятие и личное поведение” [9, 172].

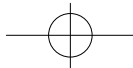
Бывший президент США Рональд Рейган успехи в области телекоммуникации оценил как мирную “информационную” революцию. Именно ей, по словам президента, суждено “кардинально преобразить наш мир, развеять в прах укоренившиеся представления и в корне изменить нашу жизнь” [5, 43]. Рейган связал возможности средств массовой коммуникации с перспективами борьбы с “мировым коммунизмом”: “Информация – это кислород современного века. Теплые ветры электромагнитных волн проникают через железный занавес, как через кружево. Попытки контролировать поток информации – безнадежны. Это безрассудные усилия. Голиаф тоталитарного контроля будет быстро повергнут Давидом микрочипа” [5, 43].

Поскольку позитивная трансформация системы международных отношений требует решительного пересмотра утративших свою адекватность старых догм и стереотипов, информационная революция может коренным образом изменить представления государств друг о друге, усилить гуманитарное измерение международных отношений, которые до недавнего времени рассматривались исключительно односторонне, через призму непримиримого противоборства идеологий.

До сих пор руководители некоторых авторитарных стран в той или иной степени пытаются оградить собственные страны от влияния зарубежных СМИ. В качестве примера можно привести Северную Корею и Иран. Однако, на наш взгляд, подобные действия вызывают еще более сильное желание приобщиться к мировому информационному потоку, а, значит, могут стать причиной роста недовольства в стране.

По мнению Френсиса Фукуямы, “сегодня ни одна страна не может в подлинном смысле оградить себя от глобальных средств массовой коммуникации, от внешних источников информации; тенденция, получающая развитие в одном углу Земного шара, быстро находит отклик в местах, отделенных десятками тысяч километров. Страна, пытающаяся обособиться от глобальной экономики посредством отказа от внешней торговли и инвестиций зарубежного капитала, должна

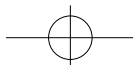
будет все же учитывать, что чаяния ее населения формируются знанием об условиях жизни и культурных достижениях внешнего мира” [8, 12].

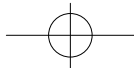
Для Азербайджана, стремящегося к расширению своей роли в качестве независимого игрока на международной арене, этот опыт особенно важен. Как отмечают эксперты, если страна в современных условиях не сумеет войти в мировую информационно-телекоммуникационную систему как сильный игрок, то ей придется уступить другим, более развитым в этом отношении государствам. Здесь хотелось бы привести слова руководителя аппарата Президента Азербайджана академика Рамиза Мехтиева, высказанные им в статье “Эфирное пространство Азербайджана: проблемы и задачи”. В статье, в частности, отмечается: “Телевизионные каналы должны добиться серьезного перелома в своей деятельности и проводить эфирную политику, служащую интересам зрителя и общества. Прежде всего, должны быть определены концепция, стратегические цели телевизионных каналов. К примеру, следует изучить существующие в мире стандарты в преподнесении информации и сюжетов (за основу могут быть взяты стандарты BBC и CNN), применять прогрессивные новшества. В центре внимания должны находиться вопросы управления, менеджмента, совершенствования маркетинговой деятельности, изучения существующего в мире опыта и применения современных тенденций в сфере телевидения” [15].

Таким образом, сегодня для Азербайджана жизненно важной задачей становится модернизация СМИ, ориентированных на внешнюю аудиторию. Именно эти СМИ способны создать положительный образ Азербайджана за рубежом, а значит помочь победить в информационной войне, которую сегодня ведет каждое государство на том или ином уровне, независимо от той роли, которое оно играет на мировой политической арене. Трансформация этих СМИ в систему, способную эффективно конкурировать с соперниками за рубежом, позволит обеспечить информационную безопасность страны, а главное создаст еще один важный инструмент для защиты внешнеполитических интересов Азербайджана.

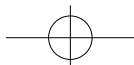
ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

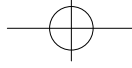
1. Блинов А. В США появятся силы быстрого реагирования // Независимая газета. 28.09.2005
2. Глассман Д. Брифинг по вопросам общественной дипломатии США и войне идей. 28.10.2008. <http://www.liberty.ru/groups/russian-world/Brifing-po-voprosam-obschestvennoj-diplomatii-SSHA-i-vojne-idej>

3. Олег Елков. Дипломатический вестник Приднестровья №1 (3) апрель 2011. <http://www.olvia.idknet.com/ol82-05-11.htm>
4. Панарин И.Н. “Информационная война и Третий Рим. Доклады”. [http:// do. gendocs.ru /docs/index-72028.html](http://do.gendocs.ru/docs/index-72028.html)
5. Президент Рональд Рейган. В поисках мира дорогой свободы. Вашингтон, 1986
6. Смолян Г., Черешкин Д., Вержинская О. и др. Путь России к информационному обществу (предпосылки, проблемы, индикаторы, особенности). М.: Институт системного анализа РАН, 1997
7. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. Том 2. Всемирно-исторические перспективы. [http://www. gumer.i nfo/ bibliotek_ Buks/ History /Speng_ 2/17.php](http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Speng_2/17.php).
8. Naisbitt J., Aburdene P. Magatrends 2000. N.Y, 1990
9. Toffler A. The Third Wave. N.Y, 1980
10. Samuel A. Nouveau paysage du monde. Bruxells, 1990
11. Schmitt E., Shanker T. Washington recasts terror war as “struggle” // The New York Times. 27.07.2005
12. Fukuyama F. The End of History and the last Man. N.Y., 1992
13. <http://cnews.ru/news/top/index.shtml?2005/09/09/186287>
14. <http://severnyflot.ru/news.php?extend.1062> со ссылкой на Голос Америки, США, 14.02.2008
15. http://www.anl.az/down/meqale/bakrabochiy/bakrabochiy_oktyabr2009/92613.htm
16. yanko.lib.ru/books/media/mcluhan-understanding_media.pdf
17. <http://www.youtube.com/watch?v=aP7IIPGyQZ4>

Xatirə Heydərova

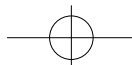
ABŞ-ın CƏNUBİ QAFQAZ SİYASƏTİNİ ŞƏRTLƏNDİRƏN AMİLLƏR

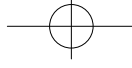
1. Giriş

SSRİ-nin süqutundan sonra Avrasiya regionunda ən fəal xarici siyasət yürüdən mərkəzlərdən biri ABŞ və onun Qərb tərəfdaşları hesab olunur. Ümumiyyətlə, beynəlxalq münasibətlər sisteminin formalaşmağa başladığı Orta əsrlərdən XXI əsrin başlanğıcına qədərki üç yüz ildən artıq bir dövrdə Avrasiya bölgəsi daim Avropanın böyük dövlətlərinin, XX əsrin başlanğıcından isə ABŞ-ın maraq dairəsinə daxil olmuşdur. Lakin əvvəllər Rusiya imperiyasının, sonralar isə SSRİ-nin bu regiondakı aparıcı mövqeyi Qərb ölkələrini bölgənin işlərinə ciddi müdaxilə imkanlarından məhrum etmişdir. Avrasiya regionu ABŞ və Qərb ölkələri üçün də əsasən öz maraqları çərçivəsində əhəmiyyət kəsb edir və onların bu bölgə ölkələrinə meyil göstərməsi də əsasən məxsusi maraqları ilə bağlıdır. Lakin fərq ondadır ki, Rusiya və İran kimi ölkələr öz təsirini qeyri-sivil yollarla möhkəmlətməyə, yerli ölkələri daxili problemlər içərisində (etnik, dini separatizmi qızıqdırmaq, daxili qarşıdurma və iğtişaşlar törətmək, iqtisadi blokadağa almaq və s.) boğmaqla həyata keçirdiyi halda, ABŞ daha çox bölgədə sakitlik yaratmaq, liberallaşma, demokratikləşmə və transmilli siyasətin həyata keçməsinə dəstək vermək, ölkələrarası əməkdaşlığı genişləndirmək, etnik-milli münaqişələri dinc yolla həll etməklə nail olmağa çalışır. Odur ki, Avrasiyada yerləşən yeni müstəqil dövlətlər sağlam və qeyri-sağlam, rəqabət, bərabərhüquqlu, qarşılıqlı-faydalı əməkdaşlıq və təzyiq siyasəti arasında seçim qarşısında qalırlar. Bu da müvafiq olaraq bölgədə münasibətlərə öz mənfi və yaxud müsbət təsirini göstərir.

2. “Cənubi Qafqaz” coğrafi termini

Coğrafi termin kimi Qafqaz dedikdə ilk növbədə Azov, Qara dəniz və Xəzər dənizi arasında yerləşən, Avropa və Asiya, Yaxın və Orta Şərq arasında təbii sərhədlər çəkən böyük dağ silsiləsi yada düşür. Bu geostrateji mövqeyə qədim zamanlardan bu günə kimi Şərqlə Qərb arasında mühüm nəqliyyat xətlərinin məhz Qafqazdan keçməsinə də əlavə etsək, regionun geostrateji əhəmiyyəti və daim dünyanın böyük imperiyaları bu günümüzdə də böyük gücləri arasında ixtilaflara səbəb olması tam anlaşılandır.

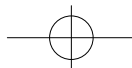

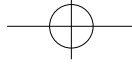

Avrasiya geostrategiyasında Cənubi Qafqaz olduqca mühüm yer tutur. Ümumilikdə “Cənubi Qafqaz” coğrafi termininə nəzər salsaq, “Qafqaz” anlayışının ilk dəfə Rusiya imperiyası tərəfindən “şimal” və “cənub” coğrafi anlayışlarına bölündüyünü və bunun da Rusiya imperiyasının geosiyasi baxışlarını əks etdirdiyinin şahidi olarıq. Müasir elmi dairələrdə Qafqaz anlayışı daha geniş əraziyə şamil olunmağa başlayır. Regionla bağlı XXI əsri belə xarakterizə etmək olar: Qərb Cənubi Qafqazı tamamilə təsir dairəsinə keçirə bilmədi, İran regional superdövlət kimi təsdiqləndi, Rusiya imperiya ənənəsini bərpa etməyə başladı, Türkiyə öz xarici siyasi prioritetlərini yenidən dəyərləndirməli oldu. Bu baxımdan Qafqaz anlayışını keyfiyyətə dəyişmək zərurəti yarandı. Artıq Qafqazı İran və Türkiyəsiz təsəvvür etmək olmaz. Çünki coğrafi cəhətdən Qafqaz dağları Rusiya, Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan, Türkiyə və İran ərazilərində yerləşir. Bu vaxta qədər Qafqazın yalnız ruslara məxsus olduğunu bəyan etmək üçün Türkiyə ilə İranın Qafqazla coğrafi bağlılığı müzakirə edilmirdi. Ancaq Türkiyənin Ərdahan, İğdır, Ağrı, Van və Qars elləri, İranın Şərqi Azərbaycan (Təbriz), Qərbi Azərbaycan (Urmiya), Həmədan, Ərdəbil, Zəncan, Qəzvin və Gilan ostanları Kiçik Qafqaz ərazisinə daxildir. Deməli, “Cənubi Qafqaz” dedikdə, İran və Türkiyənin Qafqaz vilayətləri nəzərdə tutulmalıdır. Azərbaycanın yerləşdiyi ərazi isə “Mərkəzi Qafqaz” adlandırılmalıdır. Son zamanlar, xüsusilə qərb elmi dairələrində Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistanın məhz “Mərkəzi Qafqaz” dövlətləri adlandırılması da bu coğrafi bölgüyə, konsepsiyaya əsaslanır.

3. Regionun həyati əhəmiyyəti

Cənubi Qafqazın Yaxın Şərq, Avropa və Asiya arasında qovuşma nöqtəsində yerləşdiyini, əlverişli geosiyasi mövqeyə malik olduğunu nəzərə alaraq, onu həyati əhəmiyyətə malik olan bir region kimi xarakterizə etmək olar. Tarix boyu hegemon güclər bu regionu qonşu ərazilərdə öz nüfuz dairələrini yaymaq məqsədilə baza qismində nəzərdən keçirmişlər. Qədim zamanlarda bu səpkidə Osmanlı və Fars imperiyası tərəfindən aparılan strategiya hazırda Rusiya və ABŞ tərəfindən tətbiq edilir. Rusiya bu regionu özünün ənənəvi “nüfuz dairəsi” hesab edir və regionun Qərb tərəfindən mənimsənilməsinə qarşı çıxır. ABŞ üçün region İraq və Əfqanıstandakı hərbi iştirak baxımından böyük geostrateji məqsədlərə nail olunması yolunda mühüm dayaq nöqtəsidir. Cənubi Qafqazın geosiyasi önəmi, həmçinin mühüm enerji ehtiyatlarının olması ilə əlaqədardır. Regionun əhəmiyyəti, həmçinin Qərbin yanacaq istehlakçısı olan dövlətlərinin Rusiya və Yaxın Şərqi enerji resurslarından asılılığının azaldılması və aradan qaldırılması niyyətindən sonra daha da artdı. Lokal, regional və qlobal güclər arasında gərginlik və münaqişələr, separatçı regionların mövcudluğu, mütəşəkkil cinayət Cənubi Qafqazda qeyri-sabitliyin mənbəyi, lokal və regional aktorların

geosiyasi statusunun formalaşmasına təsir edir. Qafqazda sabillik Xəzər dənizinin neft və qaz ehtiyatlarının arasıkəsilmədən nəqli üçün ən önəmli tələbdir. Xəzər dənizi regionu dünya neft ehtiyatlarının 3-4 faizini və qaz ehtiyatlarının 4-6 faizini təşkil edir. Doğrudur, bu, global neft və qaz ehtiyatları baxımından nəzərəcərpacaq göstərici deyil, lakin Fars körfəzinin enerji ehtiyatlarının etibarlılığına dair qeyri-müəyyənlik, eləcə də Rusiyanın enerji nəqlindən və ehtiyatlarından təsir vasitəsi kimi istifadə etməsi mümkünlüyü Xəzər neftinin Qafqaz vasitəsilə Qərbə ixracı məsələsinə həyati əhəmiyyət qazandırdı.

4. Vahid Qafqaz ideyası

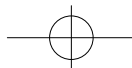
Mərkəzi Qafqaz ideyası bəzi cəhətlərdən əlverişli olmasına baxmayaraq, Qafqazda vahid inteqrasiya modeli yoxdur. “Vahid Qafqaz Evi”, “Vahid Qafqaz Bazarı”, “Qafqaz Birləşmiş Ştatları” və s. modellər çərçivəsində müxtəlif inteqrasiya planları irəli sürülür. Bura Azərbaycan – Gürcüstan İttifaqı, Cənubi Qafqaz, Türkiyə, Rusiya, İran, ABŞ və Avropa İttifaqını birləşdirən regional səkkizliyin yaradılması kimi ideyalar daxildir. Təbii ki, bu planlar Cənubi Qafqazın gələcək geosiyasi durumu barədə müxtəlif superdövlətlərin maraqlarını özündə əks etdirir. Məsələn, ABŞ Qafqazı vahid qərbyönümlü federasiya və ya konfederasiya kimi görmək istəyir. Rusiya Qafqazı özünün önəmli təsir dairəsi kimi qəbul etdiyindən digər ölkələrin regional işlərə müdaxiləsinə qarşı çıxır. Həmçinin Rusiya Vahid Qafqazdansa üç müstəqil Cənubi Qafqaz dövlətindən ibarət vahid zonanın yaradılmasında maraqlıdır. Avropa İttifaqı Cənubi Qafqaza Xəzər dənizinin enerji resursları üçün tranzit region kimi baxır. Xəzərin neft və qaz ehtiyatları Avropa üçün Rusiya yanacağına alternativ mənbə qismində nəzərdən keçirilir. Avropa Rusiyanın Cənubi Qafqazda mövqeyinin zəifləməsində maraqlıdır. Perspektivdə Cənubi Qafqaz ölkələri Avropa İttifaqının xammal tərəməsinə çevrilə bilər.

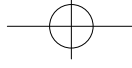
Regionda güclənən İran isə Cənubi Qafqazda gedən proseslərdə qeyri-regional güclərin iştirakını istisna edir, yəni Cənubi Qafqaz vahid geostrateji regionunda yalnız üç müstəqil ölkə –Türkiyə, Rusiya və İranın təmsil olunmasını nəzərdə tutan “3+3” modelini məqsədəuyğun hesab edir.

Vahid Qafqaz konsepsiyası nə qədər cəlbedici görünsə də, bu ideyanın reallaşması olduqca çətindir. Çünki:

1. Qafqaza daxil olan ərazilərin hamısı suveren deyil. Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan müstəqil dövlətlər, Şimalı Qafqaz ölkələri federativ dövlət tərkibində muxtar respublikalar, İran və Türkiyənin vilayətləri isə unitar dövlətlərin inzibati əraziləridir. Yəni regiona daxil olan ərazilərin əksəriyyəti müstəqil siyasi iradəyə malik deyil.

2. İstənilən inteqrasiya prosesinə qoşulan xalqlar arasında mədəniyyət baxımından uyğunluq olmalıdır. S.Hantiqtonun “Sivilizasiyaların toqquşması konsepsiyasında

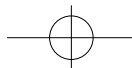

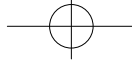
olduğu kimi, müasir dövrdə inteqrasiya proseslərinin qarşısını alan yeganə amil cəmiyyətlərin mədəniyyət və dəyərlər sistemi baxımından bir-birindən fərqli olmasıdır. Xalqların inteqrasiya prosesi o zaman uğurlu olar ki, onlar vahid sivilizasiyalara mənsub olsunlar. Vahid sivilizasiyalı inteqrasiya birliklərinə ən bariz nümunə liberal-demokratik dəyərlər və qərb-xristian mədəniyyəti əsasında formalaşmış Avropa İttifaqıdır. Bunun tam əksi olaraq, Qafqaz xalqları xristian və İslam sivilizasiyalarına mənsubdurlar. Burada xristian sivilizasiyası iki mədəniyyətlə, erməni-qriqorian və gürcü pravoslav, İslam sivilizasiyası da iki mədəniyyətlə, türk-İslam və İran-İslam mədəniyyətləri ilə təmsil olunur.

3. Vahid Qafqazın yaradılmasında üçüncü maneə burada yerləşən dövlətlərin bir-biri ilə siyasi prioritetlər, siyasi sistemlər və dövlətçilik konsepsiyaları baxımından bir-birindən fərqlənməsidir. Azərbaycan tarazlı, Gürcüstan qərb-yönümlü, Ermənistan isə Rusiya istiqamətində siyasət kursu aparır. Daha önəmli, Rusiyanın dünyamiqyaslı superdövlət ambisiyalarından əl çəkərək Avrasiya imperiya ənənələrini bərpa etməsi, bununla da ətrafında yerləşən region dövlətlərini öz təsir dairəsinə qaytarmaq tendensiyası getdikcə güclənir. İran isə Qərblə qarşıdurma səbəbindən ətrafında yerləşən dövlətlərin Qərbin təsirindən çıxmasında maraqlıdır, bunun üçün ən optimal variant Qafqazın Rusiyanın siyasi orbitinə daxil olmasıdır. Həmçinin, bununla İran global miqyasda qüvvələr balansı yaratmış olur. Qərbin müqabilində İran Rusiya kimi müttəfiq əldə edir. Türkiyə isə Qərbin həm Yaxın Şərq, həm də Orta Asiyada platsdarmıdır. Qərb regionda təsirini birbaşa yaymaqla yanaşı, Türkiyə vasitəsilə buna nail olur. Türkiyənin Orta Asiyaya çıxışı isə yalnız Qafqazdan mümkündür. Bu səbəbdən Qərb Türkiyənin Qafqazda güclənməsinə səy göstərir.

5. Böyük İpək yolu strategiyası

Cənubi Qafqaz regionun geoiqtisadi dəyərini şərtləndirən amil qismində onun yollar qovşağında yerləşməsinə göstərmək olar. Hazırda ABŞ-ın “Yeni dünya nizamı” konsepsiyasının təcəssümü olan İraq və Əfqanıstan müharibələrinin uğurla davam etdirilməsi və sona çatdırılması üçün kommunikasiya xətlərinin inkişafı, ABŞ və NATO-nun mülki və hərbi təchizatı baxımından olduqca önəmlidir və bu durum Cənubi Qafqazın geosiyasi yerləşməsinin dəyərini daha da artırır. Bu baxımdan Amerikanın “Böyük İpək yolu” strategiyasının (senator Sem Braunbek) araşdırılması vacibdir. 1999-cu ildə ABŞ Konqresinə təqdim olunan bu sənəd Qərbi Avropanı Mərkəzi Asiya ilə birləşdirən enerji və nəqliyyat dəhlizinin yaradılmasını nəzərdə tuturdu. Böyük İpək yolu strategiyası “Trans-Avrasiya” təhlükəsizlik sistemi kimi müəyyən edilir. “Böyük İpək yolu” strategiyası Buş Administrasiyası dövründə ABŞ – NATO müdaxiləsinin “de-fakto bazası” qismində çıxış etdi, Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya dövlətlərinin böyük ölçü-

də ABŞ-ın nüfuz dairəsinə daxil olmasına zəmin yaratdı. “İpək yolu” strategiyasının uğurlu icrası Aralıq dənizinin şərqindən Çinin Qərb sərhədlərinə qədər uzanan Avrasiya dəhlizinin hərbiləşdirilməsini tələb edir. Məhz bu vasitə ilə yol boyunca yayılmış neft və qaz ehtiyatları üzərində nəzarəti təmin etmək, kəmər yollarını və ticarət dəhlizlərini qorumaq mümkündür. 2001-ci ilin oktyabrında ABŞ-ın Əfqanıstana müdaxiləsi “kəmərlər dəhlizi” üzərində nəzarət də daxil olmaqla, Amerikanın Mərkəzi Asiyada strateji məqsədlərinin dəstəklənməsinə hesablanmışdı. “İpək yolu” strategiyası altında hərbiləşdirmə əslində Çin, Rusiya və İrana qarşı çevrilmişdi. 106-cı Konqres çərçivəsində müzakirə olunan sənəd layihəsində deyilirdi: “Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya” dövlətləri ilə Qərb arasında möhkəm siyasi, iqtisadi və təhlükəsizlik münasibətlərinin inkişafı cənub, şimal və şərqdən gələn iqtisadi və siyasi təzyiqlər nəticəsində zərər görmüş regionda sabitliyi təşviq edə bilər. Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya nefti və qazına strateji çıxış əldə edilməsi “İpək yolu” strategiyasının mərkəzi xüsusiyyətidir: “Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya regionu ABŞ-ın qeyri-sabit Fars körfəzi regionunun enerji ehtiyatlarından asılılığını azaldacaq qədər neft və qaz istehsal etməyə qadirdir.

Sadalanarlardan əlavə, “Böyük İpək yolu strategiyası” adlı sənəddə aşağıdakı məsələlər də öz əksini tapır:

– tarixi İpək yolunun keçdiyi ərazilərdə yaşayan xalqlar arasında qarşılıqlı iqtisadi əməkdaşlığın bərpası dövlətlərin suverenliyinin, demokratik və bazar islahatlarının təmin olunmasında uğuru təmin edə bilər;

– Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya dövlətlərində açıq bazar iqtisadiyyatının və demokratik sistemlərin inkişafı beynəlxalq özəl sərmayəyə, ticarətin genişləndirilməsinə və digər kommersiya fəaliyyətlərinə müsbət zəmin yaradacaq;

– Cənubi Qafqazın müsəlman hökuməti ABŞ-la yaxın müttəfiqlik münasibətləri qurmaqda maraqlıdır və İsrailə fəal və dərin diplomatik münasibətlərə malikdir;

– Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya regionu ABŞ-ın qeyri-sabit Fars körfəzi enerjisindən olan asılılığının azaldılması üçün neft və qaz istehsal edə bilər.

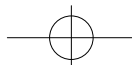
Strategiyaya əsasən, ABŞ-ın Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiyada siyasəti aşağıdakı istiqamətləri əks etdirməlidir:

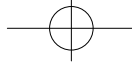
– müstəqillik, suverenlik, demokratik hökumət və insan hüquqlarına hörmət prinsiplərinin təşviqi və möhkəmləndirilməsi;

– dözümlülük və plüralizmin təşviqi;

– regional münaqişələrin həllində yardım etmək və çoxşaxəli ticarətin inkişafına mane ola biləcək əngəllərin aradan qaldırılması;

– Avratlantik məkana daxil olan stabil, demokratik dövlətlərlə beynəlxalq münas

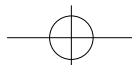

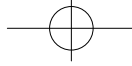
sibətlərin qurulması məqsədilə “şərq-qərb” oxu üzərində yerləşən dövlətlərlə əlaqələr baxımından kommunikasiya, nəqliyyat, təhsil, səhiyyə və enerji üçün zəruri olan infrastrukturun inkişaf etdirilməsi;

– regionda ABŞ-ın ticarət və sərmayə maraqlarının dəstəklənməsi.

ABŞ-ın 1991-ci ilə qədər xüsusi “Qafqaz siyasəti” mövcud deyildi. Sovet İttifaqının dağılmasından sonra ABŞ Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstanla münasibətlər sistemi yaratmağa başladı. 1991-ci ilin sonuna qədər ABŞ keçmiş Sovet İttifaqına daxil olan bütün dövlətlərin, o cümlədən hər 3 Cənubi Qafqaz dövlətinin müstəqilliyini tanıdı. 1991-ci ilin dekabrında ABŞ Azərbaycan və Ermənistanın, Zviad Qamsaxurdinin devrilməsindən sonra, 1992-ci ildə Gürcüstanın müstəqilliyini tanıdı. ABŞ-ın region dövlətlərinə münasibəti müxtəlif səbəblərlə bağlı idi. Ermənistanla münasibətlərin möhkəmlənməsi ABŞ-dakı güclü erməni lobbisinin söyləri nəticəsində baş verdi. Gürcüstanla münasibətlər Eduard Şevardnadzenin Amerika elitesi ilə siyasi əlaqələri nəticəsində alındı. Bu iki Cənubi Qafqaz dövləti ilə qarşılıqlı münasibətlərdə həlledici faktor kimi dünyanın əksər dövlətinin xarici siyasət maraqlarının həyata keçirilməsində az önəm daşımayan din amilinin qeyd edilməsi zəruridir. Azərbaycanla münasibətlər isə yalnız “neft” faktoruna əsaslanmırdı, eyni zamanda ölkənin yerləşməsi geosiyasi nöqtə hesab olunur. Zbiqnev Bzejnskinin təbiri ilə desək, Azərbaycan Xəzər dənizi hövzəsinin zənginliklərinə və Orta Asiyaya nəzarət baxımından həyati əhəmiyyətə malik tıxacdır.

ABŞ-ın regionda marağını artıran əsas hadisə 1994-cü il 20 sentyabr tarixində Xəzər dənizinin Azərbaycan hissəsində neft mənbələrinin işlənməsinə dair “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması oldu. 4 dildə olan 400 səhifəlik müqavilədə Xəzərin Azərbaycan sektorundakı neft yataqlarının, yəni “Azəri” ilə “Çıraq”ın bütövlükdə və “Günəşli” yatağının isə qismən müştərək işlədilməsi və hazır məhsulun pay bölgüsü təsdiqləndi. ABŞ təmsilçisi Y.Uayt tərəfindən “Cənubi Qafqaz”da yeni dövrün başlanğıcı kimi dəyərləndirilən müqavilədə ABŞ-ın “AMOKO”, “Pennzoil”, “Mak Dermott” şirkətləri iştirak etdi və müvafiq olaraq 17,01%, 9,81% və 2,45% hazır məhsulun pay bölgüsünə sahib oldular. ABŞ-ın xarici siyasət doktrina və konsepsiyaya müəllifləri təbii ki, Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya regionunda ABŞ siyasətinin hansı müqavimətlə üzləşə biləcəyi faktorlarını da nəzərə almışdılar. Azərbaycanın zəngin yanacaq ehtiyatları, eləcə də öz xarici siyasət xəttini Mərkəzi Asiyaya ixrac etmək imkanları həmin dövr üçün Ağ Evin rəhbərliyinin və ABŞ-ın transmilli korporasiyaları üçün cəlbedici görünürdü. Bu siyasi prosesdə “Əsrin müqaviləsi” önəmli rol oynadı, halbuki bu müqavilənin imzalanmasından cəmi iki il öncə rəsmi Vaşinqton Qarabağ ermənilərinin öz müqəddəratını təyinetmə hüququnu tanımağa çox yaxın idi. Eyni zamanda, 1992-ci ildə ABŞ Konqresi keçmiş SSRİ ölkələrinə hu-

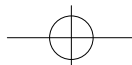
manitar problemlərin aradan qaldırılması, demokratikləşmə, bazar iqtisadiyyatının qurulmasına kömək etmək məqsədilə iqtisadi yardım verilməsini nəzərdə tutan “Azadlığa Dəstək” Aktı qəbul etdi. “Azadlığa Dəstək” Aktına edilmiş 907-ci Düzəlişdə Azərbaycan hökumətinə dövlət yardımının ayrılması qadağan edilirdi. Lakin “Əsrin müqaviləsi” imzalandıqdan sonra ABŞ siyasəti Azərbaycanın milli maraqlarının dəstəklənməsi istiqamətində dönüş etdi.

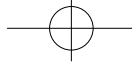
1997-ci ildə Bil Klinton Administrasiyası tərəfindən Cənubi Qafqaz dövlətləri “ABŞ üçün həyati əhəmiyyətli siyasi və iqtisadi önəmi olan dövlətlər kimi xarakterizə olundu. Bu, xüsusilə də Bakı – Tbilisi – Ceyhan neft boru kəmərinə münasibətdə bildirilmişdir. ABŞ-ın Enerji Departamentinin hesablamalarına görə, regionun ümumi yanacaq ehtiyatları 100-200 milyard bareldir ki, bu da bütün Şimali Amerikanın neft ehtiyatlarından çoxdur. Regionun qaz ehtiyatları isə 7,9 trilyon kubmetrdir ki, bu da regionu “mavi yanacaq” ehtiyatlarına görə dünyada 3-cü yeri tutmasını şərtləndirir. Bununla əlaqədar olaraq, “həyati əhəmiyyət” kəsb edən regionda Amerika siyasətinin təmini üçün Dövlət Departamenti və digər strukturlarda xüsusi “Qafqaz” bölməsi təsis edildi.

ABŞ-ın Cənubi Qafqaz siyasətinin əsasında Rusiya, İran və Çinin təsirinin neytrallaşdırılması dayanır. Bu, həmçinin Mərkəzi Asiyaya dair siyasətinin əsasında da dayanır. Bu regionlar yalnız bir-biri ilə sərhədə malik deyil, həm də resurslar və unikal nəqliyyat dəhlizi qismində Avropa və Asiyanı birləşdirir. Hər iki region ABŞ-ın həm global liderliyinin saxlanması, həm də Çin və Rusiyaya münasibətləri planında Avrasiya regionunda gələcək möhkəmlənməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Xəzər dənizi və onun ayrılmaz hissəsi olan Cənubi Qafqaz öncədən Vaşinqton tərəfindən potensial enerji ehtiyatı kimi nəzərdən keçirilirdi. Cənubi Qafqaz regionunda ABŞ strategiyası Dövlət Departamentinin xüsusi bəyanatında da əks olunmuşdur. 1999-cu ilin noyabr ayında verilmiş bəyanatın mətnində bu mərhələdə ABŞ və Türkiyənin praktiki mövqelərinin möhkəmlənməsi Rusiya və İranın, Xəzər və Qara dəniz regionlarında imkanlarının məhdudlaşdırılması əks olunmuşdu.

ABŞ administrasiyasının Cənubi Qafqazda əsas vəzifəsi hər üç region dövlətinin Avropa cəmiyyətinə inteqrasiyası prosesinin dəstəklənməsidir. 2001-ci ilin 11 sentyabr tarixindən sonra ABŞ-ın Qafqaz siyasəti dəyişikliklərə məruz qaldı. Vaşinqtonda Cənubi Qafqazı beynəlxalq terrorçuluqla mübarizə kontekstində dünyanın strateji regionlarından biri kimi nəzərdən keçirildi. Bu yolla, Cənubi Qafqazın hərbi-strateji əhəmiyyəti onun iqtisadi önəmini ikinci plana keçirdi.

Barak Obamanın hakimiyyətə gəlməsi ilə ABŞ-ın regiona dair siyasətində köklü dəyişikliklər müşahidə olunmadı. Dünyanın ən qabaqcıl hərbi potensialına malik ABŞ dünyanın müxtəlif regionlarında hərbi əməliyyatlarının effektiv dəstəklənməsinə

o qədər də ehtiyac duymur. ABŞ-ın müasir xarici siyasətini Ramsfeldin yanaşması ilə izah etmək olar: “Biz bunu sizinlə və ya sizsiz edəcəyik. Bu və ya digər əməliyyatın, hərbi müdaxilə də daxil olmaqla, həyata keçirilməsi üçün ABŞ, hətta öz müttəfiqlərinin sanksiyasına belə ehtiyac duymur. B.Obama Administrasiyasının yürütdüyü siyasət ABŞ daxilində və xaricində müxtəlif dairələrdə, analitik mərkəzlərdə olduqca “sadelöv” (“naive”) siyasət kimi xarakterizə edilir. Xüsusilə də liberalizm ideyalarını möhkəmləndirməyə və yaymağa çalışan indiki Administrasiyanın yürütdüyü siyasi kursun ABŞ-ın beynəlxalq münasibətlər sistemində oynadığı rolun xüsusiyyətləri ilə uzlaşması barədə fikirlər, yanaşmalar mövcuddur”.

6. Nəticə

Beləliklə, sadalananlardan aydın olur ki, ABŞ Cənubi Qafqazda bir neçə istiqamət üzrə öz mövqelərini möhkəmlətməyə səy göstərir:

1) bölgədə öz hərbi bazalarını yerləşdirir və NATO-nun təsirini artırmaqla beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizə və regional təhlükəsizliyə, dünyada sülhün və əmin-amanlığın qorunması işinə Avrasiya ölkələrini cəlb etməyə çalışır;

2) bu regionda iqtisadi inkişafa, siyasi sabitliyə yardım etməklə avtoritar idarəçiliyin və radikal islamın təsirini azaltmağa səy göstərir. Bu məqsədlə ABŞ və Avropa kompaniyaları, bankları və investisiya korporasiyaları Avrasiya ölkələrində struktur islahatlarına, nəqliyyat-kommunikasiya sisteminin təkmilləşməsi və yeniləşməsinə, enerji, rabitə və s. sistemlərin inkişafına dəstək verir;

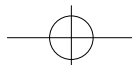
3) ABŞ regionla Qərbin, xüsusən, Aralıq dənizi, Qara dəniz hövzəsi ölkələrinin əməkdaşlığının, enerji daşıyıcıları istehsalının, onların Qərb bazarına çoxvariantlı nəqlinin təmin edilməsinə hərtərəfli dəstək verir;

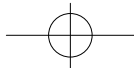
4) ABŞ Avrasiya dövlətlərində vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması, siyasi plüralizmin, demokratiyanın və insan hüquqlarının təmin edilməsi sahəsində ciddi iş aparır;

5) ABŞ Avrasiyada NATO-nun “Sülh Naminə Tərəfdaşlıq” proqramı çərçivəsində xüsusi hərbi və Avropa İttifaqının müxtəlif proqramları çərçivəsində məqsədyönlü iqtisadi siyasət yürüdür. Bununla da gələcəkdə hər iki sahə üzrə bu regionu Rusiya və İranın təsirindən çıxarmağa və Qərbin nəzarətində saxlamağa çalışır.

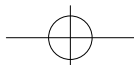
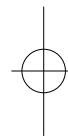
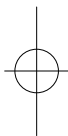
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

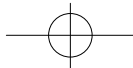
1. Əli Həsənov. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı, 2005, səh. 549-550
2. Thierry Tardy, “Peace Operation After 11 September 2001, 2004, pp.22-24
3. Shirin Akiner, “Caspian Politics, Energy and Security, 2004, pp. 33-35

4. Samuel Huntington, "Clash of Civilizations, 1993
5. Svante Cornell, "Small nations and Great Powers: a Study of ethnopolitical conflicts in the Caucasus, 2001
6. www.silkroadstudies.org
7. John Moble, "Georgia, Armenia and Azerbaijan, 2008, pp.5-6
8. İsmayıl Musa, "Azərbaycanın xarici siyasəti, Bakı-2010, səh., 277, 280
9. Svante Cornell, "US engagement in the Caucasus: Changing gear , Helsinki Monitor №2, 2005
10. www.state.gov
11. Inderjeet Parmar, "New Directions in US Foreign Policy, 2009, p.64
12. Əli Həsənov. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı, 2005, səh. 550-551

Ризван Гусейнов

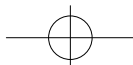
**ПОДЛОГИ И ФАЛЬСИФИКАЦИИ АРМЯНСКИХ
СРЕДНЕВЕКОВЫХ РУКОПИСЕЙ С ЦЕЛЬЮ
СКРЫТЬ ПРАВДУ ОБ АРМЕНИИ И АЗЕРБАЙДЖАНЕ**

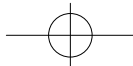
Сегодня зарубежная и даже азербайджанская историческая наука, относительно истории региона Южного Кавказа, опирается на целый ряд средневековых армянских источников, которые в действительности по большей части являются ничем иным как сборником фальсификата. Ныне мало кто знает, что целая плеяда западных кавказоведов и ориенталистов, после изучения армянских первоисточников и рукописей, весьма критически отзывались об их достоверности, прямо указывая на то, что часть из них является подлогом, фальсификатом или компиляцией из чужих древних трудов, которые выдаются за “древнеармянские”.

Богатый материал на тему армянских фальсификаций дает (впервые в Азербайджане) недавно переведенный с французского на русский язык оригинал изданного в 1818–1819 гг. двухтомного труда известного французского ориенталиста, кавказоведа XIX века **Ж. А. Сен-Мартена “Исторические и географические мемуары об Армении”**.

Труды известного французского ориенталиста, кавказоведа XIX века Жан-Антуана Сен-Мартена (1791–1832 гг.) являются для армян важным авторитетным источником, на который они очень часто ссылаются, стремясь доказать древность своей истории, в том числе и на Кавказе. Между тем, исследуя изданный в 1818 – 1819 гг. двухтомник ученого “**Исторические и географические мемуары об Армении**” (“**Mémoires historiques et géographiques sur l’Arménie**”) в оригинале, были выявлены большие отличия подлинника от вольных трактовок современных армянских авторов.

Средневековые армянские источники дают богатый материал, в том числе и об Азербайджане, его городах и тюркском населении региона. Приведем некоторые выдержки из второго тома труда Сен-Мартена, посвященные личности и сочинению сюникского (зангезурского) архиепископа Этьена Орпелиана, жившего в XIII – начале XIV вв.

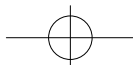
Сен-Мартен, переводя книгу об истории Орпелиан (Орбелиани), написанную от имени Этьена Орпелиана, архиепископа Сюникского (*речь идет об одной из версий истории Орбели, переведенных Ж.Сен-Мартеном. В частности другая версия вышла в свет в Москве в 1883 году в русском переводе Степаноса Орбельяна под названием "История князей Орбельян. Извлечение из сочинений Стефана Сюнийского, армянского писателя XIII века"*), приводит любопытные факты, подкрепляющие мнения некоторых современных ученых, что **княжеский род Орбели (Орбелиани, Орпелян) был вовсе не армянским, а скорее тюркским**. Также следует напомнить, что в средние века и в более позднее время слово "армяне" носило вовсе не этнический, а религиозный оттенок и, как правило, указывало на принадлежность к монофизитской армяно-григорианской церкви.

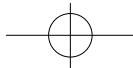
В переведенной Сен-Мартеном книге "История Орпелиана" речь идет об Этьене Орпелиане, жившем в середине XIII века в области Сюни (Зангезур), где он являлся уважаемым церковником. То, что он относится к роду тюркского происхождения, можно понять из слов самого Э.Орпелиана. Он пишет, что был вторым сыном Дарсайджа, который являлся князем области Ородн, братом великого князя Семрада, бывшего в то время главой рода Орпелиан. А ведь Ородн – это Уруд. **До конца XX века в современной Армении сохранялось село Уруд с уникальными древнетюркскими каменными памятниками и надписями, которые ныне полностью уничтожены армянскими вандалами. Мать Э.Орпелиана "носила имя Аруз Хатун; она была дочерью эмира мусульман, который также жил в области Сюни. Она приняла крещение, выходя замуж за князя Дарсайджа"**.

Это в очередной раз подтверждает верность утверждения о том, что духовная и политическая жизнь как тюркок-мусульман, так и тюркок-христиан, в тот период гармонично переплеталась на Кавказе, поскольку тюрки вообще не считали различие в религиозных и конфессиональных взглядах некоей разделительной чертой или поводом для взаимной вражды.

В современной европейской, российской и, конечно же, в армянской науке предпринимаются различные ухищрения, чтобы замалчивать тюркские корни многих известных родов и фамилий средневековья. В частности, относительно княжеского рода Орбелиани-Орбелиановы написано, что, по преданию, это род, "переселившийся из Китая в Грузию". Однако в этой лукавой формулировке не поясняется, что под "Китаем" имеется в виду **родина тюрков – Алтай и ареал расселения тюркских племен кара-китаев (кидань), создавших в средние века мощные государства в Центральной Азии**.

Вообще тема тюркок-христиан и их духовно-исторического наследия является одной из малоизученных в истории Кавказа и всей Азии в целом. Тюрки-

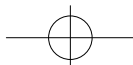

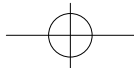
христиане – несториане, павликиане, григориане и другие – веками играли важнейшую роль в истории Евразии – от Китая до Европы, от Индии, Ирана до Египта, от Малой Азии, Кавказа до России. Ныне на Кавказе и Малой Азии по большому счету наследие тюрок-христиан приармянено, ввиду того, что большая часть храмов, монастырей, ценных рукописей, священных писаний и памятников оказалась в руках армянской церкви, которая поэтапно арменизировала все это богатое наследие, оказавшееся “ничейным” с переходом большей части тюрок в ислам.

Согласно “Истории Орпелиана” становится ясно, что князья Орбеляны и местное население в целом долгое время придерживались монофелитского направления христианства, берущего начало в Византии. Монофелиство отличалось от римского и православного христианства, а также григорианского монофизитства и других конфессий (*монофелитство (от греч. μόνος — один, единственный + иζμ — воля) — христологическая доктрина, созданная в VII веке в Византии с целью объединить на основе общей веры противоборствующие во Вселенской церкви партии миафизитов (антихалкидонитов) и диофизитов (халкидонитов). Монофелитство исповедовало во Христе единую волю при двух природах. Византийский император Ираклий обратился с предложением вступить в монофелитство и к армянской апостольской церкви, которая в итоге в 633 году приняла монофелитство). По предложению византийского императора Ираклия еще в VII веке армянская церковь приняла монофелитство.*

Этьен Орпелиан как активный сторонник монофелитства, став архиепископом Сюникским, смог значительно усилить свое влияние, что вызвало его противостояние с другими армянскими духовными сановниками, являвшимися противниками монофелитства. **Э.Орпелиан в противоборстве с ними был вынужден обратиться за помощью к могущественному Аргун Хану, императору Монголии и Персии, который подтвердил его духовный сан ярлыком** и своим *высочайшим эдиктом*. Основной причиной такого враждебного отношения к монофелитству Сен-Мартен называет то, что **большая часть духовенства армянской церкви тогда приняла постулаты римско-католической церкви, которая враждовала с Византией, продвигавшей монофелитство**. Сокрушаясь по поводу того, что немалая часть армянских епископов приняла постулаты Католической церкви, Этьен Орпелиан писал: **“Грехопадение, которое вошло в Армению, ограничило связь с вероисповеданием их отцов!”** Как отмечает Сен-Мартен, неизвестна дальнейшая судьба Этьена Орпелиана: *“мы знаем единственно, что он умер в 753 году армянского летоисчисления, в 1304 от Р.Х. Его преемником стал его племянник Леон, сын Либарида, который также был воспитан им”*.

В сочинениях Этьена Орпелиана представляет интерес упоминание о царствовании Ильдегизидов Азербайджана, “живущих в стране огней”, вла-

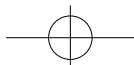
девших обширными территориями на Кавказе, в Малой Азии, в том числе и областью Армении. Речь идет, в частности, о правлении Атабека Азербайджана Шамс-ад-дина Ильдегиза.

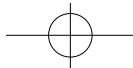
Сен-Мартен указывает на любопытную деталь – на противостояние и неприятие частью армян переизданного труда Этьена Орпелиана и других сочинений армянских авторов. Тексты этих смикшированных на армянский лад историй были опубликованы в Мадрасе (Индия) в 1775 году по инициативе патриарха Симеона, католикоса всех армян, в типографии обосновавшегося тогда в Индии Жака Шамиряна – богатого торговца, уроженца новой Джульфы около Исфахана. До этого, в 1772 году, он уже напечатал в том же городе небольшой труд армянских авторов и призывал объединиться вместе для издания краткого очерка истории и географии Армении. Однако серьезные ученые игнорировали эти “труды” и не доверяли их составителям, поскольку на проверку выяснилось, что многие события, факты и жизнеописания знаменитых людей в этих армянских трудах являются украденными фрагментами истории Грузии и татар (тюрок). То есть серьезные ученые называли шарлатанами как католикоса Симеона, так его спонсора Шамиряна и тех, кто подвизался сочинять небывлицы об истории Армении, сбавляя их фрагментами присвоенных событий из истории грузин и тюрок.

Сен-Мартен отмечает, что “несмотря на все их старания, это издание изобилует большим числом ошибок, которые мы должны исправлять сами, без чего мы не имеем права вести разговор о ценности и достоверности... Но мы, к большому сожалению, не можем сами увидеть рукопись, для устранения всех черных пятен с издания в Мадрасе...”

Сен-Мартен предполагает, что версии рукописи “Истории Орпелиана” находятся “в какой-нибудь библиотеке Германии”, поскольку одна из них была найдена некогда в обители Жана Аколютуса, профессора из Бреслау в 1717 году. Этот Аколютус немного знал армянский: он собрал несколько трудов, написанных на этом языке. Эта рукопись “Истории Орпелиана”, “принадлежащая Аколютусу, была затем частично переведена на латынь неким де Лакрозеи, опубликована вместе с некоторыми короткими отрывками из той же книги, относящимися к Татарам (тюнкам – авт.)”.

Различные отрывки этой версии были перепечатаны без всяких изменений в 1810 году в Санкт-Петербурге под заголовком “*Excerpta ex libro Stephani, Synenis archiepiscopi, scripto sub finem saeculi XIII, cui titules est: Badmuthium Orbeleanzz, Historia Satraparum Orbelensium, in majore Armenia*”. Была найдена первая и уникальная тетрадь из коллекции с частями, относящимися к Востоку, которую

М.Жюль де Кларот предложил к публикации, озаглавив как **“Архив азиатской литературы, история и рассказы клиентов”**.

Таким образом, католикос армян Симеон и торговец Шамирян, издавая в 1770-х гг. труды по Армении, умышленно пропустили переведенные де Лакрози и Теофилом Байером главы “Истории Орпелиана”, которые, по словам Сен-Мартена, “были связующими и имели очень большое значение для публикации “Истории Орпелиана”...” Вот так на стыке XVIII–XIX вв. армянские дельцы от истории фальсифицировали чужую историю и лепили из нее “древнеармянские” источники, на которые, к сожалению, и в наши дни ссылаются как армянская наука, так и целый ряд европейских и российских авторов.

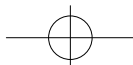
Разоблачения трудов “отца армянской истории” Моисея Хоренского, писавшего про топонимы и события, имевшие место спустя 500–1000 лет после его смерти.

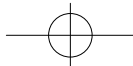
Личности и работам “отца армянской истории” Моисея Хоренского уделено особое внимание **А.Ж. Сен-Мартеном в труде “Mémoires historiques et géographiques sur l’Arménie”**.

Ценно то, что Сен-Мартен дал перевод и обширные комментарии к трудам, приписываемым армянскому автору V века Моисею Хоренскому (**Мовсесу Хоренаци – прим. авт.**) Ведь поздние армянские переводчики, мягко говоря, лукавили: не только неверно переводили труды Хоренского, но даже “подправляли” их названия, в частности, перевели как “История Армении” труд Хоренского, который в оригинале назывался “Патмутюн Хайоц” – то есть “История хаев”. Тем самым армянские исследователи пытаются скрыть истинную историю и самоназвание нынешнего армянского народа. Ведь неискушенные читатели, да и многие специалисты, до сих пор не знают разницы между армянами и хаями.

Дело в том, что самоназванием нынешних армян является слово “хай”, а страной – Хаястан, которые не имеют отношения ко всей древней армянской культуре, истории и географическому ареалу. Многие годы эта путаница позволяет нынешней армянской науке ловко фальсифицировать и приписывать себе культурно-историческое наследие различных древних ныне исчезнувших народов, не имеющих никакого отношения к хайскому народу, перекочевавшему в результате длительного исторического процесса с Балкан в Малую Азию, а оттуда на Кавказ.

Французский ориенталист А. Ж.Сен-Мартен во втором томе “Mémoires sur sArménie” выявил большое количество подлогов, несоответствий и фальсификаций в трудах, приписываемых Моисею Хоренскому. **Речь идет о географическом труде М.Хоренского “Ашхарацуйц” (арм. Աշխարհացոյց, букв. “Показ мира”),**

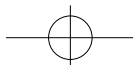
французский перевод которого был опубликован Сен-Мартеном во втором томе его книги “Записки об Армении”. Во вводной статье “Записка об эпохе создания “Ашхарацуйц”, приписываемой Моисею Хоренскому”, Сен-Мартен показывает, что “География” содержит целый ряд сведений, названий и словоупотреблений, которые не могли появиться ранее X века, а потому эта книга не могла быть написана Хоренским, жившим в V веке.

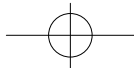
Становится ясно, что над книгой Хоренского “трудилось” не одно поколение армянских мистификаторов, в частности, мхитаристов – представителей конгрегации армянских церковников, основанной в 1701 году монахом Мхитаром Себастици, которые с 1717 года обосновались при Католической церкви около Венеции на острове Сан-Ладзаро (Св. Лазаря). Позже часть организации обосновалась в Вене, где продолжает существовать и поныне. Основной целью мхитаристов было переписывание древних книг, создание армянской истории и многочисленные компиляции, фальсификации и использование цитат из трудов античных авторов, без указания первоисточника, чтобы они выглядели как древнеармянские труды. Деятельность мхитаристов в основном служила укреплению влияния Ватикана на Ближнем Востоке.

Утверждения Сен-Мартена сподвигли мхитаристов “исправить” свои прежние недочеты и выпустить в 1843 г. в Венеции новое издание “Географии” М. Хоренского, где уже не было большей части прежнего фальсификата. Между тем и этот текст оставлял ряд неустрашимых свидетельств того, что Хоренский, живший в V веке, написать его не мог. В этом ряду можно показать прямые ссылки на жившего в VI веке Косму Индикоплова и другие источники и события, произошедшие на много веков позже периода жизни Хоренского. Обоснованность доводов французского востоковеда Сен-Мартена о фальсификациях трудов, приписываемых “отцу армянской истории и географии” М.Хоренского, частично признавал и армянский исследователь К.Патканов в предисловии к своему переводу “Ашхарацуйц”.

К.Патканов признавал оправданность многих положений, приведенных французским ученым относительно труда Хоренского, который в итоге с тех пор в мировой науке перестал считаться серьезным источником по истории. В том, что Моисей Хоренский – или те, кто под его именем писали армянскую историю, подвергали этот труд многочисленным изменениям, можно убедиться, прочитав ныне практически забытый первый перевод труда М.Хоренского на русский язык, осуществленный в 1809 году армянским архидьяконом Иосифом Иоаннесом.

Приведем некоторые выдержки из второго тома труда Сен-Мартена, посвященного личности, трудам различных армянских деятелей и летописцев, в том

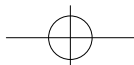

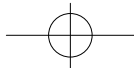
числе и Моисея Хоренского В частности, Сен-Мартен утверждает, что, проведя исследование труда Моисея Хоренского, он пришел к выводу, что это труд написан значительно позже V века. Сен-Мартен часто называет автора этого труда “переводчиком с армянского”, давая знать, что сомневается в том, что этот труд написан Моисеем Хоренским. Удивление французского кавказоведа вызывает то, что в труде, приписываемом М.Хоренскому, целые главы взяты из различных античных книг. К примеру, использованы большие фрагменты “Географии” Птолемея, к тому же взятые не из оригинала, а из других источников, ссылавшихся на Птолемея.

Затем Сен-Мартен пишет о том, кто составил труд под именем М.Хоренского: *“Армянский переводчик был родом из Галлии, местным франком... и насколько верно говорить (в труде М.Хоренского) о местности франков и жителях Галлии, хотя тогда, в 460 году, она не была еще достаточно могущественна; и тому, кто поведал об этом, трудно поверить, что он видел и знал в то время Армении.*

То есть французский ученый указывает на то, что не мог живший в V веке М.Хоренский знать и описывать еще неизвестную Галлию (старое название западной и южной части Европы) и ее жителей франков, точно так же, как и поздний переводчик труда Хоренского не мог знать о существовании географически далекой Армении. Сен-Мартен приходит к выводу, что все это поздние вставки в труд, приписываемый М.Хоренскому, в связи с чем еще раз становится ясным, что этот труд никак не может претендовать на достоверность и древность. Еще большие сомнения в достоверности труда М.Хоренского у Сен-Мартена вызывает тот факт, что в нем упоминаются и описываются “русские”, хотя такого названия или народа в V веке еще не могло быть. Французский кавказовед верно подмечает, что живший в Армении в V веке Моисей Хоренский не мог знать, как о франках, Галлии, так и о русских, которые не были известны в тот период. Первое упоминание в средневековых источниках о руссах, но никак не о русских, относится к X веку в связи с нападениями руссов на Константинополь, на земли вокруг Черного, Каспийского морей и на Кавказе. **То есть не мог М.Хоренский описывать народ и события, произошедшие на 500 лет позже периода своей жизни.**

Сен-Мартен указывает на то, что у М.Хоренского встречаются некоторые фрагменты из трудов арабских историков средневековья, живших на 5–7 веков позже М.Хоренского. Это вызывает недоумение у французского кавказоведа, который также отмечает, что некоторые цитаты из арабских источников приведены у М.Хоренского вместе с ошибками, имевшими место в названиях рек и населенных пунктов. По этому поводу Сен-Мартен пишет: *“Я думаю, следовательно,*

что это название не совсем соответствует обычаям коренных жителей юга России, которые являлись, как было установлено, татарами...”

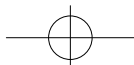
Так, М.Хоренский дает Херсонесу Таврическому название **Крим (Крым) или Крима**, которое не имело хождения в V веке. “*Это название, без всякого сомнения, произошло от древнего Киммерия; но это изменение не совсем соответствует обычаям, бытующим в ту эпоху...*” – пишет по этому поводу Сен-Мартен.

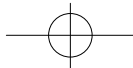
Французский кавказовед отмечает еще одну позднюю компиляцию в труде, приписываемом М.Хоренскому, где относительно Сарматии (древнее название Восточной Европы и Причерноморья – авт.) говорится, что там имеются христиане, принявшие религию от Рима. Сен-Мартен по этому поводу пишет, что в период жизни Моисея Хоренского Сарматия и ее область Таврида не были в составе Римской империи; “*и, следовательно, было бы очень сомнительно, что их (ее жителей – авт.) обратили в христианство: это могло быть в эпоху, более позднюю... Русские не были обращены в христианство к 986 году*: к тому времени Таврида была единственным регионом христиан севера; и это доказывает, как мы уже говорили, что данная книга была сочинена именно к 950 году”, – констатирует Сен-Мартен.

Говоря о народах, составляющих Азиатскую Сарматию, и среди них тех, которые жили в горах Кавказа, М.Хоренский упоминает про **Ширван**. По мнению Сен-Мартена, несколько странно, что автор V века дает о Ширване сведения, которые в его время еще не были известны. По этому поводу Сен-Мартен пишет: “**название (Ширван – авт.), которое в настоящее время носит Албания, более древнее, и оно не начинается с правления известного нам царя персов Хосров-Нуширавана, с середины IV века**”. То есть М.Хоренский ну никак не мог знать о том, что европейские ученые, спустя много веков, будут спорить о происхождении топонима Ширван и ошибочно связывать его с именем сасанидского шаха Хосрова-Ануширвана, хотя это название существовало задолго до Хосрова.

Как пишет французский кавказовед: “так называемый Моисей Хорен” путает названия рек, местностей и дает их так, как они не назывались еще в V веке. Получается, что Моисей Хоренский летал на машине времени в будущее на 5–7 веков вперед, где узнавал названия и события, которые потом, вернувшись, описал в своих трудах?

Далее Сен-Мартен находит еще один поздний армянский ляп – **Моисей Хоренский** описывает местность Садах (Садах) в Армении, на территории нынешней Турции недалеко от Эрзинджана, тогда как в V веке там не было никакой Армении, а сама местность называлась Ардшкх (Арташ). Согласно “Истории Дарона”, написанной епископом Жаном Мамиконяном, эта местность стала называться Садах намного веков позже периода жизни Хоренско-

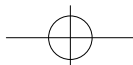
го. К тому же, будучи уроженцем Дарона (Гарона), М.Хоренский, казалось бы, лучше всех должен был знать наименования в своей родной местности.

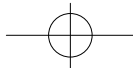
Дальше – больше! Моисей Хоренский, описывая область Арабская Петрея (Хиджаз – окрестности Мекки, Медины и других земель в Аравии – авт.) рассказывает, что здесь жил пророк Авраам (Ибрагим) и описывает некоторые факты из его жизни. На это Сен-Мартен справедливо замечает, что о жизни и деятельности здесь пророка Авраама жившие по соседству народы, а тем более христианский мир, в V веке и даже много веков спустя не могли знать, ибо об этом стало известно после ниспослания Корана в VII веке. О пребывании пророка Авраама в Мекке и ее окрестностях до этого могли знать только местные жители, а христианский мир об этом узнал много веков спустя, когда появились переводы смыслов Корана на другие языки. **То есть армянские фальсификаторы, писавшие от имени Моисея Хоренского, слепо взяли факты жизни пророка Авраама у поздних мусульманских средневековых авторов и приписали их перу М.Хоренского, жившего на несколько веков раньше появления и распространения Корана!**

Сен-Мартен отмечает еще один нонсенс: *“Говорят, что в городе Вавилоне (Вавилон), так называемый Моисей Хорен упоминает о городе Басра (ныне в Ираке – авт.), который не мог быть основан до установления мусульманства”*. То есть у М.Хоренского есть упоминание о Басре, основанной спустя 200 с лишним лет после его смерти, когда распространился ислам и был создан Арабский Халифат!

Сен-Мартен пишет, что еще до него факт об упоминании Басры в труде М.Хоренского обнаружил другой французский исследователь М. Сент-Круа, который *“делал уже примечание о том, что Басра упоминается в нашей географии Армении, дающей повод считать, что его автором не является Моисей Хорен; но ни он, ни кто-нибудь другой, не могут указать того, как в том же параграфе, имеется вопрос о другом городе, основанном равным образом после возникновения мусульманства, и это Куфа, которая была построена после взятия Мадаина, столицы империи Персов, в 17 году хиджры (638 г. от Р.Х.)”*. **Значит, мало того, что у Хоренского есть упоминание о Басре, так еще там повествуется о городе Куфа, также основанном через несколько веков после его смерти в период Арабского Халифата!**

Сен-Мартен приводит еще целый ряд городов, топонимов и событий, о которых Моисей Хоренский не мог знать, поскольку они имели место на много веков позже, и, по мнению французского кавказоведа, труд, приписываемый Моисею Хоренскому, в лучшем случае можно отнести к X–XI вв. Но далее Сен-Мартен высказывает сомнение даже в этой датировке, поскольку у М.Хоренского приводятся события и названия и более позднего периода!

Сен-Мартен обнаруживает, что у М.Хоренского – автора V века, описывается город Рован, Реван, который был построен азербайджанскими правителями в XVI веке!

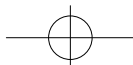
Французский кавказовед по поводу этого ляпа с удивлением пишет в комментарии: *“Я примечая (в “Географии” Моисея Хоренского – авт.) еще название Рован, данное одному из регионов Азербайджана, которое возможно является Реваном, и ему это название присвоили мусульмане, это часть Армении – Эриван, является столицей, которая под их властью была всегда частью Азербайджана”.*

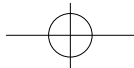
То есть Сен-Мартен и ученые его времени прекрасно были осведомлены о тюркских мусульманских основателях и дате построения ими города-крепости Ревана (Иревана), являвшегося “всегда частью Азербайджана” и нигде не упоминают о древнеармянском Эребуни-Ереване, миф о котором армянские ученые придумали в середине XX века. **Несмотря на то, что Сен-Мартен старается назвать эти земли “частью Армении”, он, тем не менее, вынужден признать, что в действительности это исконно азербайджанские земли и всегда были таковыми.**

Напомним, что на территории нынешней Армении в средние века располагался Чухурсаад – одно из четырех бейлярбекств азербайджанской династии Сефевидов. **В 1504-м году сефевидский шах Исмаил поручил своему полководцу Ревангулу-хану построить на этой территории крепость. Крепость была возведена за 7 лет на скалистом берегу в юго-восточной стороне реки Занги, ныне переименованной армянами в Раздан. Построенная крепость была названа Реваном в честь Ревангулу-хана, а позже стала произноситься как Иреван, поскольку в тюркских языках перед согласной буквой “р” часто произносится гласная “и”. Эриванская крепость прославилась на Востоке как город минаретов. В крепости было 8 мечетей, 800 домов, и там жили только азербайджанские тюрки.**

Эриванская крепость была административно-политическим центром Эриванского ханства и символом его мощи в течение 300 лет, пока в XIX веке не началась продвижение царской России на Южный Кавказ. Началась серия кровопролитных войн между Россией, Османской и Персидскими империями за господство в этом регионе. В течение 23 лет Российская империя не могла взять стратегически важную Эриванскую крепость, находящуюся на стыке Османской и Персидской империй. И лишь в октябре 1827-го года 12-тысячная русская армия под командованием генерала Паскевича, в результате кровопролитных боев смогла взять Эриванскую крепость.

Несмотря на взятие Эриванской крепости, русская армия не стала ее разрушать. Даже после упразднения ханства, образования Армянской области, а затем

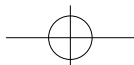
Эриванской губернии крепость оставалась сердцем города, его главной достопримечательностью. Некоторые разрушения в Эриванской крепости произошли во время землетрясения в 1864 году.

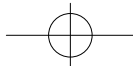
Частично сохранившаяся Эриванская крепость начала разрушаться армянскими властями в 1920-х гг., когда снесли дворец сардара, мечети, бани и постройки, напоминавшие о мусульманском и тюркском прошлом Эривана. Стены, похожие на стены Бакинской крепости, постепенно были разобраны, кладбища уничтожены, названия кварталов изменены. После того, как на исконно азербайджанских землях была образована Армянская ССР, началось тотальное разрушение крепости и памятников средневекового азербайджанского зодчества. **По завершению этого процесса, в 1936 году, армяне переименовали город в Ереван, и тем самым стерли и само упоминание о том, кем был создан город, и кто жил в этой жемчужине азербайджанской и мусульманской культуры.** В Ереване не пощадили даже уникальный по своей красоте дворец Эриванского хана (сардара), где ссыльными декабристами в 1827 году была впервые поставлена бессмертная пьеса А.Грибоедова “Горе от ума” в присутствии самого автора.

И только после уничтожения Эриванской крепости был придуман в 1960-е годы миф об Эребуни-Ереване, якобы основанном в 782 г. до н.э. Все началось с того, что в 1950-х годах советские археологи на приличном расстоянии от Еревана нашли остатки урартской крепости, где была обнаружена табличка с клинописью расшифрованной как “РБН”. Эти буквы “РБН” незамедлительно были преподнесены армянской стороной как слово “Эребуни” – Ереван.

Так найденная клинопись с “РБН” и была притянута за уши к истории Еревана, что вызвало жесткую критику со стороны именитых советских и зарубежных ученых, в том числе участвовавших в раскопках этой урартской крепости. Однако, несмотря на это, некогда найденная крепость Эребуни затем стала основанием для властей Армянской ССР в 1968 году отпраздновать 2750-летие Еревана. Хотя до сих пор в источниках и архивных материалах нет никакого сообщения о Ереване до начала XVI века, когда была заложена основа Эриванской крепости.

Эриванская крепость и ее постройки напоминали бакинский Ичери Шехер, ханский дворец в Шеки и ныне почти уничтоженный армянами на оккупированных азербайджанских землях ханский дворец в Шуше. Все эти и многие другие архитектурные памятники, в том числе и Эриванская крепость, ясно показывают ареал распространения азербайджанской средневековой культуры, что, видимо, не дает покоя армянской стороне. Иначе бы не был уничтожен исторический центр армянской столицы – Еревана. Ведь у многих древних городов есть свой ис-

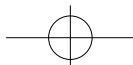

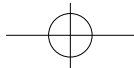
торический центр, который является гордостью и жемчужиной, охраняемой со стороны властей и народа. Исторический центр есть у Москвы, Тбилиси, Баку и множества других старых городов мира, но его ныне нет у Еревана...

Сен-Мартен справедливо отмечает, что труды Моисея Хоренского (он же Мовсес Хоренаци – прим. авт.) стали известны научной общественности только в XVII веке. Это произошло после того, как отрывки из М.Хоренского были напечатаны в вышедшей в Марселе (Франция) в 1683 году на армянском языке в “Книге географии и мифологии, или Книге Ренара” (Livre de Gйographie et de Fables, ou Livre du Renard) – сборнике мифологических рассказов. Таким образом, труд якобы V века стал известен только в XVII веке, что само по себе вызывает сомнения как в его древности, так и достоверности. К тому же появление отрывков из М.Хоренского в книге, посвященной мифам, еще раз подтверждает несерьезное к этому труду отношение со стороны научных кругов Европы. Это уже много позже армянские лжеученые всяческими ухищрениями и переименованием первоначальных текстов М.Хоренского возведут его труды в ранг “незыблемых первоисточников”, а его самого в ранг “отца армянской истории”.

Относительно названного марсельского издания переводов из М.Хоренского А.Ж.Сен-Мартен пишет: “Без сомнения этот перевод сделан с наименьшей аккуратностью, к тому же с неважно написанной рукописи, с большим количеством ошибок в названиях стран. Братья Вистон затем перепечатали этот труд в Лондоне, в 1736 году с латинской версии, в продолжение истории Моисея Хорена, с сокращениями, следуя изданному в Марселе варианту, с незначительными поправками; **в нем также не хватает смысла, его достаточно трудно понять, особенно начало, где есть подробные разделы по астрономии и математике, которые на армянском не могут выразить всю необходимую ясность и которые не были, наверное, хорошо поняты и самим переводчиком-армянином.** Мы не можем утверждать это с точностью: ошибки, которые имеются в этом труде слишком многочисленные и грубые, и позже потеряли связь со временем (историческим периодом – авт.), к которому они приписываются... **Мы не знаем ничего о рукописи: единственно ясно то, что это рукопись армянина**”.

Таким образом, Сен-Мартен ясно дает понять, что рукопись, приписываемая Моисею Хоренскому, никоим образом не может быть оригиналом. К тому же это малограмотная подделка или поздний ее перевод с армянского, осуществленный непонятно кем и когда. Сен-Мартен пишет: “В “Географии”, приписываемой Моисею Хорену, изданной в Марселе, на стр. 61-71 находится несколько путевых заметок о путешествии в Товин (Двин)... По-видимому, геогра-

фия, приписываемая Моисею Хорену, могла быть составлена в IX или X веке, во времена, когда Товин еще был главным городом Армении. Эти отрывки напечатаны с еще меньшей заботой о труде; они буквально кишат ошибками...”

А теперь приведем некоторые цитаты из самой “Географии” Моисея Хоренского, относительно того, где находится географическая область Армении. Автор разделяет Армению на несколько частей:

“Армения третья находится на востоке от Силисии вблизи горы Торус, и здесь есть три горы, четыре реки и два прохода в Сирию.

Армения первая находится на востоке от Каппадокии первой и по соседству с Арменией третьей; Евфрат ограничивает ее с восточной стороны; здесь находится гора *Аргес*, река Халис и несколько других мелких речек.

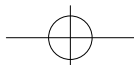
Армения вторая находится на востоке от Каппадокии, простирается в длину до Евфрата; здесь находятся две другие реки, много очень больших гор, численностью более двадцати двух”.

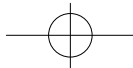
Далее М.Хоренский описывает так называемую “Великую Армению” (Большую Армению – авт.), которая, просуществовав небольшой промежуток времени, всего на несколько десятков лет в I в. до н.э. смогла захватить некоторые территории на Кавказе. Затем эта “Великая Армения” была разгромлена со стороны Римской империи, после чего став данником и вассалом соседних государств, через некоторое время вовсе исчезла с исторической арены. **Рассказывая об этой “Великой (Большой) Армении”, М.Хоренский упоминает Азербайджан:**

“Армения великая находится на востоке от Каппадокии и малой Армении, на берегу Евфрата, около горы Торус, которая разделяет Месопотамию; с южной стороны она граничит с Ассирией; и **идет от Адербадагана в сторону Мидии**, простираясь до места впадения Аракса в Каспийское море; на севере она ограничивается Албанией, Иберией и Колхидой или Эгером, до места, где Евфрат направляется в сторону юга”.

То есть М.Хоренский, говоря о землях, некогда захваченных “Великой Арменией”, упоминает об Азербайджане и локализует его севернее Мидии, а именно НА КАВКАЗЕ. Тем самым **“отец армянской истории V века” или тот, кто за него писал эту книгу, констатирует существование Азербайджана на Кавказе в раннем средневековье или в более поздний период!** В подтверждение этого М.Хоренский, описывая область **Васбураган** “на востоке от Персидской Армении и вблизи границы с Горджайком (Грузия)”, среди ее провинций упоминает **Адербадуни (Азербайджан)**, вновь локализуя его на Кавказе.

М.Хоренский еще раз упоминает об Азербайджане, рассказывая о древнем Байлакане (Бейлаган на территории Азербайджанской Республики – авт.): **“Пай-**

дагаран на востоке от Удии, вблизи Аракса: он состоит из двенадцати провинций, которые **составляют часть сегодняшнего Азербайджана...**

К тому же армянский автор, повествуя об удинских землях, пишет: “Удия вблизи Аракса, между Арцахом и рекой Кура: она состоит из семи провинций, **которые находятся под властью албанцев...**”

Затем М.Хоренский, описывая область Арцах, отмечает, что эти земли кавказских албан и упоминает о том, что там проживают и кара-коюнлу (!):

“**Арцах** по соседству с Сюником, он состоит из двенадцати провинций, которые **находятся под властью албанцев**, и другие, как Хапант, Вагуни, Пертадзор, большой Иран, большой Гован, Харджлан, Мукан (Мугань), Биан, Байдзган, Сисаган, Кердаг, Касдим, Фарнес, Гокт, **в которых проживают каракоюны**”.

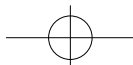
Как видим, “отец армянской истории”, которого ученые Армении упорно называют автором V века, **упоминает об азербайджанском племени кара-коюнлу, известном лишь с XIII–XIV вв.!**

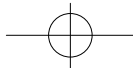
Говоря об Азербайджане в числе провинций Мидии, М.Хоренский упоминает и Рован – Иреван: “**Мидия**, которую называют *Кусди-кабок*, соседствует с Арменией и Каспийским морем. Здесь находятся провинции: **Азербайджан**, Рей, Килан, Муган, Тилум, Ахмадан, Тампвар, Сбарасдан, Амл, Кшош и **Рован** (Иреван – авт.).

В своей “Географии” М.Хоренский упоминает и о тюрках, живущих в огромном ареале от нынешней европейской части России и до Китая. В его труде написано: “В **Скифии** проживают *Абакдары* (Бактрия – авт.), **называющие себя тюрками**. Их страна начинается от реки Итиль (Волга) и простирается до горы Имаус (Алтай – авт.) и до Дженаздана (Китай – авт.)”.

То есть М.Хоренский, якобы живший в V веке, рассказывает об Азербайджане на Кавказе, о тюрках, ареале их расселения и деятельности, тем самым “подставляя” нынешних идеологов армянского национализма, утверждающих, что “все тюрки – кочевники”, а Азербайджан “не имеет никакого отношения к древней истории и Кавказу”.

Из всего этого можно делать вывод, что поток армянских фальсификаций, компиляций и хищения истории других народов принял устойчивый характер в XVII–XVIII вв., когда европейские державы и римско-католическая церковь поставили целью завоевание Малой Азии и Кавказа. В дальнейшем этот поток исторической лжи был поставлен на массовый конвейер, и в XIX–XX вв. стало выходить огромное количество исторических трудов по Армении. Авторы этих книг уже ссылались на лживые “древние первоисточники” вроде трудов “отца армянской истории”, всплывших вдруг в Европе всего за 100–150 лет до этого. О том,

что не следует доверять армянским источникам, не раз напоминали известные ученые с мировым именем.

В частности советский историк, специалист по истории стран Ближнего и Среднего Востока и Византии член-корреспондент АН СССР Нина Пигулевская в этой связи отмечала: **“армянские источники многократно перерабатывались и были интерполированы...”**

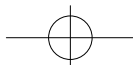
Относительно локализации всей географической области Армения вне Кавказа, в Малой Азии, Н.Пигулевская, ссылаясь на сирийскую средневековую хронику, составленную в VI веке, пишет: “автор считает с первых строк Армению расположенной “в северной стороне”, можно предположить, что его местопребыванием была Месопотамия в части, принадлежавшей Византии...”

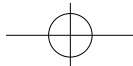
Также относительно кавказских албан, исходя из этого древнего сирийского источника, Н.Пигулевская пишет, что: “Аран (Албания) имеет язык, не сходный с языком других народов, им (сирийским автором – авт.) названных...”

Подводя итоги, следует отметить, что труды “отца армянской истории” Моисея Хоренского, как одного из основополагающих источников, на который опирается и ссылается современная армянская и частично мировая историческая наука, в основном являются сборником компиляций и фальсификата. Вместе с тем в трудах, приписываемых М.Хоренскому, содержится немало фактов из других древних источников, которые дают дополнительные сведения о географическом ареале средневекового Азербайджана, топонимах Южного Кавказа и населявших его народах.

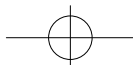
ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

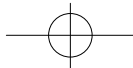
1. Archiv für Asiatische litteratur, geschichte und sprachkunde, erster band, in-4°, p. 114-118
2. Excerpta ex libro Stephani, Synenis archiepiscopi, scripto sub finem saculi XIII, cui titulus est: Badmuthiun Orbeleanzz, Historia Satraparum Orbelensium, in majore Armenia; a M. V.LACROZIO, BAERO Transmissa. pp. 114-119
3. Histoire des Orpélians, chap. VIII
4. Jean-Antoine Saint-Martin. “Mémoires historiques et géographiques sur l’Arménie, suivis du texte Armenien de l’histoire des princes Orpélians”. Volume 2, Imprimerie Royale, 1819
5. Jean Saint-Martin. “Mémoires historiques et géographiques sur l’Arménie, suivis du texte Armenien de l’histoire des princes Orpélians”. Volume 2, Imprimerie Royale, 1819, pp 1-14
6. Jean-Antoine Saint-Martin. “...”. Volume 2, Imprimerie Royale, 1819. (“Исторические и географические воспоминания об Армении, а также текст истории армянских князей Орпелиан”. ТОМ 2. Париж, Королевская типография, 1819 г. – пер Н.Ш.Гусейнова)

7. Jean-Antoine Saint-Martin. Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie, suivis du texte Armenien de l'histoire des princes Orpélians, 1819, pp.301—394
8. Jean-Antoine Saint-Martin. Mémoire sur l'époque de la composition de la Géographie attribuée a Moïse de Khoren, 1819
9. Jean-Antoine Saint-Martin. Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie, suivis du texte Armenien de l'histoire des princes Orpélians, 1819, p 302
10. Jean, йвккe des Mamigonйans, Historie de Daron, ch. Vii, pag. 10, suppl. йdition de Constantinople, 1719 // Jean-Antoine Saint-Martin. Мйmoires historiques et гйоgraphiques sur l'Армйnie, suivis du texte Armenien de l'histoire des princes Орпйlians, 1819, p 311
11. Jean-Antoine Saint-Martin. Мйmoires historiques et гйоgraphiques sur l'Армйnie, suivis du texte Armenien de l'histoire des princes Орпйlians, 1819, p 312
12. Jean-Antoine Saint-Martin. Мйmoires historiques et гйоgraphiques sur l'Армйnie, suivis du texte Armenien de l'histoire des princes Орпйlians, 1819, p 315
13. Jean-Antoine Saint-Martin. “Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie, suivis du texte Armenien de l'histoire des princes Orpélians”. Volume 2, Imprimerie Royale, 1819. p. 316
14. Journal des Savans, 1789, Avril, pag. 217 ei suiv. // Jean-Antoine Saint-Martin. Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie, suivis du texte Armenien de l'histoire des princes Orpélians, 1819, p 313
15. Livre de Géographie et de Fables, ou Livre du Renard”. // Jean-Antoine Saint-Martin. “Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie, suivis du texte Armenien de l'histoire des princes Orpélians”. Volume 2, Imprimerie Royale, 1819. p. 315-316
16. Thesaurus epistolicus Lacrozianus, tom III, p. 5 et 6, et 11-14
17. Арменская история, сочиненная Моисеем Хоренскимъ, съ краткимъ географическимъ описаніемъ древней Арменіи. Перевод архидьякона Иосифа Иоаннеса. СПб., 1809 г.
18. Армянская география VII века по Р. Х., приписываемая Моисею Хоренскому. Перевод К.Патканова, СПб.: Типография Императорской Академии Наук, 1877
19. В дополнение к домашнему заданию А.Арзуманяна по истории Еревана, Армении и христианства на Южном Кавказе / regnum.ru, 31.12.2011
20. Пигулевская Н. Сирийский источник VI в. о народах Кавказа // Вестник древней истории, № 1, 1939 г.
21. Советская историческая энциклопедия. Под ред. Е. Жукова. М.: Советская энциклопедия, 1973–1982 гг.

Səadət Novruzova

BEYNƏLXALQ LİZİNQİN İQTİSADI VƏ HÜQUQI HADİSƏ KİMİ ÜMUMİ XARAKTERİSTİKASI

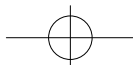
Hüquqi və iqtisadi ədəbiyyatda lizinq müqaviləsinin yaranma əsasları fərqli şəkildə qiymətləndirilir. Hüquqşünasların fikrincə, maliyyə vəsaitlərini iqtisadiyyata investisiya etməyin yeni vasitələrini tənzimləməyə yönələn bir institut kimi lizinq müqaviləsi ABŞ-da XIX əsrin ortalarında, Qərbin digər ölkələrində isə XX əsrin ortalarında yaranmışdır.

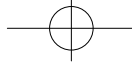
Lizinq müqaviləsinin inkişaf tarixinin tədqiqatçıları adətən qeyd edirlər ki, ABŞ-da və Qərbi Avropada lizinqin geniş tətbiqinə təkan verən hadisə dəmir yolu nəqliyyatının inkişafı olmuşdur. Belə ki, dəmir yolu kompaniyaları artıq xərclərə məruz qalmamaq üçün ayrı-ayrı nəqliyyat vasitələrini mülkiyyət hüququ üzrə deyil, istifadə əsasında əldə etməyə çalışırdılar. XX əsrin 50-ci illərində ABŞ-da lizinq əsasında maşın, təyyarə və digər nəqliyyat vasitələrini istismaredici təşkilatlara ötürmək kifayət qədər geniş hal almışdı. İxtisaslaşmış lizinq təşkilatlarının yaradılması həmin illərə aid edilir.

İqtisadi ədəbiyyatda lizinqin minillik tarixə malik olması barədə fikirlərə də rast gəlmək olar. İqtisadçılar Şumerin qədim dövlətlərində, Xammurapi qanunlarında lizinqin izlərini tapırlar. Onların fikrincə, Yustinianın İnstitutunda lizinq münasibətlərini tənzimləyən normaların məcəlləşdirilməsi həyata keçirilmişdir. Lakin onların elmi əsərləri ilə yaxından tanışlıq əmlak kirayəsi ilə bağlı bütün münasibətlərin, habelə mülkiyyət hüququ üzrə deyil, başqa hüquqlar əsasında əmlak üzərində həyata keçirilən sahibliyin lizinq kimi qəbul edilməsi bəlli olur. Hesab edilir ki, belə yanaşma lizinq müqaviləsinin mahiyyətini, onun şərtlərini anlamamaqdan irəli gəlir. Belə ki, lizinq müqaviləsi özündə iki müqavilənin – əmlak kirayəsi və alqı-satqı müqavilələrinin xüsusiyyətlərini birləşdirir.

Qeyd olunduğu kimi, əksər ölkələrin qanunvericiliyində lizinq müqaviləsi tənzimlənirdi, lizinqə dair müvafiq normalar, hətta məcəlləşdirilmiş qanunvericilik aktlarına da daxil edilirdi.

Misal üçün, mülki hüququn ən yeni məcəlləşdirilməsi hesab edilən, ümumi və qitə hüququnun kəsişməsində yerləşib, hər iki hüquq sisteminin xüsusiyyətlərini özündə birləşdirən Kvebekin Mülki Məcəlləsi lizinq müqaviləsini mülki-hüquqi müqavilənin ayrıca bir növü kimi qiymətləndirib bu müstəqil müqavilə növünə ayrıca

başlıq ayırır. Həmin məcəlləyə görə lizinq verən daşınar əşyanı müəyyən haqla, müəyyən müddətə lizinq alanın sərəncamına verir; lizinq verən lizinqin predmeti olan əmlakı lizinq alanın tələbi və göstərişləri əsasında üçüncü şəxsdən alır. Lizinq müqaviləsinin predmeti olan əmlak daşınmaz əşya ilə bağlı olduğu halda belə, öz fərdiliyini itirməmək şərti ilə müqavilənin bütün müddəti boyu daşınar əşya xarakterliyini saxlayır. Lizinq müqaviləsinin mövcudluğu haqqında lizinq verən əmlakın alqı-satqı müqaviləsində göstərməlidir.

Bununla yanaşı, satıcı əmlakın alqı-satqısına dair müqavilədən irəli gələn bütün qanuni və müqavilə qarantiyaları üzrə lizinqalanın qarşısında məsuliyyət daşıyır. Əmlak lizinq alanın sahibliyinə keçən kimi əşyanın bütün məhvəmə riskləri onun üzərinə keçir. Eyni qayda əmlakın təmirinə də aid edilir. Belə ki, əmlakın saxlanılmasına və təmirinə yönəldilmiş bütün xərcləri lizinq alan ödəyir. Lizinq predmetini təşkil edən əmlak lizinq verən tərəfindən müqavilədə göstərilən müddətdə lizinq alana təhvil verilmədiyi halda, lizinq alan müqaviləni birtərəfli qaydada ləğv edə bilər.

Lizinq alan lizinq obyektini müvəqqəti sahibliyə və istifadəyə alır, lizinq müqaviləsi bitdikdən sonra lizinq predmetinə mülkiyyət hüququnun keçməsi müqavilədə nəzərdə tutulmadığı təqdirdə o, əmlakı lizinq verənə qaytarmalıdır.

Lizinq müqaviləsi onunla bağlı xüsusi qanunvericilik tənzimlənməsinə malik olmayan bir çox ölkələrin (ABŞ, Yaponiya və s.) məhkəmə təcrübəsində mövcuddur. Lakin bəzi ölkələrdə xüsusi normativ hüquqi aktlar qəbul edilmişdir (Fransa – 2 iyul 1966-cı il qanunu, İngiltərə – 1965-ci il tarixli icarə-satış haqqında qanun).

Hüquq ədəbiyyatında lizinq müqaviləsinə dair xarici ölkələrin qanunvericiliyini nəzərdən keçirdikdə adətən, onun aşağıdakı xüsusiyyətləri fərqləndirilir:

1. Bir tərəfin – lizinq verənin müəyyən əşyanı müqavilə ilə şərtləşdirilmiş müəyyən haqla, müəyyən müddətə lizinq alanın istifadəsinə verməyə borclu olduğunu, digər tərəfin – lizinq alanın isə müəyyənləşdirilmiş dövrilikdə müzd ödəməyə borclu olduğunu nəzərdə tutan müqavilə lizinq müqaviləsi sayılır.

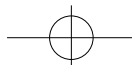
2. Lizinq müqaviləsi 3 subyektdən ibarətdir : lizinq verən, lizinq alan və satıcı.

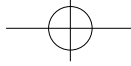
3. Lizinq verən lizinq alanın tələbi ilə müqavilədə nəzərdə tutulan əmlakı hazırlamağa və ya əldə etməyə borcludur.

4. Lizinq verən lizinq obyektini üçüncü şəxsdən – satıcıdan alıb, öz mülkiyyətinə keçirir.

5. Lizinq verən özünə məxsus maliyyə vəsaiti hesabına əldə etdiyi lizinq obyektini lizinq alana müəyyən haqla, müəyyən müddətə müvəqqəti sahibliyə və istifadəyə verir.

6. Lizinq müqaviləsinə mülkiyyət hüququnun lizinq alana keçməsi və ya keçməsi şərtləri də daxil edilə bilər.

7. Alqı-satqı müqaviləsində nəzərdə tutulduğu təqdirdə, lizinq obyektinə təminatlı xidmət satıcı tərəfindən həyata keçirilir.

8. Lizinq müqaviləsində ayrı qayda nəzərdə tutulmadığı halda lizinq alan lizinq obyektinə texniki xidməti, obyektin təmirini öz hesabına keçirir.

Dünya iqtisadiyyatının hazırkı inkişaf şərtləri çərçivəsində maliyyə lizinqi geniş yayılmışdır. Buna səbəb onun ayrı-ayrı ölkələrin təsərrüfat subyektləri tərəfindən istehsal və digər sahələrin maliyyələşdirilməsinə yönələn əlavə mənbələrin cəlb edilməsi ilə bağlı olmasıdır. “Lizinq” termini (ingiliscə leasing, lease – icarə sözündən törəmədir) avadanlıq, nəqliyyat vasitələri və istehsal təyinatlı digər obyektlərin uzunmüddətli icarəsini nəzərdə tutur. (Belçika qanunvericiliyində “əmlak kirayəsi” maliyyələşdirilməsi müqaviləsi, sadəcə kirayə anlayışı istifadə olunur. Qeyd olunurdu ki, beynəlxalq ticarət təcrübəsində maliyyə lizinqi icarə institutunun xüsusi növü kimi qəbul edilir. Müxtəlif ölkələrin qanunvericiliyində maliyyə lizinqi, həmçinin bir şəxs – lizinq verənin öz vəsaitləri hesabına alınmış əmlakın başqa şəxs – lizinq alanın icarəsinə vermək və bunun müqabilində icarə ödənişləri almaq məqsədini daşıyan kommersiya fəaliyyətini özündə ifadə edən icarə müqaviləsinin ayrıca növünü təşkil edir.

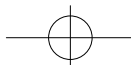
Lizinq müqaviləsinin əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, lizinq verən (kommersiya bankları, investisiya fondları, sığorta şirkətləri, ixtisaslaşmış lizinq təşkilatları) alqı-satqı müqaviləsi vasitəsilə əldə edilən əmlakı özü istifadə etmədən lizinq alanın istifadəsinə verir. Bu hal lizinq müqaviləsinə tək icarə müqaviləsinin növü kimi deyil, həmçinin uzunmüddətli kreditləşmə forması kimi qiymətləndirməyə əsas verir. (Kredit-icarə müqaviləsinin əsas xüsusiyyətlərindən biri kirayə alana kirayə olunan əmlakın alınma hüququnun verilməsidir.1)

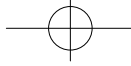
Bu kreditləşmə zamanı lizinq alan mütəmadi olaraq lizinq verənlə razılaşdırılmış həcmdə icarə ödənişlərini keçirməklə kreditlərini ödəmiş olur. Bu ödənişlərin həcmi avadanlığın dəyərindən (bir qayda olaraq, tam amortizasiyasına uyğun olaraq), avadanlığın əldə edilməsi ilə bağlı lizinq verənin xərclərindən (kredit vasitələrindən istifadə halını misal kimi göstərmək olar) və bilavasitə lizinq verənin mənfəətini təşkil edən məbləğdən ibarətdir. Bununla da, lizinq müqaviləsi bağlandığı zaman bir-birindən asılı üçtərəfli münasibətlər yaranır.

Hazırda beynəlxalq maliyyə lizinqi müqaviləsi üzrə bağlanmış əqdlərin sayının artmasına bir-birilə əlaqəli olan iki faktor təsir edir:

1. Müxtəlif ölkələrdə lizinqin tətbiqinin sürətlə artması.
2. Beynəlxalq ticarət münasibətlərinin inkişafı.

Bu səbəbdən beynəlxalq lizinq müqaviləsinə tənzimləyə biləcək, onun tətbiqini stimullaşdıran hüquq institutlarının yaradılması zərurəti böyükdür. Bu zaman həm ümumi-hüquqi (güzhətli vergi, gömrük rejimlərini tənzim edən normalar), həm də xü-

susi-hüquqi tənzimləyici vasitələr tətbiq edilməlidir. Sonunculara ilk öncə kollizion normaları özündə ehtiva edən beynəlxalq müqavilələr, milli kollizion hüquq, mülki qanunvericilik yüksək səviyyədə işlənmişdir.

Hal-hazırda beynəlxalq ticarət təcrübəsində lizinq münasibətlərini tənzimləyən əsas akt 1988-ci il tarixli Ottava Konvensiyasıdır. Belə ki, lizinq əməliyyatlarının bir çox ölkələrdə, o cümlədən beynəlxalq əməkdaşlıq miqyasında geniş yayılması lizinq müqaviləsini beynəlxalq səviyyədə tənzimləyən normaların yaradılmasına zərurət yaratdı. Nəticədə, 28 may 1988-ci il tarixdə beynəlxalq maliyyə lizinqinə dair Ottava Konvensiyası qəbul edildi.

Beynəlxalq maliyyə lizinqinə dair Konvensiyanın maraq doğurmasına səbəb tək onun özündə kollizion normaları birləşdirən beynəlxalq xüsusi hüququn aktı olmasından ibarət deyil. Konvensiya, həmçinin lizinqin anlayışına, onun xarakterik cəhətlərinə dair dəqiq müddəaları ilə fərqlənir. Konvensiyanın bir sıra ölkələrin qanunvericiliyi ilə əlaqədar yanaşmaların nəticəsi olduğunu nəzərə alıqda isə bu məqam daha çox qiymətləndirilir.

Ottava Konvensiyasında birbaşa tənzimlənməyən məsələlər onun əsaslandığı əsas prinsiplərə uyğun həll edilir, belə prinsiplərin olmadığı təqdirdə isə beynəlxalq xüsusi hüququn normaları tətbiq edilir. Konvensiyanın özündə ayrı-ayrı kollizion normalar nəzərdə tutulub ki, onların da vasitəsilə müxtəlif əmlak növləri üzrə əşya hüquqlarını tənzimləməyə yönəlmiş hüquq normaları müəyyən edilir.

Adı çəkilən Konvensiyadan görünür ki, beynəlxalq maliyyə lizinqi müqaviləsinə görə bir tərəf (lizinq verən) digər tərəfin (lizinq alanın) göstərişi əsasında üçüncü tərəflə (təchizatçı-satıcı) gəlidiyi razılıq üzrə (çatdırma müqaviləsi) lizinq alanın maraqlarına toxunduğu üçün onun razılıq verdiyi şərtlər əsasında məşin, istehsal vasitələri və digər avadanlıqları əldə edir və lizinq alana sonuncunun icarə haqqını ödəməsi şərti ilə ona avadanlıq verməyi nəzərdə tutan lizinq razılaşmasını bağlayır.

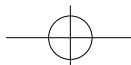
Beynəlxalq maliyyə lizinqi müqaviləsinə dair Konvensiyanın fərqli cəhətlərindən biri ondan ibarətdir ki, adı çəkilən akt maliyyə lizinqə müqaviləsinin tərəfləri arasında yaranacaq hüquq və vəzifələrin pozitiv tənzimlənməsini təşkil edir.

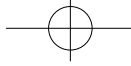
Yuxarıda qeyd olunan Konvensiyanın mahiyyətindən bəlli olur ki, maliyyə lizinqi iki növ müqavilə növünü özündə ehtiva edir:

1. Lizinq alanın göstərişi və seçiminə əsaslanan avadanlığın əldə edilməsinə yönəlmiş lizinq verənlə avadanlığın təchizatçısı arasındakı alqı-satqı müqaviləsi.

2. Avadanlığın istifadəsi müqabilində lizinq alan tərəfindən mütəmadi olaraq lizinq verənə ödənilən lizinq ödənişlərini nəzərdə tutan lizinq müqaviləsi.

Konvensiyanın mətnində istənilən maliyyə lizinqi müqaviləsinə xas olan xüsusiyyətlər də göstərilir. Həmin xüsusiyyətlərə aşağıdakılar aiddir:

1. Lizinq alan lizinqin predmetini təşkil edən avadanlığı və təchizatçını lizinq verənin “təcrübə və mülahizə”lərinə istinad etmədən, özü müəyyən edir.

2. Lizinq verən tərəfindən əldə edilən avadanlıq yalnız onunla lizinq alan arasında bağlanan lizinq müqaviləsinə uyğun əldə edilir.

3. İcarə ödənişi avadanlığın bütün və ya əhəmiyyət kəsb edən hissəsinin dəyərinin amortizasiyasını nəzərə alınmaqla ödənilməlidir.

Adı çəkilən xüsusiyyətlərdən başqa, Konvensiyada lizinq alanın icarə avadanlığını almaq hüququnun verilib-verilməməsindən asılı olmayaraq, onun tətbiq edilməsinin xüsusi olaraq vurğulanması, həmin cəhətin məcburi olmamasını göstərir.

Beynəlxalq maliyyə lizinqi müqaviləsinin tətbiq sferası da özünəməxsus qaydada müəyyən edilir. İlk öncə qeyd edilməlidir ki, Konvensiya lizinq verənlə lizinq alanın fəaliyyət yerləri fərqli ölkələrdə olduğu hallarda tətbiq edilir, bir sözlə, Konvensiyanın tətbiqi üçün lizinq verənlə lizinq alanın kommersiya təşkilatları fərqli dövlətlərin ərazisində yerləşməlidir. Bununla da, mahiyyəti üzrə maliyyə lizinqini beynəlxalq hesab etməyə əsas verən əlamətə rast gəlik. Odur ki, lizinq verənlə lizinq alan, onların fəaliyyət yerləri eyni dövlətin ərazisində olduğu təqdirdə, belə lizinq müqaviləsi beynəlxalq sayılmayaraq, müvafiq Konvensiyanın müddəaları altına düşür.

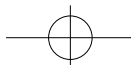
Lizinq verənlə lizinq alanın fəaliyyət yerlərinin eyni dövlətin ərazisində olması şərti ilə yanaşı, Konvensiyanın tətbiq edilməsi üçün maliyyə lizinqinə dair müqavilə razılığa gələn tərəflər ilə, yəni Konvensiyanın üzvü olan dövlətlər ilə bağlı olmalıdır.

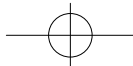
Hətta bu halların mövcudluğu təqdirdə, Konvensiyanın tətbiqi üçün istisnalar mövcuddur. Amma bunun üçün hər iki müqavilənin tərəfləri arasında müvafiq razılıq olmalıdır.

Konvensiyaya görə, Maliyyə lizinqi müqaviləsinin qüvvədə olduğu müddət ərzində icarəyə verilən əmlakın mülkiyyətçisi lizinq verən olur. Onun lizinqin obyektinə dair mülkiyyət hüququ lizinq alanın müflisləşməyə məruz qaldığı təqdirdə belə müdafiə olunur. Belə ki, lizinq alanın kreditörünün tələbləri əsasında həmin əmlaka tutma yönəli bilməz.

Ev təsərrüfatında istifadə edilə bilən obyektlərin lizinq müqaviləsinin obyektləri sırasından çıxarılması beynəlxalq maliyyə lizinqi müqaviləsinin bir qayda olaraq, sahibkarlıq fəaliyyətinə aid edilməsinin göstəricisidir.

Maliyyə lizinqi müqaviləsinə görə lizinq verənin üzərinə icarəyə vermək məqsədilə lizinq obyektini öz mülkiyyətinə keçirmək, həmin əmlakı müqavilənin şərtlərinə və əmlakın təyinatına uyğun vəziyyətdə lizinq alanın istifadəsinə vermək kimi öhdəliklər düşür. Təchizatçının və avadanlığın seçimi lizinq verənin deyil, lizinq alanın üzərinə düşdüyündən Konvensiya, bir qayda olaraq, lizinq verəni satılan əmlaka münasibətdə lizinq alan qarşısında yarana biləcək məsuliyyətdən azad edir. Bununla

belə, lizinq alan avadanlığın əsas xüsusiyyətləri ilə bağlı pretenziyalarla lizinq verənə deyil, bilavasitə təchizatçıya (satıcıya) müraciət etmək hüququna malikdir.

Ancaq bu hal lizinq verəni avadanlığı lizinq alana vermək vəzifəsindən azad etmir. Lizinq verən əmlakı göndərməyi gecikdirməyə və ya göndərməməyə görə lizinq alan qarşısında məsuliyyət daşıyır. Belə ki, avadanlıq lizinq alana verilməyibsə və ya vaxtında verilməyibsə sonuncu aşağıdakı hüquqları əldə etmiş olur:

1) icarəyə verilən əmlakdan imtina etmək və ya lizinq müqaviləsinə birtərəfli şəkildə xitam vermək;

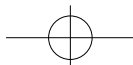
2) avadanlığın verilməsinə qədər lizinq ödənişlərini dayandırmaq.

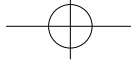
Maliyyə lizinqi müqaviləsinə görə lizinq alanın lizinq verən qarşısında öhdəlikləri icarə müqaviləsi üzrə icarəçinin adi öhdəlikləri üst-üstə düşür. Belə ki, icarəçi vaxtaşırı lizinq ödənişlərini həyata keçirməli, avadanlığa münasibətdə lazımi qayğı göstərməli, normal köhnəlmə (amortizasiya) və ya lizinq müqaviləsi ilə şərtlənən köhnəlmə nəzərə alınmaqla, lizinq obyektini aldığı vəziyyətdə saxlamalıdır. Lizinq müqaviləsi bitdikdən sonra lizinq alan lizinq obyektini lizinq verənə qaytarmalıdır. Təbii ki, lizinq alanın lizinq obyektinə münasibətdə mülkiyyət hüququnun keçməsi (müqavilədə nəzərdə tutulduğu halda) və ya əmlakın icarəsinin növbəti dövr üçün davam etdirilməsi hüququndan istifadə etməsi halları istisnadır.

Yuxarıda qeyd olunanlardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, beynəlxalq maliyyə lizinqi müqaviləsinin sürətli inkişafı adı çəkilən müqavilə növünə olan tələbatdan irəli gəlir. Və belə gedişlə dövlətlərin gələcəkdə də əməkdaşlığının davam etdirilməsi maliyyə lizinqini bu sahəyə daxil olan münasibətlərin əvəzolunmaz tənzimləmə vasitəsinə çevirəcəkdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Газман В. Лизинг: Теория, практика, комментарии. М., 1997
2. Гражданский кодекс Квебека /пер. с англ. и фр. М.,1999 (Сер. Современное зарубежное и международное частное право)
3. Гражданское и торговое право капиталистических государств.
4. Кулагин М. Указ.соч.
5. Покровская В. Международные коммерческие операции и их регламентация. М., 1996.
6. Харитонов Ю. Финансовая аренда (лизинг) \\\ Законодательство, 1998

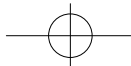
Zaur Hacı

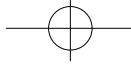
MƏHKƏMƏ SİSTEMİNDƏ ÇİRKLI PULLARIN YUYULMASI

Məlumdur ki, məhkəmələrin təbiətindən haqq-ədalətin bərqərar edilməsi gəlir, lakin aydındır ki, məhkəmələrdə hökm çıxardan normal insana xas olan hiss və emosiyalara malik hakimlərdir. Hər nə qədər, məntiq və təfəkkür əsas rol oynasa da, onların gücü və düşünmə istiqamətləri insanın təəssüratı və daxili inancından asılıdır. Müxtəlif ölkələrin qanunvericiliklərində belə, qeyd olunur ki, doğru-dürüst qərar qəbul edərkən hakim, eyni zamanda öz daxili inamına əsaslanmalıdır. Hakimin qarşısında duran iki tərəfin (və ya onların nümayəndələrinin) özünü aparma tərzləri istər-istəməz hakimin düşünmə istiqamətinə təsir göstərməklə nəticədə, yalnız müəyyən bir qərarının qəbul edilməsini bəraət etdirəcəkdir. Beləliklə, tərəflərdən birinin hakimlə ünsiyyət zamanı kobud ifadələrdən istifadə edilməsi həmin tərəfin məhkəmə işində qalibgəlmə şansını azaltmış olacaqdır. Məhkəmə işində qalibgəlmə – hamının məqsədidir; lakin, bəlkə də, pulları yuyanların deyildir..?

Çirklı pulların bir şəxsin hesabından digər şəxsin hesabına köçürülməsi zamanı köçürməyə dair tapşırıq pul yuyanların özləri və yaxud da fiktiv şəxsləri (strawman) tərəfindən verilir. Bu cür əməliyyatların şübhəli olunmasına dair maliyyə qurumunda əsaslar yarana bilər. Çox güman ki, tapşırığın birbaşa dövlətin müvafiq qurumları, misal üçün, məhkəmə tərəfindən verilməsi bu cür əsaslara səbəb olmazdı və bundan pulları yuyanlar da xəbərdardırlar.

İki şəxs sövdələşib, mövcud olmayan malların alqı-satqısına dair fiktiv bir müqavilə bağlaya və malların təhvil-təsliminə dair iki tərəfin imzası ilə təsdiqlənmiş akt tərtib edə bilərlər. (Oxşar fiktiv müqavilələr və aktlar xidmətlərin göstərilməsinə, müəllif hüquqlarının satılmasına, kredit, lizinq, qiymətli kağızlar və digər məsələlərə dair bağlana bilər.) Daha sonra, satılmış malların müqabilində ödənişin edilmədiyinə görə tərəflərdən biri digərinə qarşı məhkəmədə iddia qaldıra bilər. Qeyd etməliyik ki, iddia, bir qayda olaraq, cavabdehin yaşadığı (qeydiyyatda olduğu) yerin məhkəməsində qaldırılır [1, mad.35]. Beləliklə, cavabdeh digər ölkədə qeydiyyatdadırsa, məhkəmə iddiası digər ölkənin məhkəməsində qaldırılacaqdır. Bundan başqa, tərəflərin daha öncə bağladığı müqavilədə bütün iddiaların üçüncü bir ölkədə və yaxud da ad hoc bir məhkəməsində baxılacağına dair müddəa da qeyd oluna bilər. Bütün bu hallarda, alqı-satqı müqaviləsinin predmeti olan malların həqiqətən də mövcud olub-olmamasının, bu işlərdə pulların yuyulması niyyətinin olub-olmamasının müəyyən edilməsi xeyli çətinləşəcəkdir.

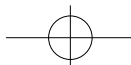
Məhkəmədəki işlər, yalnız tərəflərin təqdim etdikləri sənədlər (sübut və dəlillər) əsasında araşdırılır [1, madd.14.2]. Sənədlərin etibarlılığı hər nə qədər müstəqil mənbələrdən yoxlanılsa da, hər iki tərəfin sənədlərə dair etirazları olmadıqda təqdim edilmiş sənədlərin etibarlılığı şübhə doğurmaz. Bu hal isə çirklə pulların yuyulmasına dair risk səviyyəsi baxımından kifayət qədər həssas bir məqamdır.

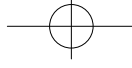
Təbii ki, tərəflərin bir-birinə qarşı iddiaların qaldırılması hüquqşünaslar vasitəsi ilə həyata keçirilə bilər. Bu halda, pulların yuyulmasına qarşı mübarizə sahəsində qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş tələblər həmin hüquqşünaslara tətbiq olunmaqla müəyyən risklər azalmış olacaqdır. Lakin, mülki işlərin aparılması, yalnız hüquqşünaslar deyil, hüquqlarının pozulduğuna inanan şəxslərin özləri və yaxud da həmin şəxslərin etibarnamə ilə müəyyən etdikləri digər şəxslərin (nümayəndələrin) köməyi ilə həyata keçirilə bilər.

Tərəflərdən birinin və ya hər ikisinin məhkəmə prosesi ilə maraqlanmaması, məhkəmə işində qalib olunmağına can atmaması və hətta məhkəmə hakimi ilə kobud rəftar etməklə onu müəyyən istiqamətdə qərar qəbul etdirilməsinə provokasiya edilməsi pulların yuyulmasının əlamətləri (həyəcan siqnalları) kimi qəbul edilməlidir.

Məhkəmə tərəfindən iddianın təmin edilməsi, sözsüz ki, pul yuyulanlarını öz məqsədlərinə çatdıracaqdır. Bununla belə, məhkəmə tərəfindən iddia təmin olunmasa belə və hətta tərəflər arasında barışıq sazişi bağlansa da, pul yuyanlar istədiklərinə nail olacaqlar [1, madd.52.3]. Məhkəmənin nəticəsi nə olursa-olsun, həmin nəticə sənədləşdirilir və tərəflərə yazılı qərar formasında təqdim edilir. Bu sənəd isə pul vəsaitlərinin etibarlı mənbəyinə dəlil gətirən yaxşı bir sübut sayıla bilər. Bundan savayı, məhkəmə prosesi nəticəsində barışıq əldə olunmadıqda, iddia təmin edildikdə və məhkəmə qərarı cavabdeh tərəfindən könüllü icra olunmasından imtina olunduqda, məhkəmə qərarı məcburi icraya yönəldilir. Bu halda pul vəsaitlərinin bir hesabdan digər hesaba köçürülməsi, və yaxud bir əmlakın bir şəxsin adından digər şəxsin adına rəsmiləşdirilməsi həmin şəxslərin tapşırıqları əsasında deyil, məhkəmə icraçıları tərəfindən həyata keçirilir. Bu cür əməliyyatlar da istər bank əməliyyatçılarında, istərsə də rieltorlarda şübhə doğurmaz.

Məhkəmədə iddianın qaldırılması yalnız fiktiv müqavilələrdən irəli gələn “hüquq” və “əhdəliklər” əsasında deyil, həmçinin “delikt” nəticəsində dəymiş “zərərin” əvəzinin ödənilməsi ehtiyacı əsasında da mümkündür. İki şəxs sövdələşib, birinin digərinə zərər vurulduğu iddiası ilə məhkəməyə müraciət edə bilərlər. Sözsüz ki, faktiki maddi zərərin olmadığı halda iddiaçının zərər çəkdiyini sübut etmək çətin olacaqdır (bunu yalnız, dələduzluq və ya saxta sənədləri hazırlamaqla mümkündür). Eyni zamanda, maddi zərəre görə cavabdehin cinayət məsuliyyətini daşıyacağına dair risklər ortaya çıxır (bu isə, pul yuyanların planlarına daxil deyildir). Lakin, mənəvi zərərin

əvəzinin ödənilməsi üçün cinayət məsuliyyətinə səbəb olmayan cavabdeh tərəfindən “törədilmiş” təhqir və ya böhtan kifayət edə bilər.

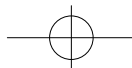
Zərərin əvəzinin ödənilməsinə dair iddia təmin edilmədikdə pul yuyanlar istədiklərinə nail olmazlar. Bununla belə, məhkəmə qərarı çıxarılmadan iddiaçı və cavabdeh zərərin könüllü ödənilməsinə dair barışıq sazişi bağlaya bilərlər. Bu halda da iddiaçı tərəfindən əldə edilmiş pul leqal və legitim kimi görünəcəkdir.

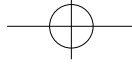
Delikt nəticəsində vurulmuş ziyanın əvəzinin ödənilməsinə dair iddianın qaldırılması, hətta sığorta ödənilmiş və yaxud ödəniləcək əmlaka vurulmuş ziyana görə də mümkündür. Bu hal bir şəxsin digərinə qarşı sığortalanmış əmlaka vurulmuş ziyana görə iddiasını qaldırıqda baş verə bilər. Əmlaka ziyan həqiqətən vurulsa da, iddiaçı bunun əvəzini həm sığorta şirkətindən, həm də məhkəmə qərarı əsasında cavabdehdən ala bilər. Lakin burada, artıq dələduzluq və bu qəbilədən kimi digər cinayətlərin əlamətləri vardır.

Cinayət əlamətləri hakimin iddiaçı və cavabdehlə birgə hərəkət edildiyi zaman daha da dərinləşər. İddiaçı və cavabdeh tərəfindən hakimin qəbul edəcəyi qərarla qiymətli olaraq razılığın ifadə edilməsi hakimin həmin qərarın qəbul edilməsindəki təəddüdləri aradan qaldıracaq, iddiaçı və cavabdehlə qeyri-qanuni sövdələşməyə girməyinə şərait yarada bilər.

Yuxarıda qeyd olunmuş bütün bu riskləri nəzərə aldıqdan sonra biz, məhkəmə sistemindəki pulların yuyulması risklərinin qarşısı necə alınmalıdır, sualı ilə qarşılaşmalı olmuşuq. Hər nə qədər bu suala cavabımız konkret və sistemli olmazsa da aşağıda bu məsələnin həlli üçün bəzi istiqamətləri müəyyən etmişik.

Sözsüz ki, maliyyə və qeyri-maliyyə sektorlarında olduğu kimi, burada da eyniləşdirmə və məlumatların qoruyub-saxlanması kimi tələblərə riayət edilməsi zəruridir. Məhkəmə tərəfindən hər hansı əməliyyatın aparılmasına dair tapşırıq verildikdə yalnız məhkəməni (və ya məhkəmə icraçıları) deyil, həmçinin məhkəmə işində adı keçən bütün şəxsləri də eyniləşdirmək gərəkdir (bununla belə, işin məhkəmədən keçdiyini nəzərə alaraq həmin şəxslərin verifikasiyasına ehtiyac yaranmaya da bilər). Ən əsası isə, monitorinq subyektləri tərəfindən bu cür əməliyyatlar göz ardı edilmədən qeyri-adi əlamətlərin müəyyən edilməsi naminə digər əməliyyatlarla yanaşı, müntəzəm qaydada təhlil edilməli (davamlı monitorinq aparılmalı), müştərilərin məlumat bazasında qeyd olunanlar məhkəmə işlərində adı keçənlərlə tutuşdurulmalıdır. Xüsusilə vurğulanmalıdır ki, məhkəmə işində adı keçənlər yalnız iddiaçı və cavabdeh deyildir, burada, həmçinin səlahiyyətli nümayəndələr, şahidlər, ekspertlər və məhkəmə baxışı zamanı cəlb edilən digər şəxslər aiddir. Çirkli pulların yuyulması riski baxımından bu şəxslərin hər birisinin eyniləşdirmə məlumatlarının monitorinq subyektindəki məlumat bazasında qeyd edilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. [Azərbaycan Respubli-

kasında monitoring subyektləri tərəfindən aparılmalı olan eyniləşdirmə və verifikasiya tədbirləri barədə daha ətraflı bax. 2].

Bir şəxsin müxtəlif məhkəmə işlərində çoxsaylı iştirak halları, monitoring subyektinin müştəriləri olan iddiaçı ilə cavabdeh arasındakı münasibətlərin məhkəmə aktında görüldüyündən xeyli fərqli olması, əməliyyat(lar)ın aparılması üçün iddiaçı və cavabdehin monitoring subyektinə birgə gəlmələri və sair amillər şübhəlilik əlamətləri hesab oluna bilər.

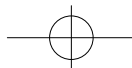
Baxmayaraq ki, məhkəmə sistemində pulların yuyulması hallarının aşkar edilməsinə dair statistik məlumatlar azlıq təşkil edir (əgər, ümumiyyətlə, varsa), yuxarıda qeyd olunan ssenarilərin başvermə risklərini minimuma endirmək məqsədilə monitoring subyektləri tərəfindən müvafiq tədbirlərin görülməsi unudulmamalıdır. Bununla yanaşı, qanunvericilikdə, və ya beynəlxalq sənədlərdə məhz məhkəmələrin özlərinə və məhkəmələrə nəzarət edən orqanlara müəyyən tələblərin irəli sürülməsi məsələsi də nəzərdən keçirilə bilər. Bu cür məsələləri beynəlxalq sənədlərin kodifikasiyasında və milli qanunvericilik aktlarının hazırlanmasında iştirak edən şəxslərin nəzərinə çatdırmaq istəyirik.

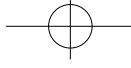
Hal-hazırda monitoring subyektlərinə şamil edilən pulların yuyulmasına qarşı mübarizəyə dair bütün tələblərin məhkəməyə də tətbiq edilməsinin məqsədəuyğunluğu müzakirə olunsada, məhkəmə baxışı zamanı təqdim edilmiş sübutların yoxlanılma tədbirlərinin genişləndirilməsi, habelə hakimlərin müvafiq təlimlərdən keçirilməsinin zəruriliyi, hər bir halda, mübahisə edilməz. Eyni zamanda, hazırda maliyyə və qeyri-maliyyə sektoru üçün müəyyənləşdirilmiş tələblərdən başqa məhkəmələrə digər hər hansı spesifik tələblər də irəli sürülə bilər.

Digər tərəfdən, məhkəmələrə nəzarət edən orqanın da pulların yuyulmasına qarşı mübarizə çərçivəsində nəzarət tədbirləri həyata keçirilməlidir. Bunlara, misal olaraq, məhkəmələrin yalnız qabaqcadan müəyyən edilmiş maliyyə təsisatları vasitəsilə əməliyyatların aparılmasına, məhkəmələr tərəfindən gücləndirilmiş verifikasiya tədbirlərinin tətbiq edilməsinə, hakimlərin müvafiq treninqlərdə iştirak edilməsinə kimi nəzarət tədbirləri aid edilə bilər.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Mülki Prosessual Məcəlləsi
2. "Cinayət yolu ilə əldə edilmiş pul vəsaitlərinin və ya digər əmlakın ləqəlləşdirilməsinə və terrorçuluğun maliyyələşdirilməsinə qarşı mübarizə haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu

Leyla Əliyeva

**BMT-nin İNSAN HÜQUQLARI üzrə
KOMİSSİYASININ İNSAN HÜQUQLARININ
MÜDAFİƏSİ SAHƏSİNDƏ FƏALİYYƏTİ**

İnsan hüquqlarının beynəlxalq hüquqi müdafiəsi sahəsindəki normalarının həyata keçirilməsinə nəzarət edilməsində, onların pozulmasının qarşısının alınmasında BMT çərçivəsində fəaliyyət göstərən nəzarət mexanizmləri böyük rola malikdir.

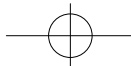
BMT Nizamnaməsinin preambulasında qeyd edildiyi kimi, BMT-nin yaranması məqsədlərindən biri də “əsas” insan hüquqlarına, insan şəxsiyyətinin ləyaqət və dəyərinə, kişi və qadınların böyük və kiçik millətlərin hüquq bərabərliyinə inamı yəni-dən təsdiq etməkdən ibarət idi (8).

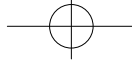
Bu məqsədi həyata keçirmək üçün yarandığı ilk dövrdən başlayaraq BMT-nin demək olar ki, bütün orqanlarına, o cümlədən Baş Assambleyasına, İqtisadi və Sosial Şuraya insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində müəyyən səlahiyyətlər verilmiş, lakin insan hüquqları normalarının həyata keçirilməsi üzrə nəzarət sistemi formalaşmamışdır.

BMT-nin İnsan hüquqları üzrə fəaliyyətini genişləndirmək məqsədilə yaradılmış ilk ixtisaslaşmış orqan İnsan hüquqları üzrə komissiya olmuşdur. İnsan hüquqları üzrə komissiya 1946-cı ildə İqtisadi və Sosial Şura (EKOSOS) tərəfindən təsis edilmişdir. Yarandığı dövrdə komissiyanın üzvlərinin sayı 18 olmuş, lakin sonradan BMT-nin üzvlərinin sayının artması ilə əlaqədar olaraq üzvlərin sayı 53-ə çatdırılmışdır. Komissiyanın üzvləri şəxsi qisimdə deyil, öz dövlətlərinin rəsmi nümayəndələri kimi fəaliyyət göstərdiyi üçün Komissiyanın fəaliyyəti həddindən artıq siyasiləşmişdir (4). Nümayəndələrinin şəxsi qisimdə fəaliyyət göstərməsi barədə təkliflər EKOSOS tərəfindən qəbul olunmamışdır (21 iyun 1996-cı il tarixli 9(11) sayılı qətnaməsi).

Komissiyanın üzvləri EKOSOS tərəfindən 3 il müddətinə seçilir. Komissiya hər ilin əvvəlində 6 həftə davam edən sessiyalarını keçirir (1). Komissiya istənilən ölkəni, ixtisaslaşmış təsisat, bəzi digər hökumətlərarası təşkilatları, onun üçün xüsusi maraq təşkil edən məsələnin müzakirəsində etmək üçün sessiyaya iştiraka dəvət edə bilər. Sessiyada qərarlar səsvermədə iştirak edən komissiya üzvlərinin səs çoxluğu ilə qəbul olunur.

Komissiya tərəfindən 1947-ci ildə (komissiyanın ilk sessiyasında) ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması və azlıqların müdafiəsi üzrə Subkomissiya təsis edilmişdir. Subko-

missiyanın tərkibinə 26 üzv daxildir (əvvəllər 12 olmuşdur), üzvlər İnsan hüquqları üzrə komissiya tərəfindən 4 il müddətində seçilir və şəxsi qisimdə fəaliyyət göstərilir. Lakin Subkomissiyanın istənilən üzvünün təyin edilməsi üçün onların vətəndaşı olduqları dövlətin razılığı tələb olunur (5).

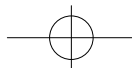
Subkomissiya ildə bir dəfə dörd həftə davam edən sessiyalar keçirir. Sessiyalarda subkomissiya tərəfindən ayrı-seçkiliyin istənilən növünün qarşısının alınması üzrə tövsiyələr qəbul olunur. Digər məsələlər üzrə isə o, İnsan Hüquqları Komissiyasında, İqtisadi və Sosial Şurada müzakirə edilmək üçün qərar və qətnamə layihələrini işləyib hazırlayır (2).

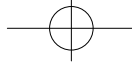
İnsan hüquqları üzrə komissiyanın yarandığı dövrdə onun funksiyaları EKOSOS-un 5 (1) və 9 (2) qətnamələrinə uyğun olaraq müəyyən olunmuş və onlara İnsan hüquqları üzrə Beynəlxalq Bill; vətəndaş azadlıqları, qadınların vəziyyəti, informasiya azadlığı və s. məsələlər üzrə beynəlxalq bəyannamə və konvensiyaların hazırlanması üzrə, eləcə də azlıqların müdafiəsi; irq, cins, dil və ya din əlamətlərinə görə ayrı-seçkiliyin yol verilməməsi və insan hüquqları ilə bağlı digər məsələlər üzrə təklif və məruzələrin EKOSOS-a təqdim edilməsi daxil idi.

Fəaliyyətinin ilk dövrlərində İnsan hüquqları üzrə komissiyanın əsas fəaliyyət istiqaməti beynəlxalq səviyyədə insan hüquqlarının müdafiəsinə yönəlmiş normativ sənədlərin işlənməsi olmuşdur. Məhz komissiyanın söyləri nəticəsində 1948-ci il İnsan hüquqları üzrə ümumi bəyannamə, 1966-cı il Mülki və siyasi hüquqlar haqqında, İqtisadi, Sosial və Mədəni hüquqlar haqqında paktlar qəbul olunmuşdur.

Bu dövrdə komissiyanın qəbul edilmiş sənədlərin implementasiyası ilə bağlı səlahiyyətləri məhdud idi. Bunun da əsas səbəbi bir çox ölkələrin qeyri-konstruktiv mövqeyi ilə bağlı idi. Belə ki, SSRİ və d. bir sıra dövlətlərin implementasiya məsələlərinin, xüsusilə də fərdi şikayətlərə baxılmasının dövlətlərin daxili işlərinə qarışmaq prinsipi ilə ziddiyyət təşkil etdiyini iddia edirdilər. Məhz dövlətlərin bu fikirləri nəzərə alınaraq 1947-ci ildə Komissiya ayrı-ayrı ölkələrdə baş vermiş insan hüquqlarının pozuntusuna dair şikayətlərə baxılmasına səlahiyyətlərinin olmadığı barədə qərar çıxarmış və bu qərar EKOSOS-un 1947-ci il 75(v) və 1959-cu il 728(f) sayılı qətnamələri ilə təsdiq edilmişdir.

İnsan hüquqları üzrə komissiyanın səlahiyyətlərinin genişləndirilməsi 60-cı illərin ortalarından başlamışdır. 1967-ci ildə EKOSOS 1235 sayılı qətnamə qəbul edərək Komissiyaya ayrı-ayrı dövlətlərdə insan hüquqlarının pozulması, o cümlədən seqreqasiya və aparteid, irqi ayrı-seçkilik sahəsində pozuntulara baxılması səlahiyyətini vermişdir. Bu qətnamənin qəbul edilməsinin əsas tərəfdarları müstəmləkə asılılığından azad olmuş Asiya və Afrika ölkələri idi. Konvensiyada nəzərdə tutulmuş prosedura uyğun olaraq Komissiya dövlətlər, dövlət qrupları və ya ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması və az-

lıqların müdafiəsi üzrə Subkomissiya tərəfindən verilmiş və yalnız BMT üzvü olan ölkələrdə baş vermiş hüquq pozuntuları haqqında şikayətlərə baxır. Şikayətlər baxılması Komissiyanın açıq iclaslarında keçirildiyi üçün bu prosedura publik prosedura da deyilir.

Komissiyaya şikayət daxil olduqdan sonra komissiya ilk əvvəl şikayətə baxılmasının məqsəduyğun olub-olmaması barədə qərar qəbul edir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu qərarın qəbul edilməsində siyasi amillər böyük rola malik olur, belə ki, böyük dövlətlərdə baş vermiş pozuntular barədə şikayətlərə çox vaxt komissiyada baxılmır.

Şikayətə baxılması haqqında qərar qəbul edildikdə komissiya şikayətlə bağlı müvafiq müzakirələr aparır. Ehtiyac olduqda isə xüsusi araşdırmaların keçirilməsi üçün xüsusi orqanlar yaradır, o cümlədən məsələ üzrə xüsusi məruzəçi və ya işçi qrupu təyin edir.

1967-ci ildə komissiya 2(23) sayılı qətnaməsi ilə CAR-da həbsdə olan, polis tərəfindən saxlanılmış və polis nəzarəti altında olan şəxslərlə pis rəftar, onlara işğencələrin tətbiqi hallarının araşdırılması məqsədilə 5 ekspertdən ibarət işçi qrupunu xüsusi təşkil etmişdir.

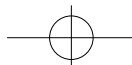
Komissiya tərəfindən totalitar rejimli dövlətlərdə insan hüquqlarının pozulması hallarının araşdırılması üçün xüsusi orqanlar təşkil olunurdu. 1975-ci ilin mart ayında keçirilmiş İnsan hüquqları üzrə komissiyanın 31-ci sessiyasında Çilidə mövcud vəziyyətin araşdırılması məqsədilə 5 nəfərdən ibarət işçi qrupu yaradılmış, həmin işçi qrupunun üzərinə Çiliyə səfər edərək orada şifahi və yazılı ifadələr yığmaqla vəziyyəti araşdırmaq vəzifəsi qoyulmuşdur.

Komissiyanın xüsusi məruzəçi və nümayəndələri isə İraq, Salvador, Qaiti və digər dövlətlər üzrə təyin olunmuşdur. Onlar yerlərdə araşdırmalar aparmış, öz təklif və tövsiyələrini vermişlər.

Araşdırma və ya müzakirələr başa çatdıqdan sonra Komissiya dövlətdə baş vermiş hüquq pozuntularını pisləyən qətnamə qəbul edə bilər. Bu qətnamələr tövsiyyəedicilik xarakter daşıyır, lakin dövlətin adına ciddi zərbə vura bilər.

İnsan hüquqları üzrə komissiyanın səlahiyyətlərinin daha da genişləndirilməsi məqsədilə 1970-ci ildə EKOSOS tərəfindən 1503 sayılı qətnamə qəbul edilmişdir. Bu qətnaməyə uyğun olaraq komissiya BMT-nin üzv dövlətlərində insan hüquqlarının ciddi və kütləvi pozuntuları haqqında fərdi şəxs, şəxslər qrupu və ya qeyri-hökumət təşkilatlarından daxil olan şikayətlərə (məlumatlara) baxmaq səlahiyyəti əldə etmişdir. Bu şikayətlərə baxılma BMT-nin orqanlarının bağlı iclaslarında keçirildiyi üçün 1503-cü qətnaməyə əsasən həyata keçirilən prosedura konfidensial prosedura adlanır. Bəzən ona "1503" proseduru da deyirlər.

"1503" proseduru ilk əvvəllər Mülki və Siyasi Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakta Birinci Fakultativ Protokolun qüvvəyə minməsinə qədər fərdi şikayətlərə baxılması üçün müvəqqədi yaradılmışdır. Lakin Fakultativ Protokolun 1976-ci ildə qüvvə-

yə minməsinə baxmayaraq prosedur indiyə qədər fəaliyyət göstərir. Bunu da iki amillə əlaqələndirmək olar. Birincisi, yalnız Pakt və Protokolun iştirakçısı olan dövlətlərə münasibətdə tətbiq olunan Fakultativ Protokolda nəzərdə tutulan prosedurdan fərqli olaraq “1503” proseduru bütün dövlətlərinə münasibətdə tətbiq oluna bilər. İkincisi, Protokol proseduru yalnız Mülki və Siyasi hüquqlara bağlı pozuntulara baxdığı halda “1503” proseduru bütün insan hüquq və azadlıqlarının pozuntuları barədə şikayətlərə baxmaq səlahiyyətinə malikdir.

1503-cü qətnaməyə əsasən kütləvi pozuntularla bağlı şikayətlər ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması və azlıqların müdafiəsi üzrə Subkomissiyaya verilir. Həmin şikayətlər, bilavasitə hüquq pozuntusunun qurbanı olmuş və ya hüquq pozuntusu barədə etibarlı məlumatı olan şəxs və ya şəxslər qrupu, eləcə də qeyri-hökumət təşkilatı tərəfindən verilə bilər. Şikayətlərin verilməsinin əsas şərti yerli hüquq müdafiə vasitələrinin tükənməsidir, bu zaman bu vasitələrin, xüsusilə də məhkəmələrin fəaliyyətinin qeyri-effektiv olduğu hallar istisna olunur. Anonim şikayətlər və ya KİV materiallarına əsaslanmış şikayətlər baxılmağa qəbul olunmur (4).

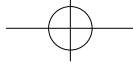
Şikayətlərin ilkin rəqistrasiyası və baxılması Cenevrədə yerləşən BMT-nin İnsan hüquqları üzrə mərkəzi tərəfindən həyata keçirilir. Mərkəz hər ay daxil olmuş şikayətlərin siyahısı və qısa məzmununu Subkomissiya üzvlərinin hər birinə və İnsan Hüquqları üzrə Komissiyaya göndərir.

Şikayətlərin tədqiqatı proseduru 3 mərhələlidir. Birinci mərhələdə subkomissiya tərəfindən şikayətlərə baxacaq 5 nəfərlik işçi qrupu yaradılır. Şikayətlər və dövlətlərin onlara cavabları subkomissiyanın illik sessiyasından əvvəlki iki həftə ərzində işçi qrup tərəfindən araşdırılaraq kütləvi və ciddi hüquq pozuntularının mövcudluğunu göstərən inandırıcı ifadələrin olduğunun müəyyənləşdirildiyi halda onları baxılması üçün subkomissiyaya göndərilir.

İkinci mərhələdə şikayət Subkomissiyanın sessiyasında müzakirə olunur və şikayətdə göstərilən hüquq pozuntularının mövcudluğunu sübut edən inandırıcı ifadələrin olduğu halda o, İnsan hüquqları üzrə komissiyanın diqqətinə çatdırılır.

Komissiya təhqiqatın aparılması üçün xüsusi komitə və ya ekspertlər qrupu, nümayəndə təyin edərək, onlar barəsində şikayət daxil olmuş dövlətə göndərərək, bu dövlətdən əlavə məlumat tələb edə bilər. Bəzən komissiya şikayətə baxılmanı publik prosedur çərçivəsinə də keçirə bilər. Araşdırmanın sonunda Komissiya tərəfindən EKOSOS-a hesabat təqdim edilir. Hesabat təqdim edilənədək bütün araşdırılma proseduru konfidensial şəkildə keçir. 1987-ci ildən başlayaraq Komissiyanın sədri konfidensial prosedura əsasən hansı dövlətlərdə insan hüquqları ilə bağlı vəziyyət müzakirə olunduğu barədə rəsmi bəyanat verir.

Komissiya tərəfindən EKOSOS-a neqativ hesabat təqdim edildikdə EKOSOS və Baş Assambleya dövlətdə insan hüquqlarının pozulması hallarını pisləyən qətnamə qə-

bul edə bilər. Bu orqanların da qətnamələri heç bir məcburiyyəti qüvvəyə malik olmaqla, yalnız tövsiyə xarakter daşıyır.

Qeyd edilməlidir ki, 1503 proseduru hüquq ədəbiyyatında əsasən prosedurun müəkkəbliyinə görə və eləcə də konfidensiallığına görə tənqid olunur. Belə ki, prosedurun konfidensial keçməsi dövlətlərə kütləvi informasiya vasitələri vasitəsilə təzyiq göstərilməsinə imkan vermir.

İnsan hüquqları üzrə komissiyanın digər fəaliyyət istiqaməti insan hüquqları pozuntularının ayrı-ayrı növlərinin araşdırılması məqsədilə tematik mexanizmlərin yaradılmasıdır. İlk belə mexanizm 1980-ci ildə Komissiya tərəfindən yaradılmış zorakı və qeyri-könlü itmə barədə işçi qrupu olmuşdur. İşçi qrup dövlətlərdə dissident və siyasi xadimlərin itkin düşməsi hallarını araşdıraraq belə praktikanın 36 dövlətdə mövcud olduğu qənaətinə gəlmişdir. Bundan sonra bir çox problemlər üzrə – 1982-ci ildə özbaşına və məhkəməsiz edamlar üzrə, 1985-ci ildə işgəncələr və digər qəddar, qeyri-insani və insan ləyaqətini alçaldan rəftar və ya cəzalar üzrə, 1986-cı ildə bütün növ irqi dözülməzliyin və ayrı-seçkiliyin ləğv edilməsi üzrə, 1990-cı ildə uşaq alveri, fahişəliyi və pornoqrafiyası üzrə, eləcə də daxili məcburi köçkünlər; dini dözülməzlik; fikir və söz azadlığı; xalqların öz müqəddəratını təyinetmə prinsipinin həyata keçirilməsinə mane olmaq məqsədilə müzdlulardan istifadə üzrə xüsusi məruzəçilər və özbaşına tutulma üzrə işçi qrupu təyin edilmişdir.

Bu orqanların nümayəndələri insan hüquqları pozulan dövlətlərə səfər edir, hökumət nümayəndələri ilə danışıqlar aparır və hər il insan hüquqları üzrə komissiyaya öz fəaliyyətləri barədə hesabat verir.

Ayrı-ayrı mövzuların araşdırılması bu və ya digər ölkələrin tənqidinə yönəlməyə də təqdim olunan hesabatlar, adətən təhlil olunan sahədə insan hüquqlarının ən açıq-aşkar pozan dövlətləri ayırır. Bununla da Komissiya insan hüquqlarının konkret sahəsində daxili siyasətlərinin dəyişdirilməsi məqsədilə hökumətlərə təzyiq göstərir (4).

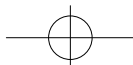
Komissiyanın fəaliyyəti qiymətləndirərkən sonda qeyd edək ki, komissiyanın fəaliyyətində müəyyən çatışmayan cəhətlər mövcuddur:

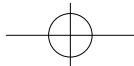
Birincisi, komissiyanın həm 1235, 1503 prosedurlar üzrə çıxartdığı qətnamələr, həm də tematik mexanizmlər üzrə araşdırmalarla bağlı hesabatlar dövlətlər üçün heç bir hüquqi nəticələr yaratmır.

İkincisi, Komissiya üzvlərinin öz dövlətlərinin rəsmi nümayəndələri qismində fəaliyyət göstərməsi bir çox hallarda böyük dövlətlərə qarşı qərarların çıxarılmamasına və bütövlükdə Komissiyanın fəaliyyətinin siyasiləşməsinə səbəb olur.

Lakin bütün bu çatışmazlıqlara baxmayaraq komissiyanın insan hüquqlarının müdafiəsi sahəsində fəaliyyətinin əhəmiyyəti də danılmazdır.

Belə ki, birincisi, Komissiya hüquq pozuntularına yol vermiş dövlətlərə qarşı sanksiyalar tətbiq etməyə də, ictimai rəyin qaldırılması yolu ilə dövlətlərə təzyiq gös-

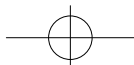
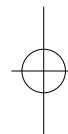
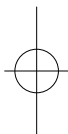

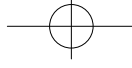
tərir. Bu təzyiq metodu isə həmişə olmasa da bir çox hallarda, xüsusilə də kiçik və inkişaf etməkdə olan dövlətlərə münasibətdə effektiv nəticələr verir. Bu dövlətlər isə prestijlərinin aşağı düşməməsində maraqlıdırlar və bu səbəbdən komissiyanın “qara siyahı”larına düşməmək üçün daha çox çalışırlar.

İkincisi, Komissiya universal səviyyədə bütün insan hüquqlarının pozuntuları ilə bağlı şikayətlərə baxan yeganə nəzarət mexanizmidir. Belə ki, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, İnsan hüquqları üzrə konvensiyalara uyğun olaraq yaradılmış müqavilə mexanizmlərindən fərqli olaraq Komissiya konkret hüquq qrupunun deyil, bütün insan hüquqlarının pozulmamasına nəzarət edir və BMT-nin bütün üzv dövlətlərinə münasibətdə tətbiq olunur.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Hüseynov L.H. Beynəlxalq hüquq. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2004, 400 səh.
2. İnsan hüquqları. Bəşər rifahının təməli. Bakı: BDU nəşriyyatı, 2001, 607 səh.
3. Глушкова С. Права человека в России. М.: Юристь, 2006, 494 стр.
4. Даниленко Г. Международная защита прав человека. М.: Юристь, 2000, 255 стр.
5. Лукашева Е. Права человека. М.: Норма, 2004, 560 стр.
6. Лукашук И. Международное право. М.: Бек, 2001, 418 стр.
7. Усенко. Е. Международное право. М.: Юристь, 2005, 495 стр.
8. Устав Организации Объединенных Наций. 26.06.1945

Eyvaz Əliyev

ƏLİL İNSANLARIN HÜQUQLARININ MÜDAFİƏSİNDƏ MÜYƏSSƏRLİK PROBLEMI

“Müyəssərlik” anlayışı

Cəmiyyət həyatına tam şəkildə inteqrasiyada məkana çatmaq və həmin məkandan istifadə edə bilmək böyük əhəmiyyət daşıyır. Hər kəs məkandan azad və bərabər şəkildə yararlanma hüququna malikdir.

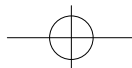
“Müyəssərlik” – “həyatın bütün sahələrindəki hüquqlardan və xidmətlərdən istifadə edə bilmək” və bunlardan yararlanma bilmək mənasını daşıyır. Bununla belə, “Müyəssərlik”, iki əsas istifadə imkanını əhatə edir:

- fiziki ətrafdan (məkandan və burada göstərilən xidmətlərdən) istifadə edə bilmək;
- informasiyadan istifadə edə bilmək [17].

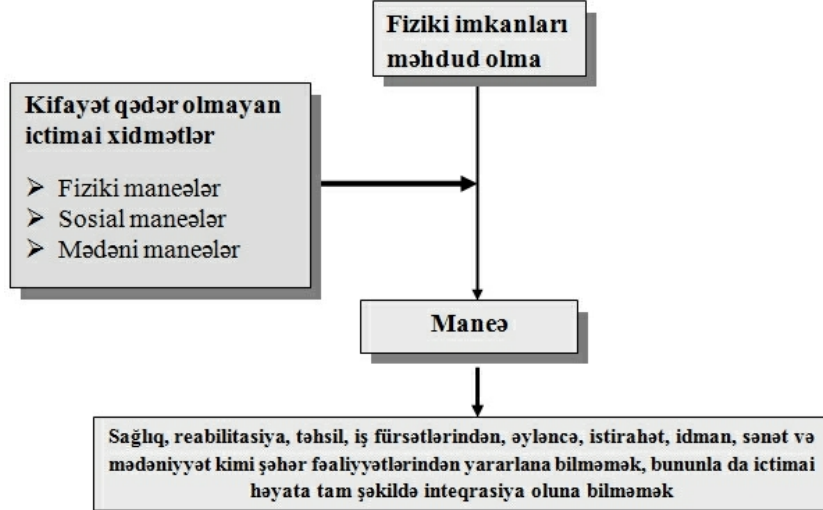
Müyəssərlik – əsas insan hüququ olmaqla yanaşı, insanların sosial, mədəni, idman və iqtisadi fəaliyyətlərdə iştirakını təmin edir ki, qurulu ətrafın məqsədi də məhz budur. Həyatda hər bir insan təhsil almaqda, işləməkdə, tibbi xidmətlərdən yararlanmaqda, idman fəaliyyətlərində iştirak etməkdə və əylənməkdə eyni hüquqlara malikdir. İstər fiziki imkanları məhdud olsun, istərsə də normal, – bütün vətəndaşlardan yığılan vergilərlə qurulan tikililərin, yolların, nəqliyyat vasitələrinin və digər şəhər təminatlarının yalnız sağlam insanların ehtiyaclarına uyğun olaraq tərtib edilməsi, ədalətli və müasir yanaşma deyil və bu qurğulardan (infrastrukturdan) hər kəsin istifadə edə bilməsi üçün şərait yaradılmalıdır. Həmçinin insanların bəzi yerlərdən istifadə etməkdə və ya öz xidmətlərini təqdim etmək üçün istədikləri yerə getməkdə maneələrə rastlaşmaması sosial və iqtisadi inkişaf üçün vacibdir.

Müyəssərlik prinsipi baxımından yanaşdıqda fiziki imkanları məhdudluğu və əlilliyolma iki fərqli anlayışdır və bunları fərqləndirmək lazımdır.

Fiziki imkanları məhdud olan şəxs – “Doğuşdan və ya sonradan hər hansı bir səbəblə fiziki, zehni, ruhi, duyğusal və sosial qabiliyyətlərini müxtəlif dərəcələrdə itirməsi səbəbilə normal həyatın tələblərinə uyğun vəziyyətdə olmayıb, azad hərəkət edə bilməsi üçün tikililərdə və açıq məkənlərdə dəyişikliklərə ehtiyacı olan şəxsdir”. Əngəl (manə) isə fiziki imkanları məhdud olan şəxslər ilə onların ətrafı arasındakı münasibətin nəticəsi olaraq, yəni ictimai amillərlə meydana gəlir. Belə ki, tikili ətrafında olan fiziki, mədəni və sosial çatışmazlıqlar əlilliyə gətirib çıxarır. Əlilliyi olan şəxs

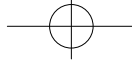
ev, iş, məktəb və sosial həyatdakı digər rollarını həyata keçirərkən fiziki imkanları məhdud olma növünə görə fərqli dərəcələrdə çətinliklərlə üzləşir. Qısacası, şəxsin ictimai fəaliyyətləri yerinə yetirməsinə maneə olmayan fiziki imkanları məhdudluğu, ictimai və fiziki düzəlişlərdəki çatışmazlıqlar səbəbilə bir əngəl halına gəlir. [15, s. 3] (Aşağıdakı sxemə bax.)

Əlilliyin inkişaf edən bir anlayış olduğunu və əlillik vəziyyətinin, fiziki imkanları məhdud olan şəxslərin cəmiyyətə digər şəxslərlə bərabər şərtlərdə tam inteqrasiyasına maneə olan yanaşmaları və ətraf mühit şəraitinin təsirindən meydana gəlməsi həqiqətini nəzərə alaraq müəssərin önündəki əngəllərin çeşidləri aşağıdakılar da daxil olmaqla bir çox formada ola bilər:

– Fiziki maneələr: Bu əngəllər ətraf mühit şəraitini, xüsusilə inşa edilmiş (digər bir deyişlə insan fəaliyyəti ilə qurulan) infrastrukturunu əhatə edir. Əlillər üçün müəssərlik dedikdə, bunlar ilk ağıla gələn maneələrdən bəziləridir. Məsəl üçün, bir çox adam pilləkənli binalara əlil arabalarının girişi üçün maili platformaların və ya küçə səviyyəsinə çıxışı təmin etmək üçün səki düzəlişlərinin vacibliyini başa düşür. Amma elə fiziki əngəllər də var ki, onlar daha az təsəvvür edilir. Məsəl üçün, bir çoxları, ilkin olaraq orta boya malik insanlar üçün yaradılmış qurğulardan tez-tez istifadə etmək məcburiyyətində olan qısa boylu insanların qarşılaşdıqları maneələrdən xəbərdar deyil. Həmçinin insanlar görmə pozğunluğu olan şəxslərə küçələrdə və ya binalarda dolanarkən köməkçi vasitələrin (toxunma hissiyyatlı və ya yüksək rəng kontrastlı səthlərin) ola bilsin ki, vacibliyinə yetəri qədər fikir verməsinlər.

– İnformasiyaya dair maneələr: Həm informasiyanın forması, həm də içindəkilər fiziki imkanları məhdud olan şəxslərin müəssərliyi üçün əngəl təşkil edə bilər. Məsəl

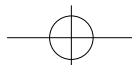

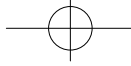
üçün, kiçik yazı şrifti istifadə olunmuş, ya da görüntü kontrastına malik olmayan nəşrlər və ya web saytları görmə səviyyəsi aşağı olan insanlar üçün əlçatmaz ola bilər. Alt-yazılı və ya işarə dili istifadə olunmadıqda televizor eşitmə imkanları məhdud olan şəxslər üçün əlçatmaz olacaqdır. Eyni zamanda, televizor proqramlarında səsli açıqlamalardan istifadə olunmadıqda görmə məhdudiyətli şəxslərə müyəssər olmayacaqdır. Həmçinin braille əlifbası və ya digər toxunma hissiyyat üsulları istifadə olunmayan informasiya görmə məhdudiyəti olan şəxslər üçün əlçatmaz ola bilər. Formaya əlavə olaraq, informasiyanın içindəkilər də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn, sadə bir dillə ifadə edilməyən informasiyaya zehni məhdudiyətli bir çox insanın müyəssər olması mümkün olmayacaqdır.

– İnstitusional maneələr: Bu maneələr imkanları məhdud insanların müyəssərliyini bilavasitə yasaqlayan və ya təmin etməyən qanunvericilikləri, prosedurları və prosesləri əhatə edir. Məsələn, bəzi ölkələrdə psixososial imkanları məhdud olan şəxslər seçkilərdə iştirak etməyi onlara açıq şəkildə qadağan edirlər. Digər imkanları məhdud olan şəxslər isə səs verilən yerlərə və ya kabinələrə çıxışı təmin etmələrini, ya da ora çıxış əldə etsələr belə, səsvermə bülletenlərinə və ya digər səsvermə məlumatlarına müyəssərliyi qarantıya edəcək qanunvericiliyin, ya da praktikaların əskik olması səbəbi ilə səsvermədə iştirak edə bilmirlər.

– Davranışlara dair maneələr: bir çox insanın etdiyi davranışlar bəlkə də ən çox yayılmış maneədir. Bəzən insanların imkanları məhdud şəxslər haqqındakı səhv inanışları və ya qəlibləşmiş mühakimələri cəmiyyətlər təfindən bilmədən müyəssərlik qarşısında əngəllər yaramasına səbəb ola bilər. Digər tərəfdən, əngəllər, insanlar onların mövcudluğunun və imkanları məhdud insanların həyatlarındakı zərərli təsirləri hiss etmədikləri üçün yaranırlar və ya maneə olaraq qalırlar. Misal üçün, hər hansı bir restorant sahibi yanlıra girəndə “yalnız bir neçə pillə” olduğundan əlil arabalı insanlar üçün əl çatan olmasına inanır, həmçinin, insanların təhlükəsiz və azad şəkildə girib-çixma ehtiyaclarını təqdir etməyə bilər. Bu cür məlumatlılıq xüsusilə texnologiya sahəsində zərərli nəticələrə səbəb ola bilər. Bununla belə, texnologiyanın, imkanları məhdud insanlar üçün əl çatan olmasını inkişaf etdirmə potensialının olmasına baxmayaraq, müyəssərlik xüsusiyyətlərini əhatə etmədən meydana gələn texnoloji yeniliklər maneələr yarada bilər. Məsələn, informasiya mənbəyi və kommunikasiya vasitələri olaraq insanların cib telefonlarına və internetə getdikcə daha çox önəm verdiyi zamanda, mövcud olan cihazların və proqramların çoxusu eşitmə, görmə və ya həm görmə həm də eşitmə imkanları məhdud olan şəxslər üçün əl çatan deyildir və bu, qrupların daha çox marjinalaşdırılmasına və xaric edilməsinə gətirib çıxarır. [11, p. 37-38]

Ölkəmizdə mövcud olan qurulu ətrafda həm fiziki imkanları məhdud olan şəxsləri əlilliyi olan şəxs vəziyyətinə gətirən, həm də normal insanların hərəkətlərinə təsir endən

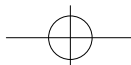
müxtəlif maneələr var. Hərəkət imkanları məhdud olan insanların rahat şəkildə hərəkət etmələrinə maneə olan əngəllər şəxsin evindən başlayaraq və çölə çıxdığı ilk andan etibarən qarşısına çıxır. Bu maneələrə misal olaraq: əlil arabalı insanlar üçün platformaların olmaması, görmə imkanları məhdud olan şəxslərin yürüş istiqamətindəki toqquşmalara səbəb olacaq ağac, lövhə kimi maneələr, standartlara uyğun şəkildə inşa edilməmiş, bu səbəblə istifadəsi mümkün olmayan və quruluş məqsədinə xidmət etməyən alt keçidlər, təhlükəsizlik tədbirləri görülməmiş inşaat və infrastruktur işləri, hər bir şəxsin rahat şəkildə istifadəsini təmin edəcək formada tərtib edilməmiş bina girişlərini və s. göstərmək olar.

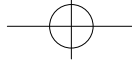
İnsan haqları hüququnda “İstifadə imkanları” ilə əlaqəli mövcud olan normalar və “Əlil insanların hüquqlarına aid BMT Konvensiyası”nda “İstifadə imkanları” ilə bağlı tələblər

Əlilliyi olan insanların hüquqları ilə əlaqədar hər bir mübahisə mütləq “Müəssərlik” mövzusunda toxunur. Heç kəs istifadə edə bilmədiyi hüquqlardan yararlanma bilməz. Əlilliyi olan insanların hüquqlarından tam olaraq yararlanmalarına hal-hazırda maneə olan əngəllər çoxdur. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, əslində “əlillik” anlayışının bir qismini də bu əngəllər təşkil edir.

“Müəssərlik”, İnsan haqları hüququnda 1993-cü ildə BMT-nin “Əlilliyi olan insanlar üçün fürsət bərabərliyi haqqında” standart qaydaları qəbul olunana qədər ətraflı şəkildə işlənilməmişdir. Amma “müəssərliyə” dair anlayışlara əvvəlki beynəlxalq sənədlərdə rast gəlmək mümkündür. Məsələn; “Ümumdünya İnsan hüquqları bəyannaməsinin 21-ci maddəsinin 2-ci yarımbəndində “Hər bir insan öz ölkəsində dövlət qulluğuna hamı ilə bərabər yol tapmaq hüququna malikdir” hüququ göstərilir. Eyni zamanda, göstərilən bəyannamənin 26-cı maddəsinə əsasən, ibtidai təhsildən sonra texniki və peşə təhsili almaq imkanı ilə əlaqədar, hər bir insanın qabiliyyəti əsasında hamı üçün eyni dərəcədə ali təhsil almaq imkanı qeyd olunur. [9]

“Vətəndaş və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktda müəssərliyə aid bir yerdə 25-ci maddəsində “bərabərlik” prinsipinə uyğun olaraq hər kəsin öz ölkəsində ictimai xidmətlərə yol tapmaq hüququ ələ alınmışdır. Eyni ilə “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktı istifadə imkanlarına 13-cü maddəsində toxunur. Həmçinin “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Paktdan irəli gələn öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə nəzarət orqanı olan “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar üzrə komitə 5 nömrəli “Ümumi şərhində paktın iştirakçı dövlətlərinin əlilliyi olan insanların transport xidmətlərinə, sağlq xidmətlərinə, iş yerlərinə, məskənlərə, sağlq, təhsil, mədəni fəaliyyət, istirahət və boş zamanı keçirmə məkanlarına və digər proqramlara, xidmətlərə və iqtisadi, sosial, mədəni hüquqlardan istifadə ilə əlaqəli yerlərə tam şəkildə yol tapmaqdan yararlanmalarını təmin etməyin vacibliyi xüsusi ilə vurğulanır. [7-8]

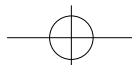

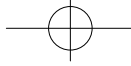
“Uşaqların hüquqları haqqında” Beynəlxalq Konvensiyada informasiyaya mü-yəssərlik (17-si maddə), səhiyyə xidmətləri ilə sağlamlıq və qidalanmaya aid təlimlə-rə yol tapmaq (24-cü maddə), təhsildən istifadə imkanı (28-ci maddə) və azadlıqdan məhrum edildikdə hüquqi yardım almaq imkanı (37-ci maddə) da daxil olmaqla, istifa-də imkanları anlayışına daha çox rast gəlinir. Bununla belə, Konvensiyanın 23-cü mad-dəsində əlilliyi olan uşaqların hüquqları xüsusi olaraq qeyd olunur və iştirakçı dövlət-lərin aşağıda göstərilənlərdən;

...Təhsilə, tədrisə, sağlq xidmətlərinə, reabilitasiya xidmətlərinə, iş sahibi olmaq üçün hazırlığa, mədəni və ruhi inkişafı da daxil olmaqla, mümkün olduqca çox sosial inteqrasiyaya və şəxsi inkişafa şərait yaradacaq şəkildə boş zamanlarını dəyərləndir-mə fəaliyyətlərinə və s. tam şəkildə müyəssərliyini təmin etmələrinin vacib olduğu göstərilir. [10]

BMT-nin 1993-cü il tarixli “Əlilliyi olan insanlar üçün fürsət bərabərliyi haq-qında” standart qaydalarında fiziki məkana, informasiya və kommunikasiyaya mü-yəssərlik nəzərə alınaraq , 5 nömrəli qaydada fiziki imkanları məhdud olan insan-lar üçün müyəssərlik daha ətraflı qeyd olunmuşdur. Misal üçün, 5 nömrəli qayda Dövlətləri fiziki məkana daxil olmağın önündəki maneələri aradan qaldırılmağa və standartlarla qaydaların inkişaf etdirilməsi, memarların və digər tikinti peşəkarları-nın təlimi və əlil təşkilatları ilə məsləhətləşmə yolu ilə müyəssərliyi təmin və təş-viq etməyə səsləyir. Eyni zamanda, 5 nömrəli qayda informasiyanın fərqli forma-larda istifadə oluna bilinən şəkildə təmin olunmasının, medianın (məsələn: televi-ziya, radio, qəzet və s.) istifadə oluna bilinən xidmətlər göstərməsinin, yeni kom-püter texnologiyalarının və digər texnologiyaların əvvəlcədən istifadə oluna bilinən vəziyyətdə düzəldilməsinin və ya uyğunlaşdırılmasının, həmçinin ehtiyacı olanlar üçün işarə dili ilə yanaşı digər tərcümə xidmətlərinin mövcud olmasının vacibliyi-ni bəyan edir. [12]

“Əlil insanların hüquqlarına aid BMT Konvensiyası əlilliyi olan şəxslərin” müs-təqil yaşaması və həyatın bütün sahələrində fəal iştirak etmələrini həyata keçirəcək şəkildə, istifadə imkanlarını ətraflı ələ ala bilmələri üçün hökumətlərin məsuliyyətlə-rinin dərinəndən dilə gətirilməsini təmin edən hüquqi olaraq ilk beynəlxalq sənəddir. Xüsusilə Konvensiyanın 9-cu maddəsi əlilliyi olan şəxslərin bir sıra məkana və xid-mətlərə digərləri ilə bərabər şərtlərdə çıxış imkanlarını dövlətlərdən təmin etmələri-ni tələb edir. 9-cu maddədə nümunələr verilən zaman elektron və təcili xidmətlər də daxil olmaqla, informasiya, kommunikasiya xidmətləri, məktəblər, yaşayış evləri, tibb müəssisələri və iş yerləri də daxil olmaqla, binalar, yollar, nəqliyyat və digər daxili və xarici obyektlər kimi, çeşidli insan hüquqlarına təsiretmə potensiallarına sahib müxtə-lif məkan və xidmətlər vurğulanır. [6]

Həmçinin 9-cu maddə müəssərliyin yalnız şəhərlərdə deyil, eyni zamanda, rayon və kəndlərdə yaşayan fiziki imkanları məhdud olan insanlar üçün də həyata keçirilməsini təminat altına almaqla “həm şəhər, həm də kənd” rayonlarında əhaliyə açıq olan və ya ona təqdim olunan digər obyekt və xidmətlər deyə göstərir. Bu xidmətlərdən istifadə imkanlarını təmin etmək üçün 9-cu maddə dövlətlərdən müəssərliyə əngəl olan maneə və baryerlərin aşkara çıxarılmasını və aradan qaldırılmasını tələb edir. İştirakçı dövlətlər tərəfindən həyata keçirilməli olan müəyyən tədbirlərin üzərində duran hökmlər olduqca detallıdır və müxtəlif cür əlilliyi olan şəxslərin fərqli sahələrdəki çıxış ehtiyaclarını geniş səpkidə qeyd edir. Bunlar aşağıdakılardır:

– əhaliyə açıq olan və ya ona təqdim olunan obyekt və xidmətlərdən istifadə imkanını nəzərdə tutan minimum standartları və rəhbər istiqamətləri işləyib-hazırlamaq, onları təbiiq etmək və onlara riayət olunmasına nəzarət etmək;

– əhaliyə açıq olan və ya ona təqdim olunan obyekt və xidmətləri təklif edən özəl müəssisələrin fiziki imkanları məhdud olan insanların onlardan istifadə edə bilməsi üçün bütün cəhətləri nəzərə almalarını təmin etmək;

– bütün cəlb olunan tərəflər üçün fiziki imkanları məhdud olan insanların qarşılaşdıqları müəssərlik problemləri üzrə təlimatlandırmanı təşkil etmək;

– əhali üçün açıq olan binaları və digər obyektləri Brayl əlifbası ilə icra olunmuş işarələrlə asan oxunan və anlaşılıq formada təchiz etmək;

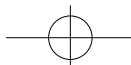
– əhali üçün açıq olan binaları və digər obyektləri onlardan istifadə edilməsi imkanını asanlaşdırmaq üçün xidmətçilərin və vasitəçilərin, o cümlədən bələdçilərin, qiraətçilərin və peşəkar lal-kar tərcüməçilərinin müxtəlif növ xidmətləri ilə təmin etmək;

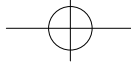
– fiziki imkanları məhdud olan insanların informasiyaya çıxış imkanını təmin etmək üçün onlara kömək və dəstək göstərilməsinin digər lazımı formalarını inkişaf etdirmək;

– fiziki imkanları məhdud olan insanların, İnternet də daxil olmaqla, yeni informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə etməsini həvəsləndirmək;

– qabaqcadan da əldə edilməsi mümkün olan informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının və sistemlərinin, onlardan istifadə imkanlarının minimum xərclə başa gəlməsinin layihələndirilməsini, işlənilib-hazırlanmasını, istehsalını və yayılmasını həvəsləndirmək.

Buradan görünür ki, “Əlil insanların hüquqları”na aid BMT Konvensiyasının digər maddələrində olduğu kimi 9-cu maddənin əhatə dairəsi yalnız yerli və milli idarələr dövlət təşkilatları və ya dövlətin iqtisadi təşəbbüsləri kimi dövlət aktorları ilə kifayət deyildir. Eyni zamanda, 9-cu maddə dövlətlərin (“əhaliyə açıq olan” və ya ona təqdim olunan obyekt və xidmətləri təklif edən özəl müəssisələrin əlillərin onlardan

istifadə edə bilməsi üçün bütün cəhətləri nəzərə almalarını təmin etməsini tələb edir) özəl sektor aktorlarını da daxil edir.

Bir sözlə desək, Konvensiya özəl sektor aktorları üzərində hüquqi olaraq birbaşa əlaqəli olmasa da (beynəlxalq konvensiyalar yalnız dövlətlərlə əlaqəlidir), dövlətləri, üzərlərindəki nəzarət hüququ olduqları özəl sektor aktorlarının 9-cu maddənin məqsədlərinə və öhdəliklərinə uyğun olaraq tətbiq etmələrini təmin edəcək şəkildə hərəkət etmələrini tələb edir. Bu cür özəl sektor aktorları – restoranlarını, taksi firmalarını, supermarketlərini və əhaliyə açıq obyekt və xidmət təqdim edən və s. digər özəl idarə və təşkilatları əhatə edir.

9-cu maddənin “Əlil insanların hüquqları”na aid BMT Konvensiyasının başlanğıcında yer aldığına diqqət etmək lazımdır. 1-ci maddədən 8-ci maddəyə qədər olduğu kimi 9-cu maddə də fiziki imkanları məhdud olan insanların hüquqlarına aid BMT Konvensiyasında vurğulanan bütün insan hüquqlarının izah olunması və tətbiqi sahəsində məlumatlandırmağı və dəstəkləməyi məqsədinə qoymuşdur. Məsələn, hər hansı bir şəxs 13-cü maddədəki Ədalət mühakiməsinin təmin olunmasına çıxış imkanını həyata keçirmək istədiyi zaman, məsələn, məhkəmələrə və ya ədliyyə sistemində yol tapmağı necə inkişaf etdirməyi mühakimə edərkən burada 9-cu maddə başlanğıc nöqtə olaraq götürülür. Bu cür yanaşma, eyni zamanda müəssərlik konsepsiyasının “Əlil insanların hüquqları”na aid BMT Konvensiyasının müəyyən maddələrində nə üçün çox ətraflı şəkildə, bəzi maddələrində isə nəzərə alınmadığını izah edir. Konvensiyanı hazırlayanlar 9-cu maddəni bütün müəssərlik məsələləri üçün bir referans (əsas) olmasını məqsədlərinə qoymuşlar. [14, p. 76]

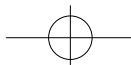
Qeyd olunanları nəzərə alaraq bir sözlə desək, dövlətlərin müəssərlik ilə əlaqəli öhdəliklərinə aşağıdakılar aiddir.

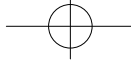
1. İstifadə imkanlarına əngəl olan qanunlardan və davranışlardan çəkinməyə vadar edən hörmətmə öhdəliyi.

2. Dövlət xarici və ya özəl sektor aktorlarının (xalqa xidmət və ya obyekt təqdim edən təşkilatlar kimi) əlilliyi olan şəxslər üçün istifadə imkanlarına maneələr yaratmalarını və ya bu kimi əngəlləri aradan qaldırmağı təmin etməyə vadar edən qoruma öhdəliyi.

3. Əlilliyi olan şəxslər üçün istifadə imkanlarını təmin etmək üçün dövlətləri qabaqlayıcı tədbirlər görmələrinə vadar edən (9-cu maddənin ana xəttində qeyd olunduğu kimi) yerinə yetirmə öhdəliyi. [11, p. 45]

Ümumiyyətlə, əlillik Beynəlxalq İnsan haqları hüququnun problemdir və o, fiziki imkanları məhdud olan şəxslərin mümkün qədər müstəqil yaşaması və həyatın bütün sahələrində fəal iştirak etməsi üçün müəssərliyi dəstəkləyir.

Bu sahədə milli qanunvericilikdəki mövcud vəziyyət və görülən işlər

Azərbaycan Respublikası 2 oktyabr 2008-ci il tarixli 686 nömrəli qanunla Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Məclisi tərəfindən 2006-cı il dekabrın 13-də qəbul edilmiş “Əlillərin hüquqları haqqında” Konvensiyaya qoşulmuşdur. Bu Konvensiyaya qoşulmaqla Azərbaycan Respublikası müqavilənin hökmlərindən irəli gələn bir sıra öhdəliklər götürmüşdür. O cümlədən 9-cu maddədən irəli gələn öhdəliklərlə bağlı üzv ölkələr – eyni ilə Azərbaycan Respublikası müəyyən dövrlərdə aşağıdakılarla əlaqədar Əlilliyi olan insanların hüquqları Komitəsinə məlumatlar təqdim etməlidirlər.

– Konvensiyanın 9-cu maddəsinin 2 bölməsinin b-h bəndlərinə uyğun olaraq əlilliyi olan şəxslərin digər insanlar ilə bərabər səviyyədə fiziki infrastruktura (o cümlədən, siqnal göstəricilərindən və yol işarələrindən istifadə edilməsi), nəqliyyat, informasiya, kommunikasiya (informasiya və kommunikasiya texnologiyaları və sistemləri daxil olmaqla), eləcə də, şəhər və kənd yerlərində özəl şirkətlərin də təqdim etdiyi ictimai xidmətlərə çıxış imkanını təmin edən hüquqi və digər tədbirlər;

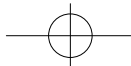
– çıxış imkanı ilə bağlı texniki standartlar və təlimatlar, eləcə də, onların icrasının auditi və icra olunmadığı təqdirdə sanksiyalar, pul cərimələri vasitəsilə əldə olunan vəsaitlərin çıxış imkanının genişləndirilməsi tədbirlərinə sərf edilib-edilmədiyi;

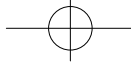
– ictimai satınalmalar və məcburi çıxış imkanı tələbləri yaradan digər tədbirlər;

– dövlət və özəl sektorlarında çıxış imkanı istiqamətində mövcud olan maneələrin müəyyən edilməsi və aradan qaldırılması, eləcə də, aydın hədəflərə və icra müddətlərinə malik milli çıxış imkanı planları [5, s. 9].

Bununla belə, Azərbaycan Respublikasının 25 avqust 1992-ci il tarixli 284 nömrəli “Əlilliyin və uşaqların sağlamlıq imkanları məhdudluğunun qarşısının alınması, əlillərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların reabilitasiyası və sosial müdafiəsi haqqında” Qanununun 5-ci fəslində (sosial infrastrukturun əlillərə və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara maneəsiz müəssisə olması üçün şərait yaradılması) göstərilənləri qeyd etmək olar. Göstərilən qanunun 31-ci maddəsinə əsasən “Azərbaycan Respublikasının icra hakimiyyəti orqanları, müəssisələri (birlikləri), idarələri və təşkilatları (mülkiyyət və təsərrüfatçılıq formalarından asılı olmayaraq) sosial infrastruktur obyektlərinin, mənzillərin, ictimai, istehsal binalarının və qurğularının əlillərə və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara maneəsiz müəssisə olması, ictimai nəqliyyatdan və nəqliyyat kommunikasiyalarından, rabitə və informasiya vasitələrindən, istirahət və asudə vaxt yerlərindən onların sərbəst istifadə etməsi üçün lazımi şəraiti təmin edirlər.

Həmçinin Qanunun 5-ci fəslinin digər maddələrində: 32 - ci maddədə Sosial infrastruktur obyektlərinin layihələşdirilməsi və tikintisi zamanı əlillərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların tələbatının nəzərə alınması göstərilir və qeyd olunan obyektlərin bu tələbatlar nəzərə alınmadan tikintisi yol verilməzdir. Bu məsələlərin həl-

lində əlillərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların ictimai təşkilatlarının iştirakı və razılığı tələb olunur.

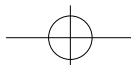
33-cü maddə İstifadədə olan sosial infrastruktur obyektlərinin əlillərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların istifadəsi üçün uyğunlaşdırılması məsələsinə toxunur və bu obyektləri əlillərə və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara müəssər olmaq üçün uyğunlaşdırmaq mümkün olmadıqda, müvafiq müəssisələr, idarələr və təşkilatlar əlillərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların tələbatının ödənilməsinə təmin edən lazımi tədbirlər hazırlayıb həyata keçirməli olduqlarını qeyd edir. Həmçinin 34-cü maddə Yaşayış binalarının əlillərin, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların müəssər olması və istifadə etməsi üçün uyğunlaşdırılması məsələsinə toxunur. Eyni zamanda, 35-ci maddədə Mədəni-təməşə müəssisələrinin və idman qurğularının əlillərə və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara müəssər olmasının təmin edilməsi göstərilir.

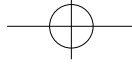
Əlillərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların sosial infraquruluğa müəssərliyinin təmin edilməməsinə görə məsuliyyət qanunun 37-ci maddəsində əks olunur: "İdarələr və təşkilatlar sosial obyektlərin əlillərə və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara müəssərliyini təmin etmədikdə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun hesabına obyektin əlillərə və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara uyğunlaşdırılmasına tələb edilən məbləğin 20 faizi məbləğində çərimə köçürülür.

Çəriməni ödəmiş müəssisələr və təşkilatlar sosial infraquruluğa obyektlərinin əlillərə və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara uyğunlaşdırılması vəzifəsindən azad edilmirlər. [1]

Həmçinin Şəhərsalma, tikinti və layihələndirmə sahəsində fiziki imkanları məhdud insanların ehtiyaclarının nəzərə alınması məqsədilə müəyyən tədbirlər görülmüşdür. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14.05.1999-cu il tarixli 155 nömrəli Sərəncamı ilə "Əlilliyin qarşısının alınması və əlillərin reabilitasiyası üzrə 1999-2002-ci illər üzrə Dövlət Proqramı"nın müddəaları əsas götürülərək "Şəhərsalmanın əsasları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda "Şəhərsalma sahəsində dövlətin, ictimaiyyətin və fərdin maraqları" adlı ayrıca maddə (maddə 4) nəzərdə tutulmuşdur ki, orada şəhər və digər yaşayış məskənlərində yaşayan əhalinin əlverişli həyat şəraitilə təmin olunması qanuniləşdirilmiş və bu maraqlara zidd olan şəhərsalma fəaliyyətinin dayandırılması barədə qadağanəddici bənd təsbit olunmuşdur. Bu maddədə dövlətin, ictimaiyyətin və fərdin maraqlarının uzlaşdırılmasının müvafiq icra hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanları tərəfindən təmin olunması nəzərdə tutulmuşdur.

Qeyd edilən Dövlət Proqramının müəyyən etdiyi konkret vəzifələrin icra olunması məqsədilə keçmiş Dövlət Tikinti və Arxitektura Komitəsi tərəfindən normativ sənədlər təsdiq edilib qüvvəyə minmişdir. Bu normativ sənədlərin tətbiqi nəticəsində ölkəmizdə ictimai və normativ-texniki fikir müstəvisində əlillər üçün münasib şəraitin

yaradılması yönümlü, xeyli nəzəri və praktiki zənginləşmə baş vermiş, müvafiq icra məsuliyyəti formalaşmışdır. [18.]

Aidiyyəti subyektlərin, ictimaiyyətin, xüsusən də əlillərin özlərinin məlumatlandırılması və maarifləndirilməsi üçün Dövlət Şəhərsalma və Arxitektura Komitəsi müvafiq tədbirlər görür.

Əlilliyi olan şəxslərin fərdi hərəkət imkanlarını nəzərə alaraq, onların hərəkətlərini yüngülləşdirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq qərarlarına əsasən Bakı şəhərinin küçə və prospektlərində piyada keçidlərinin inşa olunması nəzərdə tutulmuş və fiziki imkanları məhdud olan insanların fərdi hərəkət imkanlarını yüngülləşdirən qurğularla təchiz edilməsi planlaşdırılmışdır.

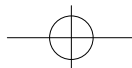
Eyni zamanda, fiziki imkanları məhdud insanların sərbəst hərəkət etmələrini və rahatlığını təmin etmək məqsədilə yerüstü nəqliyyatda bir sıra əhəmiyyətli işlər görülmüş və bu tədbirlərin görülməsi davam etdirilir. Məsələn, sənişinlərin, xüsusən də əlillərin rahatlığı üçün son dövrlərdə sənişin axınları yüksək olduğu sahələrdə yerləşən sənişin dəmiryol stansiyalarındakı platformaların səthləri bərabər səviyyəyə gətirilir.

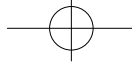
Son illər ölkənin avtomobil yollarının müasir tələblərə uyğun yenidən qurulması ilə əlaqədar olaraq tikilən avtomobil yollarının kənarlarında əlillərin hərəkət imkanlarının asanlaşdırılması məqsədilə ayrıca xüsusi zolaqların inşa edilməsi də nəzərdə tutulur.

Eyni zamanda, Bakı şəhərində taksi xidmətinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması məqsədilə paytaxta Avropa standartlarına cavab verən müasir avtomobillər gətirilməkdədir. Bu avtomobillərdən bir qismi tanınmış "London Taksi şirkəti" tərəfindən istehsal edilmişdir. Qeyd edirik ki, həmin şirkətin istehsal etdiyi TX 4 modeli yalnız taksi məqsədləri üçün nəzərdə tutulan və əlil şəxslərin də istifadə etməsi üçün qabaqcıl mühəndis-texniki vasitələrlə, o cümlədən, əlil və uşaq arabalarının salona daxil olması üçün xüsusi pandusla təchiz edilən avtomobildir.

Bununla yanaşı, Bakı şəhərində, habelə regionlarda müasir standartlara uyğun tikilib istifadəyə verilən və ya yenidən qurulan avtovağzalarda və "Azərbaycan Dəmir Yolları Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti"nin sənişin dəmiryol stansiyalarında fiziki imkanları məhdud şəxslərin sərbəst hərəkət etməsi üçün zəruri şərait yaradılmışdır. Qeyd edilən istiqamətdə lazımi tədbirlər hal-hazırda əsaslı təmir və yenidənqurma işləri aparılan digər bu tipli nəqliyyat infrastrukturunu obyektlərində də görülür.

Məhdud fiziki imkanlı insanların informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından (İKT) istifadə imkanlarının artırılması məqsədilə Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi (RİTN), Heydər Əliyev Fondu və BMT-nin İnkişaf Proqramı tərəfindən birgə həyata keçirilən layihə çərçivəsində Azərbaycanın 3 bölgəsində informasiya mərkəzləri yaradılmışdır. Onlardan biri Bakı şəhərində, digərləri isə regional olmaqla Gəncə və Naxçıvanda yaradılmışdır.

Gəncə şəhərindəki Regional İnformasiya Mərkəzinin xidmətindən ətraf rayonlarında yaşayan və fiziki qüsuru olan 60 mindən çox insanın yararlanması mümkündür. Naxçıvanda yaradılmış Mərkəzdən isə Muxtar Respublikada yaşayan görmə qabiliyyəti zəif olan şəxslər istifadə edə bilərlər.

Müasir texnologiyalarla təchiz olunmuş bu mərkəzlərdə oxu zalları, təlim-tədris mərkəzləri, audiokitabxanalar, kitabxana fondunun audioformata çevrilməsi üçün səs-yazma studiyaları, sürətli internetə çıxışla və xüsusi olaraq kor və görmə qabiliyyəti zəif uşaqlar üçün nəzərdə tutulmuş son model kompüterlərlə təmir olunmuş kompüter mərkəzləri qurulmuş və kinozal fəaliyyət göstərir.

Bu mərkəzlərdə 1000-ə yaxın Brayl əlifbası ilə nəşr olunmuş kitablar, kinozallarda lal və karlar üçün subtitrlı filmlərin nümayişi, əqli cəhətdən zəif insanlar üçün zehni inkişaf etdirən kompüter oyunları otağı istifadəyə verilmişdir. Buraya əlil arabası ilə gələnlər maneəsiz hərəkət edə biləcəklər.

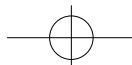
Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 avqust 2010-cu il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010 – 2012-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nın (Elektron Azərbaycan) “4.3.İnformasiya cəmiyyətinə keçid üçün şəraitin yaradılması” bəndində əhalinin bütün kateqoriyaları, eləcə də məhdud imkanlı qruplar (əlillər və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar) üçün İKT-dən, o cümlədən internetdən istifadənin genişləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

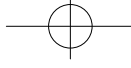
Məhdud imkanlı insanların cəmiyyətdə rolunun artırılması məqsədilə Dövlət Proqramının həyata keçirilməsi üzrə Tədbirlər Planında “7.3.5. Məhdud imkanlı qrupların İKT-dən istifadə imkanlarının artırılması üçün tədbirlərin görülməsi” bəndi öz əksini tapmışdır.

Bununla əlaqədar “Dilmanc” layihəsi çərçivəsində mətnlərin səsəndirilməsi və kompüterin səsle idarə edilməsi sistemlərinin yaradılması üzrə işlər aparılır. Bu sistemlər məhdud fiziki imkanlı insanlara klaviatüradan istifadə etmədən internetdən istifadə etmək, elektron poçtla işləmək, mətnlər hazırlamaq və göndərmək imkanını yaradacaqdır.

Veb-saytların “W3C” təşkilatının “Web Content Accessibility Guidelines (WCAG) 2.0” tövsiyələrinə (böyüdülmüş şrift, Brayl şrifti, səsəndirmə, simvollar və sadələşdirilmiş dil və s.) uyğunlaşdırılması sahəsində işlərin genişləndirilməsi həyata keçirilir.

Əlilliyi olan şəxslərin digər şəxslər ilə bərabər səviyyədə mədəni həyatda iştirak etməsi, yaradıcı, bədii və intellektual potensialının inkişaf etdirilməsi və ondan istifadə etməsi, eləcə də istirahət və əyləncə tədbirlərində iştirak etmək hüququnun təmin edilməsi məqsədilə Heydər Əliyev Sarayı, Azərbaycan Dövlət Akademik Milli Dram Teatrı, Azərbaycan Dövlət Kukla Teatrı, Azərbaycan Dövlət Rus Dram Teatrı və Azərbaycan Dövlət Gənc Tamaşaçılar Teatrının binasında əlil arabaları üçün yollar yaradılmış və qaldırıcı liftlər quraşdırılmışdır. [5, s. 9-12]

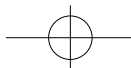
Fiziki imkanları məhdud olan insanlar üçün “Müəssərlik” strategiyasının vacibliyi

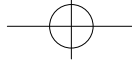
Fiziki imkanları məhdud olan insanların hüquqlarından yararlanmasında birbaşa təsiri olduğundan, müəssərliyin təmini çox mühüm məsələdir. Digər bir sözlə, müəssərlikdən yoxsul olmaq, imkanları məhdud insanların öz hüquqlarından yararlanma imkanlarını əllərindən alır. Həmçinin, müəssərlik önündəki müəyyən əngəllərin, eyni zamanda digər insan hüquqlarından da yararlanılması üzərində mənfi təsiri olur. Məsələn, əl çatan nəqliyyat vasitələrinin çatışmazlığı yalnız hərəkət azadlığından yararlanmasını deyil, eyni zamanda fiziki imkanları məhdud şəxslərin iş təhsil, səhiyyə, reabilitasiya, mədəniyyət, idman sahəsinə və digər məkanlara yol tapmalarına da maneə olur. Siyasi məsələlərlə əlaqədar informasiyadan yoxsulluq, fiziki imkanları məhdud olan şəxslərin yalnız siyasi və ictimai həyata inteqrasiyasına maneə olmur, həmçinin digər hüquqlarına təsir edən məsələlərdə də məlumatlı olaraq seçim etmələrini də çətinləşdirir. Məsələn, fiziki imkanları məhdud olan bir seçici referendum və ya səsvermədə nəyi seçəcəyinə qərar verirsə, o şəxsin məlumatlandırılmış bir seçim etməsi üçün informasiyaya müəssər olması əsas şərtidir. Bu misalla insan hüquqlarının bölünməz, qarşılıqlı, asılı və bir-birləri ilə əlaqəli olduqlarını bir daha sübut edir.

Ölkəmiz günü-gündən inkişaf edir və infrastruktur yenidən qurulur amma qurulmuş ətrafdan, orada fiziki düzəlişlərin yetərli olmaması və müxtəlif əngəllərin mövcudluğu səbəbindən fiziki imkanları məhdud olan şəxslər ya çətinlik çəkərək, ya da kömək alaraq istifadə edə bilirlər. Fiziki imkanları məhdud olan şəxslərin cəmiyyət həyatında ən az normal insanlar ilə bərabər fərsətlərlə iştirak edə bilmələrini təmin etməkdə məkan düzəlişləri etmək mühüm yer tutur. Uyğun şəkildə qurulmuş ətraf mühit təşkil olunmadığında öz mənzilində belə yaşamaqda çətinlik çəkən fiziki imkanları məhdud olan şəxslər əsas ictimai xidmətlər olan səhiyyə, təhsil və reabilitasiya xidmətlərindən yararlanma, idman və mədəni fəaliyyətlərdə iştirak edə, park və bağçalarda vaxt keçirə bilməməkdə, cəmiyyət həyatından kənarlaşdırılaraq həyatlarını davam etdirməyə məcbur edirlər.

Qurulmuş ətrafda mühitdə mövcud olan çatışmazlıqlara misal olaraq aşağıdakıları qeyd etmək olar.

– açıq məkanlarda; əlil arabalarından istifadə edən insanlar üçün standartlara uyğun olmayan platformalar (məsələn: standartlara uyğun inşa edilməmiş səkilər), görmə imkanları məhdud olan şəxslər üçün hissiyyatla istiqamətləndirici təminatların tətbiq olunmaması, yol keçidlərinin hamının rahatlıqla istifadə edə biləcəyi platformalı və ya liftli olmaq əvəzinə pilləkənli olması, görmə imkanları məhdud olan şəxslər üçün yürüş istiqamətində təhlükə yaradan amillər (dirək, ağac və s.), uşaq oyun məkanlarının fiziki imkanları məhdud olan uşaqların da faydalana biləcəyi şəkildə təşkil olunmaması, infrastruktur və inşaat işləri zamanı lazımi təhlükəsizlik tədbirlərinin görülməməsi;

– ictimai nəqliyyatda fiziki imkanları məhdud olan şəxslər üçün uyğunlaşdırılmış avtobusların kifayət qədər olmaması;

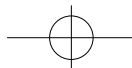
– bina girişlərində fiziki imkanları məhdud olan şəxslər üçün uyğun platformanın olmaması, mövcud platformaların standartlara uyğun olmaması, binaların daxilində də standartlara uyğun olmayan pilləkən və liftlər, daxili məkanlarda, xüsusilə ictimai binalarda görmə imkanları məhdud olan şəxslər üçün hissiyyatla istiqamətləndirici vasitələrin olmaması, ictimai qurum və idarələrin binalarında ictimai istifadəyə açıq digər daxili məkanlarda fiziki imkanları məhdud olan şəxslər üçün uyğun tualetlərin olmaması, tez-tez istifadə olunan və böyük ictimai binalarda görmə imkanları məhdud olan şəxslər üçün qabartma xəritələrin olmaması və s. [15, s. 12]

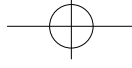
Fiziki imkanları məhdud olan insanların və digər hərəkət məhdudluğu olanların tikili ətrafdan və təqdim olunan xidmətlərdən istifadə edə bilmələrini təşkil etmək məqsədilə ediləcək çalışmalara misal üçün; açıq məkanlarda və piyada xətlərində standartlara uyğun keçidlər, görmə məhdudluğu olanlar üçün hiss oluna bilinən yönləndirici təchizatın tətbiqi, ictimai nəqliyyat vasitələrində pilləkənsiz və ya xüsusi qurğuları olan avtobuslardan istifadə edilməsi, bina girişlərində və binaların daxilində olan maneələrin aradan qaldırılması üçün standartlara uyğun keçidlərin və ya lift platformalarının istifadəsi, lazımi təchizatı və manevr sahəsi olan tualet və hamam düzəlişlərini göstərmək olar.

Yuxarıda qeyd olunan qanunvericiliyə və görülən işlərə baxamayaq, gündən - günə inkişaf edən ölkəmizdə bu sahədə tam və sistematik işlərə başlanılmamış və ya bir çox şəhər və rayonlarda yetərli və düzgün fəaliyyət tətbiq edilməmişdir. Edilən düzəlişlərin çoxu işə istifadəyə yararlı deyildir. Bu cür kifayət etməyən fəaliyyətlərin ən önəmli səbəbləri; müəssərlik məsələsində məlumat səviyyəsinin aşağı olması, işə həradan başlanacağına bilinməməsi bu sahədə qanunvericiliklə əlaqəli problemlərlə yanaşı, müddəti və əhatə dairəsi bəlli olan milli müəssərlik proqramlarının hazırlanmasıdır. Müəssərliyi təmin etmək məqsədilə dünyanın bir çox ölkələrində, xüsusilə bu problemlə əlaqədar milli fəaliyyət proqramları mövcuddur (Fransa, Türkiyə və s. kimi dövlətlərdə). Fikrimcə, ölkəmizdə fiziki imkanları məhdud olan insanlara müəssərliyi təmin etmək üçün aydın hədəflərə, icra müddətlərinə, əhatə dairəsinə və nəzarət mexanizminə malik olan milli müəssərlik planına ehtiyac hiss olunur.

Milli müəssərlik planını hazırlayan zaman “Əlil insanların hüquqlarına aid BMT Konvensiyası”nın 9-cu maddəsindən irəli gələn müddəaları rəhbər tutaraq, bu sahədə qabaqcıl ölkələrin fəaliyyət proqramları təcrübələrindən də yararlanmaq mümkündür.

Həmçinin, planı hazırlayarkən “Əlil insanların hüquqları”na aid BMT Konvensiyasının 2- ci maddəsində göstərilən “şüurlu uyğunlaşma” və “universal dizayn” anlayışlarına xüsusilə diqqət etmək lazımdır.

“Əlil insanların hüquqları”na aid BMT Konvensiyasının 2- ci maddəsində “universal dizayn”ın istifadəsi ilə, adaptasiyaya və ya xüsusi dizayna ehtiyac olmadan, mümkün olan qədər bütün insanlar tərəfindən istifadə oluna bilinən müəssərliyin təmin edilməsi məqsəduyğundur. “Universal dizayn”, hər bir istifadəçinin Müəssərlik ehtiyacının tam olaraq nə olacağını qabaqcadan müəyyən etmənin çətin olduğu vəziyyətlərdə xüsusi önəm daşıyır. Yeni bir predmet, şərait, proqram və xidmətlər yaradılarkən, və ya bina, idman meydançası, park inşa edilərkən aşağıdakı universal dizayn prinsipləri mümkün dərəcədə çox potensial istifadəçinin müəssərliyini təmin edə bilər. [14, 43 p.]

Ədalətli istifadə: dizayn, müxtəlif qabiliyyətlərə malik şəxslər üçün istifadə oluna bilinən və onlara satıla bilinən xüsusiyyətdədir.

İstifadədə elastiklik: dizayn geniş əhatə dairəsi olan fərqli arzulara və bacarıqlara uyğundur.

Sadə və tez qavranılan: dizaynın istifadəsinin, istifadəçinin təcrübəsinə, biliyinə, dil qabiliyyətinə və ya təhsil səviyyəsinə baxmayaraq qavranılması asandır.

Hiss oluna bilinən informasiya: dizayn, şəraitin şərtlərinə və ya istifadəçinin hissi qabiliyyətinə baxmayaraq lazım olan informasiyanı istifadəçiyə təsirli bir şəkildə təqdim edir.

Xəta tolerantlıqı: dizayn, təhlükələri, ehtiyatsızlıqla və ya qəsdlə edilməyən hərəkətlərin mənfi nəticələrini azaldır.

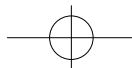
Aşağı dərəcəli fiziki effort: dizayn, minimum yorğunluqla təsirli və rahat şəkildə istifadə oluna bilinir.

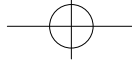
Yanaşma və istifadə üçün ölçü və sahə: istifadəçinin bədən ölçüləri, bədən duruşu və ya hərəkət qabiliyyətinə baxmayaraq , yanaşma, boylanma, işəsalma və istifadə üçün uyğun ölçü və sahəni təmin edir. [16. <<http://design-dev.ncsu.edu/openjournal/index.php/redlab/article/viewFile/130/80>>]

Qeyd olunan “ universal dizayn” hələ ki, hər yerdə istifadə olunmur və bu prinsip hər bir fərd üçün müəssərliyi təmin etməkdə hər zaman müvəffəqiyyətli ola bilmir. Belə vəziyyətlərdə müəssərliyə dair ikinci yanaşmaya (“şüurlu uyğunlaşma”) ehtiyac hiss olunur.

“Əlil insanların hüquqları”na aid BMT Konvensiyasında göstərilədiyi və bir çox ölkələrdə tətbiq olunduğu kimi “şüurlu uyğunlaşma” (“Reasonable accommodation ” ağılabatan dəyişiklik) müəyyən bir şəxsin müəssərlik ehtiyaclarına cavab vermək üçün lazımı və uyğun dəyişikliklərin, düzəlişlərin və ya tədarüklərin görüldüyü müddəti ifadə edir. Digər sözlə ifadə etsək, fərdin özü üçün müəssərlik ehtiyaclarına xüsusi bir cavabdır.

“Şüurlu uyğunlaşma”, düzəlişlərin istifadəçinin müəssərrolma ehtiyacını cavabladığına və bunların tədarükçü tərəfindən tətbiq oluna biləcəyinə əmin olmaq üçün tədarükçü ilə istifadəçi arasında görüş keçirilməsini tələb edir. Əgər bunu etmək düzəli-

şi təmin edən şəxsi qeyri-mütənasib, əsassız və həddən artıq yüklə yükləyəcəksə bu düzəlişlərin edilməsinin vacibliyi tələb olunmur. Ağlabatan olaraq müəyyən edilən düzəliş onu təmin edən şəxsin və ya idarənin böyüklüyü və mənbələrinə əsasən qiymətləndirilir. Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, tədarükçünün həyata keçirilə bilən hesab etdikləri, edilməsi mümkün olandan aşağı səviyyədə olur.

Düzəlişlərin şəxsiləşdirilmiş təbiəti səbəbi ilə ağlabatan dəyişikliklər tez-tez təhsil və ya əmək hüquqlarının təmini üzrə müəyyən fərdlər üçün uzunmüddətli müəssərlərin təmin edilməsinin lazım olduğu təhsil və iş şəraitlərində istifadə olunan bir müddətdir. Məsəl üçün, təhsil şəraitində öyrənmə imkanı məhdud olan bir şəxs üçün imtahanlarda əlavə vaxt verilərək düzəliş edilə bilər. Hər hansı bir ofis şəraitində ağlabatan düzəliş, iş yerini əlil arabalı istifadəçisi tərəfindən rahat şəkildə dolanmağı təmin etməyi və ya görmə problemi olan bir şəxs tərəfindən kompüterin istifadəsini mümkün edən digər köməkçi texnologiyalarla təminini əhatə edə bilər.

“Şüurlü uyğunlaşma” (“Reasonable accommodation” ağlabatan dəyişiklik) yanaşması universal dizayndan fərqlidir. Universal dizayn bütün istifadəçilərə eyni şəkildə münasibət göstərir, amma “şüurlü uyğunlaşma” müəyyən istifadəçilərə fərqli şəkildə münasibət göstərə bilər. Bununla belə, hər iki yanaşma eyni məqsədi daşıyır – fiziki imkanları məhdud olan insanların digərləri ilə eyni səviyyədə cəmiyyətə inteqrasiyasını təmin edən tam müəssərlik. [11, p. 42]

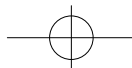
Qeyd etmək lazımdır ki, fiziki imkanları məhdud olan şəxslər üçün ediləcək düzəlişlər yalnız onların deyil, eyni zamanda müvəqqəti olaraq imkanları məhdud olan insanlar – yaşlı insanlar, hamilə qadınlar, uşaq arabalıları, uşaqlar və s. kimi hərəkət imkanları geniş olmayan insanların da istifadə imkanına və ictimai həyatda iştirak etmələrinə xidmət edəcəkdir.

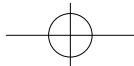
Nəticədə, müəssərlik fiziki imkanları məhdud olan şəxslərin cəmiyyətə bərabər və tam üzvlər olaraq daxil olmalarını və orada iştiraklarını təmin etməkdə əsas şərtədir. Hansı insan hüququ müzakirə mövzusu olursa-olsun həmin hüquqdan istifadə imkanları barədə mübahisələrdə, müəssərlik bəzilər üçün deyil, bütün insanlar üçün xüsusilə də fiziki imkanları məhdud şəxslər üçün nəzərdə tutulmalıdır.

Unutmayaq ki, hər bir insan potensial fiziki imkanları məhdud bir şəxsdir.

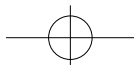
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

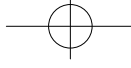
1. 25 avqust 1992-ci il tarixli 284 sayılı “Əlilliyin və uşaqların sağlamlıq imkanları məhdudluğunun qarşısının alınması, əlillərin və sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların reabilitasiyası və sosial müdafiəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu.

2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 14.05.1999-cu il tarixli 155 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Əlilliyin qarşısının alınması və əlillərin reabilitasiyası üzrə 1999–2002-ci illər üzrə Dövlət Proqramı”.
3. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 11 avqust 2010-cu il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010–2012-ci illər üçün Dövlət Proqramı”.
4. 11 iyun 1999-cu il tarixli 684 sayılı “Şəhərsalmanın əsasları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
5. BMT-nin “Əlillərin hüquqları haqqında” Konvensiyasının icrasına dair Azərbaycan Respublikasının ilk hesabatı. Yanvar, 2011, 60 s.
6. 2 oktyabr 2008-ci il tarixli 686 sayılı “Əlillərin hüquqları haqqında” Konvensiyaya qoşulmaq barəsində Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
7. 1966-cı il tarixli “İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakt http://www.udpo.az/qanunlar/bs_x04.html
8. 1966-cı il tarixli “Vətəndaş və siyasi hüquqlar haqqında” Beynəlxalq Pakt. http://www.udpo.az/qanunlar/bs_x04.html
9. 1948-ci il tarixli “Ümumdünya İnsan hüquqları” bəyannaməsi.
10. 1989-cu il tarixli “Uşaqların hüquqları haqqında” Beynəlxalq Konvensiya.
11. Janet E. Lord, Katherine N. Guernsey, Joelle M. Balfé & Valerie L. Karr, Nancy Flowers, Human Rights. YES! Action and Advocacy on the Rights of Persons with Disabilities, 2007 Human Rights Resource Center, University of Minnesota, 308 p.
12. Les Regles des Nations Unies pour l’egalisation des chances des handicapes (1993)
13. Nations Unies, Incapacites. De l’exclusion a l’egalite. Realisation des droits des personnes handicapees, Guide a l’usage des parlementaires: la Convention relative aux droits des personnes handicapees et son Protocole facultatif , Geneve 2007, 164 p.
14. Marianne Schulze, Understanding The UN Convention On The Rights Of Persons With Disabilities, New York, July 2010, 210 p.
15. Ulaşılabilirlik Stratejisi ve Eylem Planı (2010-2011) [28 s.]
16. <http://design-dev.ncsu.edu/openjournal/index.php/redlab/article/viewFile/130/80>
17. http://fr.wikipedia.org/wiki/Accessibilit%C3%A9_aux_personnes_handicap%C3%A9es
18. <http://www.azadinform.az/news/a-26389.html>
19. <http://www.udpo.az/read.php?lang=1&content=432>

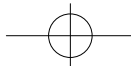

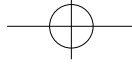
Almaz Ələkbərova

DÖVLƏT QULLUĞU SİYASİ TƏSİSATLAR SİSTEMİNDƏ

Müasir siyasi institutlar sistemində dövlət qulluğu kateqoriyası mühüm yer tutur. Azərbaycan Respublikasında dövlət qulluğunun siyasi təsisat kimi xarakterik xüsusiyyətlərinin nəzəri və təcrübi aspektlərinin elmi müddəalar əsasında təhlilinə xüsusi ehtiyac vardır. Dövlətin təşkil edilməsinin əsas məqsədlərindən biri kimi çoxaspektli ictimai münasibətləri tənzim etməkdən ibarətdir. Ədəbiyyatdan məlum olduğu kimi dövlət, dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsi və saxlanması sahəsində ictimai münasibətləri tənzim edən siyasi sistemin əsas institutu hesab edilir. Dövlət hakimiyyəti siyasətin mərkəzi, təşkilati və tənzimləyici-nəzarətçi mənbəyi olaraq, onun həyata keçirilməsi vasitəsidir. O, idarə olunanlar vasitəsilə ifadə olunur, siyasi hakimiyyət isə bir insanların və qrupların digər insan və qrupların üzərində hakim mövqe tutması vasitəsilə xarakterizə edilir [8, s.41-43; 9, s.57-70]. Dövlət hakimiyyətinin ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi sahəsindəki rolu cəmiyyətin siyasi sisteminin funksionallığına əsaslanır. Bu baxımdan T.Parsonsun fikirləri maraqlıdır. Onun fikrincə, dövlət hakimiyyəti cəmiyyətin funksionallığı üçün məqsədləri seçmək iqtidarındadır, bu isə onun inteqrasiya məsələlərinin həllini və ictimai qarşılıqlı əlaqə normalarının qanuniləşdirilməsini nəzərdə tutur [6, s.140]. Müasir dövrdə hər bir demokratik cəmiyyətin inkişafı bu və ya digər mütərəqqi strategiyaya əsaslanır. Siyasi sistemə məxsus funksiyaların həyata keçirilməsini bir sıra amillərlə xarakterizə etmək olar. Onların sırasında siyasi sistemin funksiyalarının həyata keçirilməsi üçün normal şəraitin olması əsas cəhətlərdən biri kimi xarakterizə edilir. Bu baxımdan, dövlət orqanlarının müvafiq səlahiyyətlərinin həyata keçirilməsini təmin edən iki başlıca tərəf mövcuddur. Həmin səlahiyyətlərin həyata keçirilməsinin təminatçısı kimi hakim siyasi elitanın və dövlət qulluğunun fəaliyyəti çıxış edir. Siyasi sistemin siyasi institut kimi funksionallığı isə siyasi təsisatların fəaliyyəti əsasında təmin edilir. Məhz həmin təsisatlar sırasında ən mühüm yeri dövlət qulluğu institutu tutur. Müasir dövrdə isə, dövlət qulluğu dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsi sahəsində xüsusi statusa malikdir.

Dövlət qulluğu haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun 2.1-ci maddəsində dövlət qulluğunun anlayışı təsbit edilmişdir. Qanuna görə, dövlət qulluğu dedikdə, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və digər qanunvericilik aktlarına uyğun

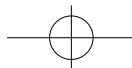
olaraq dövlətin məqsədlərinin və funksiyalarının həyata keçirilməsi sahəsində dövlət qulluqçularının öz vəzifə səlahiyyətlərini yerinə yetirməsi başa düşülür [2]. Fikrimizcə, dövlət hakimiyyətinin məqsədlərini və funksiyalarını özündə ehtiva edən nəzəri baxışlardan və konkret modellərdən istifadə etməklə onun mahiyyətini müəyyən etmək yanlış olardı. Dövlətin siyasi hakimiyyətin həyata keçirilməsindəki rolu, dövlət hakimiyyətinin saxlanması, dövlət qulluğunun səmərəliliyinin təmin edilməsi sahəsindəki fəaliyyəti onun siyasi təbiətini xarakterizə edən əsas cəhətlər hesab edilir. Məhz bu cəhətlər dövlət qulluğu anlayışının tərkibinə dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsini təmin etməyə yönəldilmiş siyasi institut elementinin daxil edilməsi ilə şərtlənir. Elmi ədəbiyyatda dövlət qulluğunun siyasi aspektləri ilə bağlı bir sıra dəyərli mülahizələr irəli sürülmüşdür. Belə ki, V.Qrajdan hüquqi və mənəvi tərkib hissələrinin mövcudluğunu inkar etməyərək, o, onlara üstün rolu verməyərək hesab edir ki, üstünlük siyasətə məxsusdur. O, “dövlət qulluğu”nda bütün vacib və əhəmiyyətli ünsürləri müəyyən edir.... Dövlət qulluğu – hər şeydən əvvəl siyasi hakimiyyət tərəfindən dövlət orqanlarının səlahiyyətlərinin icrasının təmin edilməsi üçün istifadə olunan siyasi alətdir [5, s.72].

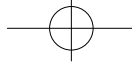
Yuxarıda qeyd olunanları ümumiləşdirərək belə qənaətə gəlmək olar ki, çoxaspektli ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi, dövlət qərarlarının qəbul edilməsi və həyata keçirilməsi, dövlət hakimiyyətinin təmin edilməsi, dövlət orqanlarının funksionallığı siyasi institutlara, o cümlədən siyasi təsisatlar sırasında mühüm yer tutan dövlət qulluğuna əsaslanır. Fikrimizcə, dövlət qulluğu dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsi sahəsində əsas siyasi təsisatlardan biridir. Dövlət qulluğu dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsi sahəsində dövlət qulluqçusunun dövlətlə cəmiyyət arasında əlaqə yaradan ictimai münasibətlər sisteminin müasir modeli hesab edilir.

Azərbaycan Respublikasında dövlət qulluğunun siyasi təsisat kimi əsasını Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası [1] və “Dövlət qulluğu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu təşkil edir. Dövlət qulluğu normativ hüquqi aktlarda təsbit edilmiş, hüquqla müəyyən olunmuş, dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsinin təminatçısı olan vətəndaşlarla dövlət qulluğu vəzifələrini tutan dövlət qulluqçularının vəhdətini təşkil edir.

Dövlət qulluğunun sosial birlik kimi xarakterizə edən əsas elementlər aşağıdakılardan ibarətdir:

1) dövlət hakimiyyətinin səmərəli həyata keçirilməsini təmin etmək üçün dövlət qulluqçularının yüksək hazırlıq səviyyəsinə malik olması; qulluqçularının peşə biliklərinə yiyələnməsi; müvafiq ixtisaslaşmanın mövcud olması; dövlət büdcəsindən sosial təminatın alınması kimi ümumi əlamətləri şərtləşdirən dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsi ilə professional məşğulluq;

2) dövlət qulluğuna qəbul, dövlət qulluğukeçmə və dövlət qulluğuna xitam vermənin şərtlərini müəyyən edən təşkilati prinsiplərin və qanunvericilikdə təsbit edilmiş hüquq və vəzifələrin mövcudluğu;

3) kollektiv dəyərləri və məqsədləri tənzimləyən dövlət qulluqçularının etik davranış qaydalarına dair normalarının müəyyən edilməsi [3];

4) hakimiyyətin dövlət orqanları aparatının maraqlarında dövlət qulluqçularının əllərində cəmləşdirilməsi; hakim funksiyaların dövlət orqanlarının rəhbərlərinin liderliyinin təminatı üçün istifadə olunmaqla xarakterizə edilən aparat tərəfindən hakimiyyətin reallaşdırılması sistemi, məsuliyyətli qərarların qəbul edilməsi zamanı formalizm, dövlət qulluğunun bürokratlaşdırılmasının əsası olan özünü mühafizə etməyə və karyera maraqlarına riayət etməyə səy [4, s.18-27].

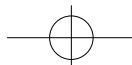
“Dövlət qulluğu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 14.1-ci maddəsinə əsasən “Dövlət qulluqçusu” bu Qanunla müəyyən edilmiş qaydada maaşlı (maaş yalnız dövlət büdcəsi vəsaitindən verilə bilər) dövlət qulluğu vəzifəsini tutan və inzibati vəzifə üzrə dövlət qulluğuna qəbul edilərkən Azərbaycan Respublikasına sadıq olacağına and içən Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır [2]. Dövlət qulluğu vəzifəsi dövlət orqanının normativ aktlarla müəyyən edilən struktur quruluşu və ştat cədvəlinə uyğun olan ştat vahididir. Həmin vəzifəni tutan şəxsin səlahiyyət və funksiyalarının hüdudları həmin orqanın səlahiyyətindən asılı olaraq müəyyən edilir [2]. İnzibati vəzifə tutan və hakimiyyət səlahiyyətləri alan dövlət qulluqçusu dövlət vəzifəli şəxs hesab edilir. Dövlət vəzifəli şəxs dövlət qulluğunda olarkən professional qulluq fəaliyyətini vəzifəyə təyinat haqqında akta və əmək müqaviləsinə müvafiq olaraq həyata keçirir, dövlət büdcəsinin vəsaitləri hesabına dövlət məvəcibi alır.

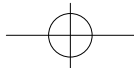
Dövlət orqanlarında vəzifələr həmin vəzifələrin funksiyalarının məzmunundan, səlahiyyətlərinin mənbəyindən və tutulması üsullarından asılı olaraq inzibati və yardımçı vəzifələrə bölünür.

Siyasi vəzifələri tutan şəxslərin hüquqi statusu başqa qanunvericilik aktları ilə müəyyən olunur və bu Qanunda başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, bu Qanunun qüvvəsi onlara şamil edilmir.

İnzibati vəzifələr Ali – 5-ci kateqoriya dövlət orqanları aparatları və bölmələri rəhbərlərinin, onların müavinlərinin, habelə dövlət qulluğunda çalışan mütəxəssislərin vəzifələridir. İnzibati vəzifə tutan şəxsin hüquqi statusu müvafiq orqanın səlahiyyətlərini müəyyən edən qanunvericilik aktları ilə, habelə vəzifə təlimatları ilə müəyyən edilir.

Yardımçı vəzifələr Ali – 5-ci kateqoriya dövlət orqanlarında texniki işləri həyata keçirən dövlət qulluqçularının (kargüzar, makinaçı, kuryer, arxiv qeydiyyatçısı, liftçi, sürücü və sair işçilərin) vəzifələridir. Yardımçı vəzifə tutan şəxsin hüquqi statusu

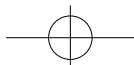
müvafiq orqanın səlahiyyətlərini müəyyən edən qanunvericilik aktları ilə, habelə vəzifə təlimatları ilə müəyyən edilir [2].

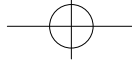
“Dövlət qulluğu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununa əsasən Azərbaycan Respublikasında mövcud olan dövlət vəzifələri üç səviyyə üzrə xarakterizə edilir. Məhz bu təsnifatda ən yüksək səviyyə siyasi vəzifələr hesab edilir. Təəssüf ki, qanunvericilikdə siyasi vəzifələrin təsnifatı birbaşa təsbit edilməmişdir.

Dövlət qulluğunu siyasi institut kimi xarakterizə edən amillər sırasına dövlət qulluğunun mahiyyətinin öyrənilməsi, onun təşkilati prinsiplərinin və funksiyalarının konkretləşdirilməsi kimi məsələlər də daxildir. Dövlət qulluğunu siyasi təsisat kimi xarakterizə edən əsas cəhətlərin, elmi kateqoriyaların, müvafiq anlayışların, tutarlı faktların əsasını təşkil edən təşkilati prinsiplər dövlət qulluğunu xarakterizə edən əsas şərtlərdən biridir. Prinsip dövlət qulluğu sferasında ictimai münasibətləri xarakterizə edən mərkəzi anlayış, rəhbər ideya olaraq, onların mahiyyət cəhətdən üstün cəhətlərini müəyyən edir [7, s.55-56]. Dövlət siyasi sistemin mərkəzi institutudur. Buna görə də, dövlət qulluğu dövlətin funksiyalarının həyata keçirilməsi mexanizmində onun əsas hissəsini təşkil edir. Dövlət qulluğu cəmiyyətin siyasi sistemə tabe olan təsisatdır. Dövlət qulluğu siyasi sistemlə əlaqəni və dövlət hakimiyyətinin həyata keçirilməsini təmin edən funksiyaları yerinə yetirir. Dövlət qulluğu siyasi qərarların layihələrinin hazırlanması, qəbul edilməsi, həyata keçirilməsini təşkil və nəzarət edilməsi, cəmiyyətlə davamlı əlaqə kimi funksiyaları reallaşdırır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2009, 96 s.
2. Dövlət qulluğu haqqında sənədlər toplusu. Bakı: Qanun, 2011, 372 s.
3. Dövlət qulluqçularının etik davranış qaydaları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu / Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Topplusu, 2007-ci il, № 08, maddə 750
4. Бойков В. Государственная служба: взгляд изнутри и извне (социологический анализ) // Социология власти. 2003, №1, с.18-27
5. Граждан В. Государственная служба: соотношение политики и права // Власть, 2001, №7, с.70-76
6. Категории политической науки. Учебник. М., 2002, 656 с.
7. Ноздрачев А. Государственная служба: Учебник. М.: Статут, 1999, 592 с.
8. Политология. Энциклопедический словарь. М., 1993, 431 с.
9. Соловьев А. Власть в политическом измерении // Вестник Московского университета, сер. 12. Политические науки. 1997, №6, с. 57-70

Xatirə Xəlilova

TÜRK BİRLİYİNİN YARANMASI PERSPEKTİVLƏRİ

Türk millətinin tarix boyunca yaratmış olduğu dövlətlər və ənənələr onları mədəniyyət və tarix sferasında hər zaman qabaqcıl bir millətə çevirmişdir. Qədim və orta əsrlər tarixində türklərin 16-sını imperiya təşkil etməklə 120-yə qədər dövlətləri olmuşdur. Hazırda dünyanın 7 müstəqil dövlətində, yəni Türkiyə, Azərbaycan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Türkmənistan və Kıbrıs Türk Cümhuriyyətində türkdilli xalqlar toplu şəkildə yaşayırlar. Bunlardan əlavə, dünyada 30-dan çox türkdilli xalqlar müxtəlif regionlarda qədim dövrlərdən başlayaraq məskən salmışlar və indi də həmin ərazilərdə yaşayırlar. Onları birləşdirən dəyərlər isə türk kimliyi, mentalitet, din, dil, adət-ənənə, həyat tərz, maddi və mənəvi mədəniyyət, tarix və ədəbiyyatdır. Müstəqil türk dövlətlərində və ayrı-ayrı regionlarda 200 milyondan çox türkdilli əhali yaşayır.

Bütün millətlər üçün ortaq bir tərifin olmamasının əsas səbəbi odur ki, milləti meydana gətirən ünsürlərdən hamısı bütün millətlərdə yoxdur. Türk millətinin mövcudluğunun əsas 7 ünsürünə soy, dil, ideal, mədəniyyət, vətən, tarix, din aid edilir.

Soy türklər üçün əhəmiyyətli bir ünsürdür. Çünki, Türk milləti digər millətlərdən fərqli olaraq müxtəlif irqlərin qarışması nəticəsində meydana gəlməmişdir. Türk milləti tək bir soyun əsəridir ki, bu da Türk soyudur.

Türklər üçün dil əhəmiyyətli bir milliyyət ünsürüdür. Çünki, bu gün bütün türklər tarixdəki ana dilinin davamından başqa bir şey olmayan türkcəni danışmaqdadırlar.

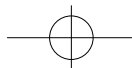
Digər bir ünsür isə mədəniyyət ünsürüdür. Bizim mədəniyyətimiz tarixdən gətirdiyimiz, inkişaf etdirərək bugünkü səviyyəyə çatdırdığımız və bugün bütün Türk dünyasında yaşamaqda olan Türk mədəniyyətidir.

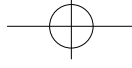
Qeyd edəcəyimiz növbəti bir ünsür də ideal ünsürüdür. Millətimizin əsrlər boyunca "kızıləma" adlandırdığı bu ideal böyük hücum və hərəkətlərimizdə böyük rol oynamışdır.

Vətən də Türk millətinin var olmasında vacib bir ünsür sayılır. Vətən ünsürü bugünkü keçici təbiilikdən və həqiqətdən uzaq görünməsi ilə deyil, tarixi və gerçəkliyi ilə şərtlənir.

Türklər üçün önəmli bir ünsür tarixdir. Bu gün yer üzündə yaşayan bütün türklər eyni tarixin insanlarıdır. Yəni, bu tarix türk millətinin ortaq tarixidir.

Sonuncu əhəmiyyətli ünsür isə din ünsürü hesab olunur. Türklərin böyük çoxluğu islam dininə mənsubdurlar. Türklər islam dinini mənimsəmə, yayma və qoruma ba-

xımından bu dini milli bir din halına gətirmişlər. Bu səbəbdən din Türk milləti üçün önəmlidir [2, 51-52].

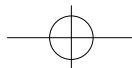
Müasir dövrdə türkdilli xalqların üzərinə düşən əsas məsuliyyət bu dəyərləri qorumaq, onları gələcək nəsle ötürmək və dünyada təbliğ etməkdir. Türk dövlətlərinin ümumi kanalının olması bu işdə misilsiz rol oynayır. Belə ki, 2009-cu il mart ayında Türkiyənin təşəbbüsü ilə bütün türk dövlətlərində yayımlanan orta türk televiziyası – TRT Avaz kanalının Ankarada açılış mərasimi oldu. TRT – türk kanalının bazasında yaradılan televiziya 6 ölkəni – Azərbaycan, Türkiyə, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Türkmənistan və Özbəkistanı əhatə edir [5].

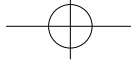
Bildiyimiz kimi, türkdilli xalqların birliyi özünü ədəbiyyat sahəsində də göstərir və bu sahədə türkdilli dövlətlərin gənc nəsil yazarlarla gördüyü işlərin coğrafi əhatəsi genişdir. Məsələn, 1998-ci ilin sentyabrında Qazaxıstanın Türkistan şəhərində Türk dünyası gənclərinin VII qurultayı keçirilmişdir və “Dünya Gənc Türk Yazarlar Birliyi” yaradılmışdır. 1999-cu ilin 9-15 sentyabrında Çeboksari şəhərində IX Türk Dünyası Gənclik günləri və Qurultayı keçirilmişdir. Bakıda Türk Dünyası gənclərinin növbəti qurultayı 2000-ci ilin sentyabrında keçirildi və s.

Həmçinin türkdilli xalqlar barəsində bir çox kitablar nəşr olunmuşdur. Onlardan misal kimi yeni nəşr olunan kitabları göstərmək olar. 2008-ci ildə Ankarada nəşr edilən “Türk dünyası” şeirləri antologiyası kitabında türkdilli xalqlar yaşayan 24 ölkənin şairlərinin şeirləri verilmişdir. 2002–2006-cı illərdə Bakıda “Heydər Əliyev və Şərq” adlı 6 cildlik kitab nəşr edilmişdir. Əsasən də kitabın 6-cı cildi Türk dünyasına həsr olunmuşdur. Burada türk dövlətləri Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkmənistan, Qırğızıstan və onların rəhbərləri haqqında məlumat verilmişdir. Bu da türk dövlətlərinin daha sıx əməkdaşlıq etmək niyyətini bir daha nəzərə çatdırır.

Türkdilli xalqlar arasında əlaqələrin möhkəmlənməsi üçün bir sıra addımlar atılmışdır. İlk öncə dövlət başçıların birgə görüşləri təşkil olunmuşdur. 1992-ci ilin may ayında Türkiyənin baş naziri Süleyman Dəmirəl Azərbaycan və Orta Asiya respublikalarına səfəri zamanı həmin ölkələrin rəhbərlərinin iştirakı ilə zirvə toplantısı keçirmək təşəbbüsündən sonra, 1992-ci ilin 30-31 oktyabrında Ankarada türkdilli dövlət başçıların I zirvə toplantısı keçirildi. Növbəti illərdə zirvə toplantıları İstanbulda (1993), Bişkekə (1995), Daşkənddə (1996), Astanada (1998), Bakıda (2000), İstanbulda (2001), Antalyada (2008), Naxçıvanda (2009) və İstanbulda (2010) keçirildi [1;129].

Türkdilli dövlət başçıların I zirvə görüşündə Türkiyə Respublikasının prezidenti Turqut Özal toplantını yüksək qiymətləndirmişdir: “Bu görüş, türk cümhuriyyətləri rəhbərlərinin ilk toplantısı olduğuna görə, böyük əhəmiyyətə malikdir. Ölkələrimiz arasında, əsasən iqtisadi münasibətlərin inkişafına diqqət yetiriləcəkdir. Türk dövlətləri arasında birliyə nail olmaq üçün də müəyyən məsələlər müzakirə ediləcəkdir.

Gözləndiyinə görə, təşkilati məsələlərlə də məşğul olacağıq. Belə toplantıların hər il keçirilməsi zəruridir [2, 25 may 1992]. T.Özalın çıxışında “əsasən iqtisadi münasibətlərin inkişafının qabardılması regiondakı ziddiyyətli geosiyasi şəraitə uyğun idi. Ancaq Türkiyənin mərhum prezidentinin istəyinə rəğmən təşkilatlanma işlərində bir müddət ləngimə yarandı, yalnız 1998-ci ilin Astana zirvəsində Türkdilli Dövlət başçılarının görüş katibliyinin yaradılması haqqında Xarici İşlər nazirliklərinin hazırladıqları əsasnamə təsdiq olundu. Qeyd edək ki, bu vaxta qədər türkdilli dövlət başçılarının yeddi zirvə toplantısı keçirilmişdir.

Dövlət başçılarının zirvə toplantılarının keçirilməsi Türk Dünyası daxilində “mə-nəvi” körpünün yaranmasında böyük əhəmiyyətə malik idi. Zirvə görüşlərinin konkret tarixi əhəmiyyətə malik olan günlərə təsadüf etməsi – Əmir Teymurun 660 illiyi, “Manas” dastanının 1000 illiyi, Qazaxıstanın yeni paytaxtı Astana şəhərinin təqdimat mərasimi ümumtürk dəyərlərinin təbliğinə mühüm töhfə idi.

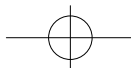
Bütün türkdilli dövlət başçılarının qatıldığı tədbirdə prezident T.Özal vurğulamışdı ki, “Sovetlər Birliyi dağıldıqdan sonra sizin müstəqilliyinizi hamıdan tez tanıyan və ölkələrinizlə birinci olaraq diplomatik əlaqə yaradan Türkiyə dövləti olmuşdur. Xalqlarımızı bir-birinə ümumi dinimiz, dilimiz, kökümüz və mədəniyyətimiz bağlayır. Biz əl-ələ verib bu imkanlardan istifadə edərək, onları xalqımızın rifahına yönəltməliyik” [4]. I zirvə toplantısının sonunda imzalanmış Ankara Bəyannaməsində bundan sonra belə görüşlərin müntəzəm olaraq keçirilməsi, müstəqilliyin qorunub saxlanması və daha da möhkəmləndirilməsi yönündə qarşılıqlı əlaqələri intensivləşdirməyin zəruriliyi xüsusi vurğulanmışdır.

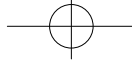
1993-cü il oktyabrın 18-də İstanbulda türkdilli dövlət başçılarının ikinci zirvə toplantısında qəbul edilən İstanbul Bəyannaməsində altı türkdilli dövlətin iqtisadi əməkdaşlığı, mədəni əlaqələri inkişaf etdirmək üçün söylərini davam etdirmək əzmi öz əksini tapdı [4, 22 oktyabr 1993].

Türkdilli dövlət başçılarının Bışekdə gerçəkləşən üçüncü zirvə toplantısı Manas eposunun 1000 illiyinə təsadüf etdi. Təntənəli mərasimə qatılan dövlət başçılarna, həmçinin, YUNESKO-nun baş direktoru Federiko Mayara 1000 illik bayram münasibətilə təsis olunmuş “Manas” medalı təqdim olundu.

Bışek Bəyannaməsində göstərilirdi: “İştirakçı ölkələrin xalqlarını tarixi, dil və mədəni yaxınlıqla yanaşı, uzun perspektivlər üçün inkişafın müxtəlif sahələrində vəzifələrin ümumiliyi də bir-birinə bağlayır. İqtisadi inkişaf və firavanlıq üçün regional əməkdaşlığın vacibliyi dəstəklənməlidir, beynəlxalq öhdəliklərə ziyan vurmadaan ölkələrimiz arasında çoxtərəfli və ikitərəfli iqtisadi əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi zəruridir” [4, 23 oktyabr 1993].

Türkdilli dövlət başçılarının IV zirvə görüşü Daşkənddə 1996-cı il oktyabrın 21-də Əmir Teymurun 660 illik yubileyi ərəfəsində keçirilmişdi. Sammitdə türkdil-

li dövlət başçılarının görüş katibliyinin yaradılması, bu ölkələrin mədəniyyətlərinin təbliğinə həsr olunmuş tədbirlərin keçirilməsi, türk xalqlarının keçmiş və indiki həyatına dair tarixi-ədəbi mənbələri axtarmaq, seçmək və nəşrə hazırlamaq məsələlərindən xüsusilə bəhs olunmuşdu.

Bütün zirvə görüşlərinin sonunda qəbul olunan ənənəvi bəyannamələrdən fərqli olaraq Daşkənd Bəyannaməsi qarşıda duran vəzifələri daha konkret və məqsədyönlü formada ifadə edirdi. Rəsmi sənəddə ölkələrarası münasibətlərin beynəlxalq hüquq normalarına uyğun, həmçinin, BMT və ATƏT prinsiplərini əldə rəhbər tutaraq qurulması bildirilmiş və aşağıdakı müddəalar ehtiva olunmuşdur. Onları belə qruplaşdırmaq olar [4, 25 oktyabr 1996].

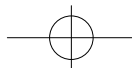
– Dövlət başçılan öz ölkələri arasında müxtəlif sahələrdə ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətlərin inkişafından razı qaldıqlarını bildirmiş və bu münasibətləri daha da genişləndirməyin və dərinləşdirməyin zəruri olduğunu qeyd etmişlər.

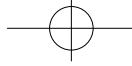
– Elm, mədəniyyət və təhsil sahəsində əməkdaşlığın daha da genişləndirilməsi və möhkəmləndirilməsinə yardımçı olmaq üçün TÜRKSÖY qarşısında konkret vəzifələr qoyulmuşdu. TÜRKSÖY təşkilatına tapşırılmışdı ki, türk sivilizasiyası ilə bağlı tarixi günlərin təqviminin hazırlanması, bayram şənliklərinə mədəniyyət sahəsində beynəlxalq təşkilatların – ilk növbədə YUNESKO-nun cəlb olunması imkanları öyrənilsin.

– İqtisadi münasibətlərin inkişaf etdirilməsi məqsədilə beynəlxalq əhəmiyyətli layihələrdə, xüsusən də yeni kommunikasiya sistemlərinin yaradılmasına yönəlmiş layihələrdə iştirak etmək qaçılmazdır. Belə ki, dövlət başçıları öz ölkələrinin zəngin təbii ehtiyatlarının, xüsusən təbii qazın və neftin işlənməsinin və hasilatının xüsusi əhəmiyyətini nəzərə alaraq, enerji daşıyıcılarını dünya bazarlarına çıxarmaq üçün boru kəmərləri və elektrik xətləri çəkməsinə dair birgə layihələrin həyata keçirilməsi sahəsində təxirəsalınmaz tədbirlər görülməsinə, marağı olan dövlətlərin, beynəlxalq maliyyə təsisatlarının, dövlət və özəl strukturların bu layihələrə cəlb edilməsinə tərəfdar çıxmışlar. Dövlət başçıları Türkiyə ərazisindən keçərək Aralıq dənizi sahillərinə və Avropaya uzanan neft-qaz kəmərlərinin çəkilməsi sahəsində müvafiq dövlət və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən görülmüş işləri razılıq hissi ilə qeyd etmişlər.

– Dövlət başçıları regionda sərffəli nəqliyyat sistemlərinin inkişaf etdirilməsinin zəruriliyini qeyd edərək, Transqafqaz dəhlizinin işə salınmasıyla tranzit və dəmir yolu əlaqəsinə dair layihələrin tezliklə reallaşdırılmasına tərəfdar çıxmış və Avropa Birliyinin TRASEKA çərçivəsində söylərini bəyənmişlər, onlar Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizinin bir hissəsi kimi, Hind okeanına çıxmaqla Mərkəzi Asiya – Əfqanıstan – Pakistan nəqliyyat yolunun yaradılması təşəbbüsünü də dəstəkləmişlər.

– Prezidentlər BMT İnkişaf Proqramını, Ümumdünya Bankını, Beynəlxalq Valyuta Fondunu və regional inkişaf banklarını daha çox fəallıq göstərərək, türkdilli ölkələrə

rin hər birindən ötrü keçid dövrünün fəaliyyət strategiyasının işlənilib hazırlanmasında bu ölkələrlə əməkdaşlığı genişləndirməyə çağırmışlar.

– Türkdilli ölkələrin rəhbərləri,

a) istər kapital resursları, istərsə də insan resurslarını investisiyalaşdırmaqla, baza və ixtisas təhsilinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, əmək vərdişlərinin, peşə hazırlığının inkişaf etdirilməsinə və ixtisasın artırılmasına xüsusi əhəmiyyət verməklə;

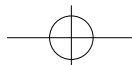
b) tək-cə rəqabətə davamlı məhsul deyil, həm də xüsusi kiçik və orta biznes sahəsində iş yerləri yaradan yeni texnologiyaların yayılmasına kömək etməklə, öz ölkələrində iqtisadi yüksəlişə təkan verilməsinə yönəldilmiş tədbirlərin səmərəliliyinin artırılmasına tərəfdar çıxmışlar.

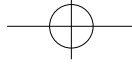
IV zirvə görüşündə ənənəvi xarakter almış digər sammitlərdən fərqli olaraq, təşkilatlanma istiqamətində irəliyə doğru bir addım atılmış oldu.

Dövlət başçıları müntəzəm surətdə qarşılıqlı məsləhətləşmələr aparılmasının və təşkilati-texniki işlər görülməsinin, qəbul edilmiş qərarların reallaşdırılmasına nəzarət edilməsinin zəruriliyini vurğulayaraq, türkdilli dövlət başçılarının görüşlərinin katibliyini yaratmaq haqda razılığa gəlmişlər; katibliyin əsasnaməsinin hazırlanması xarici işlər nazirlərinə tapşırılmışdır. Katibliyə türkdilli dövlət başçılarının və xarici siyasət idarəsi rəhbərlərinin görüşlərinin materiallarını hazırlamaq; türkdilli dövlətlərin dil, mədəniyyət və nailiyyətlərinin təbliğinə həsr olunmuş seminarlar, konfranslar, simpoziumlar keçirmək; türk xalqlarının keçmiş və indiki həyatına dair tarixi-ədəbi mənbələri axtarmaq, seçmək və nəşrə hazırlamaq vəzifələri həvalə olunur.

1996-cı il oktyabrın 21-də bəyannamənin imzalanması ilə öz işini başa çatdıran Daşkənd zirvəsi türkdilli dövlət başçılarının sammitlərinin yeni keyfiyyət mərhələsinə qədəm qoyduğunu göstərdi. Belə ki, dövlət başçıları regionu narahat edən bütün ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və hətta ekoloji problemlərə də öz münasibətlərini bildirdilər. Getdikcə müntəzəm xarakter alan sammitlərin keçirilməsi öz növbəsində qarşılıqlı əlaqələrin intensivləşməsi, xüsusən də TÜRKSÖY-un fəaliyyətinin canlandırılmasında əhəmiyyətli oldu.

Türkdilli dövlətlərin 1998-ci il iyunun 9-da keçirilən V zirvə görüşü Qazaxıstan Respublikasının yeni paytaxtı Astana şəhərinin təqdimat mərasiminə təsadüf etdi. Sammitə ev sahibliyi edən Qazaxıstan Prezidenti Nursultan Nazarbayev türkdilli dövlətlərin yanaşı yaşamasının iqtisadi əsasını qurmağın zəruriliyini söyləmişdi. Həmçinin, Qazaxıstan Prezidenti N.Nazarbayevin təklifi ilə regionda nüvə təhlükəsinin artmasının dəhşətli fəsadlar verəcəyini özündə əks etdirən bəyanat qəbul edilmişdir. Bəyanatda deyilirdi: “Biz, türkdilli dövlətlərin rəhbərləri, – Qazaxıstan Respublikasının paytaxtı Astana şəhərində növbəti V zirvə görüşünün iştirakçıları – Hindistanda və Pakistanda nüvə sınaqları keçirilməsindən çox narahat olduğumuzu bildirmişik. Bu sınaq-

lar regional və global sabitliyə və təhlükəsizliyə ciddi ziyan vurur, nüvə silahları ilə sürətlə silahlanmaya kömək edir və nüvə silahının yayılmaması rejimini möhkəmlətmək barədə dövlətlərimizin siyasətinə ziddir. Biz Hindistan və Pakistanı təmkin və məsuliyyət nümayiş etdirməyə, bir daha nüvə sınaqları keçirməməyə və nüvə silahının yayılmaması haqqında müqaviləyə və nüvə silahlarının hərtərəfli qadağan edilməsi haqqında müqaviləyə qoşulmağa çağırırıq”.

Türkdilli dövlət başçılarının Qazaxıstanın yeni paytaxtı Astana şəhərində keçirilən V zirvə görüşünün sonunda bəyanat qəbul edildi. Bəyanatda əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsində yüksək səviyyədə keçirilən görüşlərin təşkilatı mexanizmlərini hazırlamaq üçün konkret müddəalar öz əksini tapmışdı. Belə ki, Türkdilli Dövlət Başçıları Görüşlərinin Katibliyi (TDBGK) haqqında Xarici İşlər nazirliklərinin işləyib hazırladıkları əsasnaməni təsdiq etmiş və katibliyin fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə nəzarəti xarici siyasət idarələrinə həvalə etmişlər.

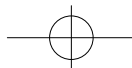
1996-cı ildə keçirilmiş Daşkənd zirvə görüşünün yekun sənədində olduğu kimi, bu dəfə də dövlət başçıları Türkiyə ərazisi ilə Aralıq dənizi sahillərinə və Avropaya neft-qaz kəmərlərinin çəkilməsi ilə bağlı müvafiq dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən görülmüş işləri razılıqla qeyd etmişlər.

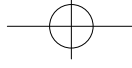
Rəsmi bəyanatda regionda gedən inteqrasiya prosesini fəallaşdırmaq və genişləndirmək sahəsində Qazaxıstan, Qırğızıstan və Özbəkistanın səyləri dəstəklənmişdir. Eyni zamanda, “Asiyada qarşılıqlı fəaliyyət və etimad tədbirləri” nə dair Müşavirə çağırılması haqqında Qazaxıstanın təşəbbüsünün əhəmiyyəti vurğulanmışdır.

Azərbaycan Prezidentinin təklifi ilə 2000-ci il aprelin 8-də Bakıda türkdilli dövlət başçılarının VI zirvə görüşü keçirildi. Yüksək səviyyəli görüş “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubileyinə təsadüf etmişdi.

Dövlət başçılarının çıxışlarında vurğulanmışdır ki, vaxtilə iqtisadiyyatın, mədəniyyətin və elmin yüksəlişinə, sivilizasiyaların qarşılıqlı zənginləşməsinə təkan vermiş olan Böyük İpək yolunun bərpası ticarət-iqtisadi, mədəni münasibətlərin genişlənməsinə xidmət edir, bu, dünya iqtisadiyyatının mühüm şərtidir. XX əsrdə enerji daşıyıcılarını Qərbə və Şərqə çatdıracaq neft və qaz kəmərləri Böyük İpək yolunun marşrutu üzrə çəkilməlidir.

“Türkdilli dövlət başçılarının Bakı şəhərində keçirilən VI zirvə toplantısının sonunda qəbul olunmuş bəyanatda əvvəlki yekun sənədlərinin varisliyi gözlənilərək qarşılıqlı əməkdaşlığı daha da dərinləşdirmək istəyi ifadə olunmuşdu. Terrorizmin getdikcə geniş şəbəkə yaratmasma qarşı birgə mübarizəni daha da intensivləşdirmək, bu istiqamətdə birgə səylərin artırılmasının vacibliyi vurğulanmışdı. Qarşılıqlı fayda verəcək Böyük İpək yolunun bərpası və bu istiqamətdə Avropa Birliyinin fəaliyyəti alqışlanmışdı” [6].

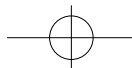

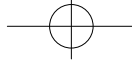
“Türkdilli dövlət başçılarının VII zirvə toplantısı 2001-ci il aprelin 26-da İstanbul şəhərində oldu. Zirvə görüşü Türkiyədə siyasi sistemdə münasibətlərin mürəkkəbləşdiyi, yeni hökumət və prezident seçkilərindən sonraya təsadüf etdi. Bu baxımdan dövlət başçılarının görüşünün yeni seçilmiş prezident Əhməd Necdət Sezərlə tanışlıq xarakteri daşdığı qeyd etmək olar. Sammitdə respublikaların müstəqilliyindən artıq 10 ilə yaxın bir vaxt keçdiyindən, bu dövr və gələcək perspektivlər də müzakirə mövzuna çevrildi. Mərkəzi Asiyanın yeni siyasi gerçəklikləri, Türkiyənin regionun həyatında oynadığı rol, beynəlxalq təşkilatlar çərçivəsində əlaqələrin genişləndirilməsi məsələləri dövlət başçılarının diqqət mərkəzində oldu.

2008-ci ilin noyabrında Türkiyənin Antaliya şəhərində türkdilli dövlət başçılarının VIII zirvə görüşü keçirilmişdir. Bu toplantıda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin çıxışı çox əhəmiyyətlidir: “Birgə fəaliyyətimiz nəticəsində bölgəni inkişaf etdirmək üçün sülhün, təhlükəsizliyin, sabitliyin tam şəkildə bərqərar olunması üçün bizim birgə səylərimiz böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bizi birləşdirən tarixi köklər, ortaq mədəniyyət, etnik mənsubiyyət əlbəttə ki, qarşılıqlı, sərfəli fəaliyyətimiz üçün çox böyük əsasdır, böyük amildir” [7].

2009-cu il 2-3 oktyabr tarixlərində Azərbaycan Respublikasının Naxçıvan şəhərində türkdilli ölkələrin dövlət başçılarının növbəti IX zirvə toplantısı keçirilmişdir. Toplantıda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, Türkiyə Respublikasının Prezidenti Abdulla Gül, Qazaxıstanın Prezidenti Nursultan Nazarbəyov, Qırğızıstan Prezidenti Kurbanbəy Bakıyev və Türkmənistan Nazirlər Kabinetinin sədr müavini Xıdır Saparıyev iştirak etmişlər. Sammitdə Özbəkistan tərəfi iştirak etməmişdir. Burada ilk öncə dövlət rəhbərlərinin çıxışları olmuş, regional və beynəlxalq məsələlər üzrə fikir mübadiləsi aparılmış və TÜRKSÖY təşkilatının gələcək fəaliyyəti haqqında müzakirələr keçirilmişdir. Sammitin nəticəsi olaraq türk dövlət başçıları türkdilli xalqlar arasında Əməkdaşlıq Şurası Sazişi və Naxçıvan Bəyannaməsini imzaladılar. Naxçıvan Bəyannaməsində dövlət başçılarının TÜRKSÖY-un fəaliyyəti ilə bağlı verdikləri tövsiyələr və təkliflər cəmlənmişdir.

2010-cu il 15-16 sentyabrda İstanbul Çırağan sarayında keçirilən X zirvə toplantısında Türkdilli Ölkələrin Əməkdaşlıq Şurasının yaradılması ilə bağlı qərar qəbul edildi. Katibliyi İstanbulda yerləşəcək bu qurum iştirakçı ölkələr arasında əlaqələrin gücləndirilməsi üçün sistemli fəaliyyət göstərəcəkdir. Şuranın tərkibində dövlət başçılarının şurası, xarici işlər nazirlərinin şurası, ağısaqqallar şurası, yüksək vəzifəli şəxslər şurası və daimi katiblik fəaliyyət göstərəcəkdir. Ankarada fəaliyyət göstərən TÜRKSÖY, Bakıda fəaliyyət göstərən Türkdilli Ölkələrin Parlament Assambleyası, Astanadakı Türk Akademiyası isə Şuranın gücləndirilməsi istiqamətində çalışacaqdır. Zirvə görüşündə, həmçinin qərara alındı ki, türk mədəniyyətinin qorunması üçün Bakıda vəqf, universi-

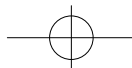

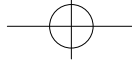
tetlər arasında fəaliyyətin gücləndirilməsi üçün qurum, Astanada Akademiyanın tərkibində muzey, tarixi araşdırma fondu yaradılısın.

Göründüyü kimi, türkdilli dövlət başçıları sammitlərinin diplomatik-siyasi münasibətlərin formalaşmasında mühüm rolu olmuş və bəhs etdiyimiz dövrdə qarşılıqlı əlaqələrin bütün sferalarına öz töhfəsini vermişdir.

Türk dövlətləri birliyinin yaradılmasında Türk diasporu. Bu gün ölkənin xarici siyasətinin həyata keçirilməsində diaspor və lobbi qruplarının çox böyük önəmi vardır. Türkdilli dövlətlərin türk birliyinə addımlaması onları xaricdə də səylərinin birləşdirməsinə gətirib çıxarır. Bununla bu nəticəyə gəlmək olar ki, türkdilli xalqların diaspor və lobbi qruplarının bir çox sahələrdə sıx əməkdaşlıq etmələri türk birliyini reallaşdırmağa vacib amildir. Əsasən də son illər türk diasporu ilə Azərbaycan diaspora qrupları arasında yaxınlaşma buna əyani sübutdur. Türk diasporu sözü altında türk millətinin bir qolu olan Osmanlı türkləri və müasir Türkiyənin əhalisi, vətəndaşları nəzərdə tutulur. Lakin geniş mənada türk diasporu anlayışını götürsək, bura bütün türk xalqları diasporlarını daxil etmək vacibdir.

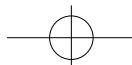
Nümunə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, Amerikada 400 mindən çox mənşəcə türk yaşayır. Müasir dövrümüzdə dünyada bütün türkdilli xalqların diaspor və lobbi təşkilatlarının sıx əməkdaşlıq çərçivəsində fəaliyyət göstərmələri türk birliyi perspektivinin həyata keçməsinə ən yaxın köməkdir. Azərbaycan Şərqi dünyaya açılan qapısı hesab olunur. Bu sahədə Amerikada yaşayan Azərbaycan və Türkiyə diasporunun birgə fəaliyyəti diqqəti cəlb edir. Bildiyimiz kimi, bu əməkdaşlıq özünü müxtəlif sahələrdə göstərir. 2006-cı il iyun ayının 7-də Türkiyə Respublikasının Antalya şəhərində Azərbaycan və Türk diaspor təşkilatlarının birgə konfransı keçirilmişdir. Bu konfransda Razılıq Protokolu imzalanmışdır. Konfrans nəticəsində Azərbaycan və Türk diaspor təşkilatlarının birgə fəaliyyət strategiyası müəyyənləşdirilmişdir. Bu fəaliyyət strategiyasının əsas məqsədi Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Cümhuriyyəti arasında diaspor quruculuğu sahəsində əməkdaşlığın dərinləşdirilməsi, hər iki xalqın tarixi, müasir həyatı, sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi, mədəniyyəti ilə bağlı məlumatları dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq, bütün türk xalqları arasında münasibətləri inkişaf etdirməkdən ibarətdir. 2007-ci il mart ayının 9-da Bakıda Azərbaycan və türk diaspor təşkilatları rəhbərlərinin birinci forumu keçirildi. Bu forumda 48 ölkədən nümayəndələrinə başqa İraq, Axıska türklərindən nümayəndələr və müxtəlif ölkələrdən olan dövlət və siyasi xadimlər iştirak edirdilər. Forumun əsas məqsədi Azərbaycan və Türkiyə diasporlarının birləşməsi və xarici ölkələrin ictimai-siyasi həyatında onların fəallığını artırmaq idi. Tədbirdə, həmçinin AR Prezidenti İlham Əliyev, Türkiyənin baş naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğan və Şimali Kıbrıs Türk Cümhuriyyətinin Prezidenti Mehmet

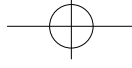

Əli Tələt iştirak edirdilər. Forum diasporlar üçün ümumi fəaliyyət strategiyasını müəyyənləşdirməyə yönəlmiş, Dağlıq Qarabağ və uydurma erməni soyqırımını məsələləri üzrə diaspor səylərini birləşdirmək və lobbiciliyə keçidə imkan verəcək. Forumu açan Prezident İlham Əliyev bir daha Azərbaycan və Türkiyə xalqlarının birliyinin bütün türk dünyasının uğuru olduğunu vurğulamışdı. Aparılmış müzakirələrin nəticəsində “Azərbaycan və türk diaspor təşkilatlarının birgə fəaliyyət strategiyası”, “Bakı Bəyannaməsi” və “Türkdilli xalqlara müraciət” qəbul olundu. 2008 – 2009-cu illərdə keçirilən tədbirlər xüsusilə əhəmiyyətlidir. 2008-ci ilin mayında Berlin şəhərində keçirilmiş böyük bir beynəlxalq konfransda AR Prezidenti İlham Əliyev və Türkiyə hökumət başçısı Rəcəb Tayyib Ərdoğan iştirak edərək öz diasporlarının birgə fəaliyyəti haqqında birlikdə verdikləri geniş tövsiyələr bu sahədə birgə fəaliyyətin başlanğıcı ola bilər [1;199]. 2008-ci ildə Azərbaycan və Türkiyə diasporları tərəfindən yaradılan “Türk Network” çox əhəmiyyətlidir. Bundan etibarən Amerikada iki diasporun nümayəndəsi sırf öz şəbəkələri daxilində əlaqə saxlaya bilər. Amerika – Azərbaycan Cəmiyyəti və Amerikada Türk Cəmiyyətləri Federasiyası tərəfindən yaradılan bu layihənin məqsədi Azərbaycan və Türk diaspor təşkilatları arasında əməkdaşlığı möhkəmləndirmək və Türk dünyasının ABŞ ilə əlaqələrini inkişaf etdirməkdir. Amerikada Türk diaspor təşkilatlarının tədbirlərindən biri də 2009-cu ildə Kolumbiya universitetində keçirilən Türk Dünyası (Pax Turcica) elmi-təhsil konfransıdır. Bu konfrans Azərbaycan – Amerika Şurası (AAC) və Amerikada Azərbaycan Cəmiyyəti (ASA) tərəfindən, eyni zamanda Kolumbiya Universiteti nəzdində Energetika Mərkəzi, Amerikada Türk Birliyi (TCA), Özbək təşəbbüsü və Türk – Amerika Assosiasiyası Assambleyasının (ATAA) köməyi ilə həyata keçmişdir. Azərbaycan Demokratik Respublikasının 91-ci il dönmünə həsr olunmuş konfrans 3 hissədən ibarət idi: 1) tarix, linqvistik və mədəni kimlik; 2) energetika təhlükəsizliyi, diplomatiya və türk dünyasında geosiyasi maraqlar; 3) vətəndaş cəmiyyəti, mətbuat və ABŞ-da türk diasporu idi. Konfransda Pax Turcica elmi konsepsiyasının əsas məqsədi kimi ABŞ-da türkdilli xalqlar arasında həmrəyliyi möhkəmləndirmək açıqlanmışdır [8].

Bundan əlavə, Azərbaycan və türk diaspor qruplarının Qarabağ problemi mövqeyində birgə fəaliyyəti də nəzərə çarpır. Belə ki, Avropa Azərbaycanlıları Konqresi və Azərbaycan – Türk Diasporunun Təşkilatları Koordinasiya Şurası Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevə və Türkiyə dövlət başçısı Abdullah Gülə müraciət ünvanlanmışdır. Müraciətdə deyilir: “Biz, Avropa Azərbaycanlıları Konqresi və Azərbaycan – Türk Diasporunun Təşkilatları Koordinasiya Şurasının üzvləri Qarabağ problemi həll olunmayana qədər Türkiyə – Ermənistan sərhədlərinin açılması doğru hesab etmirik. Ermənistan hələ də Azərbaycan torpaqlarını əsarətdə saxlayır. Biz istəyirik ki, qardaş xalqlar öz dostluqlarını sona qədər saxlayaraq gələcək nəsillərə çatdırsınlar. Qeyd edək ki, Azərbaycan –

Türk Diasporunun Təşkilatları Koordinasiya Şurasının nümayəndələri Qarabağ problemi həll olunmayana qədər Türkiyə – Ermənistan sərhədlərinin açılmasının yolverilməz olduğunu qeyd ediblər [9]. Lakin türk diasporlarının birgə fəaliyyəti bununla bitmir. Azərbaycan – Türk diaspor təşkilatlarının birgə fəaliyyət strategiyası qəbul olunduqdan sonra və Azərbaycan – Türk Diaspor Təşkilatları Koordinasiya Şurası yaradıldıqdan sonra bu fəaliyyət daha da intensivləşmiş, diaspor təşkilatları bir sıra mühüm tədbirlər keçirmişlər və qeyd olunan istiqamətlərdə proseslər davam edir. Lakin bununla yanaşı, türk birliyinin gerçəkləşməsini əngəlləyən bir sıra amillər mövcuddur.

Birincisi, bəzi türk dövlətlərinin siyasi sistemində olan qüsurlar onların birləşməsinə mane olur.

İkincisi, türk dövlətlərini birləşdirən vahid ideologiyanın olmaması. Ümumiyyətlə, türk birliyi qarşısında duran ən ciddi məsələlərdən biri kimi bu məsələnin həllində vahid rəy, qənaət mövcud deyil.

Üçüncüsü, Vahid dilin formalaşmaması. Bu istiqamətdə müəyyən addımlar atılmış olsa da hələlik ümumi dil məsələsində vahid rəy mövcud deyil və hər bir türk dövləti öz dialektini qoruyub saxlamağa çalışır.

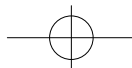
Dördüncüsü, Türk dövlətlərinin qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrinin qənaətbəxş səviyyədə olmaması. Belə ki, Qazaxıstanın Rusiya ilə gömrük ittifaqı yaratması onu ümum-türk inteqrasiya birliyindən uzaqlaşdırır.

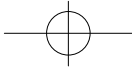
Beşincisi, türk dövlətləri arasında ayrı-ayrı geosiyasi və xarici siyasi məsələlərə münasibətdə fərqli yanaşmaların meydana çıxması. Belə ki, Türkiyənin Kosovonun müstəqilliyini tanıması Azərbaycanın isə tanımaması fərqli xarici siyasi davranışın nəticəsidir. Digər tərəfdən, Türkmənistan və Azərbaycan arasında Xəzərin hüquqi statusu ilə bağlı ortaya çıxan fikir ayrılıqları bütün türk dünyası üçün kifayət qədər təhlükəli nəticələrə səbəb ola bilər.

Ümidvarıq ki, yaxın gələcəkdə qeyd olunan amillərin aradan qaldırılması istiqamətində aparılan müsbət işlərin nəticəsi olaraq türkdilli xalqların birliyi ideyası gerçəkləşəcək.

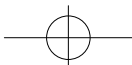
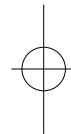
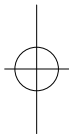
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

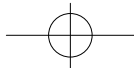
1. İsmayılov İ. Türk dünyası XX əsrdə. Bakı, 2001, 144 s.
2. Sançar Nejdət. Türk millətinin tərifi. www.atxem.az <<http://www.atxem.az>> , Birlik jurnalı, 2009-noyabr, 56 s.
3. Azərbaycan qəz., 1992-2000; 2007
4. Hürriyyət qəz., 1996, 1997, 2001

5. http://azr.baybak.com/il_2009_say_4442.azr
6. http://mfa.gov.az/index.php?option=com_content&task=view&id=762&Itemid=1
7. www.turksoy.org.tr/RU/Genel/BelgeGoster.aspx?1C04EA51480895DA1A9547B61DAF-FE2AAD2159C2926A9E50
8. <http://www.turksoy.org.tr/RU/Genel/BelgeGoster.aspx?1C04EA51480895D1A9547B61DAFFE2AAD2159C2926A9E50>
9. <http://www.day.az/news/politics/157601.html>
10. <http://www.gunaz.tv/xaber/azerbaycan-turk-diasporasi-azerbaycan-ve-turkiye-prezidentlerine-muraciet-edib>

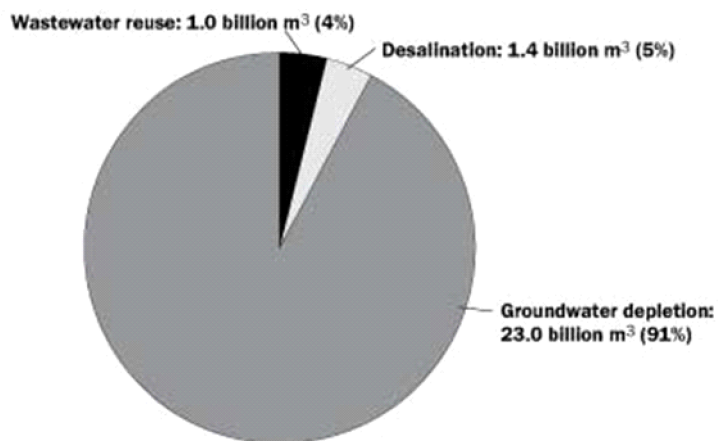

Aytən Qurbanova

SU PROBLEMİNİN ORTA ŞƏRQDƏKİ DÖVLƏTLƏRARASI MÜNASİBƏTLƏRƏ TƏSİRİ

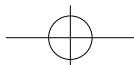
Bütün dünyada geniş vüsət almış su problemi, yerləşdiyi coğrafi məkanın xüsusiyyətləri etibarilə Orta Şərqlə regionunda daha şiddətli xarakter almışdır. 2000 - ci illərin əvvəllərindən etibarən bölgədə ciddi ölçüdə su qıtlığı yaşanmaqdadır. Problemi dərinləşdirən bir sıra səbəblər vardır ki, onları aşağıdakı kimi sıralaya bilərik:

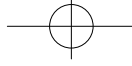
- su qaynaqlarının kifayət etməməsi;
- əhalinin sürətli artımı;
- torpaqların yarırsızlaşması və sulama ehtiyacının yaranması;
- suyun keyfiyyətinin aşağı düşməsi;
- şəhərsalmanın və sənayeləşmədən irəli gələn su tələbatının artması;
- bölgədəki su mənbələrinin böyük bir qisminin bir neçə dövlət tərəfindən istifadə olunması.

1990 - cı ilin hesablamalarına görə, Orta Şərqlə adambaşına düşən istifadə olunan su miqdarı 1450 m³ təşkil edirdi. Bu miqdarın 15 % - i bölgədən kənar olan çayların hesabına ödənilir.

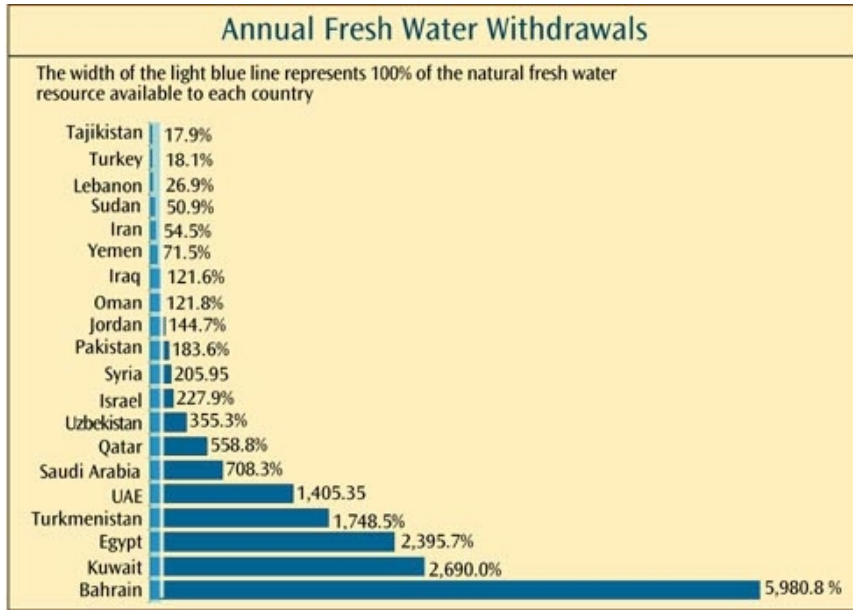
Bölgədəki torpaqların əkinçilikdə tətbiq olunan səhv üsullara görə yarırsız hala gəlməsi nəticəsində əlavə suvarmaya ehtiyac yaranmışdır. Nəticə etibarilə yer-

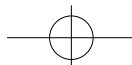

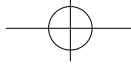
üstü və yeraltı su qaynaqlarından çəkilən suların 70 - 80 % - i suvarma məqsədilə istifadə olunur.

Şəhərlərin və sənayenin sürətli inkişafı da suya olan tələbi artırmaqdadır. Sudan istifadə olunması artıq israf dərəcəsinə çatmışdır. Bölgədəki bir çox ölkə su ehtiyacının böyük bir hissəsini qazılan quyular hesabına ödəyir. Ancaq bu yeraltı su mənbələrinin tükənməsi təhlükəsini yaratmışdır. Yeraltı sulardan artıq istifadə olunması onun keyfiyyətinin də aşağı düşməsinə səbəb olmaqla, su və torpağın şoranlaşmasını artırır. Sənaye, şəhər tullantıları və əkinçilik zamanı istifadə olunan suyun artıqları su mənbələrini çirkəndirməklə yanaşı, onsuz da su qıtlığı yaşayan regionda yeni problemlərin yaranmasına şərait yaradır. İcməli su ehtiyatlarının sənaye tullantıları səbəbi ilə kirlənməsi də problemləri artıran əsas faktorlardandır. Su bəzi şərtlərdə bərpa oluna bilən təbii resurs hesab olunur. Ancaq, əgər istifadə olunan suyun tərkibində həddindən artıq kimyəvi maddə varsa onda, su öz-özünü təmizləyə bilmir. Beləliklə, istifadə olunan su mənbəyinin təbii tərkibinin hər hansı bir kimyəvi və fiziki müdaxilə nəticəsində pozulması kimi tanınan su çirkəliliyi ortaya çıxır. Bu da Orta Şərqi su probleminin ən əsas səbəblərindən biridir.

Orta Şərq regionunda istifadə oluna bilən su mənbəyi kimi göstərilən dörd əsas axar su mövcuddur. Bunlardan birincisi, mənbəyini Türkiyədən götürən Suriya və İraqdan keçərək Şatt əl-Ərəbdə birləşib, Bəsrə körfəzinə tökülən **Dəclə** və **Fərat** çaydır. İkincisi mühüm axar su, bölgənin ən mübahisəli və problemlili axar suyu olan İor-

daniya, Suriya, İsrail və Fələstindən keçən **İordaniya** çayıdır. Bölgənin üçüncü böyük çayı mənbəyini Livandan götürüb Suriyadan keçərək Türkiyədə Aralıq dənizinə tökülən Asi çayıdır. Və nəhayət sonuncu, yəni dördüncü axar su isə, Livan ərazisindən axan **Litina** çayı hesab olunur.

İordaniya və Şəriə çayları həm suyun bölüşdürülməsi mövzusunda, həm də ərəb – İsrail düşmənçiliyi səbəbi ilə böyük problem təşkil edir. 360 km uzunluğunda olan çay mənbəyini Livandan götürüb Yarmuk və Zerka qolları ilə birləşərək Lut gölünə tökülür. Çayın illik su tutumu yeraltı sularla birlikdə 1.3 - 1.9 milyard arasında olmaqla Fərat çayının su tutumunun təxminən 1/15 - nə bərabərdir.

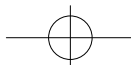
İsrail dövlətinin yaranması ilə birlikdə bu çayın istifadəsi və bölüşdürülməsi məsələləri yeni bir münaqişənin yaranmasına səbəb olmuşdur. 1948-ci ildə çayın üç əsas qolundan biri Suriyada (Qolan təpələrində), digəri Cənubi Livanda və sonuncusu isə İsrail ərazisində qalmışdır. David Ben Qurion 1955-ci il may ayının 14-də öz çıxışında “ərəblərlə müharibəmiz su müharibəsi olacaqdır” deyərək, o gündən İsrailin bölgəyə istiqamətli siyasi strategiyasını açıq şəkildə elan etmiş oldu.

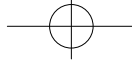
1967-ci il müharibəsi zamanı İsrail Qolan təpələrini işğal edərək sərhədlərini Şəriə çayı istiqamətində dəyişmiş oldu. 1982-ci ildə Cənubi Livana daxil olaraq burada təhlükəsizlik zonası yaratmaqla çayı mənbəyindən mənsəbinə qədər nəzarət altına almış oldu.

İsrail - Fələstin sülhünə nail olmaq uğrunda gedən danışıqlar şəraitində su probleminin həll olunması Qolan təpələrinin azad olunması, İsrailin Qərbi Şəriə çayından geri çəkilməsi, Suriyanın terrorizmi dəstəkləməkdən əl çəkməsi, İordaniyanın su qıtlığı probleminin həlli və Cənubi Livanın statusunun müəyyənləşdirilməsi kimi bir sıra problemlə məsələlərin həllinə bağlıdır.

Orta Şərqi ən mühüm su qaynaqlarından olan Fərat və Dəclə çayları öz mənbəyini Türkiyədən götürməklə Suriya və İraq ərazisindən keçir və Bəsrə Körfəzinə tökülür. Bu sular hər üç ölkə üçün də böyük əhəmiyyət kəsb edir. Türkiyə başda olmaqla Suriya və İraq, müxtəlif dövrlərdə bu çayların istifadəsi zamanı israfə yol verilməməsi və su ehtiyatlarının yaradılması ilə bağlı fərqli layihələr irəli sürmüşdür. Və bu layihələr hər üç dövlət arasında fikir ayrılığı səbəbi ilə münaqişələrə səbəb olmuşdur. 1970-ci ildə Suriyanın Fərat çayının İraqa daxil olmasına mane olmaq cəhdi iki ölkə arasında yeni münaqişə səbəbinə çevrilib. Həmin dövrdə Türkiyənin Cənub - Şərqi Anadolu Layihəsini (GAP) gündəmə gətirməsi, digər ərəb dövlətlərinin də dəstəyini qazanan Suriya və İraqın Türkiyəyə qarşı birləşməsinə və münaqişənin çox geniş vüsət almasının qarşısının alınmasına səbəb olmuşdur.

Əslində baş verən su daşqınlarının qarşısını almaq üçün su anbarlarının tikilməsi zəruri hal olsa da, bunun yüksək maliyyə vəsaiti tələb etməsi dövlətlər arasında növbəti problemlə vəziyyət yaratmışdır.

Regionun ən önəmli çaylarından biri də Asi çayı hesab olunur. Çayın istifadəsi ilə bağlı dövlətlər arasında müəyyən narazılıqlar yaransa da, bu məsələ yeni bir dövlətlərarası münaqişəyə çevrilməmişdir. Asi çayı mənbəyini Livan ərazisindən götürərək Suriyadan keçməklə Türkiyə sərhədləri daxilində dənizə tökülür. Çayın bölüşdürülməsi məsələsində Türkiyə əsas sahilyanı dövlət kimi danışıqlar yoluna üstünlük verməklə problemin böyüməsinin qarşısını almaq niyyətindədir. Ancaq Suriya bunu qəbul etmir. Xüsusilə son illərdə, Suriya Fərat və Dəclə çaylarının suyunun müqavilə yolu ilə bölüşdürülməsindən narazı olduğunu dəfələrlə vurğulamış və bunu da Asi çayının Türkiyə istiqamətində axınına maneələr yaradaraq göstərmişdir. Bu da Hatay bölgəsindəki əkinçiliyə ciddi zərər vurduğu üçün təbii olaraq Türkiyənin narazılığına səbəb olmuşdur.

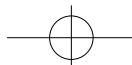
Orta Şərqdəki su probleminin əsas iştirakçılarından biri olmaqla Türkiyənin rolu və mövqeyi inkar oluna bilməz. Dəclə və Fərat çaylarının ərazisindən keçməsi, sonra Suriya və İraq torpaqlarına daxil olması və nəhayət, İraqda Şatt əl-Ərəb adı altında birləşərək Bəsrə körfəzinə tökülməsi dolayı yolla da olsa Türkiyənin əhəmiyyətini artırır. Orta Şərqdə suya olan tələbatın gündən - günə artması bu çaylardan istifadə edən üç dövlət arasında bəzi fikir ayrılıqlarına da səbəb olmuşdur. Bu, bəzən o qədər ciddi xarakter alır ki, dövlətlərarası münasibətlərdə müharibə təhlükəsinin reallaşmasına səbəb olur. Buna misal olaraq, 1975-ci ildə Suriyanın Tabka anbarını inşa etdirməsinin İraqın Suriyaya qarşı bir sıra aqressiv hərəkətlər etməsi faktını göstərə bilərik. Buna səbəb olaraq da, anbarın inşası zamanı iraqılı əkinçilərə ciddi ölçüdə zərər verilməsi göstərilmişdir.

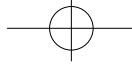
Türkiyə üçün su probleminin kökündə su qaynaqlarından necə istifadə olunması və necə dəyərləndirilməsi kimi məsələlər dayanır. Ancaq cənub qonşuları ilə aparılan danışıqlar prosesinin hər mərhələsində yeni problemlər ortaya çıxır.

Fərat və Dəclə çayları yerləşdikləri coğrafi mövqə və iqlim səbəbi ilə tarixin bütün dövrlərində bölgəyə həyat verən su mənbəyi və hövzə dövlətlərini birləşdirən bir vasitə olmuşdur. Ancaq son dövrlərdə bu iki çayın suyunun bölüşdürülməsi mövzusunda yaranan anlaşılmazlıqlar hövzə dövlətləri arasında siyasi çəkişmələrə səbəb olmuşdur.

1950 -ci illərə qədər bu çaylar hövzə dövlətlərinin tələbatını tamamilə qarşıladığı üçün böyük su tutumlu anbarların inşa edilməsinə ehtiyac olmamışdır. Ancaq, Türkiyə, Suriya və İraqın bir sıra iqtisadi layihələri reallaşdırmaq cəhdləri çayların istifadəsi ilə bağlı problemləri də üzə çıxarmışdır.

Fərat çayı üzərində ilk anbar Osmanlı dövründə fransız mühəndislərə inşa etdirilmişdir. Yenə Osmanlı imperiyası tərəfindən ingilis mühəndislərə inşa etdirilən Hindia anbarı 1913 -cü il dekabr ayının 12 -də istifadəyə açılmışdır. İraq çaylardan istifadə etmək üçün layihələr irəli sürən və reallaşdıran ilk dövlətdir. 1928-ci ildə Dəyalə

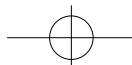
səddini, 1939-cu ildə Dəclə çayı üzərində Kut anbarını, 1958-ci ildə Samara anbarını, 1961-ci ildə isə Kiçik Zap üzərində Dokham anbarını istifadəyə açmışdır. Tarixi Mesopotamiya ovalığının böyük bir qismini əhatə edən İraq, təbii olaraq bu sulardan uzun müddətdir ki, istifadə edən bölgələrin də varisidir. Axar suların suvarma məqsədilə istifadəsinin ilkin nümunələrini hələ də qoruyub saxlayan İraqın planlayıb həyata keçirdiyi silsilə xarakterli anbar və kanal layihələri ilə bölgədə cənubdan şimala doğru irəliləyən suvarma əkinçiliyi dövrü başlamışdır.

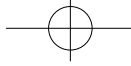
Türkiyənin Fərat hövzəsindəki araşdırma işləri Cümhuriyyətin ilk illərindən etibarən başlamışdır. Kəban anbarının olduğu yerdə, 1936-cı ildə Türkiyənin ilk hidroloji müşahidə stansiyası qurulmuşdur. Ancaq, Türkiyə Fərat çayı üzərində Kəban anbarını inşa etdirmək məqsədilə 1954-cü ildən etibarən beynəlxalq maliyyə dəstəyi arayışındadır. Layihənin reallaşdırılması ancaq 1966-cı ildə mümkün olmuşdur. Anbar 1974-cü ildə istifadəyə açılmışdır.

Eyni dövrdə Suriya da Fərat və Asi çayları üzərindəki layihələrini reallaşdırmağa başlamışdır. Dünya Bankı və yardım təşkilatlarının maliyyə dəstəklərini azaltmasından sonra Suriya Tabka anbarının inşasını SSRİ-nin yardımı ilə 1974-cü ildə tamamlamağa müvəffəq olmuşdur. Tabka və Kəban anbarları eyni zamanda istifadəyə verilib.

1970-ci illərdə baş verən bu hadisələr, Fərat çayı üzərində bir sıra layihələr reallaşdırmaqda olan hər üç dövlətin də maraqlarının açıq şəkildə toqquşduğu və qarşılıqlı su siyasətlərinin formalaşdığı dövrün başladığını göstərməkdədir. Türkiyənin Aşağı Fərat layihəsini inkişaf etdirərək Cənub-Şərqi Anadolu Layihəsini reallaşdırmaq istəməsi digər hövzə dövlətlərinin Fərat çayının bölüşdürülməsi ilə bağlı müqavilə tələblərini gündəmə gətirmiş oldu. Suriya və İraq problemi siyasi müstəviyə daşımaqla daim gündəmdə saxlamağa çalışır.

Fərat və Dəclə hövzələrindəki su problemi mahiyyət etibarilə daha çox siyasi xarakter daşıyır. Bu, digər Orta Şərq ölkələrində olan su problemi ilə müqayisəli təhlil olunduqda daha çox özünü büruzə verməkdədir. Fərat və Dəclə hövzəsində olan üç dövlət arasındakı münaqişə Nil, İordaniya və Litani kimi digər Orta Şərq hövzələrində yaşanan problemlərdən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Xüsusilə, Türkiyə, Suriya və İraq bu hövzələrdəki ölkələr kimi su qıtlığı yaşamır. Hal-hazırda hər üç dövlət də əhali və iqtisadi inkişaf üçün lazım olan su miqdarını qarşılamaq iqtidarındadır. Türkiyə, Suriya və İraqı digər region ölkələrindən fərqləndirən digər bir xüsusiyyət də Fərat və Dəclə çayının su ilə zəngin olmayan bir ölkədən (Türkiyə) başlayaraq Türkiyəyə nisbətən su mövzusunda kasıb olan ölkəyə – Suriyaya daxil olması və sonra yəni nisbətən su ilə zəngin olan İraqa keçməsidir. Bu səbəblə də, adı çəkilən üç ölkə arasında meydana gələn və gündəmdə saxlanılan su problemi, digər bölgə dövlətləri arasındakı su problemi ilə oxşarlıq təşkil etmir. İordaniya çayı hövzəsindəki problem-

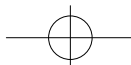
lər demoqrafik və hidroloji səbəblərlə bağlı olub qısa və ya orta müddətli xarakterə malikdir. Ancaq Fərat və Dəclə hövzəsindəki üç ölkə arasındakı su məsələsi əsasən gələcəyə istiqamətli su haqlarının qorunması məqsədi daşıyan uzunmüddətli problemdir. İndiki zaman üçün isə, bu üç dövlətdən heç biri təcili su qıtlığı və yaxud bu qıtlıqdan irəli gələn problemlərlə qarşı-qarşıya deyil. Bunlara baxmayaraq, xüsusilə Suriya və İraqın gələcəkdə olması fərz edilən problemin qarşısını almaq üçün fəallıq göstərməsi əslində problemin gündəmdə saxlanması əsas səbəbidir. Suriya və İraq Fərat və Dəclə sularına olan ehtiyaclarını elan edərək bu sular üzərində haqq iddia edir və onların payına düşən su miqdarının yüksəldilməsi tələbi ilə gələcəkdə istifadə edəcəyi suyu da zəmanət altına almaq istəyir. Məhz buna görə də, bəzi qüvvələr Fərat və Dəclə hövzəsinin istifadəsi ilə bağlı məsələnin hüquqi mövqeyi ilə yanaşı problemin siyasi mahiyyətini də gündəmdə tutmağa çalışır.

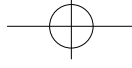
1990-cı ilin yanvar ayında Türkiyənin Atatürk Su Anbarını doldurmaq cəhdi digər hövzə dövlətlərinin narazılığına səbəb oldu. Türkiyə suyun digər dövlətlərə axımının məhdudlaşdırılması yolu ilə ehtiyatların təmin edilməsi işinin Suriya və İraqın ehtiyaclarının ən az olduğu dövrdə edilməsinin planlaşdırıldığını və bu qorxunun yersiz olduğunu iddia etsə də, Suriya və İraqın tələbi ilə bu məsələ ilə bağlı aparılan ikitərəfli danışıqlar prosesinin nəticəsi olaraq 1990-cı il aprel ayının 16-da müqavilə imzalandı. Müqaviləyə əsasən, Fərat çayının illik axımının 42%-i, Suriyanın, 58 %-i isə İraqın payına düşürdü. Körfəz müharibəsindən sonra 1992-ci ildə Şamda keçirilən konfransda Suriya və İraq Türkiyəni üçtərəfli danışıqlar prosesinə dəvət etdi. Ancaq Türkiyənin razılığa gəlmək istəməməsindən irəli gələn narazılıqlar səbəbi ilə danışıqlar heç bir nəticə vermədi.

Türkiyə 1987-ci ildən bəri Fəratla bağlı ən son qərara uyğun istifadə şərtlərinə əsaslanmış və su ortalaması həmişə bu tutumdan artıq olmuşdur. Dəclə sularında Türkiyənin istifadəsi nəticəsində yaranan hər hansı bir azalma olmadığı üçün İraqın bu məsələ ilə bağlı heç bir tələbi yoxdur.

Suriya və İraqın Fərat və Dəclə çaylarının suyunun istifadəsi qaydalarının hər hansı bir müqavilə ilə tənzimlənməsi tələbinin kökündə Türkiyənin bu sulardan istifadə nəticəsində yaranan çirklənmə və onun qarşısının alınması tələbləri dayanır.

Türkiyə bütün bu narazılıqları aradan qaldırmaq üçün danışıqlar prosesinin başlanmasını tələb edir. Ancaq, ümumilikdə Suriya və İraqın mövqeyi problemin üçtərəfli danışıqlar yolu ilə həllini imkansız edir. Danışıqlara üçüncü tərəflərin də daxil olmasını istəyən Suriya və İraq, bu addımı atmaqla öz tələblərini beynəlxalq arenada haqlılıq qazandırmaq niyyətindədir. Buna əlavə olaraq, tələb etdikləri miqdar hüquqi istifadə qaydalarından məqbul ölçülərindən qat-qat artıqdır. Riyazi bölgü tərəfdarı olan bu ölkələr Fərat və Dəclə üzərindəki istifadə hüquqlarını üçtərəfli müqavilə ilə zəmanət altına almaq istəyirlər.

Türkiyə ilə Suriya arasında münaqişə mövzusu olan çaylardan biri də Asi çayıdır. Bu çay öz mənbəyini Livan ərazisindən götürməklə Suriyanın Hama və Humus şəhərlərindən keçir. Sonra isə Hatay ərazisindən Türkiyəyə daxil olur və bu ölkələrin sərhədləri daxilində Aralıq dənizinə tökülür. İki ölkə arasındakı anlaşılmazlıqların və inamsızlığın yaranmasında Asi çayının böyük rolu vardır. Türkiyə ərazisindəki Amik ovalığının yeganə su mənbəyi bu çaydır. Asi çayının istifadə edilməsi və hər bir ölkənin payına düşən su miqdarı ilə bağlı heç bir tənzimləmə mexanizmi mövcud deyil.

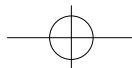
Asi çayı Hatay bölgəsinin bərəkət rəmzi olan Amik ovalığını sulayır. 1 milyon 193 min hektar əkinçilik üçün yararlı əraziyə sahib olan ovalıq əlverişli iqlim şəraitinə görə Türkiyənin ən mühüm əkinçilik üçün yararlı bölgələrindən biri hesab olunur. Ancaq, Suriya Fərat çayının suyunun azalması təhlükəsinə qarşı Asi çayını bütövlükdə nəzarət altında saxlamaq istəyir.

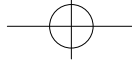
Belə şəraitdə Asi çayının Hataydan keçdiyi bölgədə çayın hər iki tərəfindəki son dərəcədə verimli ərazi və bağların sulanmasında problemlər yaranır. Və problemi aradan qaldırmaq üçün təmin olunan su yüksək maliyyə vəsaiti tələb etdiyi üçün nəticədə, əldə olunan məhsulun dəyəri də yüksəlir. Çayın mənbəyinin quruması özü ilə bərabər bir çox problemlərin də yaranmasına şərait yaradır. Bununla yanaşı, nəinki suyun kəsilməsi, hətta gələn suyun miqdarının azalması belə region dövlətləri üçün böyük itki deməkdir.

Türkiyə problem ətrafında danışıqlar prosesinin başladılmasını təklif etsə də, Suriya Asinin öz mənbəyini onun ərazisindən götürərək dənizə töküldüyünü söyləyərək, öz sərhədləri daxilində olan sulardan istifadə etdiyi fikrini müdafiə edir. Ancaq Asi çayı ilə bağlı belə mövqe nümayiş etdirən Suriya, Fərat üzərində 22 % - ə qədər istifadə hüququ tələb edir. Bu cür ikili standartlara uyğun davranış nümayiş etdirən ölkə su məsələsi ilə bağlı əsas məqsəd və planlarını açıq şəkildə nümayiş etdirmiş olur. Suriya İraq ilə birlikdə mənbə ölkəsi olan Türkiyəni Fərat və Dəclə çaylarının suyunu azaltmaqda günahlandırırdığı halda, Suriyanın Asi çayının demək olar ki, bütün suyunu istifadə edərək Türkiyəyə yalnız kiçik bir miqdarından istifadə imkanını yaratmasını normal hal olaraq qiymətləndirir.

Digər tərəfdən, Suriya Hatay bölgəsini öz torpaqlarının bir hissəsi hesab etdiyi üçün Asi çayının Türkiyə ərazisindən deyil, öz torpaqlarından keçərək dənizə töküldüyünü iddia edir və bu məsələ ətrafında Türkiyə ilə hər hansı bir danışıqlar prosesini rədd edir.

Belə bir şəraitdə, Fərat və Dəclə çayının sularının istifadəsi və bölüşdürülməsi məsələsi ilə bağlı danışıqlar aparıldığı halda, Asi çayının istifadəsi probleminin gündəmdə olan maddələr arasına əlavə olunması təklif olunmalıdır. Bu sadəcə olaraq, Türkiyənin təbii hüququ deyil, eyni zamanda, siyasi bir məcburiyyətdir.

Tərəflərin su probleminin həlli ilə bağlı fərqli təklifləri var və ortaq siyasi maraqlara malik dövlətlər də daxil olmaqla, tərəflər arasında razılıq əldə olunması mümkünsüz hal almaqdadır.

Suriya hökuməti Fərat və Dəclə suları üzərində tarixi haqlarını sürməklə, bu çayları “beynəlxalq su yolu”, ya da “ortaq su” olaraq tanıyır və bunları paylaşılabilir mənəblər olaraq görür və eyni zamanda, çayların sularının adı riyazi bölgü əsasında bölünməsi fikrini müdafiə edir. Suriyaya görə bu bölgü zamanı aşağıdakılara diqqət edilməlidir:

- hər ölkə, iki çaydan da ehtiyacı olan miqdarı ayrı-ayrı bildirməlidir;
- hər ölkə üçün iki çayın su miqdarı ayrı-ayrı müəyyənləşdirilməlidir;
- üç ölkənin hər hansı birinin bu çaylar ilə bağlı tələbatı onların su tutumundan artıq olarsa, qalan miqdar digər ölkələrin payından çıxılacaqdır;
- danışıqlar heç bir nəticə verməzsə, hövzə dövlətləri arasında ola biləcək hər hansı bir anlaşılmazlıq BMT Ədalət Məhkəməsi kimi qurumlarda beynəlxalq səviyyədə müzakirə olunmalı və problem bu qurumların vasitəçiliyi ilə həll olunmalıdır;
- danışıqlarda nəzarətçilər olmalıdır, tərəflər qəbul olunan qərarları yerinə yetirmək istəməzsə, BMT-nin səlahiyyət verdiyi nəzarətçilərin təkliflərinə əsaslanaraq çıxış yolu tapılmalıdır.

Suriya Türkiyənin GAP və Sülh Suyu layihələrini bölgədə siyasi lider olmaq mübarizəsi kimi dəyərləndirir. Xüsusilə GAP - ın reallaşmasının ona çox böyük zərər verəcəyi fikrini müdafiə edir.

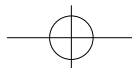
Bütün bu iddialar Suriyanın Fərat və Dəclə çayları üzərində suverenlik hüququ tələb etdiyini, ancaq Asi çayının istifadəsi ilə bağlı yaranmış problemin həlli istiqamətindəki danışıqlar zamanı isə Türkiyənin bu çay üzərindəki hüquqlarını heçə saydığını göstərir. Suriya bu problemlə bağlı olaraq da BMT-nin vasitəçilik missiyasını istəməklə, öz iddialarını müdafiə edəcək dövlətlərlə ortaq hərəkət edərək siyasi qazanc əldə etmək niyyətindədir.

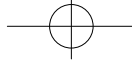
Suriya Dəclə və Fərat problemini İsrail – Suriya sülhündə bir şans olaraq istifadə edərək, ABŞ-ın dəstəyini qazanmağa çalışır. İsrail ilə Qolan təpələri ətrafında yaranmış problemin həlli istiqamətindəki danışıqlarda güzəştə gedə biləcəyini ifadə edir, amma bunun müqabilində Türkiyədən daha çox su almaq istəyini də açıq şəkildə bildirir. Bu məsələ ilə bağlı olaraq da, ABŞ-ın Türkiyəyə təzyiq göstərməsini istəyir.

İraq da Suriya kimi, çaylar üzərində tarixi istifadə hüquqlarının olduğunu iddia edir.

Fərat və Dəclə suları hər üç ölkənin ehtiyaclarını ödəyəcək şəkildə, riyazi bölgü əsasında bölünməlidir. Buna görə:

- hər ölkə ehtiyacı olan su miqdarını hər layihə üçün ayrı-ayrılıqda bildirməlidir;
- Dəclə və Fərat çayları üçün ayrı-ayrı hidroloji göstəricilər müəyyənləşdirilməlidir;

– ortağ texniki komitə bu göstəriciləri yoxladıqdan sonra, hər çay üçün ayrı-ayrı olmaqla, əvvəlcə həyata keçirilən layihələr üçün su ehtiyaclarını, daha sonra isə inşa edilməkdə olan layihələr üçün su ehtiyaclarını müəyyənləşdirəcək.

İraq hakimiyyətinə görə, Türkiyənin bu çaylar üzərində tətbiq etdiyi layihələr İraqa mənfi təsir göstərir və bu layihələr Türkiyənin bölgədə liderliyi ələ almaq üçün irəli sürdüyü bir vasitədir.

İraq və Suriya Fərat və Dəclə çaylarının statusu, istifadə şərtləri ilə bağlı maraqların əks olunduğu siyasət nümayiş etdirirlər. Belə ki, hər iki ölkəyə görə Fərat və Dəclə iki ayrı hövzədir. Bu səbəblə də, Türkiyənin bu çayları bir hövzə olaraq qiymətləndirməsinə əsaslanaraq, çaylar arasında su mübadiləsinə təmin edə biləcək layihələrin reallaşdırılması fikrini qəbul etmirlər.

Bundan əlavə, İraq Dəclə çayı ilə bağlı danışıqlar prosesində Suriyanın iştirakını qəbul etmir. Çünki, Suriyanın bu çayla bağlı heç bir faydalı fəaliyyəti mövcud deyil.

Bu fikirlər açıq şəkildə göstərir ki, Suriya və İraqın bu çaylar ilə bağlı iddiaları əsas almarsa, Türkiyənin suverenlik hüququ heçə sayılmış olmalıdır.

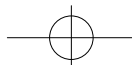
İraqın bu çaylar ilə bağlı irəli sürdüyü siyasi xətt Suriyada da olduğu kimi, daha çox istifadə hüququ əldə etməyə istiqamətlənmişdir.

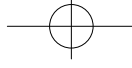
Suriya və İraq Türkiyənin irəli sürdüyü bütün layihələrə şübhə ilə yanaşır. Və tərəflər arasında inamsızlığın olduğu bir şəraitdə də razılığa gəlmək qeyri-mümkündür.

Hər iki ölkə 1987-ci il protokolunda da bildirildiyi kimi, yekun müqavilənin imzalanmasını və Fərat çayının üç dövlət tərəfindən də eyni ölçüdə istifadə edilməsi fikrini müdafiə edir. Suriya və İraq su ehtiyacları və suvarılan ərazilərlə bağlı yekun nəticənin ərazilərdə araşdırma aparılaraq deyil, masa ətrafında müzakirələr zamanı verilməsini tələb edir. Buna səbəb kimi isə, ərazi araşdırmalarının çox vaxt tələb etməsi göstərilir.

Türkiyə İraq və Suriyanın əksinə olaraq, Fərat və Dəclə çaylarını “beynəlxalq su hövzəsi” kimi deyil, “sərhəd keçən çaylar” olaraq qəbul edir. Suriya və İraqın bu çayları beynəlxalq su hövzəsi olaraq qəbul etməsinin əsas səbəbi isə, Türkiyənin çaylar üzərində olan suverenlik hüquqlarını məhdudlaşdırmaq istəməsidir. Türkiyə isə bu çayları paylana bilən sular kimi qiymətləndirmir və hüquqi əsaslarla və məqbul qaydada istifadə hüququnu müdafiə edir. Həmçinin çayın paylana bilməsi onun üzərində bərabər suverenlik hüququnun olmasını tələb edir.

Problemlə bağlı Türkiyənin mövqeyi Suriya və İraqdan tamamilə fərqlənir. Belə ki, Türkiyəyə görə, Atatürk su anbarının doldurulması zamanı Suriya və İraqa qarşı heç bir haqsızlıq olmamışdır. Türkiyə 1987-ci il protokolunda göstərilən miqdardan artıq su istifadə etməmişdir. GAP ilə bağlı tənqidlər isə yanlışdır. GAP-in reallaşdırılması nəticəsində cənuba gedən sular nəzarət altına alınmışdır və hər iki ölkə quraqlıq və su

basqınları təhlükəsindən qorunmaqdadır. İraq və Suriya yararsız, yanlış və məntiqsiz istifadələri ilə suyu israf edirlər. Xüsusilə, Suriyanın yararsız torpaqları sulamaq cəhdləri problemin həllini imkansız edir.

Fərat və Dəclə çaylarından hüquqi və optimal istifadə qaydalarına əsaslanaraq istifadə olunmalıdır. İrəli sürülən üç mərhələli plan paketi də buna əsaslanır. Bu plana əsasən:

- Fərat və Dəclə bir sərhəd keçən su sistemi və ya ortaq bir hövzə olaraq dəyərləndirilməli;
- bütün hövzədə əkinçilik üçün yararlı torpaqlar müəyyənləşdirilərək, siniflərə bölünməlidir;
- hövzənin ortaq su ehtiyacı müəyyənləşdirilməlidir;
- hövzənin su və torpaq qaynaqları birlikdə dəyərləndirilməli, hansı layihənin məntiqi olaraq harada və hansı suvarma şərtləri əsasında tətbiq olunması uyğundursa təsbit olunmalıdır;
- müəyyənləşdirilən göstəricilərə əsasən, hər bir ölkənin su ehtiyacı təyin olunmalıdır;
- su itkisini minimuma endirəcək tədbirlər görülməlidir.

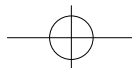
Türkiyə hesab edir ki, İraq və Suriya sahib olduqları suvarılan ərazilərin miqdarını bilərək çox göstərməkdədir. Bu səbəblə də, torpaqların məhsuldarlığını müəyyənləşdirmək üçün xüsusi elmi araşdırmalar aparılır. Türkiyə GAP çərçivəsində Fərat suları ilə suvarma üçün əlverişli torpaqların yalnız 59 %-nin suvarılmasını planlaşdırır. Hələ də, GAP suları ilə suvarılması mümkün olan, ancaq bu layihəyə daxil edilməyən 733.843 hektarlıq ərazi var. Suriyada keyfiyyətli suvarıla biləcək ümumi ərazi isə 482.900 hektardır.

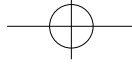
Türkiyə tərəfi hesab edir ki, su siyasəti çox açıqdır. Türkiyə, Suriya və İraqın Dəclə və Fəratdan istifadə hüquqlarını qorumaq üçün xüsusi komissiyalar təşkil etmiş və qonşularına texniki baxımdan lazım olan bütün köməliyi göstərmişdir.

Bütün bu addımlar açıq şəkildə göstərir ki, Türkiyənin əsas niyyəti digər dövlətlərin hüquqlarını heçə saymaq və yaxud siyasi təzyiq vasitəsi kimi istifadə etmək deyil. Sadəcə olaraq, Türkiyə ərazisindəki sulardan maksimum dərəcədə yararlanmaq istəyir.

Problemin həlli ilə bağlı tərəflərin təklifləri ayrı-ayrılıqda dəyərləndirildikdə razılıq əldə olunmasının qeyri-mümkün olduğu aydın şəkildə görünür. Belə ki, dövlətlərin problemi fərqli dəyərləndirməsi ilə yanaşı, onun həlli istiqamətində irəli sürülən təkliflər də müxtəlifdir.

İraq və Suriyanın problemin həllinə dair irəli sürdüyü təkliflər, Türkiyənin suverenlik hüququnun tapdalanmasına istiqamətləndiyi üçün təbii olaraq, Türkiyə tərəfindən qəbul olunmur. Ancaq Türkiyənin bu mövqeyi fərqli ifadə edilərək, onun proble-

min həllində maraqlı olmadığı iddia edilir. Bu məqsədlə su problemindən bir siyasi vasitə kimi istifadə olunarkən, bölgədəki qarışıqlıqdan razı olan qeyri-region dövlətləri üçün isə öz mənafeələrini təmin etməklə əlverişli şərait yaranmış olur.

Suriya və İraq üçüncü tərəfləri də problemin həlli ilə bağlı aparılan danışıqlara cəlb etməklə, məsələyə siyasi status qazandırmaq və beynəlxalq dəstək qazanmaq niyyətindədir. Ancaq bu cür addım onların gələcəkdəki siyasi mövqeləri baxımından təhlükə hesab oluna bilər. Belə ki, bu məsələdə onlara dəstək verən qüvvələr, təbii olaraq, gələcəkdə onlardan bəzi güzəştlər tələb edəcəkdir. Həmçinin bu problemlə bağlı üçüncü dövlətlərin dəstəyini qazanan Suriya və İraq fərqli problemlərdə onlardan fərqli siyasi mövqe nümayiş etdirdikdə təzyiqlərlə qarşılaşacaqlar.

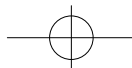
Nəticə

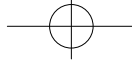
Mövcud göstəricilərə əsaslanaraq aparılan araşdırmalar nəticəsində məlum olur ki, sularla bağlı məsələ istifadə hüququ ilə bağlı yaranmış bir problem olmaqdan çox, siyasi məqsədlərin reallaşdırılması üçün gündəmdə saxlanılan bir siyasi manevidir.

Suriya və İraqın mövcud göstəricilər və istifadə etdikləri su miqdarları ilə bağlı yalan informasiya yaymaları təbii olaraq, Türkiyədə qonşularına qarşı inamsızlığın formalaşmasına şərait yaratmışdır. Bu ölkələrin problemi üçtərəfli danışıqlar yolu ilə həll etmək tələbi Türkiyə tərəfindən rədd edilməkdədir. Bundan əlavə, tələb olunan və təklif edilən danışıqlar prosesini Suriya və İraqın rədd etməsi Türkiyəni bu cür davranışın arxasında gizlənən məqsədləri araşdırmağa sövq edir. Vəziyyət belə olduqda, qonşuların siyasəti qarışıq hal almaqdadır. Xüsusilə Suriya və İraq Türkiyənin təkliflərinə qarşı qərəzli mövqe nümayiş etdirməklə daha çox qazanc əldə etməyə çalışır. Ancaq bu cür yanaşma onları həm yanlış yollara istiqamətləndirir, həm də problemin həlli yolunda əldə ediləcəkləri bir çox qazancdan məhrum edir.

Su məsələsi üç dövlət üçün də problem halında olmaqla bərabər, həllinin mümkün olduğu şəraitdə yalnız iqtisadi deyil, hətta siyasi və mədəni sahədə də qazanc əldə oluna bilər. Problem bəzən ikitərəfli münasibətlərin gərginləşməsinə səbəb olur. Ancaq ortaq bir mirası bölüşdürən bu dövlətlərin tarixi mövqeləri də nəzərə alınmaqla yaxşı münasibətlərdə olmaları, beləliklə də, bölgədə sabitliyin təmin olunmasına kömək etmələri zəruridir. Bütün bunlarla yanaşı, problemin həlli və əməkdaşlıq əldə olunması halında hər üç dövlətin qazancı, sözsüz ki, belə gərgin vəziyyətdə əldə etdiklərindən dəfələrlə artıq olacaqdır. Lakin mövcud şərait bu ölkələr üçün sadəcə vaxt itkisi deyil, həm də daha artıq zərər deməkdir.

Orta Şərqi regionunun son dərəcə quraq bir ərazidə yerləşməsi mövcud su qaynaqlarından necə istifadə olunması məsələsini daim gündəmdə saxlayır. Belə ki, onsuz

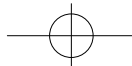

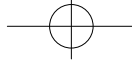

da torpaqların bölüşdürülməsi mövzusu ilə bağlı kifayət qədər münaqişəli vəziyyətdə olan dövlətlərarası münasibətlər su probleminin də əlavə olunması ilə çıxılmaz xarakter almışdır. Əgər region üçün proqnozlaşdırılan su müharibələri ssenariləri reallaşarsa, həm regionda siyasi maraqları olan böyük dövlətlər, həm də regionda liderliyi ələ keçirmək istəyən dövlətlər tərəfindən strateji mübarizə meydanına çevrilən Orta Şərqi qlobal bir labirintə çevriləcəkdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Adel D., Bulloch J. Water wars: conflicts in the Middle East. London, 2001, 286 pages.
2. Ali K. Turkey's security and the Middle East Foreign Affairs. Istanbul, 1983, 187 pages.
3. Altun Işık, Meliha Benli. Türkiyə və Ortadoğu: tarix, kimlik, güvenlik. İstanbul, 1999, 250 sayfa.
4. Altan T. The Middle East Water Question. Istanbul, 2001, 256 pages.
5. Amery A. H. Water in the Middle East: Geography of Peace. New-York, 2000, 342 pages.
6. Asit K., Biswas. International Waters of the Middle East: From Euphrates-Tigris to Nile, 1994, 244 pages.
7. Attili S. Israel's hydro - hegemony. SOAS, 2005, 17 pages.
8. Araslı E. Türkiyə və ərəb dünyası. Xalq qəzeti, 7 aprel 1993, səh. 3-4.
9. Cengiz Çandar. Değişen dünya dengelerinde Türkiyenin stratejik öncelikleri. İstanbul, 1993, 198 sayfa.
10. Cris B. and Bilgin P. Turkish foreign policy toward the Middle East, 2006, 349 pages.
11. Naff T., Ruth C. Matson. Water in the Middle East: Cooperation or Conflict?, 1984, 186 pages.
12. Starr J., Stoll D. Politics of Scarcity: Water in the Middle East. 1988, 380 pages.
13. <http://www.turksam.org>
14. <http://www.orsam.org.tr>
15. <http://www.al-bab.com/arab/env/water.htm>
16. <http://www.grinningplanet.com/2005/07-26/water-pollution-factsarticle.htm>

Tomris Vəliyeva

AZƏRBAYCAN VƏ AVROPA İTTİFAQI – TƏHLÜKƏSİZLİYİN TƏMİN EDİLMƏSİ

Öz iqtisadi və siyasi potensialına görə beynəlxalq arenada güclü təsirə malik olan Avropa İttifaqı dünya ölkələri ilə çoxtərəfli əməkdaşlıq qurub. Avropa İttifaqının Avropa Şurasına daxil olan üçüncü qrup Avropa ölkələri ilə səviyyəsinə və xüsusiyyətlərinə görə fərqlənən əlaqələri hələlik xüsusi proqramlar çərçivəsində həyata keçirilir. Bu proqramlar geniş iqtisadi, sosial, mədəni əlaqələrin formalaşdırılması və bu ölkələrdə struktur islahatların keçirilməsinə yönəlib. Azərbaycan və Aİ arasındakı əlaqələr də belə proqramlar çərçivəsində həyata keçirilir. Hələ 1993-cü ildə Azərbaycan özünün Avropa İttifaqı ilə münasibətlər qurmaqda maraqlı olduğunu elan etmişdi (2, s.40-43).

Qeyd etmək lazımdır ki, Xəzər dənizindən enerji daşıyıcılarının əldə edilməsi və çatdırılması ilə bağlı əhəmiyyətli coğrafi-siyasi mövqeyə malik olması Azərbaycanın Xəzəryanı və Qara dəniz regionlarında, həmçinin Aİ ilə enerji təhlükəsizliyi məsələləri ilə bağlı aparılan danışıqlarda təsirli rolə malik olmasına şərait yaradır. Azərbaycanın bu istiqamətdəki fəaliyyəti üç əsas layihə əsasında müəyyən olunur:

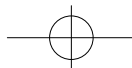
- 1) Bakı – Tbilisi – Ceyhan neft kəməri;
- 2) enerji ehtiyatlarının çatdırılması haqqında Azərbaycan, Gürcüstan və Rumıniya arasında bağlanmış üçtərəfli müqavilələr;
- 3) Avropanın “Nabukko” qaz kəməri layihəsi.

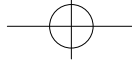
Lakin bu layihələrin həyata keçirilməsi haqqında tam əminliyin olduğunu söyləmək çətin olar.

Azərbaycanın Aİ ilə münasibətlərinin digər istiqaməti ölkənin siyasi liberallaşması ilə bağlıdır.

Azərbaycan Aİ ilə təhlükəsizlik sahəsindəki münasibətlərində iki əsas problemi həll etməlidir: Dağlıq Qarabağ münaqişəsi və daxili terrorizm təhlükəsi. Hazırda Dağlıq Qarabağ münaqişəsi regionda təhlükəsizliyin təmin edilməsinə əsas maneə olaraq qalır (1).

Azərbaycanın Aİ ilə qarşılıqlı münasibətlərinin rəsmiləşməsi XX əsrin 90-cı illərinin ikinci yarısından başlayıb. Belə ki, 1996-cı ildə Prezident Heydər Əliyev

Avropa İttifaqı tərəfindən hazırlanmış “Tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq” haqqında razılaşmaya imza atdı və Azərbaycanın bu struktur ilə rəsmi münasibətlərinin əsasını qoydu. Bu proqram çərçivəsində Avropa İttifaqının ölkədə bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinin, özəlləşdirmə proqramlarının inkişafına, infrastruktur layihələrin reallaşdırılmasına yönəlmiş struktur islahatlar keçirmək məqsədilə maddi və texniki yardımını nəzərdə tutulurdu. 2001-ci ildə Azərbaycan Avropa Şurasının üzvü olduqdan sonra Avropa İttifaqı bu proqramın həyata keçirilməsi üçün 100 milyon avro məbləğində vəsait ayırırdı.

Qeyd etmək olar ki, 1993 – 2004-cü illərdə Avropa İttifaqı maddi texniki yardım ilə yanaşı, Cənubi Qafqaz ölkələrinə yüz milyon avrodan çox fövqəladə və humanitar yardım etmişdi.

Aİ açıq şəkildə bildirir ki, Cənubi Qafqaz ölkələri yalnız daxili münaqişələri, ərazi iddialarını və etnik ayrı-seçkiliyi aradan qaldırdıqları və öz aralarında mehriban qonşuluq münasibətləri qurduqları şəraitdə İttifaqa daxil ola bilərlər. 2004-cü ilin may ayından başlayaraq Avropa İttifaqı bir sıra ölkələrdə, həmçinin Cənubi Qafqazda mehriban qonşuluq siyasətinin reallaşdırılması məqsədilə 225 milyon avro ayırıb (2, s.40-43).

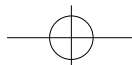
2007-ci ildən etibarən Aİ və Azərbaycan arasında münasibətlər üç əsas istiqamətdə inkişaf etdirilməyə başladı: büdcə və texniki yardım, tvinning (dairəvi) layihələr və tematik proqramlar.

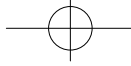
Büdcə və texniki yardım məqsədilə Aİ Azərbaycanda enerji, hüququ və kənd təsərrüfatı sahələrində islahatlarına dəstək olaraq 44 milyon avro ayırıb. Tvinning layihələr, əsasən inzibati sahələrin Avropa standartlarına uyğun şəkildə mərhələli yenedən qurulmasına yönəlib və bu məqsədlə Aİ Azərbaycana 24 milyon avro məbləğində yardım edib. Qeyd etmək lazımdır ki, tvinning layihələr müxtəlif sahələri əhatə edir, buraya korrupsiya ilə mübarizə, ölkə parlamentinin hüquqi cəhətdən Aİ standartlarına uyğun olmasına kömək və s. aiddir. Tematik proqramlar müxtəlif sahələrdə vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələrinin fəaliyyətinin dəstəklənməsinə yönəlib, burada, əsasən KİV-in inkişafı, bələdiyyələrin gücləndirilməsi və s. nəzərdə tutulur və Aİ bu istiqamətdə ölkəmizə yardım kimi 6 milyon avro ayırıb (6).

Aİ ilə Azərbaycan arasında əməkdaşlığın digər bir istiqaməti enerji təchizatı ilə bağlıdır. Aİ-nın Azərbaycandakı nümayəndəsi Rolan Kobianın qeyd etdiyi kimi, “Avropa İttifaqı Azərbaycanı etibarlı əməkdaş kimi görür və onun Cənubi enerji dəhlizinin reallaşdırılması ilə bağlı bütün qərarlarına hörmət edir (7).

Analitiklər belə hesab edirlər ki, gələcəkdə regionun və Avropa İttifaqı ölkələrinin enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində Azərbaycanın rolu yüksələcək (11).

Bu gün Avropa İttifaqı “enerji təhlükəsizliyi” siyasətini həyata keçirir. “Enerji

təhlükəsizliyi” dedikdə istehlakçı və təchizatçının ümumi məqsədləri nəzərdə tutulur. Avropa İttifaqının bu istiqamətdəki əsas layihələrindən biri vahid liberal elektroenerji və qaz bazarının (VLEQB) yaradılması ilə bağlıdır. VLEQB çərçivəsində bazardakı yeni rəqabət mühiti aşağıdakı prinsiplər əsasında qurulmalıdır:

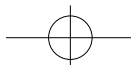
- bazara yeni istehsalçıların çıxışı şəraitini asanlaşdırmaq;
- istehsal, nəql və bölgü funksiyalarının bölüşdürülməsi hesabına bazarda inhisarçılığın qarşısını almaq;
- istehlakçılara təchizatçıları azad seçmək azadlığını vermək;
- istehlakçının təchizatçını seçmək hüququnu reallaşdırmaq üçün üçüncü tərəfin şəbəkəyə daxil olmasına şərait yaratmaq;
- müstəqil milli tənzimləyici orqanların yaradılması (13).

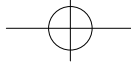
Qeyd etmək lazımdır ki, Avropa İttifaqı beynəlxalq və regional təhlükəsizliyin çoxtərəfli aspektlərdə təmin edilməsi istiqamətində geniş fəaliyyət planı həyata keçirir. Belə ki, Aİ həm də regional münaqişələrin tənzimlənməsi, Avropa və beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin edilməsi sahəsində əsas güc mərkəzlərindən biridir. Aİ-nin sülhyaratma istiqamətindəki fəaliyyəti ilk növbədə Avropaya inteqrasiya prosesinin sürətləndirilməsinə və Ümumi təhlükəsizlik və müdafiə siyasətinin (ÜTMS) formalaşdırılmasına yönəlib. Aİ həm bilavasitə münaqişələrin tənzimləyicisi, həm də diplomatik danışıqların iştirakçısı təcrübəsinə malikdir. 2003-cü ildən etibarən Aİ 25 sülhyaratma əməliyyatını həyata keçirir. Aİ-nin bu fəaliyyəti Avropa təhlükəsizlik strategiyası (2003), Amsterdam müqaviləsi (1997), Petersberq (1994) və Helsinki (1999) bəyannamələri ilə tənzimlənir. Aİ-nin digər beynəlxalq təşkilatlarla birgə sülhyaratma və humanitar əməliyyatları NATO-nun “Berlin Pilus” razılaşma paketi, Aİ və BMT-nin böhranların qarşısının alınması və tənzimlənməsi sahəsində əməkdaşlıq haqqında birgə bəyannamələri (2003) əsasında həyata keçirilir (5).

Hazırda Cənubi Qafqazda Dağlıq Qarabağ probleminin tənzimlənməsi, region ölkələrinin vahid əməkdaşlıq və təhlükəsizlik sistemində inteqrasiyasını təmin etmək Avropa İttifaqının əsas prioritetlərindəndir (2, s.40-43).

Belə ki, Avropa İttifaqının xarici siyasət və təhlükəsizlik siyasəti üzrə ali nümayəndəsi Ketrin Eştonun qeyd etdiyi kimi, Aİ Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində daha fəal olmağa çalışır, bu yönündə Minsk qrupunun məqsədlərini müdafiə edir və tərəflərin xahişi ilə münaqişənin tez bir zamanda tənzimlənməsi üçün yeni ideyalar təklif etməyə hazırdır (14).

2012-ci ilin fevralında Avropa İttifaqı Cənubi Qafqazla bağlı qərar qəbul edib. Bu qərarla göstərilir ki, Avropa İttifaqı Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həllində Minsk qrupunun səylərini dəstəkləməyə və kömək etməyə hazırdır (3).

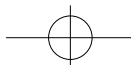

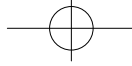
Qeyd etmək lazımdır ki, Cənubi Qafqaz və Xəzər dənizi regionu coğrafi-siyasi, coğrafi-strateji, coğrafi-iqtisadi və coğrafi-mədəni baxımdan çox mürəkkəb və həssas bölgədir. Bu bölgə müəyyən dərəcədə xarici təsirə məruz qalan ərazilərdir. Bu mənada region ölkələrinin hərbi doktrinası və hərbi siyasəti bölgədə sülhün və sabitliyin təmin olunması məqsədini daşıyır.

Azərbaycan Respublikası hələ 2007-ci ildə qəbul etdiyi təhlükəsizlik konsepsiyasında Avratlantik inteqrasiyanı özünün əsas məqsədi elan etmişdir. Hərbi doktrinada Azərbaycan Respublikasının təhlükəsizlik mühiti və ölkənin milli maraqlarının reallaşdırılmasına mane olan, yaxud təhlükə yaradan şərait, proses və amillər təhlil edilir. Mövcud regional şərait və Azərbaycanın “təhlükəsizlik” mühiti aşağıdakılar əsasında müəyyənləşdirilir:

- xüsusilə də 2008-ci ildə Gürcüstan böhranından sonra vəziyyətin tədricən mürəkkəbləşməsi və kəskinləşməsi;
- regionda Rusiyanın hərbi müdaxiləsinin genişlənməsi və möhkəmlənməsi;
- Ermənistanın silahlanması;
- Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin davam etməsi, Azərbaycan və Ermənistan arasında hərbi vəziyyət, atəşkəs rejiminin pozulması;
- Cənubi Qafqazda qeyri-sabitlik, Rusiyanın terrorizmlə mübarizə adı altında regionda hərbi qüvvələri artırır;
- İranla hərbi-dəniz və hava sərhədlərinin pozulması. Azərbaycanın cənub qonşusu olan İran hərbi siyasət yeridir, öz raket və nüvə proqramlarını inkişaf etdirir (17).

Avropa İttifaqının Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tənzimlənməsi istiqamətində aktiv fəaliyyət tarixi 2004-cü ildən başlayır. Məhz 2004-cü ildə Aİ Parlament Assambleyası tərəfindən “ATƏT-in Minsk konfransı tərəfindən baxılan Dağlıq Qarabağ regionu ilə bağlı münaqişə haqqında” 1416 sayılı bəyannamə qəbul edilmişdi. Bu bəyannamədə bildirilirdi ki, Parlament Assambleyası Dağlıq Qarabağ regionu ilə bağlı on ildən artıq bir müddətdə davam edən hərbi münaqişə həll edilməmiş qalır və bu səbəbdən də yüz minlərlə insanlar ehtiyac içərisində yaşayırlar. Azərbaycan ərazilərinin əhəmiyyətli bir hissəsi erməni qoşunlarının işğalı altındadır və separatçı qüvvələr hələ də Dağlıq Qarabağ ərazisinə nəzarət edirlər. Assambleya xarici ərazinin üzv dövlət tərəfindən işğalını bu dövlətin öz vəzifələrini pozması kimi qiymətləndirir. Assambleya BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının 822(1993), 853(1993), 874(1993) və 884(1993) bəyannamələrinə istinad edərək maraqlı tərəfləri bu sənədlərə əməl etməyə çağırır. Assambleya bildirir ki, həm Ermənistan, həm də Azərbaycan 2001-ci ildə Avropa Şurasının üzvlüyünə qəbul olarkən münaqişənin yalnız sülh yolu ilə tənzimlənməsi və öz qonşularına qarşı qüvvə tətbiq etməyəcəkləri haqqında öhdəlik götürüblər. Assambleya Minsk qru-

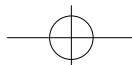

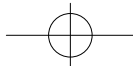
punun və ATƏT-in şəxsi nümayəndəliyi ilə 1994-cü ildə bölgədə atəşkəsin əldə edilməsi ilə bağlı cəhdlərini yüksək qiymətləndirir və ATƏT-in Minsk qrupunun danışıqları və hərbi münaqişənin dayandırılması istiqamətindəki fəaliyyətini sürətləndirməyə çağırır. Assambleya xatırladır ki, Ermənistan və Azərbaycan Minsk qrupunun fəaliyyəti uğursuz olduğu şəraitdə Beynəlxalq Məhkəməyə müraciət edə bilərlər. Bununla yanaşı, Assambleya münaqişə tərəflərini öz aralarında siyasi barışıq əldə etməyə yardım etməyə, Assambleya çərçivəsində parlamentlər arasında, həmçinin digər formalarda əməkdaşlıq etməyə çağırır. Həmçinin Assambleya Avropa Şurasının Baş katibini, Avropa Şurasının yerli və regional hökumətlər konqresini Ermənistana və Azərbaycana bu istiqamətdə kömək etməyə çağırır. Sənəddə qeyd edilir ki, Assambleya üzv dövlətlər arasındakı ikitərəfli münaqişələrin sülh yolu ilə həllinin təmin edilməsi məsələsində Avropa Şurası çərçivəsində münaqişələrin tənzimlənməsi mexanizmlərinə, xüsusilə də mübahisələrin sülh yolu ilə həlli haqqında Avropa bəyannaməsinə əməl edir.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tənzimlənməsi istiqamətində Avropa Şurası tərəfindən aşağıdakı sənədlər qəbul edilib:

1. Committee of Ministers. Declaration on Nagorno-Karabakh, 11 March 1992.
2. Committee of Ministers. Declaration on the Escalation of the of the Nagorno-Karabakh Conflict, 15 March 1993.
3. Committee of Ministers. Reply to the Written Question № 396 to the Committee of Ministers «Recognition of the territorial integrity of Azerbaijan by Armenia», 19 September 2001.
4. Framework Convention for the Protection of National Minorities and Explanatory Report. Council of Europe Document H (95) 10.
5. PACE. Report of the Political Affairs Committee. Explanatory Memorandum by the Rapporteur «The conflict over the Nagorno-Karabakh region dealt with by the OSCE Minsk Conference». Document 10364, 29 November 2004.
6. PACE. Resolution 1119 (1997) on the conflicts in Transcaucasia, 22 April 1997.
7. PACE. Resolution 1416 (2005) «The conflict over the Nagorno-Karabakh region dealt with by the OSCE Minsk Conference», 25 January 2005. (8, s.182)

Azərbaycanın 2012 – 2013-cü illərdə BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının qeyri-daimi üzvlüyünə seçilməsi ölkəmizə beynəlxalq təhlükəsizlik siyasətinin həyata keçirilməsində, həmçinin bu prosesə öz töhfəsini verməyə, Avrasiya prosesinin dərinləşməsi və inkişafına, Şərqi və Qərbi arasında dialoq yaradılması, sivilizasiyalararası və dinlərarası dialoqun formalaşmasında yaxından iştirak etməyə imkan yaradır. Lakin bu status Azərbaycana Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll edilməsinə imkan açmasa da, konfranslar və digər tədbirlər vasitəsilə başqa dövlətlərin diqqətini problemin həllinə

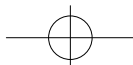

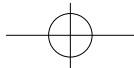
yönəltməyə kömək edə bilər. Bununla yanaşı, Azərbaycan bu statusla Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tənzimlənməsi ilə bağlı BMT-yə layihələr təqdim edə və bu istiqamətdə müəyyən qərarların qəbul edilməsinə nail ola bilər (9).

Sonda qeyd edə bilərik ki, müasir dövrdə Azərbaycan kimi ölkələr üçün regional səviyyədə təhlükəsizlik sisteminin formalaşdırılması, bu zaman Avropa İttifaqının təcrübəsindən bəhrələnmək və bu istiqamətdə Avropa İttifaqı ilə çoxtərəfli əlaqələrin genişləndirilməsi xüsusi aktuallıq və əhəmiyyət kəsb edir.

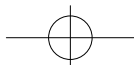
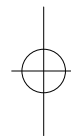
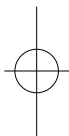
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

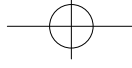
1. Азербайджан: энергетика, выборы, безопасность. Краткий обзор 14 апреля 2010 г. The European Geopolitical Forum. www.gpf-europe.com
2. Гасанов А. Современные Международные отношения и внешняя политика Азербайджана., Баку-2007, стр.40-43
3. Джафаров И. Администрация Президента: Евросоюз может активнее участвовать в урегулировании карабахского конфликта. 03 марта 2012, Усилия Европейского Союза в процессе урегулирования нагорно-карабахского конфликта могут внести определенный вклад.
4. Европейская интеграция. М., 1996. С. 78-82
5. Европейский Союз и региональные конфликты / Отв. ред. - Н. К. Арбатова, А. М. Кокеев. - М.: ИМЭМО РАН, 2011. -143 с.
6. Евросоюз и Азербайджан отмечают 15-летие сотрудничества. 3 мая 2011, Азербайджан, Баку, 3 мая /корр. Тренд Е.Остапенко/
7. ЕС рассматривает Азербайджан как связующее звено в реализации проектов Южного коридора <http://www.blackseanews.net/read/16383>
8. Мамедов И., Мусаев Т. “Армяно-азербайджанский конфликт: история, право, посредничество”, Издательство: Министерство Национальной Безопасности Азербайджанской Республики, 2008, 197с.
9. Непостоянное членство в СБ ООН повысит престиж Азербайджана на мировой арене, 20 сентября 2011, А.Алиева интервью с политологом Октай Садыхзаде / http://www.aze.az/news_nepostoyannoe_chlenstvo_v_66101.html
10. Роль Азербайджана в обеспечении энергетической безопасности стран Евросоюза будет неуклонно расти . Глава СОКАР. 19.09.2011 18:44 БАКУ, 19 сен. 1NEWS.AZ
11. Смирнов Е. ЦВЕ между США и ЕС // Канада - США: политика, культура, идеология. 2005. № 8. С. 38-54.

12. Строков А., Парамонов В. К оценке энергетической политики Евросоюза, роли и места в ней Центральной Азии. 31.03.2011 г.
13. Филипп Лефор: ЕС хочет играть более активную роль в урегулировании нагорно-карабахского конфликта. [http://www.trend](http://www.trend.az) <<http://www.trend.az/>>.az
14. Четвериков А.О. Европейский Союз: новый этап интеграции (политико-правовые аспекты) / Общество, политика, наука: новые перспективы. М.: Московский общественный научный фонд, 2002.
15. The Center of Military Analyses and Research, perevod: // <<http://www.nato.int/cps/ru/nato-live/51288.htm?selectedLocale=en>>
16. Waever, Ole (1998) 'Security, Insecurity and Asecurity in the West-European non-war community

Anar Tağızadə

İŞGƏNCƏLƏRİN QADAĞAN OLUNMASI

(1950-ci il AVROPA İNSAN HÜQUQLARI KONVENSIYASININ

3-cü MADDƏSİNİN NƏZƏRİ-PRAKTİKİ TƏHLİLİ)

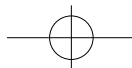
Maddə 3.

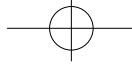
“Heç kəs işgəncəyə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamalıdır.” (1950-ci il Avropa insan hüquqları Konvensiyası; Roma, 4 noyabr 1950-ci il).

1950-ci il Avropa insan hüquqları Konvensiyasının 3-cü maddəsində təsbit edilən – İşgəncənin, qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzanın qadağan olunması ideyası demokratik cəmiyyətlərin əsas dəyərlərindən birini əks etdirir. 3-cü maddə ilk növbədə, şəxsin fiziki toxunulmazlığını qorumaq üçün nəzərdə tutulub. Bundan əlavə, o, ciddi ruhi sarsıntılara səbəb olan əzabvermə hallarına qarşı insanı müdafiə edən müddəə kimi də şərh oluna bilər. İşgəncənin, qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftarın qadağan olunması dövlətlər üçün həm neqativ, həm də pozitiv öhdəliklər doğurur.

Neqativ öhdəlik dövlətlərdən tələb edir ki, qadağan olunmuş müəyyən fəaliyyətlərdən çəkinsinlər. Dövlətlər bütün dövlət orqanlarının, (məsələn, polis, təhlükəsizlik qüvvələri və digər hüquq-mühafizə orqanlarının qulluqçularının) hərəkətlərinə görə məsuliyyət daşıyırlar. Həmin şəxslərin ömrlər əsasında, yaxud öz mülahizələri əsasında hərəkət etməsindən asılı olmayaraq, belə hərəkətlərə görə dövlətlər məsuliyyət daşıyırlar.

Pozitiv öhdəliklər dövlətlərdən tələb edir ki, 3-cü maddəyə zidd olan rəftardan fərdi müdafiə etsinlər və belə rəftar barədə bütün iddiaları araşdırsınlar. Pozitiv hərəkətlər, məsələn, şübhəli şəxslərin tutulmasına və həbs edilməsinə görə cavabdehlik daşıyan personalın təliminin təmin edilməsini ehtiva edə bilər. Dövlət öz vəzifələrini ötürdüyü digər şəxslərin hərəkətlərinə görə məsuliyyətdən azad ola bilməz. Məsələn, özəl məktəbdə 3-cü maddənin nəzərdə tutduğu ağırlıq səviyyəsinə çatan cəza verilsə, belə hərəkətlərə görə dövlət məsuliyyət daşıyır, çünki son nəticədə, təhsil hüququnun qorunmasına görə dövlət cavabdehdir. Bundan başqa, dövlətin öhdəlikləri özəl şəxslərin, məsələn, ailə üzvlərinin himayələri altında olan uşaqlara həmin şəxslərin ağırlıq və xəsarət yetirdikləri hallara da şamil olunur. Məhkəmə aydın surətdə

böyan edib ki, dövlətlər 3-cü maddəni pozan rəftara görə özəl şəxslərin cəzalandırılmasına və ya belə rəftardan çəkindirilməsinə imkan verən qanunvericilik bazasını yaratmaq öhdəliyini daşıyırlar.

3-cü maddənin tələblərinə əməl etmək məqsədilə dövlət qadağan olunmuş rəftarı və ya cəzanı həyata keçirən şəxsləri cəzalandırmaq üçün müvafiq tədbir görməlidir. Belə ki, araşdırma aparıldıqdan sonra məsuliyyət daşıyan şəxslər məhkəməyə verilməli və təqsirkar olduqları müəyyən edildikdə, hərəkətlərinə görə qanunla nəzərdə tutulan qaydada cəzalandırılmalıdırlar. Yaşamaq hüququnda olduğu kimi, bu öhdəlik də onu nəzərdə tutur ki, dövlət təkcə şikayətlər və araşdırmalar üçün tutarlı prosedurları deyil, həm də səmərəli cinayət mühakimə icraatı sistemini təmin etməlidir.

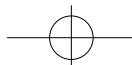
3-cü maddənin fundamental əhəmiyyətini belə bir fakt aydın göstərir ki, o, qurbanın davranışından asılı olmayaraq tətbiq edilir və onun nəzərdə tutduğu hüquq mütləq hüquqdur, yəni bu hüquqdan heç bir istisnaya yol verilmir, eləcə də müharibə və ya millətin həyatını təhdid edən digər fəvqəladə hallar zamanı bu hüquqdan geri çəkməyə yol verilmir.

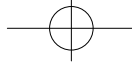
Aksoy Türkiyəyə qarşı işdə (1996) ərizəçi Türkiyənin cənub-şərqində PKK-ya qarşı keçirilmiş əməliyyat zamanı həbs edilmişdi. Ərizəçi həbsdə olarkən işgəncəyə məruz qalmışdı. 3-cü maddənin ərizəçi barəsində tətbiq edilməsi məsələsini nəzərdən keçirərkən Məhkəmə qərara aldı:

«Hətta ən çətin şəraitdə, məsələn, müəşəkkil cinayətkarlığa və terrorizmə qarşı mübarizə şəraitində, Konvensiya işgəncəni, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarı, yaxud cəzanı mütləq mənada qadağan edir».

D Birləşmiş Krallığa qarşı işdə (1997) ərizəçi Sent-Kitts adasından Birləşmiş Krallığa gəlmişdi və onda çoxlu miqdarda kokain olduğu müəyyən edilmişdi. O, narkotik vasitələri sərhəddən qanunsuz keçirmə cinayətində təqsirini boynuna aldı və azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edildi. Cəzasını çəkərkən onun QİÇS-dən əziyyət çəkdiyi məlum oldu. Cəzası bitdikdən sonra Birləşmiş Krallığın dövlət hakimiyyəti orqanları ərizəçini Sent-Kittsə göndərməyə çalışdılar. Ərizəçi şikayət etdi ki, o, geriye – Sent-Kittsə göndəriləcəyi halda ömrünün qalan günlərini əzab içərisində və təcrid, yoxsulluq və ehtiyac şəraitində keçirəcək. O, iddia etdi ki, Sent-Kittsdə analoji müalicənin mümkünsüzlüyü ucbatından cari tibbi müalicəsinin dayandırılması onun ölümünü sürətləndirəcək. Sent-Kittsdə ölümü yaxınlaşdıqca ona qulluq edəcək nə yaxın qohunları, nə də dostları vardı. Onun nə yaşayış yeri, nə də maliyyə imkanları vardı, sosial yardım vəsaitləri də onun üçün çatımlı deyildi. Məhkəmə qərara aldı ki, 3-cü maddə:

«İşgəncəni, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarı və ya cəzanı qəti surətdə qadağan edir və onun verdiyi təminatlar sözügedən şəxsin davranışının pislənməyə layiq olmasından asılı olmayaraq tətbiq edilir».

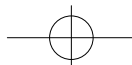

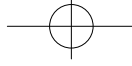

Ərizəçi 3-cü maddəyə zidd olan rəftara və ya cəzaya məruz qaldığını sübut etmək vəzifəsini daşıyır. Sübutetmə standartı «ağlabatan şübhə yeri qoymayan» sübutdan ibarətdir. Hər halda, bu cür sübut kifayət qədər güclü, aydın və bir-biri ilə uzlaşan nəticələrdən və ya təkzibedilməz ehtimallardan irəli gələ bilər. Məhkəmə faktlardan irəli gələn bu nəticələrin və ya təkzibedilməz ehtimalların nədən ibarət olduğunu aydın surətdə bildirməyib. Lakin ayrı-ayrı işlər üzrə presedent hüququ bu tələbə cavab verən sübut növlərini nümayiş etdirir.

Tomazi Fransaya qarşı işdə (1993) ərizəçi həbsdə olarkən işgəncəyə məruz qaldığını iddia edirdi. Həbsdən 2 gün sonra məhkəmə istintaqını aparən hakimın qarşısına ilk dəfə çıxarkən o, diqqəti bədənindəki qançirlara cəlb etdi. Polis həbsxanasında saxlandığı müddət başa çatdıqdan sonra Tomazini dörd həkim müayinə etdi və onlar bu nəticəyə gəldilər ki, xəsarətlərin yetirilmə vaxtı, ərizəçinin polis təcridxanasında həbsdə olduğu müddətə uyğun gəlir. Heç kim iddia etmədi ki, ərizəçinin bədənindəki izlər onun həbsə alındığı vaxtdan əvvəl mövcud ola bilərdi, yaxud ərizəçinin özü-özünə qarşı etdiyi hərəkətlərin və ya qaçış cəhdinin nəticəsi ola bilərdi. Məhkəmə bu nəticəyə gəldi ki, təqdim edilən sübutlar polisın əlində olarkən ərizəçinin pis rəftara məruz qaldığını sübuta yetirmək üçün kifayətdir.

Aydın Türkiyəyə qarşı işdə (1997) qurban iddia edirdi ki, polis həbsxanasında olarkən zorlanıb və döyülüb. Məhkəmə Komissiyanın faktlar əsasında gəldiyi nəticələrlə razılaşdı ki, ərizəçinin işgəncəyə məruz qalması barədə qənaəti təsdiq edən kifayət qədər sübutlar vardır. Dövlət orqanları sözügedən gündə ərizəçinin həbsə alındığını inkar etdilər. Bundan başqa, onlar iddia etdilər ki, sözügedən polis məntəqəsi heç vaxt terrorizmdə şübhəli bilinən şəxslərin dindirilməsi üçün istifadə edilməyib. Komissiya həbsxana jurnalındakı qeydlərin həqiqətə uyğunluğu ilə bağlı şübhələrini ifadə etdi; oraya cəmi 7 qeyd daxil edilmişdi, onlardan 90%-i keçən il daxil edilən nömrələrə uyğun idi və bu fakt barəsində polis orqanı tərəfindən adekvat izahat verilmədi. Ərizəçinin həbsdən 9 gün sonra tərtib edilmiş tibbi rəydə deyilirdi ki, müayinədən bir həftədən də artıq öncə ərizəçinin qızlıq pərdəsi yırtılıb və onun budlarının daxili hissəsində qançirlar var. Bir aydan sonra ərizəçiyə başqa bir həkim baxdı və təsdiq etdi ki, onun qızlıq pərdəsi yırtılıb, lakin bunu da bildirdi ki, hadisədən 7-10 gün keçdikdən sonra bunun tarixini müəyyən etmək mümkün deyil. Polis əməkdaşları binanın sxemini təsvir edərkən zirzəmi və ya yeraltı anbarın mövcud olduğunu qeyd etdilər; binanın videoyazısından və tikililərin planından aydın görünürdü ki, təhlükəsizlik sahəsi kimi istifadə edilən, iki təcridxana otağından və ofisdən ibarət olan zirzəmi həqiqətən mövcud olub. Komissiya sübutlara əsasən, habelə ərizəçinin şifahi sübutları və davranış tərzini əsasında bu nəticəyə gəldi ki, ərizəçi zorlamaya və 3-cü maddəyə zidd olan digər hərəkətlərə məruz qalıb.

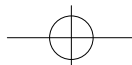
İndelikato İtaliyaya qarşı işdə (2001) ərizəçi iddia edirdi ki, onu təpiklə və yumruqla döyüblər, təhqir ediblər və gecə yarısı üstünə soyuq su töküblər. Lakin o, iddiasını təsdiq edən heç bir tibbi sübut təqdim etmədi. Təqdim edilən digər sübutlar ərizəçinin iddia etdiyi rəftara məruz qaldığı ağlabatan şübhə yeri qalmadan təsdiq etmək üçün kifayət deyildi. Həmin sübutlara Beynəlxalq Amnistiya Təşkilatının (Amnesty International) məruzəsi və İtaliya hakiminin məruzəsi daxil idi; onların hər ikisində iddia edilirdi ki, ərizəçinin saxlandığı həbsxanadakı məhbuslar pis rəftara məruz qalıblar. Məhkəmə bildirdi ki, həmin məruzələr bu iş üzrə sübut ola bilməz, çünki onlar ərizəçinin olduğu konkret situasiyaya aid deyil; müvafiq surətdə, Məhkəmə bu məsələdə 3-cü maddənin pozulduğunu müəyyən etmədi.

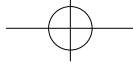
Labita İtaliyaya qarşı işdə (2000) ərizəçi İndelikatonun (söhbət İndelikato İtaliyaya qarşı işdəki şəxsdən gedir - **red.**) olduğu həbsxanada saxlanılırdı. O, iddia edirdi ki, ona qarşı 3-cü maddəyə zidd şəkildə rəftar ediblər, lakin onun iddialarını təsdiq edən heç bir tibbi sübut yox idi. Həbsxanada olarkən həkimin ona baxmasına icazə verilməməsi barədə sübut da yox idi; əslində, həbsxana həkimləri bir neçə dəfə ona baş çəkmişdilər. Onun vəkillərlə görüşmək imkanı vardı və azadlığa buraxılması üçün bir neçə vəsatət vermişdi. Ərizəçi ilk dəfə həbsindən 6 ay sonra iddia etmişdi ki, onunla pis rəftar edilib. Məhkəmə hesab etdi ki, həbsxanada pis rəftar barədə məlumatlar iş üzrə sübut təşkil etmək baxımından həddən artıq ümumi xarakterlidir. Bu işdə də Məhkəmə, bu məsələ ilə bağlı 3-cü maddənin pozulmadığını müəyyən etdi.

Tanlu Türkiyəyə qarşı (2001) işdə qurban həbsxanada ikən ölmüşdü. Qurbanın atası olan ərizəçi iddia edirdi ki, oğlunun ölümündən qabaq ona işgəncə verilib. Meyitin ekshumasiyasından (qəbirdən çıxarılmasından – **müəllif**) sonra onun yanılması məsələni qəti şəkildə sübuta yetirmədi. Bəzi şahidlər qurbanın bədənində qançırıqlar gördüklərini iddia edirdilər, lakin tibbi dəlil yox idi ki, bunlar ölümdən sonra cəsəddəki dəyişikliklərin yox, travmatik xəsarətin nəticəsidir. Məhkəmə bu nəticəyə gəldi ki, ölümün səbəbinin izah edilməməsi istisna olmaqla, işgəncə hərəkətlərinin həyata keçirilməsi barədə nəticəni təsdiq edən heç bir sübut yoxdur.

Lakin şəxs həbsxanaya sağlam vəziyyətdə salındıqda və azadlığa buraxıldıqdan sonra onun xəsarət alması məlum olduqda, sübut etmə yükü ərizəçidən dövlətə keçir. Belə hallarda xəsarətin səbəbləri barədə inandırıcı izahat vermək dövlətin borcudur; bu edilmədikdə, Konvensiyanın 3-cü maddəsi üzrə məsələlər açıq-aydın meydana çıxır. Məhbusun polis və ya digər dövlət nümayəndəsinin nəzarəti altında olmasından asılı olmayaraq, xəsarət qurbanın həmin şəxslərin nəzarəti altında olduğu hər hansı müddətdə baş veribsə, sübut etmə yükü dövlətin üzərinə keçir.

Berktaş Türkiyəyə qarşı (2001) işdə ərizəçi polis tərəfindən həbs edilmiş və axtarış aparılması üçün öz evinə (dördüncü mərtəbədəki mənzilinə) aparılmışdı. Axtarış-

da səkkiz polis əməkdaşı iştirak edirdi. Ərizəçinin iddia etdiyinə görə, o, evvana açılan qapını açarkən onu evyanın sürəhisi üzərindən aşağıya atmışdılar. Onu tibbi müayinədən keçirərkən məlum olmuşdu ki, sağlamlıq durumu həyat üçün təhlükəlidir. Məhkəmə müəyyən etdi ki, ərizəçinin xəsarətləri barədə polis ifadələrindəki izahatlar bir-birinə ziddir. O, həbsxanada olan şəxslərlə bağlı özünün əvvəlki praktikasına əsasən qərara aldı ki, hadisələr barədə qurbanın fərziyyəsini şübhə altına almaq üçün sübutları təqdim etmək dövlətin borcudur.

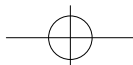
Həbs edilən zaman xəsarət alan şəxslər barəsində də sübutetmə yükü dövlətin üzərinə düşür. Belə şəraitdə şəxs xəsarət alırsa, həbs zamanı həddən artıq gücün tətbiq edilmədiyini sübut etmək vəzifəsi dövlətin üzərinə düşür.

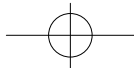
Rebok Sloveniyaya qarşı (2000) işdə şübhəli bilinən üç nəfərin (onların hamısı narkotik vasitələrin alverində şübhəli bilinirdilər) öncədən planlaşdırılmış həbsində on üç polis iştirak etmişdi. Həbs zamanı ərizəçinin çənəsi iki yerdən sınımış və sifəti zədələnmişdi. Həmin anda ərizəçinin polislərə qarşı zorakılıq etməsi və ya onları zor tətbiqi ilə hədələməsi barədə heç bir sübut yox idi. Araşdırma aparılsa da, nə ərizəçi, nə də onunla birlikdə həbs edilmiş digər şəxslər, yaxud digər şahidlər (polislər istisna olmaqla) dindirildi. Hökumət iddia etdi ki, polislər yalnız həbsin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan dərəcədə güc tətbiq ediblər. Mübahisə doğuran faktların milli məhkəmə tərəfindən həll edilməməsi faktı ilə birlikdə götürülməklə, xəsarətlərin ciddiliyi nəzərə alınarsa, sübutetmə yükü, yəni tətbiq edilən gücün həddən artıq olmadığını inandırıcı arqumentlərlə nümayiş etdirmək vəzifəsi dövlətin üzərinə düşür.

Lakin qurban olduğu iddia edilən şəxsin həbsə müqavimət göstərmək məqsədilə zor işlədiyini sübut etmək mümkün olduqda, «tətbiq edilən gücün həddən artıq olmadığını hökumətin sübut etmək vəzifəsi bu halda əhəmiyyətini itirir».

Berlini Polşaya qarşı (2002) işdə ərizəçilər bodibildinq (bədən əzələlərinin şisirdilməsi üzrə idman hərəkətləri; bodibildinqə başqa sözlə, atletik gimnastika və ya kulturizm də deyirlər – **müəllif**) üzrə idmançı idilər; onlar atletik idman klubunda həbs edildikdən sonra polislər tərəfindən döyüldüklərini iddia edirdilər.

Dövlət faktlara etirazını bildirsə də Məhkəmə razılaşdı ki, ərizəçilərin məruz qaldığı xəsarətlər həbs zamanı onlara yetirilib. Məhkəmə qeyd etdi ki, ərizəçilər gözlənilməyən şəkildə cərəyan edən əməliyyatın gedişində həbs edilənlər və polis cərəyan edən hadisələrə reaksiya verməyə məcbur olub. Altı nəfər polis əməkdaşı iki nəfər ərizəçini sayca üstələsə də, belə bir fakt nəzərə alınmalıdır ki, ərizəçilər bodibildinqlə məşğul olan şəxslər idi və onlar atletik idman klubunu tərk etmək barədə polislərin şifahi tələblərini yerinə yetirməkdən imtina etməklə, polis əməkdaşlarının onları tutmaq cəhdinə qarşı çıxmaqla və iki nəfər polisi təpikləməklə polis əməkdaşlarının qanuni hərəkətlərinə müqavimət göstərmişdilər. Ən pisi budur ki, ərizəçilər yalnız si-

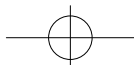

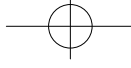
lahla təhdid edildikdən sonra həbs barədə əmrə tabe olmuşdular. Sonradan onlar polis-
lərə hücum etdiklərinə görə məhkum olundular. Məhkəmə dövlətdaxili məhkəmələ-
rin gəldiyi belə bir nəticə ilə razılaşdı ki, ərizəçilər hüquq-mühafizə orqanı əməkdaş-
larının qanuni tələblərini yerinə yetirmək öhdəliyi ilə (bu öhdəlik demokratik cəmiy-
yətdə mülki şəxslərin ümumi vəzifələrinin tərkib hissəsidir) qarşılaşarkən öz davranış-
larına tənqidi qiymət verməyiblər. Belə vəziyyət ərizəçilər üçün ağırlaşdırıcı hal he-
sab edilir və nəticədə, tətbiq edilən gücün həddən artıq olmadığını hökumətin sübut et-
mək vəzifəsi bu halda əhəmiyyətini itirir. Etiraz edilən xəsarətlərin ciddiliyi belə bir
faktı kölgə altında qoymur ki, bu işdə fiziki güc tətbiqini ərizəçilərin öz davranışı zə-
ruri etmişdi. Məhkəmə bu nəticəyə gəldi ki, onlara qarşı tətbiq edilən güc müvafiq
həddi aşmayıb və Konvensiyanın 3-cü maddəsi pozulmayıb.

3-cü maddə ilə bağlı çətinliklərdən biri budur ki, hər hansı konkret rəftarı və ya cə-
zanı ölçə biləcək qəliblənmiş standartlar yoxdur və zaman keçdikcə cəmiyyətdəki mü-
lahizələr də dəyişir. Hər bir iş konkret faktlar və hallar baxımından araşdırılmalıdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. İnsan hüquqları sahəsində sənədlər toplusu. Nyu-York 1989 / BMT səh. 35 - 138
2. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (şərhlər və normativ aktlar). Bakı, 2006, səh. 25-36
3. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (3,5-ci maddələri ilə bağlı qərarlar). Bakı, 2003, səh. 22-48
4. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (şərhlər, normativ aktlar və faktlar). Bakı, 2002, səh. 62-129
5. Avropa İnsan hüquqları Məhkəməsinin Azərbaycanla bağlı qərarları. Bakı, 2007, səh. 69-144
6. 1948-ci il Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi
7. 1966-cı il Mülki və Siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt
8. 1950-ci il Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası və ona əlavə edilmiş Protokollar
9. Гусейнов Л. Международная ответственность государств за нарушения прав человека / Киев, 2000
10. Гусейнов Л. Международные обязательства государств в область прав человека / Ба-
ку, 1998
11. Мюллерсон Р. Права человека: идеи, нормы, реальность / М., 1991
12. Frowein J.A. - General course: The European Convention on Human Rights as the Public or-
der of Europe / Collected course of Academy European Law - 1990 p. 56-98
13. Gomien D, Harris D, Zwaak L, - Law and Practice of the European Convention on Human
Rights and the European Social Charter / Council of Europe Publishing - 1996 p. 33-45

Gülzar İbrahimova

MİLLİ KİMLİK VƏ MÜASİR ASPEKTLƏR

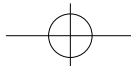
Bu gün milli inkişafın məqsədinin nə dərəcədə səmərəli həyata keçirilməsi məsələsi ölkələr üçün müasir dövrün başlıca çağırışlarından birinə çevrilir. Və dinamik, sürətlə inkişaf edən bu dünyada milli kimlik, milli maraq və çoxmədəniyyətlilik kimi gözlənilməz problemlər istər tədqiqatçıların, istərsə də siyasətçilərin diqqət mərkəzində durur. Milli kimlik problemindən danışanda ilk əvvəl kimlik (fərdi, kollektiv, mədəni, sosial, siyasi, iqtisadi, gender), milli xüsusiyyət, millət və millətçilik anlayışları və onlar arasındakı qarşılıqlı əlaqəyə aydınlıq gətirmək lazımdır. Milli kimlik adı altında mülki, dini, etnik hüquqlar, irqi və dini azlıqlar kimi məsələlər də araşdırılır.

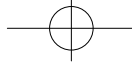
Kimlik mənsub olduğun xalqın mahiyyəti, yeri, rolu və dünya tarixində onun mövcudluğunun ideal formaları barədə məsələlərlə bağlı suallara cavab verir. Milli kimlik solumun yaşadığı tarixi epoxada dünyanın milli forması və milli tarixinin əsas ideyası kimi təyin edilə bilər.

Kimlik müvafiq milli paradigma, milli tarixi, sosial psixoloji, sosial- mədəni, siyasi-mədəni və digər sferalarda keçidin əsasında formalaşır. Onun məzmununa milli mədəniyyətin qurulmuş əsaları, etnik xüsusiyyəti, adı, etiqađı və mifi daxildir.

Milli kimlik dövlətin müdafiəsinin mühüm, cəmiyyətin inkişafının isə zəruri vasitəsidir və qrupun spesifik xüsusiyyətlərinin fərqlərinə əsaslanır. Milli qeyri-bərabərliyin problemə çevrildiyi dövlətlərdə məsələnin həlli ilə əlaqədar dövlətlə onun vətəndaşlarının qarşılıqlı fəaliyyəti prosesində milli kimlik yeni məzmun kəsb edir və bu məzmundan "milli maraqlar yetişir" (14,32). Yəni, "fərdin, cəmiyyətin və dövlətin əlaqəsini təcəssüm etdirən böyük qruplar, doğum hüququna görə alınmış və ya qazanılmış vətəndaşlıq şəklində formal birliklər səviyyəsində cəmiyyətə mənsubluq hissənin dəstəklənməsi və motivasiya açıq-aşkar azlıq edir. Məzmunlu kimliyə sahibolma fəaliyyətin müəyyən istiqamətə yönəldilməsi və əldə edilməsi prosesi şəxsiyyətin öz dəyərini təsdiqləməsi üçün ən mühüm resursa çevrilir" (11,38).

Milli mənsubiyyət haqqında iki əsas parametrlə fikir yürüdə bilərik. Birincisi, milli hökumətin mədəni atributlarla, obyektiv simvolikaya görə əsaslandığı müəyyən bütövlüyü (mədəni ərazi, iqtisadi) bildirməsidir. İkincisi, indvidlərin şüurlu eyniləşdirilməsi, onların subyektiv münasibəti, onların qiymətləndirilmiş istiqamətləridir. Hər

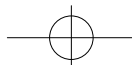
bir fərd millidir, ilk öncə obyektivdir, ikinci, şüurlu, subyektivdir, özünü bu və ya digər cəmiyyətin, mədəniyyətin bir parçası olduğunu etiraf edir.

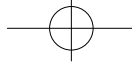
Getdikcə zaman milli kimlik (həm fərdi, həm də kollektiv) problemini bir qədər müərkəbləşdirmişdir. Fərdi kimlik yeniləşən mühitin təsirinə dəqiq reaksiya verir, çoxşaxəlilik fərdi kimliyin səciyyəvi xüsusiyyətinə çevrilir. Bu prosesə yalnız fərd özü müqavimət göstərə bilər. Kollektiv kimlik isə sükunətliyi ilə fərqlənir və bu zaman onun sabitlik dərəcəsi daxili inkişafın spesifikasiyası, mühitlə qarşılıqlı əlaqənin xarakteri və intensivliyi ilə şərtlənir. Kollektiv mədəni kimlik yalnız nəsillər üzərində ümumi elementlərin toplusu deyil, o, eyni zamanda, nəsillər tərəfindən mədəni birliyin davamlı olmasıdır. Bu onu göstərir ki, müasir xalqların hər hansı bir etnik kök ilə əlaqəsi problem və qeyri-müəyyən xarakterlidir. Heç də bütün xalqlar etnik köklərinə dəyər vermədiyindən xalqların mənşəyini keçmiş etnik əlaqələrində axtarılması birmənalı deyildir.

Kollektiv kimlik eləcə də sosial-iqtisadi əsaslıdır. Yeni sosial sinif kateqoriyası, əsasən, Marks nəzəriyyəsində tarixin aparıcı qüvvəsi kimi göstərilmişdir. Marksə görə siniflər istehsal vasitələri üzərində sahiblik nəticəsində müəyyənləşir: sahib olanlar kapitalistlər, sahib olmayanlar proletarlardır. Kapitalistlər proletarları istismar edir və onların yaratdığı izafə dəyər nəticəsində varlanır. Proletarlar isə bu istismarın əvəzində birləşməsi sosialist inqilabına aparır.

Kollektiv kimlik ona xas olan kollektiv ölməzlik və ləyaqət ehtiyacı, etnotarixin gücü, yeni sinif quruluşlarının rolu və dövlətlərarası sistemlərin müasir dünyada hökmranlığı səbəbi ilə geniş miqyaslıdır. Ancaq daha qeyri-müəyyən formalarının milli kimliklərlə yanaşı, ortaya çıxdığı halda belə, kollektiv kimlik hələ gələcəkdə uzun illər ərzində bəşəriyyətin əsl düzgün olan doğrularına hökm etməyə davam edəcək. Avropa nümunəsinin də göstərdiyi kimi, mədəni panmillətçi bir hərəkat geniş miqyaslı kontinental kimliklər inşa etmək üçün doğrudan da etnosların və millətlərin spesifik millətçiliklərini demarkatiya olunmuş mədəniyyət arealı daxilində yenidən cəsarətləndirə bilər. Hətta keçmişdə daha bircinsli olmuş mədəniyyətlərin imiqrasiya, qonaq işçilər və mühacir dalğaları vasitəsilə qarışıq hala gəlməsi belə yerli camaat və mədəniyyətlər tərəfindən sərt etnik reaksiya doğura bilər.

Kimlik probleminə əhatəli yanaşdıqda aydın görünür ki, insan hər bir "məndən" ibarət olan şəxs, ailə, ərazi, sinif, din, etnik, cinsə görə fərqlənir. Bu kimliklər sosial klassifikasiyaya əsasən dəyişdirilə və hətta ləğv edilə bilər. A.Smit hər bir şəxsə sosial kateqoriyalar nədir sualını belə əsaslandırır: Ən aydın və fundamental görənən cins kateqoriyasıdır. Cinsə görə (gender) klassifikasiyalar universal və geniş yayılındır. Gender klassifikasiyaları başqa fərqliliklərdə formalaşa bilər. Gender fərqliliyinin (təbəqələşməsinə) universallığı, hər şeyi əhatə etmə xüsusiyyəti onu kollektiv identifikasiya və səfərbərlik üçün imkanlarını azaldır. Müasir dünyada Yer kürə-

sini əhatə edən gender kimliyi konkret ölkələrdə feminizmin yüksəlişinə baxmayaraq, kollektiv kimliyin başqa növlərinə nisbətən get-gədə zəifləməsi qaçılmazdır. Etnik seqmentlərə və siniflərə görə ayrılan coğrafi bölgədə gender ayrılması vahid kollektiv şüuru və tədbirləri ruhlandıra bilərsə, başqaları ilə daha əhatəli kimliklə mütəfiqliyə girməlidirlər. (17,5)

Milli kimlik özündə daxili və xarici komponentləri də birləşdirir. Onun üçün, daxili və xarici, forma və məzmun, görünüş və mahiyyətin uyğunluğu vacibdir. Şəxsiyyətin daxili mənada kimliyi, əsasən qohumluq, ümumi torpaq, ümumi əsası və vahid başlanğıcı nəzərdə tutur. Kimlik funksiyalarında müvafiq xarici məqsədlərin mənalarını fərqləndirilə bilər. Xarici funksiyalara məkan və ərazi kateqoriyası, iqtisadi və siyasi məsələlər daxildir. (17. 15). Ərazi ilə bağlı regional bölünmədə milli kimlik ideologiyadan tutmuş ekologiyaya qədər əhatə olunur (Məsələn, Fransa-burjua inqilabi zamanı regional səfərbərlik). Başqa məsələlərdə isə regionlaşma rastlaşdığı fərqli problemlərdə əhalini səfərbər edə bilmir. Regionların mərkəzləri çox və sərhədləri qarışıq olduğundan dəqiq təyin etmək də çətindir. Bütünlükdə regional mədəniyyət areallarının yüksəlişi milli kimliyə ziyələnməni azaltmır.

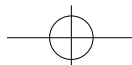
Milli kimlik ictimai əsasda şəxsiyyətin sahib olduğu mədəniyyətə bağlı olaraq meydana gəldiyindən o, tarixi təkamül prosesində milli mədəniyyət üsürlərinin formalaşdığı kimlik tipidir. Bu prosesdə milli mədəniyyət isə digər cəmiyyətlərdən fərqliliyi ortaya qoyan, yəni milli olan, xüsusiyyətin meydana gətirdiyi mədəniyyətdir (6,15-16).

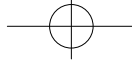
Milli mədəniyyətin əsasında hakim mədəniyyət durur və bu zaman mədəniyyətin özü milli olur (6, 12). Zaman və ətraf şərtlərdən asılı olaraq bəzi üsürlər dəyişə bilər, lakin əsas xüsusiyyətlərini ortaya qoyan təməl xarakteri əsrlər boyunca varlığını davam etdirir (4,9)

Mədəni kimlik isə daha dar çərçivədə və müəyyən bir üsürün ön plana çıxarılmasıyla göstərilə bilər. Bir azlıq qrupun özlərinə xas bir adəti yaşatmaları (məsələn, rəqs və ya başqa hər hansı bir ənənə) (2, 88-89) onların mədəni kimliklərini əks etdirir. Mədəni kimlik, milli kimlik mənasında da istifadə edilə bilər. Bu məsələdəki əsas fərq, göstərilən üsürün hansı mədəniyyətə aid olduğunu təyin etməklə qoyula bilər.

E. Güngörə görə milli mədəniyyət, tarixin hər hansı bir anında cəmiyyətin böyük əksəriyyətinin mənimsəmiş olduğu mədəniyyət üsürlərinin və komplekslərinin meydana gətirdiyi bütündür (3, 158). Bu vəziyyətdə geniş yayılan mədəniyyət, eyni zamanda milli mədəniyyət, geniş yayılan kimlik də milli kimlik olmalıdır.

Ancaq, cəmiyyətin əksəriyyəti tərəfindən qəbul edilməsi bir üsürün milli olmasını zəruri etmir. Xüsusilə mədəniyyət dəyişdirmələrində bu məsələyə tez-tez rast gəlinir və cəmiyyət tərəfindən qəbul edilməyən yad bir üsür zorla yayılaraq qəbul edilir. Bu halda mənşəyi etibarilə milli olmayan bir üsür qismən milliləşdirilir. Milli

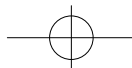

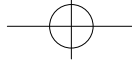
xüsusiyyətlərin hakim olduğu dərəcədə bu ünsürü milli olaraq qəbul etmək lazımdır. Bizcə milli dəyərlərə sadıq qalmaqla millət tərəfində meydana gətirilmiş mədəniyyət, milli mədəniyyətdir və bunun nəzərdə tutduğu kimlik tipi də milli kimlikdir. Lakin burada vacib olan cəhət bu xüsusiyyətlərin həqiqətlə birbaşa əlaqəsi deyildir; bunlar sadəcə bir obrazdan da ibarət ola bilər. Belə ki, əslində, "mədəniyyət" ünsürü "ictimai" bir müstəvidə yaşaya bilməz; mədəniyyətin təməli xalqdır. Bu səbəbdən obrazdan ibarət bir "millət"i birbaşa həyatın özü olan mədəniyyətlə birləşdirmək sintetik və süni zorlamadır. Bu vəziyyət "milli kimlik" deyilən anlayışı ideolojiyə çevirir. Belə bir ideoloji mövqeləndirmə zamanı içində birdən çox "millət" əsaslandırılması və təbii olaraq bununla bağlı çoxlu tarixi yazıların yaranmasına səbəb olacaq. Bu zaman birdən çox mənsubluq seçiminin mövcud olduğu bir vəziyyət, əlbəttə ki, problemlər yaradır.

İstənilən cəmiyyətdə kimliyin formalaşmasında dini kimlik anlayışı da mühüm rol oynayır. Dini kimliklər həmişə cəmiyyətdə təbəqələşən siniflərin çox olmasına çalışırlar. Onların müraciəti (çağırış xüsusi bir sinfə aid olsa belə) hamıya ünvanlanır, ya milli, ya da universal olur. Hətta Avropa və Yaxın Şərqdə etnik demokatiya əsasında islam məzhəblərə, xristianlıq kilsə və sektalara bölünür. Ancaq din daxilində məzhəblərə ayrılma belə, bağlantılı güclüdür. İslam dünyasında milli kimlik artıq etnik-konfessional zəmin kəsb etmişdir (11, 48).

Milli və geosiyasi kimlik dünyagörüşü, milli özünüdərk və mentalitet, təfəkkür, milli xüsusiyyət, tarixi yaddaş, etnomilliyət surət, milli adət-ənənələr, miflər, rəmzlər və davranış nümunələri və s. bu kimi bir çox komponentləri əhatə edir.

Söylənilən fikirlərə əsasən isə demək olar ki, milli dövlətləşmə dövrünün əsas aləti olan "Milli kimlik" anlayışı müasir dövrə aiddir. Bunu daha konkret bir şəkildə ifadə etsək, bu dövrdə dövlətin kimliyi ilə dövləti yaradan yurddaşların birgə kimliyi yaranmışdır. Müasir dünyəvi dövlət olaraq hesab etdiyimiz bu dövlət formasına qədər dövlətlərin məskunlarının kimliyi, kimliyini tanıma istiqamətində bir problemi və ya məskunlaşdığı bir qrupla ortaq bir kimliklə özlərini tanıma istiqamətində heç bir cəhd olmamışdır. Kimlik şəxsiyyətdən və ictimaiyyətdən meydana gələn bir anlayışdır. Burada kollektivləşmənin əsasını kütlə, yəni ictimaiyyət təşkil edir. Müasir dövrdən əvvəlki dövlətlərdə məskunların ortaq bir kimliklə qruplaşdırılması halına tarixdə rast gəlinməmişdir və bunun təməlinə illərcə nəsildən-nəsilə keçən ənənələr dayanır. Kimlik probleminin əsasında inam fərqlilikləri, mədəni fərqləndirmələr və həyat tərzləri dayanır. Lakin kimlik problemini üstələyən bir sıra millətlər də diqqətdən qaçmır. Buna misal olaraq Almaniyada əsas yer tutan 3-cü təbəqə, yəni türklərin kimlik problemini əhəmiyyətli şəkildə üstələməsi və öhdəsindən gəlməsini göstərə bilərik. Bunun səbəbi türk kimliyi olmasına baxmayaraq, Almaniyada doğulub və orada böyüməsindən faydalanaraq alman kimliyinə mənsubiyyət hissidir. Şübhəsiz ki, bu, problemin

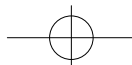
təməlinə dindən irəli gələn kəmiyyətinə baxmadan və öz mənsubiyyətini, keyfiyyətini yoxlamadan tanımağı və qəbul etməyi irəli sürən bir təsəvvür forması durur. Əslində, milli xüsusiyyətin yaratdığı bir kimlik ünsürü geniş yayılan kimlik ola bilər. Ancaq, bunun əksi hər zaman doğru olmaya bilər.

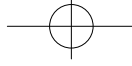
Milli kimlik milli xüsusiyyət anlayışına da əsaslanır. Burada söhbət insanlardan, onların dünyadakı yerləri haqqında fikirdən gedir. Bu zaman milli xüsusiyyətin nümayiş edildiyi və ya bu xüsusiyyətin yaratdığı kimlik tipi milli kimlikdir. İnsanlar bir-birindən fərqli olduqları kimi, qrup və mədəniyyət xüsusiyyətləri ilə də bir-birindən fərqlidir. Mədəni fərqliliyin səbəblərindən biri də cəmiyyətlərin müxtəlif şeylərə ehtiyac duymasıdır (16, 1-9). Bir cəmiyyət, həyat təzi etibarilə müəyyən bir şeyə ehtiyac duyduğunda, buna uyğun mövqe və davranışı, mədəniyyət ünsürünü yaradır. Bəzləklə, mədəniyyət, mövcudluğu səbəbi ilə aid olduğu cəmiyyətə şamil edilir.

Bir kimlik ünsürü nə qədər geniş yayılmış olursa-olsun, milli xüsusiyyət və ya mədəniyyət tərəfindən özünə xas bir şəkildə milliləşdirilmədikçə, milli kimlik ünsürü olaraq qəbul edilə bilməz. Çünki, milli xüsusiyyət, cəmiyyətləri bir-birindən ayıran fərqliliklər və ya bir yerdə tutan oxşarlıqlardır. Bir cəmiyyətin milli xüsusiyyətləri, cəmiyyət üzvlərində tez-tez rast gəlinən, zaman və məkan etibarilə ən çox yayılmış xüsusiyyətlərdir (15, 134).

Milli və müasir dəyərlər dilemması ilk baxışda asanlıqla həll edilir: bunlardan birincisi ikincisinin bu və ya digər dərəcədə üzvi tərkib hissəsi hesab edilir. Lakin bu anlayış ümumavropa maraqları ilə heç də həmişə və hər yerdə üst-üstə düşmür. Məsələn, Avropa kimliyinin bərqərar olması proseslərinin ziddiyyətli xüsusiyyəti ona dəlalət edir ki, Avropa kimliyinin və milli kimliyin məzmunu məsələsi Avropa siyasi layihəsinin reallaşdırılması üçün mühüm məsələlərdən birinə çevrilir. Burada siyasi məqsədlər önə keçir. Bu gün inteqrasiya çərçivəsində iqtisadi və siyasi yaxınlaşmanın müsbət nəticələrinə baxmayaraq, “millət” anlayışı zəngin emosional məzmununu saxlayır. Bəzi Avropa ölkələrində milli və etnik kimlik mövzusunda qızgın diskussiyalar onların məzmununun fərqli səviyyəsinə, Avropa kimliyi ilə müqayisədə daha intensiv narahatlığa dəlalət edir (12, 94). Çox cəhətdən məhz bu səbəbə görə elmi dairələrdə siyasi kimliyin formalaşması məsələsi gündəmə çıxarılır. Bu, etnik-milli, vətəndaş, konfessional və ideya-siyasi oriyentasiyaların fərdi və qrup şüuru səviyyəsində kombinasiyasının nəticəsi ola bilər (1,148).

Siyasi olaraq dövləti və onun orqanlarını, və yaxud seçkiqabağı dövrdə mövcud olan ekvivalent siyasi qurumları dəstəkləyən siyasi kimlikdir. Siyasi xadimlərin seçimi, siyasi əlaqələrin nizamlanması və hökumətlərin seçimi milli iradəni və əhalinin kimliyini əks etdirən milli maraqlara əsaslanır. Ancaq, bəlkə də, milli kimliyin səciyyəvi siyasi funksiyası xalqın xüsusi dəyərlərini və xarakterini müəyyən edən və əhalinin qədim adət və ənənələrinə təsir edən hüquqi institutların ümumi qanuni hüquqla-

rının və vəzifələrinin legitimləşdirilməsidir. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, milli kimlik dünyada fərdlərin toplu şəkildə yerləşməsidir.

Milli səviyyə ümumavropa vətəndaşları üçün hələ də əsas kimliyə malik olma istiqaməti kimi qalır və konkret tarixi-mədəni və siyasi simvollarından faydalanır.

Milli və mədəni sərhədlərin aradan qalxması, əhalinin qlobal miqrasiyası ilə müşayiət olunan transmilli iqtisadi və mədəni əlaqələrin inkişafı müasir dünyada siyasi kimlik modelinin əhəmiyyətli dəyişməsinə səbəb olur.

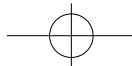
Müasir mənada cəmiyyətin siyasi kimliyə tələbatı milli dövlətlərin yaranması ilə eyni zamanda təşkil olunur. Keçmiş dini və ya royalist kimliyinin əvəz edilməsinə qadir olan, kimliyin bir sıra modelinin yaranması vasitəsilə mövcudluğu millətin daxili birliyinin möhkəmləndirilməsini tələb edir.

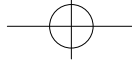
Bu gün siyasi kimliyin başa düşülməsi, onun mədəni ölçüsünün heç bir təhlili aparılmadan edilə bilməz, ancaq bununla belə, mədəniyyət özü sosial fenomenlərin müəyyən edilmiş ölçüsü kimi nəzərdən keçirilməlidir.

Ancaq yeni bir kimlik modelinin yaradılması müasir cəmiyyətin mənəvi-əxlaqi dəyərlərinin təkmilləşməsi, ölkədə sosial-iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılması, gələcəkdə vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması, vətəndaş və demokratik dəyərlərin inkişafında mühüm şərtidir.

Eriksona görə, kimliyin formalaşmasında insanın sosial mühitlə əlaqəsi mühüm rol oynayır (13, 47). Bu prosesin gedişində sosial təcrübənin artan müxtəlifliyi, həmçinin digərləri tərəfindən qiymətləndirmə və qəbul edilmə də daxil olmaqla, fərd öz sosial əhatəsi tərəfindən mədəni yığımdan əldə edilən mədəni vasitələrin köməyi ilə inkişaf edir. Beləliklə də özünəməxsusluğunu saxlamaqla onun digər üzvlərinə bənzəyir. Sosial məqsədlərin və həmrəyliyin qanunlaşdırılması üçün də milli kimliyə müraciət olunur. Həmçinin, cəmiyyətlərdə şəxslərin daxili funksiyaları milli kimliklər tərəfindən daha gizli formada yerinə yetirilir (17,16). Millət, eyni zamanda, şəxslər və siniflər arasındakı sosial öhdəliklərin birgə dəyərlər, simvollar və ənənələr toplusunun təmini yolu ilə həyata keçirilməsi kimi ifadə olunur. Cəmiyyət üzvlərinə simvolların – bayraqlar, pul vahidi, himnlər və formaların, eləcə də abidələr və mərasimlərin istifadəsi ilə onların ümumi irsi, mədəni qohumluq əlaqələri, kimlik və mənsubiyyətlərinə uyğun olaraq ümumi hisslərlə güclülük və ucalıq hissi xatırladılır.

Milli kimlik problemlərinin öyrənilməsində müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Məsələnin nəzəri baxımdan dərk edilməsində əsas rol instrumentalizm təliminə məxsusdur və onun tərəfdarlarının fikrincə, milli kimlik müəyyən mühitə uyğunlaşma xassəsinə malikdir: ağıl və şüur da bədənin hissələri və dişlər kimi dəyişkən şəraitə uyğunlaşma vasitəsidir. Məsələnin tədqiqində əsas təlimlərdən hesab olunan primordializm təliminə əsasən isə millət yaşayış ərazisinin mövcud olması, tarixən təşəkkül

tapmış mədəniyyət, milli dil, din və s. əlamətlərlə səciyyəvi olan tarixi-mədəni birlikdir. Məsələn, A.Smitə görə “milli kimlik” ümumi tarixi torpaq və ya yurd anlayışını; milli və tarixi hadisələri; ümumi və kütləvi xalq mədəniyyətini; bütün fərdlər üçün ümumi hüquq və öhdəliklər sistemini və ümumi iqtisadiyyat kimi xüsusiyyətləri özündə daşıyır (17,13)

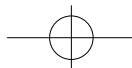
Lakin millətin mövcudluq konsepsiyasına fərqli yanaşmalar heç də həmişə aydın deyildir. Tədqiqatçı P.Qureviçə görə: “Millətin mövcudluğu” nə irq, nə dil, nə din, nə ərazi, nə də dövlət suverenliyi ilə təyin edilir və bunlarla bitmir, hərçənd bütün bu əlamətlər milli mövcudluğun aşkar edilməsi üçün vacibdir (8, 42).

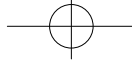
Primordializm metodu etnikliyi obyektiv bioloji, psixoloji, sosial və tarixi xarakteristikalar vasitəsilə öyrənməyə imkan verir və onun tərəfdarları hesab edirlər ki, millətlər, həqiqətən, mövcud olan, özünəməxsus yaşama mərhələlərinə malik tarixən nüəyyənlanmış birliklərdir.

Siyasi diskurs çərçivəsində kimliyin müəyyənləşdirilməsində və onun yaranması probleminin analizində də bir neçə yanaşmanı ayırmaq olar. Əsas ayırma essensializm və konstruktivizm xətti ilə gedir. Essensializmdə kimlik əvvəlcədən etnik, dini və mədəni faktorlar ilə ifadə edilmiş kimi baxılır. Konstruktivizm təlimi isə etnikliyin obyektiv mövcudluğunu qəbul etmir, onu fərqlərin interpretasiyasından, birliklərin təxəyyülündən, mənafeələrin konstruksiyasından ibarət olmaqla həyata keçirilən fəaliyyət prosesi hesab edir (10, 20-21). Konstruktivizm konsepsiyasına görə, millət dövləti yaratmır, dövlət isə millətdən özünün inkişafı üçün stimullaşdırıcı amil kimi istifadə etməyə çalışır, dövlət millətin siyasi alətidir. İtaliya, Almaniya və digər Avropa dövlətlərinin tarixi göstərir ki, bu dövlətlərdə millətlər müstəqil dövlətlərin yaradılmasının nəticəsi kimi formalaşmış, onlarda yaşayan qohum və qeyri-qohum etnik qrupların inteqrasiyası şərti kimi çıxış etmişdir. Bu dövlətlərdə həm siyasi amil, həm də milli birliyi qabaqlayan millət ideyasının özü qurucu rol oynamışdır. Millətçilik milli ideyanın məhsulu, millət isə öz növbəsində, millətçilik ideyasının məhsulu olmuşdur (1,143). Konstruktivizm təlimində kimlik siyasi və intellektual elita tərəfindən yaranma məhsuludur. Ancaq müasir elmdə verilmiş bu yanaşmalarda qarşılıqlı tamamlamaya istiqamətlənmə göstərilir. Kimlik modeli gələcəyə istiqamətlənməlidir, amma bu zaman sözsüz ki, mövcud dövlətçilik dövründə əldə edilmiş nailiyyətlərdən də imtina edilməməlidir. Yeni siyasi kimliyin formalaşmasında beynəlxalq siyasətin uğurları və dünyada dövlətin nüfuzunun artması vacib rol oynayır.

Milli kimlik, millət və millətçiliyin mahiyyətinin öyrənilməsi metodologiyasının müəyyən edilməsində düzgün yanaşma gerçəkliklərin yaratdığı və problemin həllində geniş imkanlar açan təlimlərdən kompleks şəkildə istifadə edilməsidir.

Göründüyü kimi, milli kimliyin formalaşmasında millət anlayışı mühüm amillərdəndir. Millətin inkişafı XVIII və XIX əsrdə Avropada müasir sənaye ölkələrinin in-

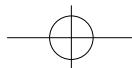

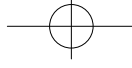

kişafı və milli hərəkətlərlə əlaqədar olmuşdur. Mədəni millət konsepsiyasına nəzər yetirdikdə aydın şəkildə görmək mümkündür ki, bütün bəşəriyyət millət adlanan qruplara bölünür. "Millət" institutunun yaranması prosesini mədəni, etnik millət və vətəndaş milləti kimi fazalara bölmək olar. Milli kimlik, milli mənlik şüuru və vətənpərvərlik millət ideyasının əsas əlamətləridir. Millətin üzvləri ümumi kimlik, ümumi əcdad və ümumi tarixi ilə fərqləndirilir. Millətin tərkibini və məzmununu ərəzi, dil, mədəni ənənələr, tarixi yaddaş və s. müəyyən edir. Dil millətin formalaşmasında ən vacib hesab olunan ünsürlərdən biridir və ümumi dil olmadan millət inkişaf edə bilməz (3, 53-60). Tələffüzdə və müxtəlif dialektlərdə mövcud olan kiçik fərqlər hər hansı bir insanı fərqli bir millətin nümayəndəsi kimi xarakterizə etməyə kifayət edə bilər. Digər tərəfdən isə müxtəlif inamları olan, müxtəlif dillərdə danışan və müxtəlif ərəzilərdə yaşayan bəzi insanlar bir millətin nümayəndəsi ola bilər. Bəzi hallar isə insanlar qrupu onların malik olduqları xüsusiyyətlər əsasında deyil, onlarda olmayan və ya sevmədikləri xüsusiyyətlər əsasında millət kimi də müəyyən edilir. Hər hansı bir millətə xas olma hissi sonradan digər insanlara qarşı müdafiə kimi istifadə olunur. Millət milli mədəniyyəti paylaşan doğma vətənin keçmiş məskunlarının və yaxud da milli dildə danışanların nəsiləri kimi müəyyən oluna bilər. Millət keçmişdə baş vermiş tarixi hadisələrə əsasən müxtəlif cəmiyyətlərdə formalaşır (18).

XXI əsrdə millət anlayışı həm ümumi tarixin və mədəni irsin reallıqlarına, həm də yanaşı yaşayan və özünü onlarla dayanıqlı şəkildə eyniləşdirən digər müxtəlif mədəni qrupların bəlli simvol və ənənələrinə əsaslanmalıdır. Onların hamısına müasir vətəndaş millətinin əhəmiyyətli təcəssümü kimi baxılır.

İnkişaf edən hər bir cəmiyyətdə nizam və balansın, yəni mədəniyyətin dəyişməsinə paralel olaraq kimlik böhranları, kimlik axtarışı cəhdlərinə rast gəlinmişdir. Millətin formalaşması müddətini araşdırsaq görərik ki, hər xalq şübhəsiz cəmiyyətdir; amma hər cəmiyyət hələ xalq olmaya bilər. Başqa sözlə, millət və cəmiyyət ünsürləri arasındakı münasibət tam qarşılıqlı, ya da simmetrik olmaya bilər. Bundan əlavə, beynəlxalq siyasət baxımından müasir dövrün ictimai təşkilatlanması bütün çoxluqların bir "millət" ünsürü daxilində birləşməsi ideyasına söykənmişdir. Bununla bağlı olaraq, istər təbii müddət nəticəsində, istərsə də müəyyən təsirlər nəticəsində olsun, bütün çoxluqlar özlərini müəyyən bir "millət" təsəvvürünə müəyyən olmuş bir məkanın içində ya bu məkanı dolduracaq şəkildə böyümüş, ya da özlərini bu məkana yerləşdirə biləcək qədər kiçilməyə məcbur edilmişlər. Hansı şəkildə olursa-olsun bu müddət bəzi şəxsiyyətlərin, bir sıra ictimai nüansların itkisi deməkdir. Belə bir genişlənmə və ya ərimə təyin edilmiş bir "millət" obrazı içindədir və bu obraz tarixi, ya da sintetik etnikliklə bağlıdır. Bilavasitə bu etnikliyin çərçivəsi, xüsusiyyəti və kimliyi bütün ideoloji seçimlərin birləşmə nöqtəsidir (7).

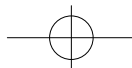

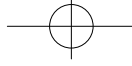

Milli kimliyin formalaşmasında milli şüur da böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu qiymətləndirmələrdə, millət anlayışı saf bir irqdən daha çox irq inteqrasiyasını ifadə edir. Millətin yarandığı tarixdən asılı olmayaraq, millətin əsasını vətənpərvərlik, doğmalarına sevgi, bağlılıq hissi təşkil edir və bu hissələrin zəifləməsi milləti də zəiflədir. Bütünlükdə hər bir fərdin xalqını və millətini ən ağıllı, eləcə də inancını ən yaxşı inkişaf etmiş hesab etməsi özü vətənpərvərlikdir, qanuna müvafiqlikdir, qəti inamdır (10,43).

Millətin formalaşması mürəkkəb tarixi və sosial-mədəni hadisə olub, ərazi, dil, mədəni, siyasi, iqtisadi, psixoloji və digər komponentləri əhatə edir. Müəyyən tarixi hadisələr bu prosesin sürətlənməsinə güclü təsir göstərir. Məsələn, XV- XVI əsrlərdə türk istilaları Avropa dövlətlərinin və millətlərinin tam formalaşması prosesində mühüm rol oynamışdır. Avropa cəmiyyəti də başlanğıcda vahid mədəni kimlik kimi bu təhdid qarşısında formalaşmışdır. Siyasətdə elmi və sosioloji nöqteyi-nəzərdən "millət" in meydana gəlməsinin XVIII əsrin sonu və XIX əsrin başlanğıcında yayılan ictimai dəyişmə müddətinə bağlı bir nəticə olduğunu qeyd etmək mümkündür. Lakin, buna alternativ fikirlər də söylənilir. "Millət" in "müasir" bir fenomen olduğunu irəli sürənlərin qarşısında yuxarıda qeyd edilən birinci meylin "etniklik" anlayışını obyektiv bioloji, sosial və tarixi xarakteristikalar vasitəsilə öyrənen meyli etniklik xalq bənzərliyindən faydalanaraq, xalq və milliyyətçiliyin davamlı və təbii faktlar olması məqamı ilə göstərilir. Bununla bağlı olaraq xalq faktı və milliyyətçilik duyğusu tarixin içində daima mövcud olmuşdur; elə isə "xalq" dediyimiz ictimai vahidləri ilə ona aid duyğu və idealları izah edən millətçilik tarixin bütün dövrlərində tapıla bilər. Bu yanaşma tərzii ilə razılaşan digər bir görüşə (perenyalistlərə) görə, kollektiv mədəniyyət bağları və duyğuları yalnız "təbii" deyil, eyni zamanda universaldır; bundan əlavə, bu növdən kollektiv vahidlər və hissələr antik, ya da orta əsrlərdə formaları ilə müasir xalqların və milliyyətçiliyin primitiv formaları, onların kiçikhəcmli ilk nümunələridir (7).

Millət maneələrin və çətinliklərin dəf edilməsi iqtidarında olan "inam əsasında nailiyyət qrupudur və aydındır ki, millət məsələsində əsas diqqət əraziyə yox, mənşə, yaxud güman edilən mənşəyə yönəlir. Millət öz nəsillə və geni ilə öyünən, yalançı "super" ailədə adlana bilər. Məsələ burasındadır ki, bu nəzəriyyədə, millət ona ümumi mənşə tərəfindən istinad edilən öz köklərini izləyə bilməz və nəticə etibarilə də onun üzvləri bacı və qardaşlar, yaxud son nəticə olaraq digərlərindən ailə telləri bağlılığı ilə fərqlənən dayı, bibi uşaqları hesab olunur. Yəni ailə əlaqələri bu konsepsiyada əsas vurğulanır. Bu vurğu ailə bağlılığını nəzərdə tutan millətin etik nəzəriyyəsinin güclü milli və demokratik elementini başa salmaqda köməklik edir. Qərb modelində xalq ümumi hüquqi institutlara və qaydalara məruz qalan siyasi cəmiyyət kimi baxırlar. Yəni, qərb modeli "xalq elementi"ni də üzə çıxarmaqda köməklik etmiş olur. Etnik mo-

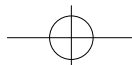

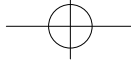

deldə xalq, hətta siyasi hərəkətlər üçün səfərbər edilməsə də, milli ümidlərin obyektini təmin edir. Burada liderlər “xalqın iradəsi”nə görə öz hərəkətlərinə bəraət qazandıra və müxtəlif sinif və qrupları birləşdirə bilirlər. Bu da öz növbəsində, etnik nəzəriyyəni, hətta ziyalılar kütləni bir az da olsa siyasi arenaya cəlb etmək istəyəndə “siniflərarası və “populist tonda daha qabarıq edir. Bu isə etnik konsepsiyanın daha da sinifdaxili və populist olmağa gətirib çıxardır. Buna görə də, milli (xalq) səfərbərlik etnik nəzəriyyədə faktiki də olmasa, əsas əxlaqi və ritorik rolu oynayır.

Amerikalı professor L.Qrinfeldin fikrincə, “xalqın əsas xarakteristikası onun millət kimliyinin təyin edilməsidir və müasir mənada milli kimlik “xalqa” mənsub olmaqdan irəli gələn kimlikdir. Bu qayda ilə yenidən təyin edilmiş “xalqın” hər bir nümayəndəsi onun ali, elitər mahiyyətinə mənsubdur və məhz bunun nəticəsində stratifikasiyaya məruz qalmış milli əhali mahiyyət etibarilə yekcins, sinfi və status fərqləri isə süni fərqlər kimi qəbul edilir. Bu prinsip hər bir millətin millətçiliyinin əsasını təşkil edir və təsdiqləyir ki, onları eyni bir fenomenin ifadəsi hesab etmək olar” (9, 11-12). Millətçiliyin mərkəzində millət anlayışı durur və özündə millət üzvlərinin öz milli şəxsiyyətini qoruma hərəkətlərini və millət üzvlərinin siyasi müstəqillik əldə etmək fəaliyyətlərini əks etdirir (5).

Lakin, elə xalqlar var ki, etnik köklərinə dəyər vermir. Bunu üç səbəblə izah etmək olar. Birincisi, tarixi baxımdan ilkin mövcud xalqlar tarixi etnik kökləri üzərində formalaşmış və onlar güc və mədəni nüfuz baxımından bir çox bölgələrdə xalqların formalaşması üçün model rolunu oynayır. İkincisi, etnik model sosial olaraq daha məhsuldardır. Və nəhayət, üçüncü, etnik kökləri olmadan millət parçalanar. Yəni, nəticə etibarilə ilə bu üç amil millətin formalaşmasına mühüm təsir edir. Bəşəriyyətin millətlərə ayrılması və bütün dünyada milli kimliyin davam edən gücü isə bizə həm aşkar təhlükə (qlobal təhlükəsizlik sisteminin qeyri-sabit hala gəlməsi, hər yerdə etnik münaqişələrin sürətlə artması və kəskinləşməsi, “həzm edilməyən” azlıqların daha böyük milli homogenlik naminə təqib olunması, zorakı gücün haqlı görülməsi, əvvəlki dövrlərdən daha geniş miqyasda etnosid və genosid), həm də ümid vəd edir. L.Qrinfeld demokratiya və millətçilik arasında əlaqəni belə şərh edir: “Demokratiya millət hissi ilə bərabər yaranmışdır. Demokratiya və millətçilik daxilən öz aralarında bağlıdır və bu dərin əlaqədən kənarda onları tam başa düşmək olmaz. Millətçilik demokratiyanın dünyaya ilk dəfə “millət” ideyasında gizlənmiş şəkildə gəldiyi forma olmuşdur. Millətçilik əvvəlcə demokratiya kimi inkişaf etmişdir: bu cür inkişaf üçün şərait olan yerdə bu iki anlayış eyniləşmişdir. Lakin müxtəlif ölkələrdə millətçilik yayıldıqca və milli ideyada xalqın hakimiyyətinin aliliyinə deyil, onun müstəsnalığına istinad edilməsi ilə əlaqədar milli və demokratik prinsiplərin əzəli eyniliyi itirilmişdir. Qeyd olunan fikir belə bir məqamı açıqlayır ki, demokratiyanı ixrac etmək olmaz” (9, 11-12,14).

Millətçi layihələrdə milli kimlik və fərdlərin ona münasibəti əsas element hesab olunur. Bu, mədəni fərqliliyə qədər gətirib çıxara bilər. Millətçilik neqativ və pozitiv tərəfləri ilə səciyyələnir.

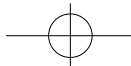
Qərbdə millətçilik termini xüsusən etnik cəhətdən çox olan ərazilərdə terrora, qeyri - sabitliyə şərait yaradır. Millətçilik milləti bütün siyasi proseslərin obyektinə çevirən doktrinaadır. Milli kimlik isə humanist dəyərlərin ölçüsüdür. 1900-cu ildən əvvəl Anadolu sakinləri ümumi türk kimliyi anlayışından xəbərsiz idilər. Belə ki, onlar üçün tayfa, kənd və ya regionun yerli kimliyi hakim Osmanlı və İslam kimliyindən daha çox vacib idi. Eyni fikri Karpat dərələrinin slovak sakinləri üçün də demək olar. Onlar üçün vahid tarixi köklər, paylaşılan xatirələr, həmrəylik və vətən anlayışını əks etdirən ümumi mif mövcud deyildi. Fransa inqilabı zamanı millətçilik vahid insanlıq ideyası ilə əvəzlənmişdi.

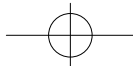
Millətçiliyi münaqişələr yaratmasını əsas tutaraq onun ziyanlı olduğu fikri mövcuddur. Əgər millətçilik etnomerkəzçi, təcavüzkar, şovinist xarakter kəsb etsə və nəzarətdən çıxsas, çox təhlükəli ola bilər (ksenofobiya, dağıdıcı milli separatçılıq, şovinizm, milli təkəbbür və s.). Millətçilik özlüyündə hazırkı zamanın endemik sabitsizliyinə, münaqişəsinə və şiddətinə cavabdeh olmasa da onun başlıca səbəblər arasında və ya müşayiətedici rolda olması nəzərə çarpacaq dərəcədə təkrar baş verir.

Lakin, əksər hallarda etnik milli şüur çox vaxt müsbət, birləşdirici impulsa malik olur. Mədəni azlıqların müdafiəsi, itirilmiş tarixi ədəbiyyatların bərpası, iqtisadi yüksəlişə nail olmaq, kollektiv səfərbərlik, “demokratiya” və “mədəniyyət”ə birləşməyin və ya yenidən qoşulmağın qəbul edilmiş şəkli, sosial həmrəylik və həmçinin günümüzdə kütləvi razılığa hökm edən və kütləvi həyəcanı ortaya çıxaran siyasi həmrəyliyin yeganə təsəvvür şəklini və məntiqi açıqlamasını verməsi və s. milliyətçiliyin pozitiv tərəflərinə misal kimi göstərmək olar. Millətçilik ideologiya olmaqla yanaşı, həm də dövlət təcrübəsidir (məsələn, Yaponiya təcrübəsi). Lakin bütünlükdə, yeni iqtisadi, siyasi və mədəni qüvvələrin güclü transmilli nüfuzu və onların yaratdığı müxtəlif növ qlobal qarşılıqlı asılılıqlar qloballaşan müasir dünyada millət çərçivəsini aşmaq və millətçiliyin digəri ilə zəif əvəz olunma imkanlarını aradan qaldıra bilmir.

Müasir dövrdə milli kimlik axtarışının millətçilik mövqeyindən öz həllini millətin yeni kollektiv mədəni kimlik anlayışı çərçivəsində tapması müsbət haldır. Belə ki, fərdlər öz kimliklərini mədəni birlik vasitəsilə tapır və beləliklə də, onlar siyasi cəmiyyətin bərabərhüquqlu vətəndaşına çevrilirlər.

Nəticə etibarını ilə demək olar ki, əksər insanlar özlərini milləti ilə tanıtmaya davam etdirir. Çünki, onlar bu zaman özünəməxsus tarix, öz şanlı dövrlərini yaratmaqla xüsusi tale təqdim edir, bu ehtiyaclarını digər növ özünü tanıma formaları tərəfindən qarşılanmadığı müddətcə millət öz millətçiliyi ilə, istər rədd edilmiş, istərsə də tanın-

mış olsun, istər sıxışdırılmış, istərsə də azad olsun, növbəti əsrdə də öz davamlı olaraq əsas mədəni və siyasi kimlikləri ilə təmin etməyə davam edəcəkdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Mehdiyev R. XXI əsrdə Azərbaycan ideyası kreativ millət kontekstində //Dövlət idarəçiliyi:Nəzəriyyə və təcrübə. № 2 (38), 2012, s.114-153
2. Garafola L., "Dance Review: Wailing walls" Dance Magazine. v. 67, Mar. 1993, s.88-89
3. Güngörün E., Düнден Bugünden: Tarih - Kültür ve Milliyetçilik, Ankara, 1982,158s. kimlik_ve_elit_olusumu__almanya_ornegi_the_formation_of_political_elite_and_identity_of_mp_with_origin_of_turk_in_european_countries__a_sample_of_germany 247s.
4. Kafesoğlu İ., Türk Milli Kültürü. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1993, 380 s.
5. Kırırılıyeva Saltanat. Milli Kimlik Nedir? <http://www.gunaskam.com/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=128&Itemid=41>
6. Türkdوغان O., Milli Kültür Modernleşme ve İslam, İstanbul:Üçdal Neşriyat, 1983, 263 p.
7. Yıldız Süleyman. Kimlik ve ulusal kimlik kavramlarının toplumsal niteliği/<http://www.milifolklor.com/en/sayfalar/74/02_.pdf>
8. Гуревич П.С. Идентичность - привилегия человека // Qumanitar. nauki. Vestn. finans. unta. 2011, № 2. s. 36-47 (1 a.l.) (работа выполнена по гранту). iph.ras.ru/page17742788.htm
9. Гринфельд Л. Национализм. Пять путей к современности. М., PER SG <<http://www.bo-oksiti.net.ru/?page=publish&publish=%CF%C5%D0%20%D1%DD>>, 2008, str. 528 s.
10. Здравомыслов А., Цуциев А. Этничность и этническое насилие: противостояние теоретических парадигм. Социологический журнал, 2003 , №3, с. 20-50
11. Семенов И. Дилеммы утверждения национальной идентичности в глобальном мире. // Дестабилизация мирового порядка и политические риски развития России. Сборник статей. Отв. ред. В.Пантин, В.Лапкин. М., ИМЭМО РАН, 2010, <<http://www.ime-mo.ru/ru/publ/2010/10022.pdf>>
12. Семенов И. Метаморфозы европейской идентичности. Полис, 2008, №3
13. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. М., 1996
14. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. Москва., АСТ; Транзиткнига, 2004, 635 с.
15. Linton R. A., "Concept of National Character." in Personality in Political Crisis. Stanton ve S. E. Perry (ed.), Glencoe, Free Press, 1951 p.133-150
16. MacIntyre J., "College Effective Programming Partnerships: Assisting Aboriginal People to Meet Employer Expectations." Paper presented at the Annual Conference of the Association of Canadian Community Colleges. Montreal, Qubec, 1992, p. 1-9
17. Smith Anthony D. National Identity. London, New York , Penguin books. 1991, 231 p.
18. <http://www.en.wikipedia.org/wiki/nation>

